

Ajatuksia tutkimiseen
Metodisia lähtökohtia

Toimittaneet

Toivo Salonen & Seppo I Sotasaari

Ajatuksia tutkimiseen

Ajatuksia tutkimiseen
Metodisia lähtökohtia

Toimittaneet
Toivo Salonen
ja Seppo I Sotasaari

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Rovaniemi 2015

Kansi:

Anna-Maija Salonen & LUP

Taitto:

Niilo Nikkonen & LUP

Myynti:

Lapin yliopistokustannus

PL 8123

96101 Rovaniemi

puh. 040 821 4242

julkaisu@ulapland.fi

www.ulapland.fi/LUP

Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2015

Painettu:

ISBN 978-952-484-844-2

Pdf:

ISBN 978-952-484-845-9

Lukijalle

Ajatuksia tutkimiseen. Metodisia lähtökohtia on teos tutkimisen moninaisuudesta, tieteellisestä työskentelystä ja metodien keskeisyydestä tutkimuksessa. Se tavoittelee ymmärryksen laajentumista metodologisista ratkaisuista, metodisista lähtökohdista ja metodien käytöstä sekä yleensä tutkimuksellisesta työskentelystä.

Metodit ovat välttämättä läsnä, kun tuotetaan tutkimusaineistoja ja kun niistä etsitään, avataan, paljastetaan ja tulkitaan tietoa. Metodien tulee olla teoreettisesti oikeutettuja, jotta niiden käyttö johdattaisi tutkijan luotettaviin tuloksiin. Kriittisen keskustelun tarkentamista tuloksista voidaan edelleen luoda uusia tulkintoja, yhteenvetoja ja teorioita. Tutkimustuloksien luotettavuus kasvaa yleisesti uusien tutkimuksien myötä. Aiemmista tutkimuksista kehitettyjä hypoteeseja testattaessa tavoitellaan teorioiden varmentumista sekä tietojen luotettavuuden ja tarkkuuden parantumista. Tiede uudistuu tuoreissa tutkimusideoissa ja niiden innoittamassa toiminnassa. Metodinen keskustelu ja metodien sovellus ovat keskeisesti tieteellisen toiminnan arkea ja henkeä. Metodit mahdollistavat päättymättömän tiedeyhteisön toiminnan, kun tutkimuksissa tavoitellaan kriittisin mielin totuutta.

Kirjassa koetetaan vastata niihin odotuksiin, joita sen nimi nostaa esiin. Opiskelijat ja heidän ohjaajansa sekä tutkijat ja toimittajat ja kaikki muut tieteen teosta kiinnostuneet ihmiset voivat saada teksteistä uusia ajatuksia ja näkökulmia, jotka auttavat heitä teoreettisessa ymmärryksessä ja käytännön tutkimustyössä. – Teoksesta on löydettävissä virikkeitä tieteellistä toimintaa koskevaan opetukseen, tutkimusta koskevaan keskusteluun ja kulttuuriseen sananvaihtoon tieteen luonteesta, asemasta ja tehtävistä.

* * *

Kirjan tulo maailmaan on vienyt pitkän ajan. Toimittajat ovat tulleet ja menneet. Sam Krause käynnisti projektia kiitettävästi. Artikkelien kirjoittajat ovat osoittaneet suurenmoista sitkeyttä vaikeuksien keskellä ja ajan paetessa käsistä. Referee-lausunnonantajille jaetaan lopultakin lämpimät kiitokset heidän kirjoittajille jakamistaan huomioista ja neuvoista. Rakentavia kommentteja sekä hahmoa kirjalle ovat antaneet niin ikään kiitettävästi Timo Airaksinen, Petri Kinnunen, Sam

Krause, Juhani Sarsila ja Virpi Yliraudanjoki. Teoksen ulkoasusta on kiittäminen kahta. Kannet on suunnitellut Anna-Maija Salonen ja taittotyössä on toiminut Niilo Nikkonen. Molemmat yhdessä Paula Kassisen kanssa ovat vaikuttaneet teoksen esteettiseen asuun. Kiitokset Lapin yliopistokustannukselle moninaisten pulmien ja teknisten kysymysten ratkaisemisesta.

* * *

Teoksen avausartikkelissa **Toivo Salonen** pohtii metodeja tutkimusprosessissa, antaa vihjeitä metodisiin valintoihin sekä esimerkein valaisee strukturaalisen ja geneettisen lähestymistavan eroa. Artikkelisiin sisältyy tieteenfilosofisesti ansiokas pohdinta tieteen arvosidonnaisuudesta. Salonen luonnostelee arvosidonnaisuuden ideoita tutkimuksen luonteen ymmärtämisessä, metodisissa valinnoissa ja tieteen yhteiskunnallisessa vastuussa. Tutkimukset eivät tuota vain tuloksia ja todisteita tieteen voimasta vaan myös ajatusprosesseja, jotka pitävät yllä julkista puhetta. Tieteen siivittäjä keskustelu, sivistys, auttaa ymmärtämään ihmistä itseään, ihmisten vuorovaikutusta ja ihmisen suhdetta luontoon sekä rakentaa perustaa elämäntapojen ja -menon muutokselle. Salosen tutkimuspoliittinen viesti on: Perustutkimuksen avulla käsitämme sitä, mitä tiedämme.

Jyrki Siukonen puolestaan kuvaa 1960-luvun alun taiteen tekemisen muutoksen, informalismin läpimurtoa Suomessa sekä taiteellisen työskentelyn metodista avartumista. Siukonen esittää, miten kuvataiteessa työskentelyn metodit vapautuvat tiukoista rajoituksistaan. Tekotapojen muuttuessa myös taiteen tutkimusmenetelmät muuttuvat. Suhteet tuottavat tutkimuksellisen kokonaisuuden, jossa tieteen lähtökohtien tarkistukset luovat samalla tarvetta muokata ja korjata metodeja. Muuttuneissa oloissa avautuu metodisia vaihtoehtoja uuden tiedon etsintään.

Juhani Sarsila tuo artikkelissaan *Eläytymisen metodi: Oswald Spenglerin historianfilosofiaa* esille heuristisen filosofisen metodologian: Spenglerille tieteen metodi on itse tiede. ”Faustinen” tiede näyttäytyy ratkaisevasti luonnontieteenä, kausaalisen selittämisen ja erittelyn hallitsemana toimintana. Kausaliteetin Spengler näkee omanlaisekseen, aikanaan väistymään tuomitukseksi metodi- eli uskonnoksi. Selittävä tekijä on itse asiassa kohtalo, koska se määrää elämän ja historian kulun suuressa ja pienessä. Kohtalon Spengler tulkitsee orgaaniseksi logiikaksi. Spenglerin työskentelytapa on morfologinen kuvaus, vertailu ja rinnastus. Silloin metodista tulee filosofinen, Sarsilan mukaan runollis-filosofinen eli taiteellinen.

Juhani Sarsilan artikkeli itsessään on demonstraatio eläytymisen metodin käytöstä spengleriläisesti sävytettyinä. Yleisesti onkin kuviteltavissa, että ajatteleva eläytyminen saavuttaa uudenlaista suosiota. Sillä voidaan erilaisiin tulkinnallisiin perinteisiin kiinnittyvänä metodisena asennoitumisena tutkia kiviakauden historiaa, unohduksiin vaipunutta uskonnollista perinnettä, marginaaliin puristettujen ryh-

mien toimintaa, vähemmistökulttuurien taiteellisia luomuksia tai vaikkapa vanhojen runojen merkityksiä.

Vesa Puuronen tarkastelee tutkimuksellista vuorovaikutusta artikkelissaan *Tutkijan ja tutkimuskohteen suhteesta sosiologiassa*. Aluksi hän käy läpi omaa suhdettaan tutkimusobjektiin, yhteiskuntaan ja sen ilmiöihin. Artikkelin toisessa osassa Puuronen tarkastelee suomalaisen sosiologian paradigmaattisia linjoja ja hahmottaa, miten sosiologit ovat ymmärtäneet tutkimuskohteensa ja suhteensa siihen. Lopuksi tekijä kokoaa tarkastelujensa tuloksia ja pohtii, mihin suuntaan sosiologia voi kehittyä.

Kari Palonen kritisoii artikkelissaan *Poliitikko, tiede ja arvostelukyky. Tieteen arvovapaus politiikan puolustuksena* yksioikoista tulkintaa Max Weberin ajatuksista. Yleisesti unohdetaan, että Weber on esittänyt näkemyksiään tieteestä ja politiikasta tahtoen vaikuttaa vallitsevaan tilanteeseen järjenkäyttöä lisäävästi. Palosen tarkastelussa poliitikkojen toimien tutkimus ei kosketa vain politiikkaa. Siten muodostuu myös tärkeitä näkökulmia ymmärtää tieteellistä toimintaa. Poliittisen toiminnan tutkimus tuottaa argumentaatiokykyä ja muita, Suomessa turhaan väheksytyjä retorisia taitoja. Niille on käyttöä tiedettä tehtäessä ja tiedettä koskevassa päätöksenteossa.

Arto Selkälä tiivistää esittämänsä metodin artikkelissaan *Lomaketutkimuksen mahdollisuudet ja rajat diskursiivisesti ymmärretyn sosiaalisen todellisuuden tutkimuksessa*. Selkälän mukaan lomakeaineiston diskursiivisessa tulkinnassa yksittäiset vastaukset nousevat niistä diskursseista, joissa vastaaja on osallinen, mutta rakentuvat vastaustilanteessa psykologisesti vastaajien tulkinnoista. Selkälä osoittaa, että lomakeaineiston diskursiiviselle tulkinnalle muodostuu kaksi suuntaa: vastausten kokonaisdiskursiivinen tulkinta, jota ohjaa suhde tutkimuksen keskeisiin teorioihin, sekä lomakevastaaminen yksilöllisenä merkityksen muodostumisen prosessina.

Hannes Peltosen artikkelissa *Kielestä, totuudesta ja analogisesta järkeilystä* korostuu näkemys suhteellisuudesta. Merkitys muodostuu kielessä eri käsitteiden ja eri ilmausten suhteista semanttisessa kentässä ja kulloisessakin kontekstissa. Totuus pohjautuu väittämiin ja teorioihin, joiden oikeellisuus punnitaan suhteessa muihin väittämiin ja teorioihin. Analoginen järkeily painottaa eri tapausten sisäisten suhteiden ymmärtämisen tärkeyttä. Suhteellisuus ei silti tarkoita sellaista relativismia, että esimerkiksi mikä tahansa ”totuus” on yhtä oikea kuin mikä tahansa muu ”totuus”. Analoginen järkeily ei ole dikotomisesti subjektiivista saati absoluuttista. Näet totuus ja argumentit määrittyvät intersubjektiivisesti.

Petri Vuojala syventyy tekstissään *Aby M. Warburg ja vastavirran taidehistoria* Warburgin näkemyksiin ihmisen, taiteen ja todellisuuden suhteesta. Ihmisen taipumuksena on tyydyttää ikiaikaisia tarpeitaan taiteen kautta etenkin silloin, kun tarpeiden toteutumismahdollisuudet kilpistyvät fyysisiin ja sosiaalisiin esteisiin. Vuojala

tuo esiin Warburgin ajatuksia taiteesta mielten hallinnan tekniikkana ja paljastaa taiteen manipulatiivisia kytköksiä. Tutkimustavan metodina näkyy ajatus vastavirran taidehistoriasta. Sille on sittemmin annettu nimitys Aby Warburgin metodi.

Virpi Yliraudanjoki keskittyy artikkelissaan *Todellisuuden ja tiedon liitto etnografian kirjoittavassa kädessä* etnografisen metodologian avaamiseen (ruumiin)fenomenologisesta näkökulmasta. Etnografia ja fenomenologia näyttävät tiedon ja todellisuuden muodostamana punoksena. Artikkelissa etnografia hahmotuu metodologiana, jossa tieto, tulkinta, ymmärtäminen ja oleminen kietoutuvat kirjoittamiseen – kirjoittavaan etnografiin.

John Pajunen tarkastelee artikkelissaan *Metodologia ja pragma-dialektinen argumentaatioteoria* pragma-dialektiikan ideaa. Pyrkimyksenä määrittäytyä muotoilla malli ideaalisesta argumentaatiosta. Malli sisältää säännöt erimielisyyden ratkaisemiseksi rationaalisella tavalla. Mallia käytetään argumentaation analysoinnissa ja arvioinnissa. Pajunen tarkastelee sääntöjä, joita tulee noudattaa tieteellisesti pätevässä argumentoinnissa. Artikkelit tarjoaa ajatuksia ja antaa ituja parantaa vallitsevaa tieteellistä väittelyä ja perustelujen esittämistä.

Rovaniemellä maaliskuussa 2015

Seppo I Sotasaari

Sisällys

Metodi, teoria ja filosofia	11
Synteettisiä kiteytyymiä <i>Toivo Salonen</i>	
Helppoa ja sattumanvaraista	54
Nykytaiteen metodeista <i>Jyrki Siukonen</i>	
Eläytymisen metodi	64
Oswald Spenglerin historianfilosofiaa <i>Juhani Sarsila</i>	
Tutkijan ja tutkimuskohteen suhteesta sosiologiassa	108
<i>Vesa Puuronen</i>	
Poliitikko, tiede ja arvostelukyky	145
Tieteen arvovapaus politiikan puolustuksena <i>Kari Palonen</i>	
Lomaketutkimuksen mahdollisuudet ja rajat diskursiivisesti ymmärretyn sosiaalisen todellisuuden tutkimuksessa	159
<i>Arto Selkälä</i>	
Kielestä, totuudesta ja analogisesta järkeilystä	186
<i>Hannes Peltonen</i>	
Aby M. Warburg ja vastavirran taidehistoria	202
”Kritik der reinen Unvernunft” – taidehistoria puhtaan epäjärjen kritiikkinä <i>Petri Vuojala</i>	
Todellisuuden ja tiedon liitto etnografian kirjoittavassa kädessä	254
<i>Virpi Yliraudanjoki</i>	
Metodologia ja Pragma-dialektinen argumentaatioteoria	270
<i>John Pajunen</i>	
Kirjoittajat	283

Metodi, teoria ja filosofia

Synteettisiä kiteytyymiä

Toivo Salonen

Metodien suurin merkitys on siinä, että ne antavat jonkinlaisen takeen tutkimustulosten arvosta, silloin kuin persoonallisuudet semmoisenaan eivät sitä anna. Mutta muuten ei metodilla filosofiassa ole mitään ainakaan positiivista merkitystä ja ainakin minua epäilyttävät filosofiset tutkimukset, joissa tutkijan ensimmäisenä työnä näyttää olleen sen menetelmän määrittäminen, mitä hän tulee käyttämään. Tuntuu näet psykologiselta mahdottomuudelta, että se, jolla todella on jotakin sanottavaa, ensiksi lähtisi määrittelemään, millaisten metodisten tai muiden perusteiden edellytyksellä ja niitä huomioonottaen hän on niin sanoakseni muodollisesti oikeutettu sanomaan sanottavansa. Äärimmäisten kysymysten ja ikuisuuden edessä on kaikista vähimmin mitään metodeja. Täällä on vain ihmiset ja heidän henkensä ja sydämensä. Metodit tulevat vain häiritsemään ihmisen välitöntä suhdetta maailmaan, hänen koettaessaan ilmaista, millaisena sen olemus hänen tajunnassaan esiintyy.

Erik Ahlman on esittänyt avoimen toteamuksen metodikeskusteluihin. (*Teoria ja todellisuus* 1925, 16.) Kun arvoja välineellistetään ja välineistä tehdään arvoja, on hyvä syy kysyä, mikä on primaaria ja mikä sekundaarista, mikä keskeistä ja mikä toissijaista.

Johdatus

Filosofiaan on kohdistunut ja kohdistuu edelleen metodisia odotuksia. Filosofian toivotaan tarjoavan tutkimuksellisesti suuntautuneille käsitteellisiä työkaluja monenlaisten ongelmien ratkaisemiseen, ajatuksellisia menetelmiä, metodista ymmärrystä, tutkimuksen teoreettisten aineksien jäsentymistä ja jopa uusia metodeja tutkimusprosessin konkretiaan. Odotuksista riippumatta ja niistä huolimatta filosofialla on omanlaistaan metodista arvoa, joka voi näyttäytyä moni-ilmei-

sesti tutkimuksissa ja julkisissa arjen ilmiöiden erittelyissä. Filosofian varsinainen menetelmällinen merkitys ei kuitenkaan todellistu asennoitumalla teknisesti eli välineellistämällä filosofiaa vaan ajattelemalla itse. On kriittisesti toistettava ajatusprosesseja, tehtävä ajatuskokeita ja oltava oikeasti mukana syvennyttäessä kutakin tutkimusalaa koskettaviin teoreettisiin ja filosofisiin kysymyksiin sekä niitä käsitteleviin teksteihin. Yleisesti tekninen asennoituminen kaventaa ja mitätöi filosofian antia. Välineellistäminen johdattaa tutkimuksellisesti tärkeiden kysymysten välttämiseen ja väistämiseen.

Useimmat tutkijat ottavat annettuna oman kykynsä priorisoida ja taitonsa erotella oleellinen ja epäoleellinen. Ajatuksellisten puutteidensa korjaamisen asemesta he odottavat filosofian antavan sopivia sanoja, iskeviä ilmauksia, kikkoja argumentoida, hauskoja esimerkkejä ja mitä milloinkin sellaista, joka soveltuu asetettujen tavoitteiden toteuttamiseen.

Filosofian anti on havahduttamisessa, valitsemisessa, kriittisyydessä, lähtökohtien ja päämäärien tutkimisessa. Filosofian varsinainen merkitys on sen itseisarvoisuudessa. Filosofia on järjen seikkailua, ajatusleikkiä ja ajatuskehittelmien kokeilua ilman ennakoita asetettua tavoitetta. Filosofian päämäärä on siinä itsessään, filosofia on järjenkäytön autonomian alue, josta kumpuaa joskus odotettuja ja useimmiten odottamattomia viittauksia inhimilliseen elämään, kulttuuriesineisiin, luontoon.

Käsitteellisiä hahmotteluja

Teoreettinen tutkimus tarkoittaa sellaista tutkimusta, jossa on pelkästään välillinen, epäsuora yhteys fyysiseen todellisuuteen (empiriaan) tai inhimilliseen käytäntöön (praksikseen). Se on usein metatason tutkimusta, tutkimusta tutkimuksista, argumentaatiota, vasta- ja vaihtoehdoargumentaatiota, yhteyksien ja ristiriitojen etsimistä, vertailuja, johtamista, dedusointia monessa mielessä, ajatusten kehittämistä, ajatuskokeita sekä erityisesti sellaisten ongelmien oivaltamista ja esiin nostamista, joita voidaan alkaa empiirisesti tutkia erityistieteiden välinein. Teoreettinen tutkimus toteutuu vaihtelevin muodoin. Formaalin esitystavan vallitessa tutkimuksen tekstimäärän pituus voi jäädä muutamaan sivuun, kun taas valittuja humanistisia tutkimuksia erittelevä, vertaileva ja syntetisoiva tutkimus voi laajuudessaan ylittää tuhat sivua. Teoreettisessa tutkimuksessa tutkija voi joutua vuosikausiksi tekemään töitä selventääkseen probleemeja ja muotoillakseen sopivia kysymyksiä. Vastauksien muodostaminen tutkimuksessa oleviin kysymyksiin voi tapahtua tutkimusongelmista riippuen joissakin päivissä tai vuosissa, muutamassa vuosikymmenessä tai vuosisadassa; toisinaan probleemat jäävät tai tuntuvat jäävän avoimiksi.

Empiirinen tutkimus koostuu teoreettisesta, empiirisestä ja kokoavasta, siten luonteeltaan synteettisestä osasta. Teoreettisessa osassa esitetään tutkimusongelma, selvitetään käsitteelliset ja kielelliset hahmotukset, määritetään erityisilmaukset, selostetaan teoreettiset lähtökohdat sekä oikeutetaan tutkimuskohteen rajaus ja metodiset ratkaisut. Empiirisessä osassa tehdään tutkimusongelman ja sen sisältämien kysymysten ohjaamana ”sukellus” empiriaan tai praksikseen uusien tietojen saamiseksi tai olemassa olevan tietämyksen varmentamiseksi. Tiedon aihioita ja tieteellisiä arvauksia koeteltaessa hypoteesit sekä aineistoa muodostettaessa ja käsiteltäessä metodit määrittävät suuresti tutkimusprosessia. Tutkimuksen päättävässä osassa tehdään yhteenveto tutkimusprosessista ja sen tuottamista tuloksista, kohdataan tutkimusongelmassa esitetyt kysymykset, kehitellään johtopäätöksiä tutkimusprosessin ja aiempien tutkimusten perusteella sekä suoritetaan yleistämistä. Tämän osan päättävässä pohdintaluvussa on mahdollista esittää tieteenfilosofisia pohdintoja, kommentoida teorioita, käsitellä tutkimuksen avaamia arvo-ongelmia, antaa vihjeitä uusiin tutkimuksiin sekä kohdata tutkimuksen ja praksiksen suhdetta tutkimusprosessin antaman kokemuksen perustalta.

Jos empiirinen tutkimus on osa suurehkoa tutkimusprojektia, teoreettinen osa voi kutistua johdannon lyhyiksi maininnoiksi siitä, mihin tutkimus liittyy, miten tutkimus kytkeytyy muihin tutkimuksiin ja millaiset lähtökohdat sillä on. Tavaltaan otetaan annettuina aiemmat tai sovitut teoreettiset lähtökohdat ja projektin reunaehdot. Vastaavasti projektin osatutkimuksessa yhteenveto-osa voi kutistua pelkäksi praksiksen tai empirian kohtaamisesta syntyneiden tulosten esittelyksi. Saavutettujen tulosten yhteen nivominen ja yleistäminen tapahtuu tutkimusprojektin päättävässä erillisessä tutkimuksessa tai esimerkiksi projektin johdon ja tutkijoiden yhteisjulkaisussa.

Luonnontieteet erittelevät, kuvaavat ja käsittelevät luonnon ilmiöitä, moninaisia kohteita, tapahtumisia, rakenteita ja prosesseja tavoitteena muodostaa niitä koskevia yleisiä lainalaisuuksia sekä laajentaa inhimillistä tietämystä todellisuudesta. Hallittua käsittelyä (manipulaatiota) nimitetään tieteessä kokeeksi tai testiksi. Tutkimuksellisesti vahvistettujen lainalaisuuksien avulla mahdollistuvat tieteelliset selitykset ja ennustukset. Esimerkiksi käyvät niin ympäristötutkijoiden ennusteet eroosion etenemisestä, biologien arviot eri lajien kannanvaihteluista ja meteorologien sääennustukset kuin kalentereihin tähtitieteilijöiden laskemat aluekohtaiset Auringon ja Kuun nousuajat sekä kuun- ja auringonpimennykset, tarkennettuna Kuun aiheuttaman varjon kulku-ura maanpinnalla. Luonnontieteet tutkivat empiriää, todellisuutta ikään kuin sellaisena kuin se on. Empiriää tutkittaessa sulkeistetaan arvottaminen ja yksilölliset tuntemukset, paitsi jos niissä oivalletaan olevan jotakin ylyksilöllistä, yleistä.

Tieteenfilosofisessa keskustelussa luonnonesineellä tarkoitetaan luonnontieteellisestä näkökulmasta tutkittavaksi avautuvaa kohdetta. Luonnonesine on ole-

massa riippumatta inhimillisestä merkityksenannosta. Sellaisia ovat esimerkiksi sähkökenttä, galaksi, cumuluspilvi, otsoni, meteoriitti, muurahaihapo, geeni, virus, ameba, fossiili, haaparausku, porkkana, säynävä, ampiainen, kurki, saukko, hikipisara. Myös taideteokset, ihminen itse ja ihmisen tekemät rakennelmat ovat tutkittavissa luonnonesineinä luonnontieteellisistä näkökulmista. Navetassa oleva lehmä on luonnonesine, jota voidaan tutkia luonnontieteellisin keinoin ja jota muutetaan (jalostetaan) luonnontieteiden tuottaman tiedon ja karjanhoidon antaman kokemuksen perusteella. Lehmä, liittyessään ihmisen ohjaamaan kokonaisuuteen, ei ole pelkkä luonnonesine.

Ihmistieteet on yhteisnimitys humanistisille tieteille ja yhteiskuntatieteille. Ihmistieteet tutkivat kulttuurisia ilmentymiä ja ihmisen toimimista, joista tuotetaan kuvauksia, tulkintoja, selityksiä ja ennustuksia sekä uusia näkökulmia ja arvottamisia. Ihmistieteellistä tutkimusta ohjaa ymmärtämisen näkökulma, ymmärtäminen on seurausta merkityksien avautumisesta ja mm. symbolien kirkastumisesta. Ihmistieteiden mielenkiintona on praksis, inhimillisen merkityksenannon jäsentäminen, päämääriä itsessään sisältävä käytäntö. Praksis on ihmisen arvottama osa todellisuudesta, jossa ihminen liittää merkityksiä toimintaansa, elämäntapaansa ja työhönsä. Ihmistieteellisen tutkimuksen erityisyytenä on synnyttää keskustelua ihmisenä elämisestä myös sellaisella tavalla, että keskustelun ja ymmärryksen laajentuessa osa aiemmista tutkimuskohteista katoaa (esimerkiksi syrjäyttäminen) tai muuttaa perusteellisesti muotoaan (esimerkiksi pedofilia). Praksiksessa toimiesseen, eläessään, työskennellessään, urheillessaan, kuunnellessaan musiikkia yms. ihminen ei ajattele praksista vaan sitä missä hän kulloinkin on mukana. Praksis on nimenomaisesti tutkimuksellinen käsite.

Kulttuurisineellä on uskantaisten ideoiden innoittamina tarkoitettu ihmistieteellisen näkökulman mukaista tutkimuskohdetta. Kulttuurisine muodostuu inhimillisen arvottamisen ja merkityksenannon kautta. Tietoisuuden läsnäolo liittyy välttämättömästi kaikkiin kulttuurisineisiin. Siten sosiaalinen on sosiaalista juuri sisältämiensä ideoiden, tarkoitusten ja arvojen ansiosta.

Ymmärrystä rakentaen Sven Krohn erittelee sosiaalisen luonnetta ihmistieteissä: *On mielekästä kehottaa jalkapalloilijaa noudattamaan pelinsä sääntöjä, mutta epämieliekästä pyytää häntä noudattamaan painovoiman lakia.* (Krohn 1967, 38.)

Esimerkkejä kulttuurisineistä ovat: sääty-yhteiskunta, paideia, Bildung, luentosali, metri, verokortti, Anaximandros, Pohjolan emäntä Louhi, Ukko Ylijumala, ooppera-aria, fresko, novelli. Myös delfiniä ja delfiniyhteisöä voidaan tutkia kulttuurisineenä, siis ihmistieteellisistä näkökulmista. (Eri yhteyksissä, mm. juriidisissa teksteissä sanaa kulttuurisine voidaan käyttää toisin: se tarkoittaa kulttuurihistoriallisesti arvokasta esinettä.)

Fyysisessä mielessä kulttuuriesine ja luonnonesine voivat olla tutkimuskohteenä yksi ja sama. Eroavuus syntyy tutkimusongelmasta ja metodisesta asennoitumisesta. Ihmistieteet eroavat toisistaan useimmissa tapauksissa eriävien näkökulmiensa eikä tutkimuskohteen perusteella. Luonnontieteissä tutkimuskohde monissa tapauksissa riittää määrittelemään sen, mistä tieteestä tai tutkimusalasta on kulloinkin kysymys.

Kirjoituspöydän ääressä tehdyt jaottelut voivat ohittaa tutkimuksellisen arjen. Onko kulttuurimaantiede luonnon- vai ihmistiede vai molempia? Eri tilanteissa psykologia on näyttäytynyt luonnontieteenä (behavioristinen psykologia, neuropsykologia) ja ihmistieteenä eri muodoissaan. On olemassa humanistisen psykologian perinne, mutta useimmiten psykologia hahmottuu yhtenä perusyhteiskuntatieteenä ja myös soveltavana tieteenä (psykoanalyysi, psykoterapia, soveltava psykologia; yhdessä muiden tieteiden kanssa mm. sosiaalityö, psykiatria, työnohjaus, ryhmäterapia, ekopsykologia).

Metodi sanana

Metodi tai menetelmä tarkoittaa tien seuraamista, tiellä kulkemista, tavoitteellista etenemistä, suunnitelmallista menettelytapaa. Tieteen arjessa metodi on koetellun mallin seuraamista, jo toteutetun tekemisen toistamista enemmän tai vähemmän uudessa tilanteessa. Se on ala- ja aluekohtaisten toimintasääntöjen kokonaisuus.

Yksityiskohtaisesti määritellyn metodin käyttö ilmenee varmana, yllätyksettömänä etenemisenä ikään kuin kiskoja pitkin kohti uutta asemaa, kohti tutkimustuloksia. Metodista muodostuu työkalu ohjelmoidun tutkimustehtävän toteuttamiseksi. Sen sijaan mitä enemmän metodin käyttöön sisältyy tulkinnallisuutta, sitä todennäköisemmin tutkijat liikkuvat kiskojen ja valtaväylien asemesta pitkin sivuteitä ja kinttupolkuja, välistä jopa kulkevat tieteellisesti mittaamattomien alueiden lävitse. Tulkinnallisuus metodikysymyksessä ei tarkoita huolimattomuuden ja epämääräisyyden suosimista eikä turvautumista kvasitieteellisyyteen. Vakioratkaisuista irrottauduttaessa on odotettavissa erityisen ja poikkeuksellisen, jopa kätkeytyneen tai piilotetun havaitsemista, mistä taas seuraa kokemus tuoreudesta. Itse ajatellessa heuristisuutta heijastuu tutkimukseen. Suvereeni, tutkimuskokonaisuuden hallitseva tutkija osaa poiketa ohjelmoidulta reitiltä, jolloin hän kykenee tavoittelemaan asioita itseään. Hän ei tyydy vallitsevia asiainiloja ilmentäviin merkkeihin, jotka hallitsevat tutkimuskeskustelua. Hän onnistuu ajattelun ankaruuden perustalta eikä pinnallisen epämääräisyyden tai sattuman ansiosta.

Metodin järkevä käyttö edellyttää tutkimuskokonaisuuden sekä ymmärtämistä että jonkinasteista hallintaa. Tutkimusongelman kirkastuttua metodin valinnan,

kehittelyn ja käytön pitäisi ilmentää tutkimuksellista suvereeniutta. Suvereenisuuden ytimessä ovat selkeät rajaukset.

Nimityksiä metodi ja menetelmä käytetään monenlaisessa yhteydessä:

- (1) Kun tutkimusongelman ohjaamana koetellaan praksista tai empiriaa uutta tietoa sisältävien havaintojen kokoamiseksi, tarvitaan sääntöjä ja menettelytapoja. Metodi on keino (ja tempu) saada tutkimuskohteesta aikaiseksi aineisto.
- (2) Kun tutkimuksessa on tavalla jos toisella tuotettu tai koottu aineisto, on käytettävä erilaisia keinoja aineistossa olevien tietojen esiinkaivamiseksi. Tällöin kyseessä ovat aineiston käsittely- ja analyysimenetelmät. Metodisanan tavanomainen käyttö kytkeytyy tutkimuskohteiden kohtaamiseen ja aineistojen analyysiin, erityistilanteissa sanaa käytetään toisin.
- (3) Kun empiirisessä tutkimuksessa on aikaansaatu alustavia tuloksia, edessä on kysymys: Mitä tulokset tarkoittavat? Tarvitaan päättelymenetelmiä johtopäätösten tekoon ja keinoja selvittää, missä määrin saavutetut tulokset ovat yleistettävissä. Käytännöllisistä syistä tieteellisessä arjessa puhutaan pelkästään päättelystä, johtopäätösten teosta ja yleistämisestä.

Sudoku on leikkimäisen päättelyn harjoitusalue. Kolmella erityyppisellä päättelytavalla voi jo ratkaista hankalia sudokuja, helpot ratkeavat pelkällä skannausmenetelmällä. Vaikeahkossa sudokussa kaksikymmentäyksi annettua numeroa riittää puuttuvien kuudenkymmenen numeron selvittämiseen. Esimerkkinä sudoku paljastaa päättelyn voiman. Se opastaa loogisuuteen ja harjoittaa loogisia taitoja. Mallina tieteellisessä työskentelyssä sudokulla on rajoitetut käyttöalat. Tutkimukselliset edistymiset tapahtuvat usein huomattaessa annettujen seikkojen ongelmallisuutta tai löydettyä jokin unohtunut havainto, lähtökohta tai tulkinta. Tutkimuksen arjessa päättelystä lisäksi on rakennettava päätelmien ja yleistysten teon edellytyksiä.

Monitutkaisissa tapauksissa loistelias päättely ilmenee keksimisinä, päättely on keksimistä. Sanankäytöllisessä mielessä on järkevää kytkeä päättely puuttuvien seikkojen paljastamiseen, aukkojen täydentämiseen, järjestelmässä olevien virheiden tai ristiriitojen löytämiseen, johtopäätösten tekemiseen ja yleistämiseen. Käyttäessämme sanaa keksiminen kyse ei ole olemassa olevien päättelymallien suorasta soveltamisesta vaan ennakkoluulottomasta kokeilevasta ja ajatuksellisesta löytämisestä. Kun oivaltaa ja keksii, että esimerkiksi yksi pikku tapah-

tuma on ilmaus, havainnollistuma isosta prosessista tai kokonaisuudesta, tapahtuneen kuvaamiseen ei sovi sana pääteleminen. Tässä ideassa on mielestäni matemaatikko Demokritoksen ja matemaatikkojen kasvattajan Platonin tutkimusteoreettinen viesti nykyajalle. Olemme liian hallitsevasti kiinni loogikko Aristoteleen tutkimusohjeessa: on kerättävä tai tuotettava ongelmaan liittyvä mahdollisimman relevantti ja täydellinen aineisto, järjestettävä se huolellisesti ja loogisesti moitteettomaksi, eriteltävä sitä systemaattisesti ja vasta sen jälkeen tehtävä päätelmät ja johtopäätökset. Aristoteleen ohjeen yksioikoinen seuraaminen on saanut tutkimustoiminnan näyttämään keskeisesti työn tekemiseltä ja nykyaikana teolliselta prosessilta.

Televisiossa Sherlock Holmes, Neiti (Jane) Marple ja Adrian Monk ym. ovat sosiaaliseen konkretiaan sijoitettuja ideaalihahmoja. Tapahtuman kulua ja tekijöiden tajuntaa selvittäessään he osoittavat päätelemismahdollisuuksia olevan silloinkin, kun keskeiset tosiasiat ovat hukassa ja poliisin ammatilliset rikostutkimuksen menetelmät eivät tuota tuloksia ovelan rikollisen kiinnisaamiseksi.

- (4) Teoreettisissa ja filosofisissa yhteyksissä puhutaan todistus-, keksimis- ja tiedostamismenetelmistä. Luonteensa mukaisesti keksimis- ja tiedostamismetodeista puhuminen tarkoittaa lähinnä käsitteellisen tuen antamista ja vihjeiden esittämistä tavoitteena luoda oivaltamista edistävä ympäristö. Heuristiikka keksimisoppina odottaa tulemistaan. Todistamisopin kehittämisessä on periaatteellisia vaikeuksia, mutta todistamismenetelmiä voidaan harjoitella etenkin formaalisten tieteiden ja luonnontieteellisen tutkimuksen alueilla. Ongelmaksi jää, mistä löytää idea todistukseen. Idean ja suunnan tajuamisen jälkeen todistus on pitkälti opittuun perustuva suoritus.

Menetelmiä on monia; on periaatteellisuontoisia, tutkimusalueille tai erityisen ilmiöjoukon tutkimiseen kehitettyjä tutkimustekniikkoja, metodiikkoja.

Käytössä on tai on ollut seuraavia nimityksiä: aksiomaattinen, analyytinen, loogis-analyytinen, käsite-analyytinen, dialektinen, deduktiivinen, geneettinen, historiallinen, narratiivinen, aristoteelinen, sokraattinen, dialoginen, funktioanalyytinen, autoritaarinen, introspektiivinen, kriittinen, psykoanalyytinen, antropologinen, empiirinen, kokeellinen, malli-analoginen, yritys ja erehdys, toistuva arvaaminen, internetselailu, deskriptiivinen, tarkkaileva, strukturaalinen, synteettinen, tilastotieteellinen, matemaattinen, kyberneettinen, luonnontieteellinen, galileinen, hypoteettis-deduktiivinen, induktiivinen, vertaileva (komparatiivinen), etnografinen, semioottinen, diskursiivinen, haastattelu, etnometodologia, kysely, intui-

tiivinen, spekulatiivinen, kartesiolainen, fenomenologinen, olemuksennäkeminen, hermeneuttinen, kuin piru Raamattua -metodi, Pääoman metodi, negaatiomenetelmä, rekonstruktio, korrespondenssianalyysi, eläytymisen metodi, interaktioanalyysi, osallistuva havainnointi, sosiologinen mielikuvitus, sosiometria, sisällön erittely, dekonstruktio, metodinen skeptisismi, metodinen materialismi, materialistinen historiankirjoitus, idealistinen historiankirjoitus, looginen analyysi, dialektinen logiikka...

Monet metodia koskevat nimitykset tarkoittavat itse asiassa metodisten ratkaisujen ryvästä ja ovat ilmauksia yleisestä tutkimuksellisesta suuntautumisesta tai lähestymistavasta. Kun metodista tulee tutkimisen yleinen periaate ja siihen kytketään takeita tieteellisyydestä, silloin on muodostunut koulukunta. Tieteellisillä koulukunnilla on taipumus monopolisoida omaksumansa tavat käyttää metodia. Seurauksena tästä monet itsenäiset tutkijat karttavat auktorisoidun metodin käyttöä ja sellaisia tutkimusalueita, joilla on odotettavissa heille turhia metodisia kiistoja. Vastaavasti riidanhaluiset arvostelijat saavat uusista esimerkeistä lisää intoa kirjoitteluunsa.

Menetelmien välillä on sukulaisuussuhteita. Ne ovat mukautuneet eri tieteesiin ja eri ympäristöihin. Hyvästä yleisestä tutkimusideasta on johdettu erityisiä tutkimuskohteen lähestymistapoja. Menetelmien välisestä sukulaisuudesta ja analogisuudesta ei ole johdettavissa yhtä ja ainoaa tieteellistä metodia. Metodeista ei muodostu harmonista kokonaisuutta. Hahmotettuaan historian (idiografisuus) ja luonnontieteen (nomoteettisuus) oleellisia eroja Wilhelm Windelband 1800-luvun lopulla tulkitsee asiantilan tarkoittavan periaatteellisia eroavuuksia metodisessa asennoitumisessa. Windelbandin innoittamana Heinrich Rickert tiivistää vuosisadan vaihteessa metodisen erottelunsa ajatukseen: luonnontieteissä on keskeisesti kyse yleisistä lainalaisuuksista ja kulttuuritieteissä erityisen ja yksilöllisen kohtaamisesta.

Ihmistieteissä ajaututaan niin teoreettisiin vaikeuksiin kuin ongelmiin tutkimuksen suhteessa praksikseen, jos ei ymmärretä Rickertin esille nostamaa fundamentaalista näkökohtaa: luonnontieteissä todellisuutta tutkitaan arvosuhteen ulkopuolella ja ihmistieteissä tutkimuskohde muodostuu juuri arvosuhteiden kautta. Praksis on arvosuhteiden jäsentämää, tulkitsemaa ja sävyttämää osaa todellisuudesta. Vastaavasti empiria on sellainen osa todellisuudesta, jota ei hahmoteta arvosuhteen ja arvosuhteiden kautta.

Kun filosofinen ihmettelevä henki liikkuu tietämisen rajoilla ja luo edellytyksiä tuntemattoman tutkimiselle tai jopa tavoittelee tiedon muodostusta tiedetyn tuolta puolen, metodiset ratkaisutkin ovat avoimia. Aidosti uuteen tietämykseen pyrittäessä tutuksi käyneiden metodien käyttö koskettaa nimenomaan olemassa olevien tietokokonaisuuksien erittelyä tai vihjauksien etsimistä kirjallisuudesta. Jotta alustavasti hahmotettu tai suorastaan

tuntematon muuttuisi tiedetyksi, vaaditaan uskallusta tavoittaa ajatuksellisesti jotakin tavanomaisuudesta poikkeavaa. Oivaltava asennemuutos problematisoi metodiset ratkaisut: miten tuntematon on kohdattava etsittäessä uutta tietoa, millä keinoin voidaan tietämyksen aluetta laajentaa. Kun tutkimuksessa aloitetaan innostunut puhe metodeista, tapahtuu ideoiden kaikkoamista. Varsinainen ongelma siirtyy taustalle ja mielenkiinto suuntautuu ajatuksellisiin työkaluihin ja tutkimisen menetelmällisiin hienouksiin. Teknisyys syrjäyttää sisällöllisyyden. Yleisesti aikamme muotoja välinekeskeisyys tarkoittaa periaatteellisten pohdintojen karttamista sekä samalla myös perustutkimuksen alueen ja merkityksen kaventamista.

Tieteelliset normit ovat tutkimuksellisia metametodeja. Tieteen vallitsevat ja ideaaliset normit määrittävät sekä suuntaa että rajoja tutkimustoiminnassa. Tiedeyhteisöjen tekniset ja teoreettiset normit sekä yleiset säännöt ovat hyväksytyjä toimintaohjeita, kulkureittejä, teitä ja tätä kautta periaatteellisia, toisenasteisia metodeja tutkimuksen tekemiseen. Ne ovat tutkimustyöskentelyn ehtoja. Tutkimuksellisesti ei ole samantekevää, millaiset säännöt vallitsevat ja miten tiedeyhteisön jäsenet suhtautuvat niihin. Seuraukset ovat erilaiset, jos sääntöjä noudatetaan mekaanisesti ja sokeasti tai tietoisesti ja kriittisesti.

Metodologia sanana ja ideana

Tutkimuksellisessa arjessa prosessit eivät etene sillä tavoin kuin muodollisesti ja sisällöllisesti ideaaliset tai kielellisesti toimivat käytännöt edellyttävät. Erilaiset ilmaukset saavat jatkuvasti tuoreita tulkintoja, sanoihin tulee uusia merkityksiä ja sisällöllisen idean kyllästävät sanat eli käsitteet liittyvät tieteen arjessa uusiin kytköksiin. Valitettavasti käsitteistön käytön yleistyessä oleellisia viittauksia katoaa ja käsitteellinen selkeys saattaa vaihtua fraasimaiseen toistamiseen. Täten ei ole yllättävää, että tutkimusprosessin käynnistämistä edellyttäviin teoreettisiin pohdiskeluihin liittyvä sana metodologia on saanut moninaisen elämän tutkimuspoliittisissa keskusteluissa.

Perusteltua on ymmärtää metodologia tieteenfilosofian ja kunkin tutkimussuuntauksen osa-alueena. Metodologiassa keskitytään metodien rajoihin, käyttöalueisiin, mahdollisuuksiin, luotettavuuksiin, käytön hankaluuksiin, oheisvaikutuksiin ja eettisyyteen, yleensä sovellusmahdollisuuksiin sekä menetelmien vajavaisuuksiin. Kukin metodihan nostaa tutkimuskohteesta tai kerätystä aineistosta esiin pelkästään sellaista, mikä metodilla on mahdollista tavoittaa. Mitään käsitteellisiä ja etukäteisiä takeita ei ole sille, että valitulla metodilla saavutetut tulokset olisivat tutkimuskohteen tai tutkimuksen kannalta oleellisia. Metodi on rajaus ja

siten se luo mahdollisuuden syventyä tutkimuksen ydinkysymyksiin, mutta käytetty metodi ei ole tieteellisyyden este eikä tae. Asiaa auttaa, jos tutkijalla on kokemuksen tuottamaa intuitiivista kykyä tavoittaa sisällöllisiä aineksia ja toiminnassa karttunutta taitoa erottaa oleellista ja epäoleellista.

Metodologia on oppi metodien arviointiperusteista sekä tutkimusta eri tieteenhaarojen metodikokonaisuuksista. Se sitoo metodit keinoiksi, välineiksi tutkimuksellisten ongelmien kohtaamiseen. Metodologia on ajattelua ja toivottavasti tietoisuutta tutkimuksellisesta arjesta, jossa tehdään metodisia valintoja ja perustellaan tavanomaisia tai vaikka yllättäviä menettelytapoja. Tutkimuksellinen ymmärrys edellyttää tietoisuutta metodien lähtökohdista sekä metodien käyttämisen konkreettisista ja periaatteellisista edellytyksistä. Metodologia on metodin ja metodien teoriaa. Ollessaan teoriaa metodologia joutuu tarvittaessa avaamaan metodien filosofisia perusteita, käytännössä hahmottamaan metodien metafysisiä oletuksia, tietoteoreettisia sitoumuksia ja yhteyksiä sekä toisaalta vaalimaan esimerkiksi tutkimusprosessissa humanisuuden säilymistä.

Tiedeyhteisöjen arjessa sanojen ja ilmausten laajentuneet merkitykset ovat muuntaneet metodologista keskustelua yleisfilosofiseksi argumentoinniksi. Tutkimusasenteellisesti samanmielisistä muodostuu omia porukoita. Metodiratkaisuihin tukeutuva koulukuntamuodostus on luonnollinen seuraus tutkimuksellisesta innosta ja uteliaisuudesta.

Tieteenhistorialliset huomautukset kasvattavat suhteellisuudentajua. Eri ajoilta on löydettävissä runsaasti esimerkkejä monenkirjavista koulukunnista, jotka ovat omalla erityisellä tavallaan vieneet tutkimusta eteenpäin, koonneet ja luoneet tietoa sekä joskus aikaansaaneet tieteellisiä kumouksia. Tutkimusmurroksia evolutiivisesti käsiteltäessä käytämme ilmaisua paradigman vaihdos. Valitettavasti edistykseen asennoitumiseen liittyvä yksipuolisuus kaventaa näkökenttäämme ja luo oikeutusta henkisellet sokeudelle. Ihmistieteiden luonteeseen ei kuulu, että käänteentekevä tutkimus ja siihen liittyvät filosofiset, teoreettiset ja käytännölliset ideat sekä niihin kytkeytyvät normit nousisivat yleiseksi malliesimerkiksi tehdä tutkimusta. Ihmistieteissä on jatkuvasti monenlaisia esikuvia, niin ikään tieteellisyyden vaateita toteutetaan monin tavoin eikä ole näköpiirissä metodisten kiistelyjen päätymistä. Lisäksi eri ajankohtina ja eri tilanteissa kulloistakin tieteellistä toimintaa ja erityisesti metodien käyttöä oikeutetaan, arvioidaan ja arvotetaan vaihtuvista filosofisista lähtökohdista. Tieteellisissä ja metodologisissa muodeissa ovat ongelmansa.

Kunkin tiedeyhteisön hierarkian avainihmisiä valittaessa ja yleisesti tutkimusapurahoja myönnettäessä itse tehtävien kannalta ulkoisilla tekijöillä on arvonsa hyvässä ja kielteisessä mielessä. Esimerkiksi koulukuntiin kuuluminen tai kuulumattomuus tahi metodinen asennoituminen suuntaavat tänään yhtäläillä päätöksillä kuin puoli vuosisataa sitten. Nykytilanteessa ovat esillä samankaltaiset vastakkaisuudet kuin 1800-luvun tiedekiistoissa tai vaikkapa antiikin käsitystörmyksissä,

joihin liittyy vääriksi miellettyjen filosofisten ja tutkimuksellisten suuntausten edustajien tekstien polttamista. Kohtuuttomuutta on esiintynyt nimenomaisesti Euroopassa ja Yhdysvalloissa.

Erikoinen ja vähälle keskustelulle jäänyt tiedepoliittinen prosessi käynnistyi Saksan yhdistymisessä. Päteviä professoreja syrjäytettiin, koska heillä oli ”marxilaisia kytköksiä” tai ”väärissä paikoissa” suoritettuja tohtorin tutkintoja. Moni suorittikin ”länsimaisen tohtoritutkinnon” voidakseen edelleen työskennellä kykyjään vastaavissa tehtävissä saksalaisessa yliopistossa. Luonnollisesti erottamisprosessi oli perusteltu, kun esimerkiksi tutkimus- tai laitosjohtajaksi oli keploteltu puolueuon ansiolla.

Tiedeyhteisöt eivät ole immuuneja erityyppisen fundamentalismin ja politiikan suhdanteiden paineille. Nykyään ei ole tarvetta tutkielmien näyttävään tuhoamiseen, riittää, että viivästytetään tutkimuksellisesti tärkeän asian päättämistä, liitetiedosto jätetään lähettämättä, vaihdetaan vanhentuneeseen tai sitä muuten manipuloidaan, muodollisen syyn perusteella estetään tutkimushakemuksen käsittely. Jälkikäteisissä tarkasteluissa on helppo todeta, että on vain tapahtunut tekninen virhe asian käsittelyssä tai tiedostojen siirrossa. Tarkoituksellinen toiminta muuttuu ennakoimattomaksi ja toimijoista riippumattomaksi sattumaksi. Väärentäminen on vanhanaikaista ja riskialtista. Nykyaikaista on vaikuttaa kysymysten aseteluun, rajauksiin, tulkintoihin, lausuntojen viivästyttämiseen, tutkimukselliseen sananvaihtoon, median tieto-ohjelmiin ja internetin tiedekeskusteluun sekä hankkia arvovaltaisia puoltajia, suosittelijoita ja kannattajia. Vallitsevassa apurahahakemusten runsaudessa esittelijät löytävät kyllä intresseiltään sopivat tutkimushankkeet eikä korruptio paljastu. Vastaavasti tutkimusprojektin valmistelussa ohjataan tutkimusongelman kehittelyä rahoittajien ja sopivien intressiryhmien toiveiden suuntaan. Nykyaikaista on pehmustettu suostuttelu.

Tutkimuksen tarkoituksena on tuoda esiin uusia tietoja, väittämiä, selityksiä ja käsityksiä tai kyseenalaistaa vallitsevia itsestänselvyyksiä, uskomuksia, näkemyksiä ja yleistyksiä. Metodit ovat vipusin luotettaviin havaintoihin, tuloksiin ja tietoihin. Tutkimuksellisten aikaansaannoksien luotettavuus on kuitenkin eri asia kuin niiden neutraalisuus, puolueettomuus tai tasapuolisuus. Saavutetut tulokset voivat olla eri näkökulmista kärjistettyjä, yksipuolisia, subjektiivisia ja närkästyistä herättäviä, koska ne ovat paikkansapitäviä. Subjektiivisuuden pelko saattaa estää herkkää tai neutraalisuuteen pyrkivää tutkijaa tuomasta esiin sellaisia havaintoja ja tuloksia, jotka poikkeavat kunkin tieteenalan vallitsevista asenteista. Tavallaan itsensensuuri johtaa sulkeistamaan poikkeavia tunteuksia ja näkökulmia sekä estää heikkojen, alistettujen ja vähemmistöryhmiin kuuluvien kokemuksia esiintulemistä sellaisenaan. Niitä kehystetään tai tuodaan julki valikoidusti. Metodeissa on mahdollisuuksia. Jotta ihmistieteissä tapahtuu kaikinpuolista todellistumista, tarvitaan tietoisuutta kokonaisuuksista ja arvoista, metodinen taitavuus ei riitä.

Tutkimuksen kiinnostavuus ja merkityksellisyys ovat sen avaaman, näyttämän, tuottaman ja paljastaman todistusaineiston varassa. Käytetyt metodit ovat ratkaisevassa osassa todistusaineiston hankinnassa ja jäsentämisessä. Metodologinen ymmärrys, kyky argumentoida ja eettinen harkinta ovat keskiössä epäilyksettömyyden, evidenssin tavoittelussa. Tieteellisyyden idean todellistuminen jää väkimmäiseksi, jos osa todistusaineistoa on salaista tai siihen pääsevät tutustumaan pelkästään valitut tutkijat.

Yleistäminen metodisena pulmana

Vaikka tutkisimme ainutkertaisia yksilöitä, tapahtumia tai prosesseja, tieteellinen mielenkiinto ei pysähdy ainutkertaisuuteen. Erityisen kohtaamisen kautta on tarkoitus esittää jotakin yleistä (metaforat, analogiat, lainalaisuudet, tendenssit, toimimisen mahdollisuudet, vallitsevan taipumuksen olemassaolo, uhkan tai painostuksen paljastus) tai jostakin yleisestä (ihmisenä olemisesta, työstä, taiteesta tms.). Tutkimuskohteen ainutlaatuisuus, hetkeen sitoutuneisuus, erityisyys ei ole este universaalisuutta tavoittelevalle suuntautumiselle.

Millä edellytyksillä voidaan havainnosta, havainnoista ja suppeista kokemuksista suorittaa yleistämistä eli tehdä yleistäviä päätelmiä?

- (1) On ongelma, kuinka erottaa ja varmentaa havainnoissa oleva yleispätevä aines. Erityistieteellisissä tutkimuksissa on luontevaa yrittää ratkaista pulmaa tukeutumalla ajatukseen induktiivisesta yleistyksestä. Erityisesti ihmistieteissä koko yleistämisen probleema vaipuu taustalle näkymättömiin todennäköisyysmatematiikan lausekkeiden kytkeydyttyä vakuuttaviin tilastollisiin menetelmiin. Tutkimusarjessa tilastolliset keinot takaavat muodollisen moitteettomuuden, tutkimuksellisen etenemisen ja tuloksien syntymisen. Kysymykset luotettavuuksista ovat tieteellisten normien ja standardien mukaisesti toimittaessa hallinnassa. Yleistämisen ongelman väistymisestä huolimatta tutkimusasetelma sisältää tieteenfilosofisesti tärkeän näkökohdan: tekninen puhe luotettavuusväleistä ja uusien tutkimuksien vahvistamista todennäköisyysarvioista sulkeistavat ajatuksen praksiksesta inhimillisen merkitysannon näyttämönä. Tavoitteiden ja asennoitumisen edellytysten sulkeistamisessa oleellisin jää tavoittamatta. Ihmistieteiden ideana on kohdata kulttuuriesineitä, inhimillisen merkitysannon sävyttämiä esineitä, tiloja ja tapahtumia sekä arvostusten, arvottamisen ja arvojen jäsentämiä suhteita. Sen sijaan empiriaa tai tutkimuslaitteiden tuottamaa toisenasteista empiriaa tutkittaessa kausaaliset asetelmat ja todennäköisyyslainalaisuudet ovat usein edistymisen ehtoja. Luonnontie-

teissä on rationaalista sulkeistaa luonnonesineisiin kytkeytyvät kulttuuriset merkitykset. Ihmistieteissä sosiaalisten ja kulttuuristen suhteiden ohittaminen muuntaa saavutetut tutkimustulokset abstrakteiksi ja ikään kuin luonnollistetusti vähemmistöryhmiä sortaviksi.

→ Kysymykset Miten? ja Kuinka? hallitsevassa asemassa. Galileinen tieteenperinne moninaisuudessaan.

- (2.1) Teleologisuudesta tai latinalaisittain finalistisuudesta lähtevä tutkimustapa avaa nimenomaan ihmistieteissä mahdollisuuksia ymmärtää sekä yleisesti inhimillistä elämää että erityisesti kulttuuristen murroksien lähtökohtia. Teleologisuuden idea suuntautumisen ja päämäärähakuisuuden taipumukseksi mahdollistaa inhimillisessä elämässä pääasioiden ja sivuseikkojen erottamista kuin myös luo kriteerejä tutkimuksellisille valinnoille. Kieltämättä kysymys yksityiskohtaisesta luotettavuudesta päätelmissä ja ennustuksissa jää usein spekulatiiviseksi. Sitä vastoin yleiset muutostendenssit ja mm. konfliktien osapuolten vaikuttimet voivat kaartua kauniisti esiin. Arvojen, arvostusten ja uskomusten avautuminen inhimillisestä arjesta tuottaa ymmärrystä, jolloin tutkimus ylläpitää yleisesti rationaalista keskustelua yhteiskunnassa.

Otan esille vanhan esimerkin talvelta 1979, kun Suomen televisiossa kaksi tutkijaa vastasivat toimittajan kysymyksiin Persian shaahin kukistumisesta. Ensin toimittaja kääntyi kansainvälisen politiikan asiantuntijan puoleen, joka vastasi asiansa osaavasti kysymyksiin. Hän kuvasi taitavasti maailmanpolitiikkaa, kansainvälisiä suhteita, Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton vallankäyttöä sekä niiden yrityksiä vaikuttaa Persian (Iranin) tapahtumiin. Hän havainnollisti tilannetta käyttäen ”voimasuunnikkaita”. Hänen lähestymistapansa oli yhteiskuntatieteissä tyypillisesti strukturaalinen, jolloin rakenteita hahmottaen sekä eri toimijoiden lähtökohtia ja pyrkimyksiä punniten haettiin selityksiä tapahtumisprosessiin.

Tapahtunut vallankumous oli itselleni yllättävyydessään kiinnostava, siksi seurasin ohjelmaa intensiivisesti. Pettymyksekseni tutkijan vastaukset tuntuivat abstrakteilta, olevan irti väkevästä elämästä ja toisaalta antavan vastauksia yleensä politiikkaan, mutta ei meneillään olevaan vallankumousprosessiin. Esiin ei tullut sitä erityistä, jonka perusteella olisi tullut järkeviä selityksiä tapahtumiselle, ja joka olisi johtanut ymmärtämään tapahtunutta ja tapahtumisen jatkumista.

Arabialaisen ja juutalaisen kulttuurin tutkijan Jussi Aron puheenvuoro muutti koko asetelman aivan toiseksi. Ihmettely vallankumouksen yllättävyydestä ja valtakäytön nopeasta vaihtumisesta muuttui ihmettelyksi siitä, kuinka Persian shaahi kykeni pysymään vallassa niinkin kauan. Aron

vastaukset jäsensivät tapahtumista ja loivat selityksiä tilanteessa, joka eurooppalaisille näyttäytyi tyhjästä syntyneenä sekasortona, amerikkalaisille ikävänä yllätyksenä ja venäläisille vallankumouksellisen epäonnistumisena. Tilanteessa Iran palasi kulttuurillisille juurilleen ja ravisteli yltään amerikkalaisesti koristellun länsimaalaisuuden. Aro johdatti näkemään arvoja ja niiden yhteyden tapahtumiseen.

Toisen maailmansodan jälkeen britit ja amerikkalaiset sekaantuivat Persian tapahtumiin. Yhdysvallat oli mukana pysäyttämässä vasemmistolaisuuden etenemistä, estämässä demokraattisia muutoksia, tukemassa moraalittomia ja kansainvälisen oikeuden vastaisia tekoja. Vuosikymmenien tukahduttamistoimet ja ohjausprosessit, jotka saivat oikeutuksen Itäblokin ja kommunismin vastustamisesta, päättyivät lopulta fundamentalistisen teokratian syntymiseen. Tästä taas kehkeytyi vuosikymmenien ongelma. Irak hyökkäsi vallankumouksen heikentämään Iraniin, mutta joutui käyttämään kaasua uskon innoittamien ihmisten pysäyttämiseksi. Sodasta tuli nälännytyssota. Israel tuhosi Irakin rakenteilla olevan ydinvoimalaitoksen. Nyt iranilaiset ovat avoimesti ja epäsuorasti mukana Lähi-idän politiikassa. Ydinasevaltio Israelilla on halua tehdä ”ennalta ehkäisevä isku” Iraniin. Kova politiikka kovine panoksineen jatkuu. Edelleenkin länsimaiset ihmiset eivät kykene lainkaan lähestymään tilannetta iranilaisten tai irakiläisten lähtökohdista. Näkökulmien vaihdos voi johtaa oivaltamaan median rajoituksia ja mediademokratian illuusioita.

Esimerkki kertoo metodologisten ja metodisten valintojen merkityksestä yleensä. Tapahtunutta ei pidä käyttää perusteena esimerkiksi humanistien suosiman geneettisen lähestymistavan paremmuudelle suhteessa strukturaaliseen lähestymistapaan. Erityyppisten ongelmien selvittelyssä erilaiset lähestymistavat onnistuvat erilaisesti. Vaikka yli kolmannesvuosisadan takaisessa televisiokeskustelussa geneettinen lähestymistapa tavoitti puhuttelevasti ydinasioita, myös strukturaalinen lähestymistapa laajensi ohjelmaa seuraavien tietoja ja ymmärrystä. Kun arvojärjestelmät järkkyvät, geneettinen lähestymistapa finaalisuutta tiedostavana tutkimustapana voi johtaa tilanteiden kokonaisvaltaiseen avautumiseen ymmärrykselle. Vastaavasti vakiintuneita oloja tutkittaessa strukturaalinen lähestymistapa mahdollistaa mielenkiintoisia tuloksia.

→ Keskiössä kysymys Miksi? Aristoteleen innoittama tiedeperinne.

- (2.2) Teleologisesta ajattelutavasta on kehittynyt humanistisessa tutkimuksessa muunnos. Siinä vallitseville tapahtumille etsitään alku-ilmiötä, kantajuurta, perustavaa ilmentymistä, alkuperää, siis sellaista mahdollista tapahtumista, jossa arvot ja rakenteet näyttäytyvät selkeinä ja puhuttele-

vina ensimmäistä kertaa. Käsitteellistetty alku-ilmiö (das Urphänomen) antaa perustan kulttuurisen ja sosiaalisen hahmottamiselle, se auttaa kirjastamaan ja jäsentämään vallitsevaa, luo ymmärrystä taipumuksista ja lainalaisuuksista sekä mahdollisuuksista ennakoita tulevia muutoksia.

→ Keskiössä kysymys Mikä on alku, ydin tai lähtökohta? Antiikin filosofian arkhe-kysymyksen perusprinsiippistä tai alkuelementistä lähtevä tulkinta sekä Johann Wolfgang von Goethen innoittama kirjallinen ja tutkimuksellinen perinne. – Oswald Spenglerin kulttuurifilosofiassa perustavat arvokokemukset, päämääriin sitoutumiset ja sisäistetyt kantavat ajatukset ilmenevät kulttuurin eetoksena, joka omanlaisenaan alkuilmiönä tuottaa perustan tiedostaa ja ymmärtää kulttuurista arkea ja osaltaan myös tulevia ihmishengen tekoja. – Carl Gustav Jungin ajatukset arkkityypeistä, kollektiivisista alkumielikuvista, piilotajuisista tajunnan sisällöistä ovat mahdollinen tutkimuksellinen lähestymistapa ihmistieteissä.

- (3.1) Yksittäinen havainto tai tapahtumaketju oivalletaan esimerkkinä teoreettisesti ymmärretystä prosessikokonaisuudesta. Hahmotusten ja johtopäätösten luotettavuutta voidaan hallita demonstraatioiden avulla. Tällöin teoreettisista ajatuskehittelyistä päätellään sellaisia kysymyksiä, joihin voidaan hakea kokemuksellisia vastauksia, tai sellaisia väittämiä, joita voidaan altistaa selvitettäväksi. Tavallaan katoaa tarve yrittää yleistämistä lähtien tutkimuksellisesta löydöksestä, koska kohdattu asiointi paljastuu ajatustyössä yhteiskunnallisen prosessin paikalliseksi kiteytymäksi, ilmentymäksi jostakin meneillään olevasta. Yleistämisen ongelma kääntyy kyvyksi hahmottaa yksittäinen välttämättömänä osana suhdeverkostoa tai oivallukseksi yksittäisessä piilevästä yleisestä.

Useat hypoteesikeskeiset tutkimukset tuottavat varmuutta inhimillisessä tietämyksessä ja tarkentavat olemassa olevaa tietoa. Kun nykytutkimuksen hypoteeseja johdetaan abduktiivisesti, vallitsee ajatuksellinen samankaltaisuus verrattuna tilanteeseen, jossa olemassaoleva yksittäinen ilmentymä oivalletaan kätkeytyneen rakenteen tai kokonaisuuden osana. Hypoteesi on ratkaisuehdotus ongelmaan; oivaltava prosessien kokonaisuuden hahmotus on taas yritys tuottaa teoreettista ymmärrystä. Hahmotettaessa erityisten välisistä suhteista rakentuvaa kokonaisuutta todellistuu eteneminen abstraktisesta konkreettiseen ja sitä kautta avautuu vallitsevan käsitteellistä haltuunottoa.

→ Keskiössä kysymykset Mitä ilmentää? Minkä ilmausta? Tutkimuksellista Demokritoksen tulkintaa ja Platonin idealisointia.

(3.2) Ideana on tuottaa kulttuurisen muutoksen tai sosiaalisen murroksen tilanteessa ja innoittamana konstruoitu ideaalipersona ympäristössään. Asetetaan persoona ja ihmissuhteet, taipumukset, arvot, säännöt, tendenssit yms. ”Peli” käynnistetään, kirjataan tiloja ajassa. Lähestymistavassa ja tutkimuksellisessa ideassa toteutuu kaunokirjailijoiden käyttämä menetelmä laajennettuna ja kontrolloituna erityisesti yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa. Lisäksi menetelmä sopii hyvin tuottamaan aineistoja, joilla elävöitetään esimerkiksi historian opetusta. Konstruoidussa ideaalipersonassa tarkastelua häiritsevät satunnaisuudet ja tunneviritykset menettävät vinouttavaa iskevyyttään, jopa muuntuvat oivallusta kannattaviksi. Mutta välttämättömästi ”peliin” mukaan siirtyvä tietämys vallitsevista rakenteista ja prosesseista on omiaan tuottamaan hahmotuksia, jotka tukevat asenteiden avartumista sekä yleistä vapautumista vallitsevan tilanteen ylläpitämistä ja oikeuttamista tietoisuusmuodoista.

→ Suomalaisesta kirjallisuudesta on löydettävissä monia heuristisia teoksia, esimerkiksi: Minna Canthin novellit *Anna-Liisa* ja *Työmiehen vaimo*; Mika Waltarin *Sinuhe, egyptiläinen*; Hella Wuolijoen *Niskavuori*-sarja; Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla*; Kalle Päätalon *Iijoki*-sarja.

(3.3) Idealityypit ovat teoreettisia käsitteitä, joiden avulla voidaan kuvata ideaalistettua todellisuutta. Idealityypin tarkoitus on vahvistaa ilmiön tai tapahtumisen oleellisia piirteitä ja vastaavasti heikentää epäoleellisia ominaisuuksia. Idealityypit eivät ole todellisuuden kuvia vaan tutkijan luomia näkökulmia moninaiseen inhimilliseen toimintaan. Ne mahdollistavat tutkittavan ilmiön käsitteellistä haltuunottoa, erottelujen tekemistä ja hypoteesien kehittelyä.

→ Max Weberin protestanttinen työeetos on klassinen ja toimiva esimerkki idealityypistä.

(3.4) Tapahtuma tai sosiaalinen prosessi nähdään funktionaalisesti ymmärrettynä ilmauksena yhteisön kokonaisuudesta. Funktioanalyysi mahdollistaa irrottautumisen yksilöllisestä ja persoonallisesta näkökulmasta havaitsemaan yhteisöllisiä tendenssejä sekä esimerkiksi yhteisen hyvän ja yksityisten etujen törmäyksiä. Ulkopuolisille oudolta näyttävässä toiminnassa tai rituaalissa voi toteutua yhteisölle tärkeä tehtävä (funktio). Tässä lähestymistavassa statusta omaavien yksilöiden teot eivät lähde yksilöllisistä etujen vaalimisesta, vaan heidän toimintansa tulee ymmärrettäväksi yhteisön kokonaisedun, yhteisen hyvän perustalta. Kokonaisedun mukainen toiminta nostaa luonnollisesti tapahtumiseen osallistuvien statusta.

Nykyisessä tilanteessa, kun individualistinen asennoituminen ihmistieteissä hankaloittaa rakenteiden ja niistä lähtevän vallankäytön havaitsemista, on luonnollista, että funktioanalyysia ei hallita metodina eikä ole muodostunut uusfunktionalismia. Vähentääkseni ideologista puhetapaa suosin erottelua, jossa funktionalismi tarkoittaa ihmistieteellistä suuntautumista, esimerkiksi uskontotieteellistä tai sosiologista koulukuntaa. Vastaavasti funkkis on muotoilun, arkkitehtuurin ja kaupunkisuunnittelun suuntaus. Tällöin sanalle funktioanalyysi jää selkeä käyttötarkoitus, kyseessä on ihmistieteellinen metodi. Nähdäkseni sekaannukset jäävät vähäisiksi, vaikka funktio-analyysi on matematiikassa oma alansa ja tutkimusperinteensä.

→ Mm. Bronisław Malinowski, Talcott Parsons; Suomessa esim. Lauri Honko, Elina Haavio-Mannila, Hannu Simola. Itselleni merkittävin esitys on Kustaa Vilkkunan teos *Lohi*, jossa funktioanalyttinen lähestymistapa täydentyy filosofisilla aineksilla ikään kuin kytköksessä materialistiseen historiankäsitteeseen. Teos on huolellisesti työstetty dokumentaatio Kemijoen lohenkalastuksen kokonaisuudesta tapa- ja esinekuvauksineen.

Yleistämisen idea moninaisessa toteutumisessaan vaatii metodisia valmiuksia.

Rajallisesta havaintoaineistosta kumpuavan yleistämisen tarpeen järkevä todellistaminen edellyttää, että tutkija on tietoinen aistimiseen, havaintotapahtumaan, havaintojen dokumentointiin ja havaintojen käsitelyyn liittyvistä problemeista. Havaintodokumenttien ottaminen annettuina ikään kuin sellaisenaan ei ole hyvä lähtökohta uudellaisille tutkimuksellisille avauksille.

Havaitseminen problemana

Perustoihin yltävä havaitseminen edellyttää teoreettista tietämystä ja käsitteellisiä välineitä. Teoreettinen tietämys voi olla huomaamattomasti omaksuttua kulttuurissa elävistä filosofisista yleistyksistä. Teoriakokonaisuus voi muodostua myös vuosikymmenien kokemuksen yleistymisistä ihmisen oman pään sisällä ilman minkäänlaisia teoriaopintoja tai sitten perustua haastavien tutkimusten teoreettisiin hahmottuksiin. Käsitteelliset välineet taas muodostuvat kielellisestä kulttuurisesta omaksumisesta, johon voi liittyä tietoista filosofista ja tutkimuksellista työskentelyä.

Laadullisesti uusien havaintojen tekemisen kaksi pääestettä ovat omaksuttujen tieteellisten ja/tai katsomuksellisten teorioiden tuottama sokeus sekä arkiajattelun ylläpitämä itseäänselvyyden ja ongelmattomuuden kuvitelma. Molemmat seikat kaventavat havaitsemista ja suuntaavat tietoisuutta tuottamaan tavanomaisia tul-

kintoja koetuista aistimuksista. Ongelmana on, että yksittäistä havaintoa ajatellaan abstraktisesti, toisin sanoen irrallisena havaintokokonaisuudesta ja irrotettuna ympäristöstään. Todettakoon, että arki ajattelun problematisoinnissa ja normaalitieteen dogmaattisuudesta herättelyssä on Karl Marxin ja Edmund Husserlin tiukka tieteenfilosofinen viesti tämän päivän tutkimukselle. Heidän ilmaisutavoissaan on eroja, mutta henki on sama. Vaikka tutkija on ansioitunut, se ei tarkoita vapautumista arki ajattelun rajoituksista eikä jokapäiväisen elämäntapamme tietoisuutta suuntaavista intresseistä, saati arjen kovettamista asenteista ja ajatustottumuksista.

Havaitsemisen kuin myös teorian ja käytännön probleemien ratkaisuisissa yksi tärkeä nyanssi on tieteenfilosofinen, tutkimuksellinen ja metodinen vaatimus siirtyä abstraktisesta kohti konkreettista. Toisenlaisella puhettavalla ilmaisutuna kyseessä on haaste ottaa vakavasti holismi teoreettisena näkökulmana sekä ymmärtää holistisuus yksittäisissä havaintotapahtumissa. Havainnollistan problemaa seuraavien tarkastelujen avulla:

Kaupungeissa eläneen lähtiessä liikkumaan luonnossa hän ei näe, ei kuule eikä haista mitään itselleen merkityksellistä ilman perustietoa luonnosta ja sen tapahtumisesta. Luonnollisesti tilanne on toinen ankarissa sääoloissa tai vaikka alkukesän sateen jälkeisessä kasvien viekoittelevassa tuoksussa, jolloin ihminen pysähtyy. Tosin pysähtyminen pelosta luonnonprosessien yllättämänä tarkoittaa useimmiten sulkeutumista. Rajussa myrskyssä ja lumivyöryssä ihminen keskittyy avuttomuuteensa, lamaanumiseensa ja kovapäinen selviytymiseensä, ei luonnon tiedostamiseen. Pysähtyminen ja havahtuminen luonnon lempeyteen johtaa toisinaan herkistymiseen, jossa ihminen ”kuuntelee luonnon puhetta”.

Vaikka on katsonut intensiivisesti television luonto-ohjelmia, kyky eritellä näkemistään ja kuulemistään pysyy kovin vajavaisena. Samanaikainen aistimustulva (näkö, kuulo, tunto, haju, maku) ja aistimusniukkuus (tutun kaupungin hälyn ja sykkeen puuttuminen) sekä tapahtumattomuus synnyttävät kaoottisen olon, jossa ei ole kriteerejä tehdä eroja oleellisen ja epäoleellisen välillä. Harmaassa on harmaan erottamisessa omat vaikeutensa. Ikänsä lähiöissä asustanut (das Man) vain poikkeustapauksessa kykenee näkemään vaikkapa suolla pienehkön kahlaajan, kun taas lintuharrastaja samassa ajassa samalla alueella havaitsee kymmeniä eri lintuja. Lintuharrastaja luonnostaan, tarkennettuna oppimisensa tuloksena, suuntaa luontevasti katseensa johonkin pöheikköön: sielläpä kynivä petolintu piileskelee tai vaatimattoman värinen pikkulintu on saalistamassa hyönteisiä.

Havaitsemisen pulmat ovat osaksi Platonille tuttuja. Hän asettaa filosofeille käytännöllisiä velvoitteita ja pakotteita: laskeutumisen alas konkretiaan. Platon esittää ajatuksen Sokrateen sanoin: *Teidän on siis jokaisen vuorollaan laskeuduttava sinne missä muutkin ovat ja totutettava silmänne tuohon hämäryyteen. Kun olette tottuneet siihen, pystytte näkemään siinä tuhat kertaa paremmin kuin muut ja erotatte mitä nuo kuvat ovat ja mitä ne esittävät, koska olette nähneet kauneu-*

den, oikeudenmukaisuuden ja hyvyyden todellisen olemuksen. (Platon 520c; *Valtio* 2007, 254.) Tiivistetysti ajatus on, että idea kirkastaa havainnot.

Mainittu lintuharrastaja saattaa olla haluistaan huolimatta keho poimimaan ruokasieniä. Tässä suhteessa hänen taitonsa tulkita maastoa on huono, vaikka hän olisi kotonaan tutkinut huolellisesti sienikirjoja. Löytämisen, tarkennettuna havaitsemisen ongelmaan on vaikea syventyä edes perusteellisten sienikirjojen avulla. Katsomisen oppiminen tarkoittaa sienten hahmottamista luontaisessa ympäristössä. Yleisesti ruokasieniä alkaa löytää, kun on oivaltavasti löytänyt yhden. Lintuharrastajan havaitsemiskyvyn vaihtelevuus kertoo havaitsemisen käsitteellisistä ehdoista ja ymmärryksemme havaintorakenteiden joustamattomuudesta.

Katsoessamme korkealta vaaralta maastoa alamme havaita järvien pintaa tasaisena kuin viivoittimella vedettynä. Sama luonnollinen tasaisuus ilmenee liikkuessamme veneellä järven selällä tai meren saaristossa. Olemme tottuneet horisontin suoruuteen. Horisontin suoruus on aksioman asemassa havaitsemisessamme. Silti vapautuminen jokapäiväisen kokemuksen kyllästämästä suoran horisontin ajatuksesta saattaa tapahtua suotuisissa oloissa. Silloin vaikkapa Perämerellä paljastuu meren kaarevuus, näemme hämmentyneenä meren kaareutuvana. Tämä esimerkki paljastaa kouluopetuksen rajallisuuden teoreettisissa taidoissa. Tiedämme, jopa ymmärrämme, mutta emme näe tilanteita teorian valossa vaan arkisten kokemusten kautta. Luonnollisesti koemme paradoksaalisena veneen vähittäisen laskeutumisen horisontin alapuolelle näkymättömiin, mutta toistuvakaan kyseisen ilmiön näkeminen ei muokkaa havaintokokonaisuuttamme näkemään meren horisonttia kaareutuvana. Havainto- ja ajattelumaailmassamme emme liitä veneen ”uppoamista horisonttiin” horisonttiviivan kaarevuuteen, kuitenkin sama Maan kaarevuus on etäännyttämissuunnassa ja katselumme leveysuunnassa.

Esimerkit kertovat havaitsemisen käsitteellisten edellytysten pysyvyydestä silloinkin, kun olemme omaksuneet tai omaksumme uutta tietoa. Ymmärryksemme lokeroi tosiasioita ja teorioita. Suuret synteetit jäävät ajattelussamme puolitiehen, eivätkä havaintorakenteemme jousta tajunnalle vieraiden, mutta hyvinkin perusteltujen teorioiden edessä. Itse kukin voi suorittaa omakohtaisen demonstraation Kuu-illuusiosta: Kuu-illuusio ei katoa, vaikka tutustumme vakuuttavaan luonnontieteelliseen argumentaatioon näennäisestä Kuun koon vaihtelusta. Kuu tuntuu pienenevän noustessaan horisontista korkealle, tarkennettuna Maan oman pyörimisliikkeen kasvattaessa tarkkailijan näkökulmaa horisontista Kuuhun. Kiteytetysti Kuun halkaisija näkyy oleellisesti samassa kulmassa, katsoimmepa Kuuta horisontissa, selvästi horisontin yläpuolella tai suoraan päämme yläpuolella. (Itse asiassa Kuu on taivaanlaella korkeimmillaan reilut kuusituhatta kilometriä eli Maan säteen verran meitä lähempänä kuin näkyessään horisontissa. Toisin sanoen arki ajattelun vastaisesti Kuun halkaisijan pitäisi näkyä pari prosenttia pitempänä taivaanlaella kuin horisontissa.)

Sinänsä on mielenkiintoista pohtia, missä määrin tietoisuus havaitsemisen edellytyksistä vaikuttaa sekä yleisesti ymmärrykseemme että konkreettisesti aistimuk- sien muuntumiseen havainnoiksi.

Luonnontieteellisesti esitettävissä oleviin esimerkkeihin liittyy mitattavia omi- naisuuksia ja niistä voidaan helpohkosti järjestää demonstraatioita. Siksi niiden avulla havaitsemisen ja havainnoinnin peruspiirteet voivat näyttäytyä selkeinä. Luontoon liittyvät esimerkit eivät kosketa vain luontoa, niissä on jotakin hyvin yleistä ja ihmisen ymmärtämisen tapaa kuvaavaa. Olipa kyseessä sateenkaaren esteettinen ihailu tai eläytyminen draaman näyttelijäsuoritukseen, muodostamme kokemisen samankaltaisista lähtökohdista ajatuksia ja tunteuksia. Meillä ei ole eri päätä istummepa harjun kivellä tai urheilukentän katsomossa, vaikka seuratta- vat ovat aivan erilaisia olioita.

Arvosidonnaisuus

Luontoesimerkeissä ilmituleva havaitsemisen ongelma kärkevoityy, kun ihminen kokee itsensä toisten ihmisten ympäröimänä ja osaksi heidän kauttaan. Useimmiten ihminen tunnistaa yksilöllisiä tavoitteitaan ja etujaan, vaikka näitäkin oman sosiaali- sen olemisensa ehdoilla. Tosin välistä toisten ihmisten valinnat tulevat itse kullekin yllätyksinä. Sosiaaliset prosessit ovat yleisesti ihmiselle hämäriä eikä hän ymmärrä omien eikä toisten ihmisten valintojen seurauksia, varsinkin kun elämäntapamme ohjaa toimintaamme ja mm. mediavoimat manipuloivat tietoisuuttamme.

Ihminen ymmärtää ja hallitsee sosiaalisuutta sen verran, että hän selviää joka päivä toimistaan herättämättä suurta huomiota ja kykenee sulautumaan yhteisöi- hinsä. Päivittäin ihminen uusintaa itsensä samana ja samoissa jatkumoissa. Ihmi- nen toimii niin kuin hänen pitää toimia. Hän toimii omasta vapaasta tahdostaan viihteen, mainonnan, lähipiirin, rahan, auktoriteettien ja tottumuksiensa ohjaamana. Vallitsevan ohjautumisen ja ohjauksen kautta ihminen on enemmän yhteiskunnal- listen prosessien tuotos kuin itse itseään kasvattava persoona. Elämäntapamme tuottama ja ylläpitämä kyvyttömyys tulee esille silloin, kun pitäisi puuttua kunkin ihmisen yksilöllisen valitsemisen aiheuttamiin yhteisseuraamuksiin, siis kasaantu- neeseen vaikutukseen, esimerkiksi muovien kulkeutumiseen maastoon ja meriin.

Ihmistieteellinen tutkimus kohtaa jatkuvasti merkitykset, arvot ja uskomukset, ne nimittäin ovat juuri sitä, mikä tuottaa, uusintaa ja ylläpitää kulttuurista ja sosi- aalista. Ihmisen toiminta luo omalajista, suuntautunutta ja tarkoituksellista todel- lisuutta. Muuntuvainen ja uusiutuva sosiaalinen on yhdessä tuotettua, vaikka ei useinkaan yksilöllisesti toivottua, saati miellyttävää. Arvoulottuvuuden ymmärtä- minen on edellytys sosiaalisen, poliittisen ja yhteiskunnallisen implisiittisen läs- näolon sekä erityisesti toiveiden vastaisten odottamattomien puolien hahmotta-

miseen. Tietenkin tutkija voi vetäytyä pois kustakin ristiriitaiselta näyttäytyvästä tilanteesta ja etujen törmäyksistä sanomalla tekevänsä arvovapaata tutkimusta.

Tieteellinen puolueettomuus ja neutraalisuus ovat julistustasoa, asia erikseen on konkreettinen tutkimustyö ja tutkimusten seuraamukset. Missä määrin tutkijat ovat tietoisia asemastaan yhteiskunnallisessa työnjaossa ja yleensä sitoumuksistaan? Missä määrin he ovat objekteja, missä määrin subjekteja? Millaisia subjekteja?

Erikoistuminen, keskittyminen ja akateeminen statuskilpailu kannustavat varovaisuuteen, jossa kartetaan arvojen käsittelyä ja tukiryhmille kiusallisten huomioiden esittämistä. Tämä käy hyvin laatuun, sillä kulloinenkin valta toivoo neutraalisti tosiasioita toteavia ja niitä ymmärtävästi käsitteleviä tasapuolisia selvityksiä. Valtaa käyttävät eivät halua kuulla tiukkoja arvokannanottoja tai tunteita nostattavia erittelyjä eriarvoistamisprosesseista, saati analyyseja neutraalien asiantuntijoiden arvosidonnaisuuksista. Jos ajatellaan tieteen ja arvojen kuuluvan eri maailmaan tai arvojen olevan tieteelliseen tutkimukseen nähden ulkopuolisia, silloin tuntuu luontevalta, että demokraattisessa hengessä maan hallitus päättää tieteen arvoalinnoista. Tiedeyhteisön jäsenten velvollisuus on tehdä parhaansa asetettujen arvojen todellistamisessa ja asetettujen tavoitteiden toteuttamisessa budjeteissa vahvistettujen resurssien mukaisesti. Tässä tilanteessa tutkijat joutuvat päämäärien suhteen pelkän välineen asemaan.

Vallitseva lokaali ja globaali rakenne esineellistää tiedeyhteisöjen jäsenet. Akateemisen maailman ihmisistä tulee voimattomia suhteessa järjestelmään ja heidän energiansa purkautuu tai vaaditaan purkautuvan positiivisia tuloksia tuottaen kapeilla tutkimuksen aloilla vailla mahdollisuuksia syventyä periaatteellisiin ongelmiin. Nykykäytännössä ohimennen oikeutetaan paljon ryhmäsidonnaista toimintaa ja tiede-instituutio pitää itse kurissa arvokriittikkonsa.

Aikamme tieteessä määrän tavoittelu nimenomaan sovellutuskelpoisessa mielessä tarkoittaa itse asiassa merkityksellisyyden asettamista sekundaarisiksi. Tässäkin on asetettu arvo, josta seuraa päämäärien käsittelyn sulkeistamista. Minusta on outoa puolitettu järjenkäyttö arvoja ja arvojen ilmentymiä tutkittaessa. Luontevasti ymmärretään tieteen tehtäväksi mitata ihmisten asenteita, arvostuksia ja heidän tulkintojaan arvoista. Kuvaukset ihmisten arvoista ja arvostuksista muuntuvat luontevasti gallup-tutkimukselliseksi viihteeksi, josta seuraa joksikin aikaa keskustelua, tosin rakenteet ja prosessit säilyvät entisellään. Erilaiset asennemittaukset ovat kaupalle, hallinnolle ja puoluetoimistoille tärkeitä, koska niiden avulla suunnataan mielipidemuokkausta, samalla kun ne luovat oikeutusta vallitsevalle politiikalle. Sitä vastoin pidetään asenteellisesti mahdottomana tutkimusta, jossa käytännöllinen järki erittelisi oikeasti yhteiskunnallisia, taloudellisia ja ympäristöön kohdistuvia päämääriä, paljastaisi yritystoiminnan ja hallinnon eri aloilla todellistuvat arvot sekä niiden heijastumat kulttuurissa, koulutus- ja tutkimuspolitiikassa sekä esittäisi perusteellista arvokritiikkiä. Avoimen demokratian näkökulmasta

tilanne paranee, jos tutkimus tuo julki vallankäytön tausta-arvot ja päätöksiä tehtäessä valintakriteerit.

Arvosidonnaisuuden ymmärtäminen avaa mahdollisuuden tavoitella oikeasti objektiivisuutta sekä kirjoittaa intersubjektiivisesti puhuttelevia tekstejä. Tietoisuuden avartuminen on parasta metodista ja metodologista oppimista. Tutkimuksen jatkuvana ongelmana on arkisen elämisen ja elämäntapamme (die Lebenswelt) asenteiden tunkeutuminen ”takaoven kautta”, siis esitieteellisenä ja ei-teoreettisena praksiksena sekä siten implisiittisinä ja hallitsemattomina intresseinä tieteelliseen työskentelyyn. Juuri usko tieteen arvovapauteen estää niin arvosidonnaisuuden haastavan luonteen tiedostamista kuin tutkimuksen ja praksiksen (tai empirian) välisen suhteen käytännöllistä hahmottamista. Tiedemaailmassa on vaikeuksia kokea merkityksellisiksi sellaiset tutkimukset, jotka lähtevät vallitseville asenteille vaihtoehtoisista lähtökohdista, problematisoivat vieraantumista tuottavia ja ylläpitäviä yhteiskunnallisia prosesseja tai kyseenalaistavat yksityisomaisuuskeskeistä elämäntapaa.

Tieteen teossa teoria on kannanotto siihen, mitä todellisuutta kuvaavat käsitteet, termit ja sanat tarkoittavat, mitä niihin sisältyy ja mitä niistä on pääteltävissä. Jo tämä seikka merkitsee, että mikään laaja-alainen teoria ei ole joukosta tutkimuksia induktiolla kehitelty kielellis-käsitteellinen järjestelmä, joka sisältää käsitteiden, termien, ilmausten ja sanojen määritelmät, kuvaukset menettelytavoista sekä periaatteet tosiasioiden luokittelun, jäsentelyn ja hallinnan keinoista. Tieteiden peruskäsitteet ilmentävät ihmisen omaa suuntautumista empiriaan ja praksikseen. Teorian neutraalisuus on intersubjektiivinen odotus ja harha.

Teoria on metataso suhteessa tapahtumiseen ja toimintaan. Tapahtuminen mielletään suhteellisen arvoneutraalina, sen sijaan ihmisen toiminta on luonteeltaan arvosidonnaista ja päämääristä kumpuavaa. Arvosidonnaisuuden, päämäärien ja tavoitteiden luomaa näkökulmaa voidaan soveltaa esimerkiksi simpanssien sosiaalisuuden tutkimisessa. Seurauksena luonnonesine avautuu kulttuurinesineenä.

Tapahtuman ja toiminnan erottamisessa ilmenee luonnontieteiden ja ihmistieteiden erilaatuinen arvosidonnaisuus. Perustieteiden arvosidonnaisuutta ei luonnollisestikaan pidä sotkea soveltavien tieteiden intressidonnaisuuteen. Soveltavien tieteiden omaksutut intressit: tehokkuus, ekologisuus, taloudellisuus, terveys, hallittavuus, toimivuus, miellyttävyyys, hyödyllisyys ym. arvoina antavat näille tieteille olemassaolon oikeutuksen ja tekevät hyväksyttäväksi niihin sidotut kasvavat resurssit ja tutkimuspanostukset. Perustieteiden ongelma nykytilanteessa on, että ne joutuvat oikeuttamaan resurssitarpeitaan intressitieteiden ilmauksilla, vaikka niiden päämerkitys on ihmisen ajatuksellisten mahdollisuuksien hahmottamisessa, ylläpitämisessä ja uusintamisessa. Perustieteet näyttävät tietoisessa suuntautumisessa, ihmisen ihmisenä kasvamisessa, idealistisesti ilmaistuna ihmishengen vaalimisessa. Parikymmentä vuotta Toisen maailmansodan jälkeen perustieteiden

olemassaoloa oikeutettiin sivistyksen ja ajattelun kulttuurin vaalimisella. Ajatuksia herättävä sivistyspuhe ei riitä nykyisyydessä pitämään edes humanististen tieteiden toimintaedellytyksiä entisellään.

Yleinen puhe tieteen arvovapaudesta on pelkkää ideologiaa tilanteessa, jossa suurin osa tutkimuksesta toteutetaan intressitieteiden alueilla, praksiksen tiukentamilla kriteereillä ja suurimmassa osassa perustieteellistä tutkimusta taustalla on jokin arjen rakenteista nouseva arvonäkökohta. Itse asiassa puhe tieteen arvovapaudesta on huolimatonta kielenkäyttöä. Vallitsevassa nykytilanteessa tutkimisen taustalla on jonkin tärkeäksi koetun ongelman helpottaminen, ratkaiseminen ja poistaminen. Niinpä tutkimuksellisia lähtökohtia ei nosteta välittömästi tieteen omasta perinteestä, teoreettisista haasteista eikä tutkijan omista visioista, vaan tutkimuksellisia ajatuksia sopeutetaan vallitsevan hallinnollis-kaupallisen toiminnan ehtoihin, suosituksiin ja toiveisiin. Raha vallan välineenä taivuttaa tutkimuksen tekemisen ehtoja ja tutkimuksellisia periaatteita.

Terveystieteiden (lääketieteet, hoitotieteet, terapiat) sisällä ja taustalla on terveyden arvo. Olisi absurdia väittää, että tieteessä terveys arvona olisi luonteeltaan subjektiivinen ja emotionaalinen. Tutkimuksen ja hoitotapahtuman näkökulmasta terveys on mitä suurimmassa määrin tiedollinen kysymys ja tiedollisesti määrittynyt toimintaa ohjaava periaate. Se on niin tutkimus- kuin hoitoprosessissa oleellisen ja epäoleellisen kriteeri, se määrittää tutkimuksen suuntautumista ja tutkimustulosten käyttöä. Terveiden arvossa on kyse sisällöllisyydestä eikä formaalisesta tai teknisestä asennoitumisesta, jossa normitetaan tiedettä objektiivisuuden tavoittelun, loogisuuden, ristiriidattomuuden, käsitteellisuuden, menetelmien käytön, tosiasioiden etsimisen, julkisuusperiaatteen ja avoimuuden yms. näkökulmasta. Itse asiassa on ongelma, että sisällölliset asiat, erityisesti laadullisuus, muuntuvat tiedekeskustelussa sujuvasti ja huomaamattomasti määrällisesti mitattaviksi. Sisällöllisyydestä, materiaalisuudesta nouseva laadullisuus ei aseta muodollisuutta ja numeroitavuutta primaarisiksi.

Lääketieteessä meritoitunut tutkija, joka leikkaussalissa kesken kaiken kohdatuaan ideaalipotilaan innostuu laajentamaan leikkausta terveiden elimien alueelle, ei toimi lääkärinä vaan biokemistinä, molekyylibiologina, hermfysiologina tms. Hän on rikkonut juuri sitä periaatetta, joka tekee lääketieteestä lääketieteen. Kulttuurisineestä (potilaasta) on leikkaussalissa tullut odottamatta luonnonsine (biologinen organismi). Jälkikäteisissä arvostettua tutkijalääkäriä ymmärtävissä tarkasteluissa tilanne voi näyttäytyä vähittäisenä ja vähäisenä määrällisenä siirtymisenä, mutta lääketieteen ja potilaan näkökulmasta muutos on laadullinen. Ihmisarvon rikkomus hoitotapahtumassa on laadun romahdus laaduttomuuteen ja välinpitämättömyytenä avaus kohti barbaarisuutta.

Tieteen historiassa esimerkillisessä asemassa on ollut ajankohtia, joissa tiede on ollut kantavassa osassa sivistyksellisiä pyrkimyksiä. Antiikin kreikkalaisessa

elämänmuodossa, paideiassa, tutkimuksen lähtökohtana on ollut harjaantuminen viisauteen sekä samalla teoreettisen työskentelyn leikkimäisyys ja itseisarvoisuus. Paideiassa vapauden henki on tukenut tieteellisen työskentelyn mullistavia saavutuksia, yleistä kulttuurista nousua ja teknisiä seuraamuksia arkiseen elämään (mm. tunnelit, majakat, kartat).

Yhteiskunnallisesti paideian innoittama ja humanismia tulkitseva tapahtumaketju alkaa Berliinin yliopiston perustamisesta 1809–1810 sekä Wilhelm von Humboldtin toiminnasta Preussin opetusministerinä. Seurauksena sivistyksellinen toteamus ”Bildung durch Wissenschaft”, sivistyminen tieteen kautta, muuntuu kasvatukselliseksi ja kulttuuriseksi voimaksi, jolloin mm. monissa Euroopan maissa yliopistouudistuksissa sovelletaan berliiniläistä yliopistomallia. Toinen maailmansota on käänne, jossa murtuu alalla kuin alalla paideian perinne: hyvä tutkija on myös hyvä ihminen. Yliopistoissa muodostuvat edellytykset konemaiselle toiminnalle. Tehokkuutta palvelevassa, galileista tieteellistä murrosta yksipuolisesti tulkitsevassa hyötyajattelussa keinot saavat pyhityksensä ylhäältä asetetuista tavoitteista tai päämääristä sekä hallinnon intressien mukaisista seurauksista. Sivistysyliopisto alkaa kuihtua standardoituja opintosuorituksia ja normitettuja artikkeleita tuottavaksi tehtaaksi.

Väline- ja tosiasiakeskeinen hyötyajattelu syö sivistyksellisyyden ja vaarantaa inhimillisen elämän mielekkyyden. Tässä mielessä on poliittisesti järkevää vaatia esimerkiksi Matti Juntusen tavoin tieteen ja tutkimuksen sitomista sivistykselliseen eetokseen (Juntunen 1979, s. 10.), sen sijaan että tiede, tutkimus ja opetus alistetaan välineiksi, jotka toteuttavat poliittisen johdon vaihtelevia tulkintoja hyötyajattelusta. Ei ole samantekevää, onko tiede sivistyksen vai hyödyn tavoittelun kyllästäjä.

”Radikaali sivistyneistö” on eräässä mielessä pleonasmi. Radikalismi on – kuten tiedämme – juuriin menemistä. Tämä tarkoittaa, ettei tekniseen rationaalisuuteen rajoittuva tajunta voi määritelmänsä mukaan olla radikaalista: ajattelun ja toiminnan juuria eivät ole välineet vaan ne arvot ja päämäärät, jotka yksistään voivat perustella näiden tai noiden välineiden olemassaolon. Kriittinen puuttuminen näihin arvoihin ja päämääriin on juuri se tehtävä, joka sivistyneistölle klassisessa mielessä kuuluu. Saattaa olla, että tosiasiat puhuvat tällaisen sivistyneistön olemassaoloa vastaan. Merkitsee rationaalista optimismia sanoa: Sen pahempi tosiasioille.

Matti Juntunen päättää artikkelinsa *Radikaalin sivistyneistön käsitteestä* (Filosofinen kulttuurilehti Genesis nro 3/1979, 10.) vaateeksi pälyilemättömään järjenkäyttöön. Sitä ennen hän muistuttaa, että sivistyneistöä ei pidä kaventaa pelkäksi tieteelliseksi sivistyneistöksi vaan haasteena on tieteellisen ja taiteellisen kulttuurin ykseys klassisen sivistyneistön idean hengessä.

Sosialistinen Opiskelijaliitto (SOL) ottaa näkyvin mielenosoituksin kantaa yliopisto-opetukseen 1970-luvulla. SOL:n tiedepoliittinen aktiivisuus huipentuu iskulauseeseen: tiede kansaa palvelemaan. Tässä lausumassa ja toimintaohjeessa on romanttinen tuulahdus sanassa kansa. Kampanjan vuosina ohitetaan kysymykset, mitä kansa tarkoittaa, ja ketkä tulkitsevat kansan palvelemisen vaadetta. Turhautuneena voimattomaan filosofiseen erittelyyn halutaan lopettaa suurpääoman vaikutusvalta yliopistomaailmassa sekä puhdistaa oppikirjoista pois rasismin ja eriarvoisuuden asenteelliset ilmentymät. Tieteen ja tutkimuksen näkökulmasta on parempi nojautua kansaan tai ilmaisuun tarkentaen yhteiseen hyvään ja yleiseen etuun kuin tukeutua pankkimaailman, teollisuuden, kaupan ja hallintakoneistojen intresseihin, toimia niiden ohjaamana ja etsiä niiden intresseille oikeutusta. Mieluummin tieteen tulee palvella ihmisen parasta kuin rahan ja vallan vaatimuksia. Yliopiston erityisluonnetta ymmärtämätön SOL:n kritiikki ja monen muun vaikutusvaltaisen tahon yhdessä ajama vaade tieteestä tuotantovoimana nopeuttavat yksiuolotteisen hyötyajattelun leviämistä yhä uusiin oppiaineisiin. Ajatus kansan parhaasta hautautuu ministeriöiden asiakirjoihin, kun ylimpien sosiaalisten kerrostuminen jäsenet päätyvät keskinäisiin kompromisseihin hyödyllisyydestä. Kansan etuun verhoutuva vallitseva hyötyajattelu on edelleenkin vallassaolevien tulkintaa ryhmätujensa mukaisesti tavalla, jossa todellinen yhteinen hyvä ihmisen parhaana jää jatkuvasti toissijaiseksi.

Tieteen ja sivistyksen kytkös on välttämätön politiikan arjen näkökulmasta, riippuvuus vaatii tiedostamista ja sidonnaisuuksien luonne jatkuvaa keskustelua. Poliittisen tavoiteasettelun ja tiedepoliittisen ohjauksen vallitessa korostuu Edmund Husserlin pyrkimys puolueettoman tarkkailijan asemaan vaativana tieteenfilosofisena ja metodisena ennakoehdona.

Sivistyksen idea tieteen ytimessä on toimiva tiede- ja yliopistopoliittinen ratkaisu tieteen arvosidonnaisuuden ongelmaan. Sitä kautta tutkijat saavat eettisen selkänöjan ja tutkaimen toiminnalleen. ”Syväfilosofisessa” tarkastelussa sivistyksen idea ei riitä teorian ja praksiksen suhteen hahmottamiseen eikä paljasta, miten arvot yleensä ja ideologia erityisesti huokuvat esiin teorialakenteesta, suuntaavat tutkimustoimintaa ja saavat konkreettisen ilmauksen tutkimustuloksia sovellettaessa ja kehitettyjä ajatuskulkuja hyödynnettäessä.

Yliopistoissa ja tutkimuskeskuksissa tieteen arvovapauden vaatimus on merkittävällä tavalla siunannut ja siunaa edelleen eliittiryhmittymien vallankäyttöä. Akateemisten tilaisuuksien sivistykselliset fraasit, seremonioiden symboliarvojen vaaliminen ja ylevät humanistiset puheet peittävät tai yrittävät peittää tieteen arjen sidonnaisuuksia. Ideologisesta ohjauksesta huolimatta tutkijoiden eettinen harkintakyky ja omatunnosta nousevat velvoitteet ovat välistä tehneet heistä tiede-, tutkimus- ja koulutuspoliittisia kriitikoita, vastoin omia tai ryhmäkohtaisia etujaan. Vastaavasti kun eri ajankohtina on ollut vallitsevana ajatus tieteen ja arvojen jul-

kilautusta yhteydestä, arvosidonnaisuus on konkretisoitunut odottamattomilla tavoilla. Kansanedustajien ja ministereiden suosiollisella avustuksella on päädytty tilanteeseen, jossa tutkimustoimintaa ja yliopistollista opetusta on suoraan välineellistetty toteuttamaan epähuomaaneja tarkoituksia. Luontevasti tällaisissa tilanteissa monet itsenäiset tutkijat ovat korostaneet tieteen arvovapautta vapautukseen ylhäältä tulevasta valtiollisesta ohjauksesta, välineeksi asettamisesta ja militaristisen hengen rajoituksista.

Akateemisen maailman vastakkaisilla tai vaihtelevilla tieteenfilosofisilla näemyksillä on ollut kovin vähän vaikutusta reaaliseen alistus- ja palvelusuhteeseen. Yleisesti ylätasoinen vallankäyttö tekee tieteestä, tutkimuksesta ja korkean tason opetuksesta nöyrän palvelijan. Nykyään tilannetta oikeutetaan konsulttipuheiden puolifilosofisin sanakääntein. Tieteen autonomian näkökulmasta puhe palvelemisesta tarkoittaa henkisen itsenäisyyden ja omalakisyyden päättymistä. Palvelijan asemassa tiede joutuu ottamaan annettuna vaihtuvien isäntiensä ja rahanvälityskanavien valvojien asettamat päämäärät. Itse asiassa akateemisen vapauden ja yliopistollisen autonomian edellytys on eliittien päättäjien, valtiohallinnon johtajien ja huippupoliitikkojen sivistyksellinen mielenlaatu. Heidän tulee olla edes sen verran sivistyneitä, että osaavat kunnioittaa tieteen autonomiaa. Vain ymmärtäessään he antavat tukensa tieteen sivistyksellisille pyrkimyksille eivätkä kohtelee tiedettä ja tutkimusta tiukan välineellistävällä ja holhoavalla tavalla. Opetus- ja tiedeyhteisöt eivät kykene itse tuottamaan resurssejaan, viimekätinen vastuu jää valtiovallalle. Perustutkimuksen ja yliopiston näkökulmasta on katastrofi, jos niiden rahoitus jätetään markkinavoimien ja poliittisen pelaamisen varaan. On poliittinen ja tiedepoliittinen päätös, kuinka suuri osa valtion resursseista sidotaan vapaaseen tieteelliseen toimintaan tai missä määrin ylläpidetään teoreettista tutkimusta.

Tieteen arvosidonnaisuus on seurausta tieteen sisäisistä teoreettisista syistä, tutkimuksen tavalla tai toisella tapahtuvasta empirian ja praksiksen kohtaamisesta sekä tieteen toimijoiden persoonallisista ominaisuuksista. Teorian, praksiksen ja tutkijan kolmitasoinen arvosidonnaisuuskytkös ei ole ongelma. Ongelma on ajatteleminen, kyvyttömyys kohdata perustavia lähtökohtia ja vajavainen kyky tehdä johtopäätöksiä. Tietoisuuden herääminen vapauttaa. Jos tieteen arvosidonnaisuus mielletään ulkoisesti, kuten hitlerismin, stalinismin ja mccarthyismin oloissa, mahdollistuu ihmisarvoa kunnioittamaton julmuus ja fanatismi. Yksinkertaisesti arvosidonnaisuuden on lähdeävä tutkimuksen ja tieteen itsensä ymmärtämisestä tieteen itsensä ehdoilla. Herruudesta vapaa tiedeyhteisön keskustelu onkin omiaan estämään ajautumista ennemmin tai myöhemmin bruttaaleihin seurauksiin.

He (Marx, Engels ja Lenin /TS.) ivailivat sitä poroporvarillista suhdetta tieteeseen, jolloin henkilö ei pyri etsimään totuutta, vaan ajattelee vain, että kunhan siitä ei koituisi ikävyyksiä. Tuollainen henkilö pelkää tehdä kiertämät-

tömiä johtopäätöksiä havaitsemistaan tosiseikoista, pelkää seurata asioiden logiikkaa taakseen vilkuilematta ja mistään tieteen ulkopuolisista näkökohdista piittaamatta.

Viitataan myös Marxin sanoihin, jotka on osoitettu tuontapaisille kirjanopineille. Ne iskevät kuin ruoska ja kajahtavat kuin korvapuusti: ”Ihmistä, joka pyrkii sopeuttamaan tiedettä sellaiseen näkökantaan, joka ei ole peräisin itsestään tieteestä (kuinka tämä erehtyneekin) vaan ulkopuolelta, näkökantaan, jonka sanelevat tieteelle vieraat ja sille ulkoiset edut, sellaista ihmistä sanon ’alhaiseksi.’ ” /Marx – Engels, *Werke*, B. 26, Dietz Verlag Berlin 1967, S. 110. (Volkov 1974, 23.)

Vaikka ymmärrämme hengittävämmä ja tiedostamme ilman välttämättömyyden, tietoisuus ei vapauta meitä hengittämästä eikä kaasujen vaihdon pakosta. Kieltämättä tekninen tietämys antaa mahdollisuuden säädellä kaasuseosta ympärillämme ja tuottaa teknisiä mahdollisuuksia liikkua sielläkin, missä ilmaa on vähän tai ei ollenkaan. Tieteessä menestyksellisen ja eettisen toiminnan ehto on syvenevä tietoisuus riippuvuuksista. Tiede olkoon tietoista eli kriittistä normien seuraamista tavalla, johon sisältyy järjenkäytön valmius tarvittaessa tarkistaa, muokata ja muuttaa sääntöjä sekä mielettömyyden uhatessa kyky ajatella uudestaan ja toimia toisin.

Tieteessä sääntöpuheiden korostamisen sijasta olisi valmisteltava platonisten hyveiden paluuta järjen heroismina. Sivistyksellisessä, platonistisessa hengessä tieteen uusintamisessa on huolehdittava hyvekasvatuksesta siten, että hyvän idea näytetään totuuden ja kauneuden ehtona sekä perustana viisaudelle, rohkeudelle ja käytännölliselle järjelle eli mielenmaltille. (Platon, erityisesti kohdat 427e, 505a, 508–509b; *Valtio* 2007, 139, 237, 242–243. – *Faidonissa* Platon esittää viisautta perustavana hyveenä rohkeudelle, mielenmaltille ja oikeudenmukaisuudelle. 69a–b; *Faidon* 1999a, 20–21. Mahdollista on tulkita, että hyvän idea saa sisältönsä ja normatiivisen voimansa viisauden kautta. Tarvitaan viisautta paimentamaan muita perushyveitä.) – Huomautettakoon, että Platonille geometria tietona ikuisesta olevasta (527b; *Valtio* 2007, 263.) luo filosofiassa propedeuttiset edellytykset rohkeasti kohdata ideat. Hans Ruin hahmottaa husserlilaisesti: *Ja se joka on ymmärtänyt matemaattisen tai loogisen yhteyden, on ymmärtänyt kaikki ajateltavat tapaukset, kerralla kaikki.* (Wallenstein 2011, 32.) Ruin jatkaa, että antiikin ajattelu osaltaan motivoi Platonia formuloidaan oppinsa muodoista tai ideoista, nimittäin että on olemassa toisen tason järjestyntynyt yhteys maailmassa, jossa ajattelu voi käsittää katsomalla asioita ja samanaikaisesti katsomalla asioiden ohi ja näin luoda malleja yksityiselle. (sama, 32.) Edelleen Ruin jatkaa, että filosofinen katse on katse, joka etsii malleja välittömästi annetusta, joka avaa näennäisen triviaalin periaatteellisessa luonnossaan. (sama, 33.)

Husserlilaisesti ilmaistuna tieteessä on taattava teoreettisen intressin primaarisuus juuri silloin, kun arjen intohimot vallitsevat ja käytännölliset intressit vellovat

luonnonvoimaisesti. Olennaisimmat tieteellisen työn saavutukset eivät ole reaalisia vaan ideaalisia. Teoreettiselle asenteelle on ominaista asennemuutos. (Husserl 2006, 143, 147.) On hahmotettava perustavaa, siis metafyyssisiä lähtökohtia, tieteen periaatteita ja moninaisia arvoja, olipa se suotavaa tai ei. Ehtojen ja edellytysten tutkimisesta nousee tietoisuus sekä tietoisuuden jäsentämänä kriittisyys.

Kyseessä oleva järki ei ole mitään muuta kuin todella universaalia ja aidosti radikaalia hengen itsetietoisuutta universaalin vastuullisen tieteen muodossa. (Husserl 2006, 174. muokattu käännös /TS)

Ihminen on sokaistunut tosiasioita ja välineitä tuottavien tieteiden menestyksestä. Järjen käytännöllisyys kapenee järjen hyödyllisyydeksi vailla pontta kohdata ihmiselämän sosiaalisia ehtoja ja perustavia arvoja. Seurauksena on tieteen suuntautuminen ja sulkeutuminen tavalla, jossa sivistys ja viisaus kaikkoavat tieteen ytimestä. Tiede saa myönteisen ja ehtymättömän tehtävän tuottaa tosiasioita, samalla kuitenkin käy, että: *Pelkät tosiasiatieteet tekevät pelkkiä tosiasiaihmisiä.* (Husserl, 1935/1982, 4.) Tieteen muuttuminen tarkoittaa, että tutkimus vain poikkeustapauksessa antaa herätteitä ihmisenä elämisen ja todellistumisen kysymyksiin tai avaa merkitysulottuvuutta, jolloin tosiasioita voidaan arvottaa ja suhteuttaa toisiinsa. Kaventunut tiede kaventaa ihmistä itseään.

Elämähädässämme – niin kuulemme – tällä (positiivisella, tosiasioita tuottavalla /TS) tieteellä ei ole meille mitään sanottavaa. Suorastaan sulkee se periaatteellisesti pois sellaiset kysymykset, jotka ovat onnettoman aikamme kohtalokkaiden mullistusten altistamille ihmisille polttavia: kysymykset koko inhimillisen olemassaolon mielekkyydestä tai mielettömyydestä. (Husserl 1982, 4–5.)

Ajatuskoe tieteen arvoista, intresseistä ja suuntautuneisuudesta

Arjen vaateiden ja jokapäiväisen touhuamisen tendenssit, odotukset, toiveet ja uskomukset muovaavat teorioiden lähtökohtia ja rakentumista, Lebenswelt säteilee vaikutuksensa. Ihmisen suuntautuneisuus ympäristönsä muokkaamisessa työ- ja konetyökeskeisesti, ihmisen yhteiskunnallisuus, sosiaalisuus, uskomukset yleensä ja egosta nouseva halu pysyä hengissä tässä ja nyt sekä jopa ikuisesti jättävät jälkensä tieteen teoriarakenteeseen, teorioiden ilmenemiseen ja niihin tarkoituksiin, miksi tiedettä tehdään. Tieteellisen toiminnan mielekkyys edellyttää maailmankatsomuksellisia ajatuksia, ideologioita kytköksiä, hallinnollisia ja taloudellisia seurauksia, mutta myös suoraan yhteyttä ihmisenä olemiseen ja toteutumiseen. Tieteen ja praksiksen suhdetta yksinkertaistaa karkeasti ajatus, että tieteen ja jatkuvan tieteellisen tutkimuksen olemassaolon sosiaalisiksi oikeuttamiseksi tahi

yleensä selitykseksi riittää hyödyllisyys odotusarvona ja seurauksina. Tosin hyötyä on mahdollista tulkita avarasti tai pitäytyen markkinahenkisesti tekniseen ja taloudelliseen hyötyyn. Ajatus hyödystä nautintona lisää sävyjä, mutta ajatus älyllisestä mielihyvästä johtaa etsimään tieteen merkitystä hyödyn ulkopuolelta henkistä arvoista. Huomautus lienee paikallaan: Jos sana hyöty liitetään mitä moninai- simpiin seikkoihin, siltä katoaa erittely- ja erottelukyky, merkitys ohenee.

Tieteen historiassa lukuisat tutkijat ovat kokeneet ymmärtäessään tutkimuk- sellisia havaintoja jotakin ylevää, suurta, mahtavaa, salattua ja pyhää. Tuntemat- toman jäsenyessä tiedetyksi koetaan sykkädyttäviä hetkiä. Monet ovat uskoneet tavoittaneensa Jumalan ajatuksia tavalla, jossa vallitsevat uskonnolliset opit ja teologiset käsitykset ovat näyttäytyneet kovin naiiveilta. Syntyneissä kiistoissa papisto on ajautunut puolustamaan asemaansa jumalansanan laillistettuna tulkit- sijana, koska tutkimuksellisesti hyvin argumentoidut näkemykset luonnosta ovat riistäneet papeilta pätevyyden puhua Jumalan luomistöistä. Monia tutkijoita kul- loinenkin valtakirkko ei ole vainonnut heidän uskonnottomuutensa vaan heidän uskonnollisuutensa takia. Vaihtoehtoista teologiaa esittävä tutkijamunkki voi olla valtajärjestelmälle suurempi uhka kuin ateisti, jonka lausumiin voidaan etukäteen varautua, tai uskonnoton, jonka näkemykset ovat uskonnolliselle ymmärrykselle jo lähtökohtaisesti, suorastaan a priori väärä.

Luonnontieteelliset teoriat eivät synny pelkästään ihmisen halusta hallita todel- lisuutta eivätkä siten teknisen tiedonintressin määrääminä, vaan taustalla on meta- fyysisiä odotuksia, olemassaolon rajallisuuden kokemusta, uskonnollisia ja uskon- nottomia tuntemuksia sekä esimerkiksi matemaattis-esteettisiä ajatuksia harmo- niasta. Kuitenkin luonnontieteellisen tutkimuksen keskiössä on ihmisen tarve ja halu säädellä luontoa, siksi luonnontieteellisten teorioiden rakentuminen tapahtuu yleisesti tietoa välineellistävän intressin implisiittisiltä edellytyksiltä: tekniseen tietoon ohjaava intressi on huomaamattoman piilomuotoisesti, implisiittisesti läsnä teoriarakenteessa. Tämä seikka tekee ymmärrettäväksi sen, miksi luonnontieteiden saavutuksista on muokattavissa vaivattomasti tekniikkaa ja soveltavaa tutkimusta.

Tekninen, välineellinen tiedonintressi nousee alkuperäisesti ihmisen halusta tap- paa kaloja, lintuja ja maaeläimiä sekä kyvystä tehdä tarve-esineitä, myöhemmin tavasta viljellä maata, tarpeesta organisoida ryhmiä metsästämistä ja kostoiskuja varten sekä lopulta taidosta organisoida laaja-alaisesti tuotantoa, kauppaa, hal- lintoa ja sotimista. On mahdotonta esittää yksityiskohtaisia kehitysketjuja, miten tuntemukset ihmisen ja todellisuuden suhteesta suuntaavat tieteellistä ymmärrystä sekä muuttuvat tieteellisen työskentelyn periaatteiksi. Vastaukset ovat luonnos- telmia kysymyksiin tieteen muotoutumisesta, arvoperustoista, tarkoituksista ja yleensä tieteen mielekkyyden oikeuttamisesta.

Luonnontieteissäkin tutkimisen kannustimena ovat olleet uskonnolliset koke- mukset, maailmankatsomukselliset epäilykset ja esteettiset elämykset. Tutkijoiden

kokemukset rakentavat tiedettä jumaluuden tuntemiseen, teosofiseen ykseyteen, metafyyisiin salaisuuksiin tai esteettiseen ymmärrykseen tajunnassa olevien intressien johdattamina. Uskonnollisella intressillä ja sen vastustamisella on roolinsa teorioiden rakentamisessa sekä erityisesti tieteellisten saavutusten tulkinnassa.

Antiikissa järjenkäytön leikkiin kiinnittyvä todistamisen idea muuntaa laskeamista ja mittaamista koskevan toiminnan matematiikan tieteenksi. Leikki teoreettisen intressin muodossa muuttuu matemaattista tutkimusta ohjaavaksi periaateeksi. Matemaattisten teorioiden viileä abstraktisuus ja kaunis yksinkertaisuus takaavat edelleen esteettisyyden läsnäolon suuntaavana intressinä, niin ikään harmonian tavoittelu ohjaa monen pyrkimyksiä. Esteettisyys on matematiikan ytimessä. Antiikissa todistaminen on ollut älyllistä leikkiä; nykytieteen arkikäytännössä todistamisesta, argumentoinnista ja päättelystä on useimmissa tapauksissa tullut ilotonta pakkoa.

Tieteen historiassa tiede on näyttäytynyt moninaisissa hahmoissa ja filosofisissa katsannoissa kompleksisena ykseytenä. Tiede on ollut joustava suhteessa aikakautensa vaateisiin: tutkimisen oikeutta ja omaehtoisuutta on argumentoitu mukaillen vallitsevia käsityksiä mm. hyödyn, sivistyksen, valistuksen, itsekehityksen, kasvatuksen, terveyden ja terapeuttisuuden tärkeydestä. Ilmaisujen venyttäminen ja sopivien näkökohtien painottaminen ovat tuoneet resursseja jatkuvaan ja omalakiseseen tutkimustoimintaan. Valitettavasti tässä suhteessa tilanne on huonontunut, sillä tutkimisen lähtökohtien asettelua ja tutkimusprosessin valvontaa on kiristetty. Kaiken ohessa taloustieteellisiä näkökohtia sovelletaan yleisesti tieteen arvioinnissa, yliopistojen ja tutkimuslaitosten organisoinnissa vailla ymmärrystä itse asioiden luonteesta.

Teoreettisen intressin muodostaminen on tutkimuksellista taitoa kohdata praksiksesta ja tiedearjesta nousevat intressit problematisoituneina. Ajatuksellisesti koetussa omalakisuuudessa avautuu itse asioiden tarkastelut sellaisina kuin ne näyttävät ymmärrykselle ja ymmärryksessä, tosin inhimillisissä rajoissa tiedostettuna. Tutkimusprosessin reflektoinnissa piilee emansipatorisuus ja tieteen sisällä jäsentyneiden arvojen mahdollistama heuristisuus. Teoreettisen intressin läsnäolo edellyttää käytännössä holistista teoriaa. Teoria antaa perustan tulkita tosiasioita ja luoda tosiasioille merkityksiä. Holistinen teoria tuottaa kykyä luoda olemassa olevat vaihtoehdot ylittäviä normatiivisia tai vallitsevan järjestelmän kyseenalaistavia käsityksiä. Sattuvasti Husserl ilmaisee: *Teoreettinen autonomia johtaa käytännölliseen*. (Husserl 1982, 7.)

Tutkimisen nykyarjessa otetaan tavoitteet annettuina, vallitsee yleisesti väli-neellinen asennoituminen ja pelätään fundamentaalisten kysymysten kohtaamista. Vallitsevan ajan tendenssien sisäistymistä ja pitäytymistä tekniseen rationaalisuuden ovat kuvanneet esimerkiksi Max Horkheimer, Herbert Marcuse ja Jürgen Habermas. Runsaan neljänkymmenen vuoden takaisessa Habermasin pohdinnassa

on edelleen kantavuutta: Tieteen menetelmiä käytetään uskonvarmasti reflektoidumatta tietoon ohjaavaa intressiä. Samalla vahvistuu metodologinen tietämättömyys, jolloin ei tunnusteta tutkimuksellista velvoitetta eikä metodien kehittämisen lähtökohtia ja viitekehystä. (Sovellettuna Habermas 1995, 165.)

Sokrates lausuu Platonin dialogissa *Filebos* elämismaailmasta nousevia intressejä vastustaen (58cd; *Teokset V*. 1999, 332.):

En minä suinkaan pyrkinyt selvittämään sitä, mikä taito tai tieto on meille eniten ja useimmissa asioissa hyödyllistä, vaan mikä tieto pyrkii suurimpaan selkeyteen, tarkkuuteen ja totuuteen, vaikkei siitä olisi nimeksikään hyötyä.

Metodologia pulmana

Metodinen kapea-alaisuus tarkoittaa, että osa tärkeistäkin ongelmista jää tutkimatta. Muotien olemassaolo, metodiopetuksen yksipuolisuus ja tutkimusohjauksen keskittyminen tuttuihin alueisiin tai varmoihin menettelytapoihin ovat osasyitä ongelmalliselle tutkimustoiminnan keskittymiselle. Tutkimuksellinen kaventuminen ja harhautuminen ovat myös osaltaan seurausta vallitsevasta tilanteesta erityisesti yliopistoissa. Tutkimusalojen sisäinen keskustelu karttaa lähtökohtiin puuttumista ja periaatteisiin kajoamista. Tutkimusalojen välistä keskustelua häiritsevät asetetut tavoitteet, tutkimusprojektien annetut alkuasetelmat, teknisyydet ja statusasetelmat. Huomautettakoon, että tieteessä autoritaarinen henki saa otetta, kun metodikeskustelu muuttuu periaatteellisia kysymyksiä karttavaksi tutkimustekniikan hiomiseksi.

Metodisen yksipuolisuuden tilannetta oikeutetaan puheella keskittymisestä ydinosaamiseen sekä tiedepoliittisilla linjauksilla. Pienen maan vaatimattomat resurssit ja erityiset (kauppapoliittiset) intressit vaativat tutkimuksellisia valintoja. Argumentointi metodisen keskittymisen ja tutkimuksellisen kapeuden puolesta saa oikeutuksensa soveltavassa tutkimuksessa ja hintavilla tutkimusaloilla, mutta ilmentää useimmilla perustutkimuksen aloilla järjettömyyttä.

Kun luonnontieteissä hankitaan kalliita tutkimuslaitteistoja ja tutkimusvälineitä, tästä tulee toiminnallisena seurauksena välineistöön liittyvien lähestymistapojen ja metodien välttämätön suosion kasvu. On ongelma, jos samantapainen vastaavuus vallitsee ihmistieteissä kätevien ja edullisten äänen-, kuvantallennuslaitteiden ja aineistojen käsittelyohjelmien käytön sekä haastattelumenetelmän suosion välillä.

Yksittäisten metodien suosio ja metodiset muodit aaltomaisina ilmiöinä saavat lisävoimaa, kun teoreettinen tutkimus on vähäistä, teoreettista keskustelua karteetaan ja periaatteellisten seikkojen pohdinta on niukkaa.

Teoreettisen tutkimuksen vähäisyys yhdistyneenä julkisiin tutkimustarpeisiin on tuottanut metodologisen pulman, joka kohdistuu monitieteisiin tutkimusprojekteihin. Tiivistetysti esitettyä vallitsee yleisesti seuraava tutkimuskokonaisuus:

- (1) Rajallisista havainnosta tehdään yleistyksiä. Induktiivista päättelyä vahvistetaan kokein, testauksin ja tilastotieteellisin keinoin.
- (2) Tutkimukset synnyttävät ajatuksia, teoreettisia näkemyksiä ja eritasoisia teorioita. Näistä johdetaan seurauslauseita ja tapahtumista koskevia yksityiskohtaisia arvioita tai ennustuksia.
- (3) Hypoteeseiksi muotoiltuja seurauslauseita testataan, suoritetaan varmentavia kokeita, etsitään näytteistä ja otoksista poikkeamia sekä eritellään kuvauksia tapahtuneista tilanteista.
- (4) Tutkimuksien oletetaan tuottavan hyödyllisiä tuloksia. Odotukset ja oletukset hyödyllisyydestä vaikuttavat jo tutkimusta suunniteltaessa. Minimoidaan erehtymisen riskiä ja samalla vaikeutetaan luovia ratkaisuja. Tutkimukset muuttuvat olemassa olevan tietämyksen tarkentamiseksi ja varmentamiseksi eikä aidosti uuden tiedon etsimiseksi.
- (5) Osassa tutkimuksia esitetään ennusteita, skenaarioita, tilastotietojen analyysia ym. suunnittelua ja hallintoa varten.

Eri tavoin painottuen vuosien myötä muodostunut menettelytapa on taustalla monitieteisissä tutkimushankkeissa. Toimintatapana näyttää olevan, että yleisesti tärkeänä pidetystä tutkimusongelmasta kiinnostuneet eri tieteiden edustajat kutsutaan koolle ja kukin tuo mukanaan metodisen osaamisensa ja tietonsa tutkittavista ilmiöistä. Tietenkin ennen tätä vaihetta on tehty kovasti suhdetoimintatyötä vastavuoroisuuskäytännön hengessä tutkimusprojektin rahoittamiseksi. Ajatuksena on, että keskustelu- ja suunnitteluvaiheiden jälkeen kukin kussakin osaprojektissa tutkii omin keinoin omia aiheitaan yhteisten tavoitteiden ohjaamana. Vuosien tekemisen jälkeen on kehittynyt tutkijoita, jotka kykenevät joustavasti liikkumaan eri projekteissa ja jotka osaavat keskustella sellaisella tavalla, että muutkin kuin lähitieteiden edustajat ymmärtävät, mistä missäkin on kysymys. Tutkimusarjessa yrittämisen ja erehtymisen menetelmä toimii, jatkuva karsinta tuottaa selviytyjiä tutkijakuntaan.

Tiedepoliittiset seikat tuottavat kysymyksiä: Heikentävätkö projektit enemmän yliopisto-opetusta ja omaehtoista tutkimustoimintaa kuin antavat ajateltuja hyödyllisiä seurauksia? Onko mielekäästä altistaa suurta joukkoa tutkijoita kokeiluihin kantapäämenetelmän toimivuudesta ilman teoreettisia hahmotuksia? Miten eri ihmistieteiden niille ominaiset näkökulmat samoihin sosiaalisiin ongelmiin (vieraantuminen, työttömyys, ihmissuhdeongelmat, päihitteet, yksinäisyys, ylipainoisuus, väkivalta, asumisalueiden yhteisöllisyysvaje, mielenterveysongelmat...) saatetaan sellaiseen vuorovaikutukseen, että syntyy jotakin laadullisesti uutta? Miten

luonnontieteiden ja ihmistieteiden näkökulmat sovitetaan yhteen tutkittaessa ympäristömuutoksia, vallitsevaa järjestelmällistä ympäristömuokkausta ja ihmisen jokapäiväisen elämisen aiheuttamaa kuormitusta?

Monitieteisyyden ajatuksen kuplinta ilman yhteisen ja yleisen järjen ideaa ilmenee postmodernina eklektisiminä. Puuttuu ajatuksellista kykyä kohdata totaliteetteja, toisin sanoen sisäisten suhteiden jäsentämiä ja tuottamia kokonaisuuksia. Holistisuuden ajatus ei ole muodissa tutkimusarjessa eikä yleisen ja yhteisen järjen vaatimusta kohdata. Ei riitä, että holistisuus mainitaan satunnaisesti tutkimusprojektin suunnittelussa tai jotkut yliopisto-opettajat puhuvat kokonaisvaltaisuudesta, synteettisyydestä ja jopa järjen käytännöllisyydestä.

Jos arkkitehtuuri mielletään tieteenä, se on luonteva, toimiva ja ongelmallinen monitieteellinen kokonaisuus. Sen perinteessä yhdistyy disharmonisen harmonisesti humanistinen, yhteiskuntatieteellinen, matemaattis-luonnontieteellinen ja teknitieteellinen perinne. Siksi arkkitehtuuri soveltuu hyvin sellaiseksi esimerkikohteeksi, josta haetaan vihjeitä tuleviin monitieteisiin tutkimuksiin. Monitieteellisyyden toimivuus vaatii tietoista teoreettista tutkimusta sekä yleistä tieteenfilosofista keskustelua sellaisten kielellisten ilmaisujen tuottamiseksi, että eri tieteiden edustajilla olisi oikeita kiinnekohtia ymmärtää monitieteisen tutkimuksen periaatteita, toimintamuotoja ja metodisia ratkaisuja. Lisäksi tarvitaan yhdistäviä käsitteitä, joiden idea, siis sisältö ymmärretään yhdensuuntaisesti tiederajoja ylitettäessä.

Ihminen rakentaa itseään sekä ympäristöään arvojen ohjaamana ja arvoja tulkiten. Tiede on älyllinen ja toivottavasti järkevä heijastuma ihmisestä itsestään sekä ihmisen itsensä sävyttämästä todellisuudesta. Ei ole olemassa mitään sellaista puolueettoman tarkkailijan maailmaa, mistä käsin voitaisiin tehdä tutkimusta ja rakentaa tiedettä. Ymmärrys ideaalisen ulkopuolisen tarkkailijan aseman saavuttamattomuudesta on koettavissa tutkimusta avartavaksi ja vapauttavaksi: subjektivismi ja objektivismi sulautuu järjenkäyttöä kannustavaksi intersubjektiivisuudeksi.

Tutkimuksen teossa on teorioiden lisäksi mukana teoreettisia aineksia, jotka useimmiten jäävät implisiittisiksi. Teoreettiset ainekset ovat läsnä käsitteissä, ideoissa tieteestä, tutkimuksesta, tutkimuksen merkityksestä yms. ja tutkimusta mahdollistavissa oletuksissa. On metodologista viisautta kohdata etenkin monitieteisissä projekteissa tietoteoreettinen ja metafyyminen kompleksisuus, joka heijastuu käsitteellisenä hämärytenä. Kohdattaessa ikään kuin ohimennen rakentuu ymmärrystä, miksi teoreettiset ja käytännölliset syyt vähentävät kokeiden käyttöä ja käyttökelpoisuutta ihmistieteissä, vaikeuttavat koetulosten yleistämistä ja tekevät tehdyistä kokeista tulkinnallisia. Ihmistieteellisissä koeasetelmissä on perusteltua esittää varauksia ennen tutkimuksen aloittamista ja tutkimuksen saavutuksia julkistettaessa.

Tieteen ollessa arvosidonnaista ja jopa luokkasidonnaista kukin tutkimus on toteamus vallitsevasta asiaintilasta eri tavoin tulkittuna. Maininta arvosidonnaisuudesta ei konkreettisesti kuvaa tutkimusta eikä tieteen pyrkimystä tuottaa yleisiä

käsityksiä. Taju ideaalisen ja reaalisen (vallitsevan, jo aktuaalistuneen) erosta on omiaan selkeyttämään ihmistieteellisen tutkimuksen metodologisia kysymyksenasetteluja. Useissa tapauksissa ideaalisen käsittely tarkoittaa inhimillisten arvojen lausumista ääneen, jolloin syntyy halua puolustaa tieteen ja tutkimuksen autonomiaa, omalakisuuutta suhteessa hallinnointiin ja vallitseviin odotuksiin. Konkreettisuus voi avautua kysymällä, miten tiede on arvosidonnaista, millaiset arvot ovat läsnä itse tieteen teossa ja miksi arvojen kohtaaminen on ehto tutkimukselliselle jäsentymiselle. Hallinnoitu arvosidonnaisuus ei tarkoita hyvää tai toivottua tutkimuksellista asiointilaa, kuten ei myöskään rajoittuminen täydellisyyttä tavoittelevaan vallitsevan kuvaamiseen.

Filosofia ideana

Antiikin luonnonfilosofiasta lähtien varhaiset ajattelijat ovat käyneet vuoropuhelua aikaistensa näkemysten kanssa. Monet ovat joutuneet vaikeuksiin, kun heidän huomautuksensa ovat kohdistuneet ennakkoluuloihin, kvasipäätelyyn, animistisiin selityksiin sekä myyttiseen maailmankäsitykseen.

Filosofia näyttäytyy edelleen arkiajattelun kritiikkinä. Filosofinen ajattelu on itsenäisyyden vaalimista suhteessa hyötyajatteluun ja mediaohjaukseen. Omaehtoinen, siis sisältä lähtevä kriittisyys ilmenee kykynä asettaa kysymyksiä ja havaita ongelmia. Filosofia on ihmettelyä, mikä ilmenee yleisenä problematisointina sekä itsestäänselvyyksien vapauttavana avaamisena.

René Descartesille filosofian ytimessä ovat ajatukselliset, erityisesti metodiset työkalut, jotka mahdollistavat totuuden tavoittelun. Tutkielmansa *Metodin esitys* (1637) alkusanoissa Descartes antaa metodille määritelmän *jolla ohjataan järkeä oikein ja etsitään totuutta tieteissä* (Descartes 2001, 119.). Määritelmä ei ole tutkimustekninen ohje vaan yritys puhdistaa ymmärryksestämme ajattelua häiritsevät ja harhauttavat piirteet.

Keskenjääneessä nuoruuden teoksessaan *Järjen käyttöohjeet* Descartes kirjoittaa:

SÄÄNTÖ III

Mitään aihetta tutkittaessa ei huomiota kannata kiinnittää siihen, mitä mieltä toiset ovat, eikä siihen, mitä itse arvelemme. Sen sijaan kannattaa etsiä sitä, minkä voimme selvällä ja ilmeisellä intuitiolla nähdä tai deduktiolla varmasti päätellä. Muulla tavoin emme saa tieteellistä tietoa. (Descartes 2001, 46.)

Sääntöä avatessaan hän kirjoittaa:

Intui tiolla en tarkoita uskoa häilyvään aistihavaintoon enkä myöskään kuvitelukyvyn kehnosti yhdistelemää arvostelmaa, vaan puhtaan ja keskittyneen mielen saavuttamaa vaivatonta ja tarkkaa käsitystä, ettei se jätä minkäänlaista epäilyksen sijaa siihen, minkä ymmärrämme. Toisin sanoen, tarkoitan puhtaan ja keskittyneen mielen epäilyksetöntä käsitystä, jonka synnyttää vain järjen valo ja joka on jopa deduktiota yksinkertaisempi ja siten varmempi... (Descartes 2001, 47.)

Filosofian ytimessä on intuitio, tosin toisella tavoin kuin tieteellisessä tai arkisessa kielenkäytössä esitetään. Kun filosofiaan liitetään attribuutteja: selkeys, tarkkuus, kirkkaus, puhtaus, ankaruus (apodiktisuus), järjestyksellisyys, ilmeisyys (evidenttisyys), varmuus yms., on ymmärrettävää, miksi Edmund Husserl arvostaa Descartesia ja näkee itsensä tämän terävöittämän ajatusperinteen jatkajana. Filosofia on intuition avaamaa tutkimuksellista itsenäisyyttä, jossa juuri radikaalisuus mahdollistaa vallitsevien ajatustottumuksien ylittämistä. Yhteiskuntafilosofisella puhe tavalla esitettynä filosofia on jatkuvaa vapautumista ideologisista muodosteista. Oleellista on, että filosofisen ajattelun radikaalisuus johtaa fundamentaalisten kysymysten kohtaamiseen ja universaalisuus tuottaa luontevasti näkemyksellistä laaja-alaisuutta. Universaalisuus jo sinänsä hillitsee älyllistä omahyväisyyttä.

Filosofinen mielenkiinto kohdistuu perustoihin, periaatteisiin, ehtoihin, edellytyksiin, rajoituksiin ja oletuksiin, toisin sanoen niihin seikkoihin, jotka tekevät asioista sellaisia kuin ne meille ilmenevät. Tämän kaltainen fundamentaalinen pohdinta tulee näkyväksi keskeisesti teoreettisen filosofian alueilla. Lisäksi ja nimenomaisesti filosofian luonteeseen kuuluu arvojen ja arvottamisen pohdinta. Arvothan ovat valintojen taustalla ja juuri ne ohjaavat niin tavoitteiden asettelua kuin välineiden käyttöä ja välineiden kehittelyä. Arvot ovat käytännöllisen filosofian ytimessä, olipa kyseessä uskontofilosofia, estetiikka, filosofinen ihmistutkimus tai vaikka urheilun filosofia. Filosofia tutkii elämässä ja toiminnassa ilmeneviä arvoja sekä päätöksiin ja suunnitelmiin liittyviä arvokytöksiä. Pohdinnan vääjäämättömänä seurauksena näyttää useissa tapauksissa olevan vallitsevien tavoitteiden kyseenalaistamista. Päämäärien erittely on juuri filosofian käytännöllisyyttä.

Vaikka filosofia on hahmotettu valistuksen vauhdittamana keskeisesti totuuden rakkautena, antiikin filosofiassa sofrosyne kohtuutena ja mielenmalttina on ollut filosofian opetuksen ytimessä. Inhimillisen tapahtumisen erittelyssä oikeudenmukaisuus tai sen puuttuminen ilmenee silmien avautuessa. Helposti havaitsemme seurauksia, emme ymmärrystä edellyttäviä syitä tai asetettuja päämääriä. Essentialistisesti asennoituva Platon taas ajattelee oikeudenmukaisuuden olevan viisauden, mielenmaltin ja rohkeuden seurausta; toisin sanoen yhteisöllinen hyve oikeudenmukaisuus edellyttää kaikkien kolmen yksilöllisen perushyveen läsnäoloa. Vastaavasti epäoikeudenmukaisuus on hänelle viisauden, kohtuuden tai rohkeu-

den puutetta. Tältä perustalta filosofia on jarruttamista innon ja yksioikoisuuden lisääntyessä. Filosofian harrastuksessa niin tuntemuksien kuin tietämyksen erittely on filosofisen edistymisen ehto. Mutta tietoisuuden rakentaminen ja rakentuminen vaatii uskallusta ajatella itse. On rohkeasti kohdattava kulloinkin praksis toivon ja pelon, onnen ja ahdistuksen ulkoisesti manipuloituna ja sisäisesti manipuloituvana prosessina. On irrottauduttava mediavoimien ja vallankäytön tulkitsemasta vallitsevasta katselemaan ideoita ja sitä kautta ymmärtämään. Samaan seikkaan J.E. Salomaa antaa oman, pohdintaan kannustavan kommenttinsa, kun katsoo filosofian olevan aina teoriaa:

Teoreettisen ja käytännöllisen filosofian välillä ei ole olemassa niin suurta vastakohtaisuutta, kuin usein oletetaan. Sillä teoreettista ja käytännöllistä filosofiaa yhdistää toisiinsa jo se seikka, että molemmat ovat luonteeltaan teoriaa. ... Filosofia on aina teoriaa, liikkuu se sitten teoreettisen tai käytännöllisen elämän piirissä, pyrki se selittämään maailmankaikkeuden olemusta tai jonkin... (Salomaa 1926, 7–8.)

Ilmaisullaan Salomaa ei tarkoita filosofian olevan pelkkää teoriaa tai kyvyttömyyttä kohdata arvoihin ja elämiseen liittyviä ongelmia. Onhan edellä viitatus teoksen nimi *Totuus ja arvo. Filosofinen tutkimus*. Hän kirjoittaa:

Arvokysymysten välttämättömyyden totuuskysymysten rinnalla osoittaa jo se tosiasia, että ihminen ei ole vain teoreettisesti tietävä vaan myös käytännöllisesti toimiva ja luova olento. (Salomaa 1926, 243.)

Salomaan ajatus totuuden ja arvon yhteydestä tai jopa ykseydestä ei luonnollisestikaan ole ratkaisu teoreettisen ja käytännöllisen järjen suhteeseen, eikä varsinainen vastaus kysymykseen filosofian käytännöllisyydestä. Ajatus sivistyksestä ideana ja samalla normatiivisena toimintana on lähtökohta filosofian käytännöllisyyteen. Idea sivistyksestä on luonteeltaan sisällöllinen ja siten kannustava käytännölliseen viisauteen, siis sofrosynen todellistamiseen.

Saksalaisen klassisen idealismin hengessä filosofia on julkista järjenkäyttöä tavalla, jota luonnehtii radikaalinen ja universaalinen kriittisyys. Radikaalinen tarkoittaa taitoa kohdata perustat, edellytykset, ehdot ja periaatteet; se on kyky keskittyä lähtökohtiin. Universaalinen on paikalliset ja kulttuuriset rajat ylittävää, yleistä ja yhteistä persoonallisesti koettuna.

Filosofian metodinen merkitys

Filosofia pitkänä teoreettisena perinteenä, omaehtoisena ajatteluna, problematisointina, periaate- ja päämäärätietoisuutena ikään kuin luonnostaan johtaa tutkimuksellisiin seuraamuksiin. Filosofialla on metodista merkitystä. Toisaalta viime vuosikymmeninä filosofia on saanut näyttäytyä sääntöhenkisissä tutkimuseettisissä keskusteluissa.

- (1) Filosofinen harrastus antaa erilaisia reittejä edetä ja olla tietoinen valitulla reitillä olemisesta. Kuitenkin joskus on parasta tutkia tutkimisen ilosta innon ja intuition vauhdittamana ajattelemta kokonaisuuksia, vaihtoehtoja, suhteita tai varsinkaan omaa erityistä asemaa tutkimusprosessissa. Tietoisuuden ankara herääminen tai tiedostamista koskeva epäileminen saattavat tyrehdyttää koko tutkimusprosessin. Jos on livetty pois tutkimusongelman alueelta, tutkimuksellinen pysähtyminen saattaa aikaa myöten kääntyä eduksi. Hiipuminen, innon katoaminen ja uskon lopahtaminen ovat turmiollisia vaiheissa, jossa ollaan tavoittamassa tutkimuskohdetta tuoreesti jäsentäviä ajatusrakenteita tai jossa esimerkiksi tarvittaisiin ”viimeinen ponnistus” aineiston kokoamiseksi.
- (2) Filosofia vapauttaa dogmiharhasta ja menetelmäuskosta. Tutkimuksessa ovat primaaria itse asiat ja ongelmat eivätkä vallitsevat opilliset käsitykset tai tutkimukselliset keinot. Rajoittuminen toimiviin menetelmiin merkitsee rutinoitumista ja vaihtoehtoisten menettelytapojen välttämistä, kiertämistä. Dogmiharha ja menetelmäusko tarkoittavat esteiden kasautumista ja kasaamista pyrkimykselle ”aidosti uuteen tietoon” tai laadullisesti poikkeaviin hahmotuksiin.
- (3) Filosofia muuntaa implisiittisen eksplisiittiseksi, tekee ääneenlausumattoman julkiseksi. Filosofia antaa sanallista muotoa piilossa olleelle ja olevalle. Se tuo esiin kätkeytyntä ja kätkeytyä sekä inhimillisen toiminnan peittämää. Tiedepoliittisessa keskustelussa filosofia luontevasti paljastaa oletuksia, ennakkokäsityksiä ja vallankäytön asettamia julkilausumattomia rajoja.

Filosofisessa tutkimuksessa implisiittisen – so. ääneenlausumattoman, julkilausumattoman, epäsuorasti ilmaistun, viitteellisen, sisältyvän, piiloutuneen, kätkeytyn, tiedostamattoman, kätkeytyneitä periaatteita tai oletuksia sisältävän – tuominen julki on usein ensimmäinen tärkeä ja välttämätön vaihe edettäessä kohtaamaan varsinaisia ongelmia. Analoginen tilanne on käsiteanalyysissa: käsitteelliset avaukset ja sanalliset erittelyt

ovat edellytys haastavien kysymysten kohtaamiseen. Erityistieteellisessä tutkimuksessa nämä kaksi filosofista menettelytapaa saattavat olla välttämättömiä, siis kiertämättömiä vaiheita tutkimusongelman kirkastumiseen ja haastavan tutkimuskohteen rationaaliseen jäsentämiseen.

- (4) Filosofia on siirtymistä moninaisuudesta yksinkertaiseen. Yksinkertaisen oivaltaminen vaatii kokonaisuuksien ymmärtämistä, selkeyden tavoittelu mahdollistuu älyllisen kirkastumisen pohjalta. Intensiivisessä tutkimistyössä suoritukset tyhjentävät energian, arkinen elämä saa unimaisia piirteitä ja pää täyttyy tosiasioilla. Seurauksena pääasiat vaipuvat taustalle, jolloin menetetään kykyä tarkastella fundamentaalisia kysymyksiä. Filosofinen filosofia palauttaa ymmärrystä kantavista rakenteista ja kokonaisuuksista, toisin sanoen ylittää erityistieteistä nousevat tieteellisyyden vaateet. Filosofinen pohdinta vaalii arvostelukykyä ja muistuttaa kokonaisuutta rakentavista suhteista. Kokonaisuuden ja kokonaisuutta muodostavien suhteiden kautta, siis kun totaliteetti kirkastuu momenttiansa ykseytenä, palautuu taju pääkohtien ja sivuseikkojen sekä primaarisen ja sekundaarisen erosta.
- (5) Filosofin luonteeseen kuuluu muistuttaa suhteellisuudesta ja rajallisuudesta sekä ehtymättömän todellisuuden moninaisesta ilmenemisestä. Tieteellisen tiedostamisen laajeneminen ja mahdollinen ajatuksellinen syveneminen eivät merkitse kaiken tulemista tieteen piiriin eivätkä muuta kaikkea sanoilla ilmaistavaksi.
- (6) Filosofian elävyyden ehto on kyvyssä pysähtyä ja uskalluksessa eritellä perusteisiin edeten vallitsevaa tilannetta.

Filosofian metodinen merkitys tunkeutuu välillisesti tai eksplisiittisesti tutkimuksen kokonaisuuteen, teoriakytköksiin, tutkimusongelman jäsentymiseen, tutkimusprosessin etenemiseen, menetelmällisiin ratkaisuihin, tutkimuksen eettisiin kytköksiin ja tutkimuksen yhteiskunnallisiin yhteyksiin.

Herakleitos, Zenon, Demokritos, Platon, Descartes, Kant, Husserl ovat kriittisen filosofian palauttajia. Useimmat heidän seuraajistaan ovat muuntaneet kohtamansa ajattelutavan pelkäksi oppineisuudeksi. Filosofian ja tieteen historia sisältää runsaasti esimerkkejä filosofian metodisen heuristisuuden lakastumisesta oppisanojen toistamiseksi ja yrityksiksi toteuttaa mekaanisesti haastavia ajatuskehitelmiä. Ajatuksen kirjallinen lainaaminen ei tarkoita ajatuksen elämistä kirjoittajan omassa päässä. Itse kunkin tajunnan tuulettamiseksi kannattaa välistä syventyä oppihistoriallisiin teoksiin, vaikka kuinka olisi innostunut omaksumansa tutkimusperinteen erinomaisuudesta.

Tutkimustoiminta konkretisoituu ajatuksellisen työskentelyn asenteeksi, jolloin emme lue esimerkiksi Immanuel Kantin Prolegomenaa hänen luomanaan oppina vaan metodisena harjoituksena. Edellinen lukutapa johtaa huomaamattomasti dogmaattisuuteen ja jälkimmäinen kannustaa ajattelemaan itse. Kantin kirjaimen asemesta tarvitaan kantilaista henkeä. Omakohtaisesti kuljettuja reittejä edetessä kritiikki ja kriittisyys ovat luontaisia ilmauksia ajatteluprosessista. Kriittinen asenne ei silloin koostu opetetuista ja samalla ulkoisista objektivoituneista ajatuskaavoista, muodollisesta erittelystä tahi ole pintaa koskevaa arvostelutaitoa. Filosofian metodinen merkitys on prosessimaisuuden ylläpitämistä silloinkin, kun annetut suuntaviivat, esineellistyneet ajatusmuodot sekä toimimisen pakot vaativat tehokkuutta ja tuloksia arjessa kovettuneen järjenkäytön ehdoilla.

Ludwig Wittgenstein viimeistelee toisen maailmansodan loppuvuosina käsikirjoitustaan, josta tulee myöhemmin poikkeuksellisen runsaasti luettu teos. Teoksensa ajatustyön Wittgenstein on aloittanut noin 1930. Vähitellen tuo puhutteleva käsikirjoitus itsessään kohoaa erinomaiseksi esimerkiksi filosofian metodisesta merkityksestä erityisesti ihmistieteiden näkökulmasta. (Wittgenstein 1953/1981.) Kirjansa lopussa hän kommentoi tyyliä aikansa tiedekeskustelua (s.358.):

xiv

Psykologian sekasortoa ja tyhjyyttä ei voi selittää sillä, että se on ”nuori tiede”; sen tilaa ei voi verrata esimerkiksi fysiikan varhaisvaiheitten tilaan. (Pikemminkin tiettyjen matematiikan haarojen tilaan. Joukko-oppi.) Psykologiassa vallitsee nimittäin kokeellisten menetelmien ohella käsitteellinen sekaannus. (Kuten joukko-opin tapauksessa käsitteellinen sekaannus ja todistusmenetelmät.)

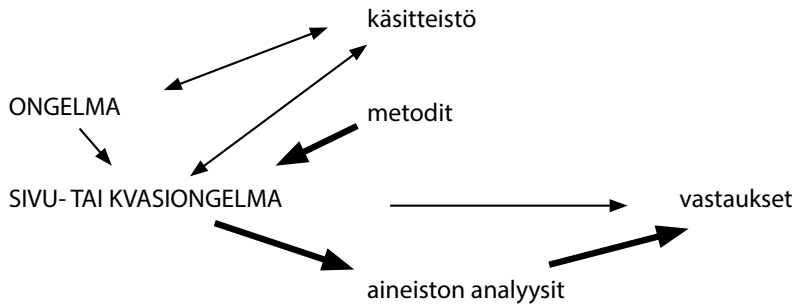
Kokeellisten menetelmien olemassaolo saa meidät uskomaan, että meillä on keino päästä eroon meitä häiritsevistä ongelmista, vaikka ongelma ja menetelmä menevät toistensa ohi eri tasoilla.

Matematiikkaa koskeva tutkimus on mahdollinen aivan analogisesti kuin psykologian tutkimuksemme. Tämä tutkimus on yhtä vähän matemaattista kuin toinen on psykologista. Siinä ei lasketa mitään, se ei siis ole esimerkiksi logistiikkaa. Se voisi ansaita ’matematiikan perusteiden’ tutkimuksen nimen.

Philosophische Untersuchungen (Filosofisia tutkimuksia) painetaan pari vuotta Wittgensteinin kuoleman jälkeen. Itse en kohdista hänen seitsemisenkymmentä vuotta sitten kirjattua kritiikkiään tämän päivän psykologiaan tai joukko-oppiin. Jos niin olisi, lainaus mitätöisi pyrkimyksiäni. Vaikkakin itsekriittisesti on aiheellista selvittää, missä määrin itse kullekin tutussa tutkimusperinteessä tapahtuu oikeasti runsaasti ”ohipuhumista”. Wittgensteinin huomautukset painostavat yleisesti itsetutkiskeluun. Lainauksen arvo on sen tiederajat rikkovassa yleisyydessä.

Heuristisista syistä kannattaa toistaa Wittgensteinin lainauksen yhtä keskeistä kohtaa: *Kokeellisten menetelmien olemassaolo saa meidät uskomaan, että meillä on keino päästä eroon meitä häiritsevistä ongelmista, vaikka ongelma ja menetelmä menevät toistensa ohi eri tasoilla.*

Lainauksen ajatus on muunnettavissa ja kehitettävissä seuraavaan kuvalliseen muotoon:

Analyysit voivat olla hyvin nerokkaita, käytetty käsitteistö perusteltua ja sovelletut menetelmät kehittyneitä. On yksi vika: metodi sivuuttaa itse ongelman ja erittelyt suuntautuvat ongelmaan liittyviin pikkuongelmiin. Näissä tapauksissa tutkimus ei kykene hahmottamaan keskeisiä näkökohtia tai kokonaisuutta, vaan tutkimus suorastaan peittää ongelmaa. Tutkimus luo ratkaisun tai ratkaisun tunteen sinne, missä ei ole ratkaisua. Yleinen tarkastelu ongelman, metodien ja analyysin eritasoisuudesta on kohdistettavissa tieteenalojen arkeen ja vallitsevaan tutkimukselliseen puheeseen.

Nykyinen tutkimus tuottaa suuren määrän hyviä ja perusteltuja vastauksia huonosti asetettuihin probleemeihin. Erittelemättömyyden tilanteessa tiede on taipunut vastaamaan voimakkaiden toimijoiden kysymyksiin ja sivistyksellinen keskustelu on suljettu pienten piirien harrastukseksi.

Nykykäytännössä teorian tarkoituksiksi tulee oikeuttaa menetelmän käyttö, aineistojen analyysit, tulokset, tuloksista tehdyt yleistykset ja johtopäätökset tai antaa perustelu sille, miksi ”toisenasteiset tulokset”, erityisesti yleistykset ja johtopäätökset jäävät vähäisiksi. Teoria kadottaa heuristisuuttaan, synteettisyyttään, kokonaisvaltaista hahmotuskykyään ja viittausluonnettaan tulevaan.

Tutkimustyön teoreettiset ainekset ja taitava kielenkäyttö peittävät tutkimuksen sisäiset katkokset. Kvasiteoreettisuus peittää aukkoja, katkoksia ja epäselvyyksiä, sen sijaan että tutkimuksessa olevat teoreettiset kehitelmät tukisivat pyrkimystä selkeyteen, selvyyteen, tutkimuskohteen ja sen ympäristön jäsentymiseen sekä kokonaisuuksien ymmärtämiseen.

Yleisesti jätetään käyttämättä teorian antamat vihjeet ja sen avaamat näkökulmat menetelmien valinnasta. Siksi seurataan luontevasti vallitsevia metodisia peri-

aatteita. Lähtökohtana on jo ennen varsinaista tutkimuksen käynnistymistä luonnollisena vakiintunut asenne esimerkiksi kokeellisesta tai diskurssianalyttisestä menetelmästä ja ajanhengen mukaisista menettelytavoista. Vallitseva globaalisuuden paine osaltaan luo tilannetta, jossa metodit otetaan annettuina, jopa ikään kuin apriorisina. Näiden seikkojen seurauksena teoria jää koristeeksi eikä metodi kykene tavoittamaan juuri sitä erityistä tai ainutlaatuista tutkimuskohteesta, mikä avaisi mahdollisuuksia aidosti uuden kohtaamiseen ja osaltaan muuntaisi tietämättömyyttä tiedetyksi. Valtaosaltaan nykykäytäntö tukee olemassa olevan tietämyksen uudestaan esittämistä mitä moninaisimmin kielikuvain yhä uusissa yhteyksissä. Laadullisesti uusi tieto ja tuoreet näkökulmat ovat poissa. Teoreettiset yksinkertaistukset, teorian puute ja kielellinen teoretisointi ynnä kvasiteoreettisuus ovat taakkana nykyajan tutkimustyössä.

Teoreettisen tutkimuksen yksi keskeinen tarkoitus on tuottaa ongelmia, empiirisen tutkimuksen tehtävänä on vastaavasti löytää mitä moninaisimpiin ongelmiin vastauksia. Pyrkimys saada vastauksia empiriaa ja praksista koskeviin kysymyksiin aiheuttaa empiirisen tutkimuksen metodi- ja tosiasiaikeskeisyyden. Teoreettisessa tutkimuksessa yhteyksien avaaminen, olemassa olevan tietämyksen jäsentäminen, aukkojen osoittaminen, merkityksien antaminen tosiasioille, ajatuskokeiden suorittaminen ja vihjeiden, jopa visioiden luominen tuntemattomasta ei ole mahdollista näppärällä metodin käytöllä. Onneksi edelleen kaikenlaisiin tutkimuksiin kuuluu mahdollisuus yllätyksiin ja rajojen ylittämiseen.

Tieteenfilosofisesti ja tiedepoliittisesti ei ole viisasta nykyinen tilanne, jossa teoreettiseen tutkimukseen suhtaudutaan välineellisesti, teknisesti. Soveltavista tieteistä nouseva ääriegalileinen mentaliteetti kaventaa niin teoreettisen tutkimuksen mahdollisuuksia kuin myös ihmistieteiden liikkuma-alaa.

Ajattelua, ei paljon tietämistä, tulee vaalia. Demokritos fragmentti 65. (Esim. *Demokrit* 1996/2007, 64 & 65.)

Kirjallisuutta

Ahlman, Erik; Teoria ja todellisuus. Filosofisia esseitä ynnä aforismeja. WSOY, Porvoo 1925.
Bourdieu, Pierre; Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia. (suom. Mika Siimes) Osuuskunta Vastapaino, Tampere, Juva 1998.

Demokrit. Fragmente zur Ethik. Griechisch/Deutsch. Philipp Reclam jun. Stuttgart 1996/2007.

Descartes, René; Teokset I. (suom. Sami Jansson) Gaudeamus, Helsinki, Tampere 2001.

- Elo, Pekka & Salonen Toivo (toim.); Ajatukset – uuden ajan filosofian lukemisto. Helsingin yliopisto Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Oppimateriaaleja 17. Yliopistopaino, Helsinki 1993.
- Eskola, Antti; Jäähyväisluentoja. 2.p. Tammi, Helsinki, Hämeenlinna, 1998.
- Gadamer, Hans-Georg (toim.); Philosophisches Lesebuch. Band I. 1965/1988/2004. 2.p. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, Nördlingen 2007.
- Grünwald, Michael (toimittanut ja selittänyt) & Gemelli-Marciano, M. Laura (johdanto); Die Anfänge der abendländischen Philosophie. Fragmente der Vorsokratiker. Bibliothek der Antike / Deutscher Taschenbuch Verlag & Artemis Verlag, Zürich-München, Nördlingen 1991.
- Habermas, Jürgen; Technik und Wissenschaft als ”Ideologie”. 1969. edition suhrkamp 287. – 16.p. 1995. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Huizinga, Johan; Leikkivä ihminen. Yritys kulttuurin leikkiaineoksen määrittelemiseksi. 1938. (Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelements der Kultur. Basel 1944) (suom. Sirkka Salomaa) 2.p. WSOY, Porvoo-Helsinki 1967.
- Husserl, Edmund; Uudistuminen ja ihmisyys. Luentoja ja esseitä. (toim. Sara Heinämaa; suom. Timo Miettinen, Simo Pulkkinen, Joonas Taipale) Tutkijaliitto, Helsinki 2006.
- Husserl, Edmund; Die Krisis des europäischen Menschentums und die Philosophie. (Die Philosophie in der Krisis der europäischen Menschheit. 7. ja 10.5.1935.) http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/20Jh/Husserl/hus_kris.html.
- Husserl, Edmund; Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. 1936/1954. (toim. Elisabeth Ströker) 2.u.p. Felix Meiner Verlag, Hamburg 1982.
- Husserl, Edmund; Fenomenologin och filosofins kris. (ruotsinnos Karl Weigelt, Jim Jakobsson, Hans Ruin) Thales, Stockholm, Falun 2002.
- Jaspers, Karl; Was ist Philosophie? Ein Lesebuch. 4.p. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, Nördlingen 1986.
- Juntunen, Matti; Marxismi. Teoksessa: Spectrum. Tietokeskus. Osa 7. WSOY 1978. 402–403.
- Juntunen, Matti; Tavoitteena rajoittamaton kriittisyys. 1978. Teoksessa: Credo. Mihin minä uskon. Jyväskylän Kesän julkaisuja / Gummerus, Jyväskylä 1979. 48–55.
- Juntunen, Matti; Radikaalin sivistyneistön käsitteestä. Filosofinen kulttuurilehti Genesis N:o 3/1979, 7–11. Myös teoksessa: Wilenius ym.; Johdatus filosofiseen ajatteluun. Gummerus, Jyväskylä 1982. 163–171. (Teksti on vain neljännessä painoksessa.)
- Juntunen, Matti & Mehtonen, Lauri; Ihmistieteiden filosofiset perusteet. 1977. 2.k.p. Gummerus, Jyväskylä 1982.
- Krohn, Sven; Totuus, arvo ja ihminen. Filosofisia esseitä. WSOY, Porvoo, Helsinki 1967.
- Lutz, Bernd (toim.); Metzler Philosophen Lexikon. Dreihundert biographisch-werkgeschichtliche Porträts von der Vorsokratikern bis zu den Neuen Philosophen. J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1989.
- Mansfeld, Jaap (valinnat, käännös ja selitykset); Die Vorsokratiker I. Milesier, Pythagoreer, Xenophanes, Heraklit, Parmenides. Griechisch/Deutsch. 1981. Philipp Reclam Jun., Stuttgart, 1995.
- Mansfeld, Jaap (valinnat, käännös ja selitykset); Die Vorsokratiker II. Zenon, Empedokles, Anaxagoras, Leukipp, Demokrit, Parmenides. Griechisch/Deutsch. 1985. Philipp Reclam Jun., Stuttgart, 1993.
- Marx & Engels; Kirjeitä. (suom. Timo Koste & Vesa Oittinen) Kustannusliike Edistys, Moskova 1976.
- Platon; Erityisesti dialogit Parmenides (suom. A.M. Anttila) ja Theaitetos (suom. Marja Itkonen-Kaila) Teokset III. Otava, Helsinki, Keuruu 1999a. & Valtio (suom. Marja Itkonen-Kaila) 1981. Otava, Helsinki, Keuruu 2007. & Erityisesti dialogit Timaios

- (suom. A.M. Anttila) ja Filebos (suom. Marianna Tyni) Teokset V. Otava, Helsinki, Keuruu 1999b.
- Salomaa, J.E.; Totuus ja arvo. Filosofinen tutkimus. WSOY, Porvoo 1926.
- Salonen, Toivo; Filosofia siten kuin sen itse ymmärrän. Filosofian idea käytännöllisen järjen edellytyksenä. Ajatuskokeen alkuviritelmä. Teoksessa: Sotasaari, Seppo I. (toim.); Ajattele – jos uskallat. Filosofi Toivo Salosen 60-vuotisjuhlakirja. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi, Tampere 2009.
- Salonen, Toivo; Ihmisen idea. Ihminen filosofiassa ja ihmisen ongelma filosofisessa ihmistutkimuksessa. 2.u.p. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi, Tampere 2010. Tämän teoksen kohdassa 10H§ Tiede ja praxis (140–152) olen käsitellyt tieteen arvosidonaisuuden kysymystä muutamine tärkeine nyansseineen.
- Salonen, Toivo; Järjen heroismi. Alustava hahmotus. Agon 23. Nro 3/2009.
- Salonen, Toivo; Tieteenfilosofia. 4. t.p. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi, Tampere 2007.
- Salonen, Toivo; Tieteenfilosofia-teokseen liittyvät verkkotekstit: <http://www.ulapland.fi/Suomeksi/Yksikot/Yhteiskuntatieteiden-tiedekunta/Opiskelu/Oppiaineet-ja-maisteriohjelmaj/Sivuaineet/Filosofia/Tieteenkartta>
- Sarsila, Juhani; Historian väärennöksiä ja väärentämisen historiaa. 2.p. Otava, Helsinki, Keuruu 1988.
- Stenius, Erik; Tankens gryning. En studie över den västerländska filosofins ursprungsskede. 1953. 2.p. Söderströms, Helsinki, Porvoo 1975.
- Taureck, Bernhard H. F.; Die Sophisten zur Einführung. Junius Verlag, Hamburg, Hannover 1995.
- Töttö, Pertti; Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Osuuskunta Vastapaino, Tampere, Jyväskylä 2000.
- Volkov, Henrik; Tieteen kehdon ääressä. (suom. V. Bergman) Kustannusliike Edistys, Moskova 1974.
- Wallenstein, Sven-Olov (toim.); Edmund Husserl. Exserpt, Axl Books, Stockholm, InPrint, Lettland 2011.
- Windelband, Wilhelm; Präludien. Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte. Zweiter Band. 1883. 5. laajennetun painoksen 7. & 8. muuttamaton p. Verlag von J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, Oscar Brandstetter, Leipzig 1921.
- Wittgenstein, Ludwig; Philosophische Untersuchungen. 1945/1953. (1958) suhrkamp taschenbuch wissenschaft 203 (1971) – 3.p. 1982. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Wittgenstein, Ludwig; Filosofisia tutkimuksia. 1945/1953. (suom. Heikki Nyman) WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1981.

Helppoa ja sattumanvaraista

Nykytaiteen metodeista

Jyrki Siukonen

Johdanto

Kansainvälisessä Venetsian biennaalissa vuonna 1960 suomalaisen taidemaailman edustajat kokevat hämmästyksen ja innostuksen hetkiä. Uusi abstrakti maalaus-suuntaus, informalismi, herättää heidät nykyhetkeen. Taide-lehden päätoimittaja, taiteilija Erkki Koponen summaa tilanteen: ”olemme pudonneet pois tämän ajan tuntumasta, tai oikeammin, emme ole siinä vielä olleetkaan.”¹ Venetsian valossa Suomen taide näyttää pahasti jälkijättöiseltä ja välimatkaa ryhdytään ripeästi kuromaan umpeen. Biennaalin innoittama informalismin hyökky merkitsee monelle vapautumista ja siirtymistä ajankohtaisen taiteen pariin. Pienessä maassa uusi tilanne herättää nopeasti myös kritiikkiä, esimerkkinä taidemaalari Olavi Valavuoren arvio kirjassa Suomen Taide 1961.

Seuraukset saaduista vaikutteista näkyivät hämmästyttävän nopeasti ja laajalti. Uutta linjaa eivät lähteneet noudattamaan vain nuoret taiteilijat eikä se levinnyt vain Helsinkiin, vaan sai vastakaikua kautta koko maan ja myös varttuneemman maalaripolven piirissä. Etenkin taiteilijat, jotka olivat epäonnistuneet siihenastisissa kokeiluissaan muuttuivat ’käden käänteessä’ informalisteiksi.²

Valavuori tuntuu leimaavan koko informalismi-herätyksen epäonnistuneiden maalareiden helpoksi tempuksi. Hän näkee erityisesti Suomen Taiteilijain vuosinäytteen 1961 osoittavan mistä lopultakin on kyse.

---

1 Koponen 1960, 160.

2 Valavuori 1961, 36–37.

Uudistumisen ja uusien vaikutteiden tarve oli ilmeisesti ollut niin suuri, ettei ollut jäänyt aikaa ja malttia vaikutteiden syvempään omaksumiseen, vaan oli useimmiten tyydytty vain tyylin näennäiseen kopioimiseen.

Informalismiin jäljittelyminen onkin verraten helppoa, koska se yleensä tarkoituksellisesti pyrkii näyttämään sattumanvaraisesti, ikään kuin itsestään syntyneeltä. Myöskään varsinainen suoritus ei näennäisesti vaadi tekijältään kovin paljon harjoitusta, koska se perustuu suurelta osalta erilaisten materiaalien omaan kauneuteen tai niillä aikaansaatuihin vaikutelmiin.³

Tarkastelen tässä artikkelissa nykytaiteen tekemisen metodologisia piirteitä. Etenen 1960-luvun alun murroksen ja Valavuoren informalismi-tulkinnan kautta kohti laajempaa ja yleisempää kysymyksenasettelua. Avainsanoja ovat nopeus, helppous, jäljittely ja sattumanvaraisuus – kaikki piirteitä, jotka Valavuori kritiikissään näkee kielteisinä. Taiteilijat, jotka eivät ole muilla tavoin onnistuneet, turvautuvat hänen mukaansa näihin keinoihin. Puoli vuosisataa biennaalin jälkeen on kuitenkin kysyttävä, missä määrin nämä piirteet voidaan tunnistaa nykytaiteen käytänteiksi yleensä. Mitä tarkoittaa taiteellisten metodien kannalta esimerkiksi Valavuoren väite ”varsinainen suoritus ei näennäisesti vaadi tekijältään kovin paljon harjoitusta”?

Muodoton ismi

Ennen metodien tarkastelua on tehtävä vielä yksi taidehistoriallinen täsmennys. Suomalaisten herääminen uuteen taiteeseen tapahtuu viime hetkellä. Maailmalla todelliset uudistukset ovat käynnistyneet jo 1940- ja 50-luvuilla, ja vuoden 1960 biennaali on pikemminkin aiheen käsittelyn kertaus kuin aloitus. Matkatessaan ”nyky aikaan” suomalainen taide saapuu sinne iltajunalla.

Suomalaiset myös yrittävät ymmärtää uutta ilmiötä tavalla, johon se ei taivu. Kriitikko E. J. Vehmas, joka on Venetsian jälkeen uuden maalaussuunnan innokkain markkinamies vuonna 1960, risti sen espanjalaisittain (informalismo) informalismiksi. Samalla Vehmas linkittää sen aiempien taidehistoriallisten ismien ketjuun impressionismin, kubismin ja ekspressionismin jatkoksi.⁴ Huomiotta jää se, että monilla kielialueilla uusi taide on ymmärretty nimenomaan ismittömänä: *informel* (saksa), *l'informe* (ranska), *informal/formless* (englanti).⁵ Saattaa siis käydä, että informalismin menetelmissä yritetään nähdä jotakin sellaista, mitä niissä ei ole.

---

3 Em., 38.

4 Vehmas 1960.

5 Ks. esim. *À Rebours* 1999; *Brennpunkt Informel* 1998; *Kunst des Informel* 1997. Informalismiin ja joidenkin sille rinnakkaisten termien taustoista ks. Niemi 1999, 19–25.

Siirryn seuraavaksi käsittelemään mainitsemaani neljää metodista piirrettä, jotka poimin Olavi Valavuoren tekstistä. Luen niitä ensin Valavuoren näkökulmasta nykytaiteen metodien kritiikkinä. Tämän jälkeen vertaan niitä taiteellisen metodin aikalaisanalyysiin. Lopuksi tarkastelen kyseisiä neljää piirrettä keskeisinä metodisina käytänteinä tämän päivän taiteen tekemisessä. Teesini on, että ne piirteet, jotka 1950- ja 60-lukujen murroksessa nostettiin esiin uuden taiteen tekemisen tavan kritiikissä, olivat oikeaan osuneita. Niistä oli rakentumassa se metodinen pohja, joka syrjäytti klassisen taideopetuksen ylläpitämät ideaalit. Tämä metodinen pohja on keskeisessä roolissa taiteen opiskelussa ja tekemisessä, ja muodostaa viitekehyksen, jonka kautta sitä on myös mahdollista tulkita.

Metodin kritiikki

Nopeus

Informalismien läpimurto Suomessa tapahtuu ”hämmästyttävän nopeasti ja laajasti”. Olavi Valavuoren mukaan ei kuitenkaan ole käytetty riittävästi aikaa ja malttia vaikutteiden ”syvempään omaksukumiseen”. Toisin sanoen uuteen asiaan on rynnätty kiireellä ja päätäpahkaa. Kritiikin taustalla hämmöittää vanha ajatus taiteen opiskelun hitaudesta – taide on pitkä, elämä lyhyt. Aito taidon hankkiminen, näkemyksen syventäminen ja ilmaisun kypsytys ottavat aikaa. Tästä syystä nopeasti saavutetut tulokset ja äkkinäiset suunnanmuutokset voidaan aina nähdä lähtökohtaisesti epäilyttävinä.

Nopeudessa on sekä yleinen että yksityinen tasonsa. Valavuoren kommenttiin näyttäisi kätkeytyvän ajatus siitä, että pitää odottaa, jotta nähdään onko uusi asia laadultaan kestävä vai ohimenevä. Yleisesti uusiin asioihin pitäisi siis suhtautua harkiten, eikä innostua jokaisesta ulkomailta tulleesta muotioikusta. Se, että uuden abstraktin maalauksen impulssit tulevat pitkälti Yhdysvalloista, on osa tätä ongelmaa. Kärjistäen voi sanoa, että amerikkalaisesta kulttuurista Suomeen on vuoteen 1960 mennessä kulkeutunut vain Hollywood-elokuvia ja rock and rollia, jotka kumpikin ovat – vielä tässä vaiheessa – etäällä länsimaisen taiteen ihanteista.

Yksityisellä tasolla nopea siirtyminen uuteen tyyliin ja ilmaisutapaan voi katkaista ”luonnollisen” kehityksen ja estää ”syvemmälle” pääsemisen. Ajattelen Valavuoren siis toivovan etenkin nuorilta taiteilijoilta malttia ja pitäytymistä rauhalliseen ja hyväksi koettuun tahtiin, ei repivää irtiottoa perinteestä.

Helppous

Ajatus taiteen opiskelusta elämänmittaisena projektina ei käy yksiin sen kanssa, että merkittävät asiat voivat syntyä helposti. Helppous ikään kuin vähättelee työn teon vaivaa. Jos keksijä Thomas A. Edisonin nerouden määritelmä – 1 prosentti

inspiraatiota ja 99 prosenttia perspiraatiota – ei pidäkään paikkaansa, niin miten suhtautua tuloksiin?

Informalistisen maalaustavan helppous haastaa kaiken siihen mennessä opetun – pelkkä värin roiskiminen ja valuttaminen tuntuu riittävän. Pilakuvien kommenteissa abstraktin taiteen ”sotkut” rinnastetaan lasten ja eläinten tuotoksiin. Jos taiteen tekeminen on todella noin helppoa, niin siihenhän pystyy kuka tahansa! Helppous siis riistää taiteilijalta aseman erityistaidon hallitsijana. Sama helppous murentaa myös arviointikriteereiden perustaa. Helppo taide tekee taiteen arvostelemisesta helppoa – siihenkin pystyy kuka tahansa.

Helpommalla pääsemisen mahdollisuus houkuttelee lahjattomia. Vanhemmat taiteilijat, jotka ovat epäonnistuneet muissa yrityksissään, löytävät Valavuoren mukaan helpomman tavan tehdä. Tämä voidaan tulkita huoleksi esille pääsevien teosten laatutason putoamisesta.

Jäljittely

Syytös jäljittelystä – tai kuten Olavi Valavuori asian myös ilmaisee ”näennäisestä kopioimisesta” – on historiallisesti erikoinen. Kaikkien taiteenlajien opinnot ovat vuosisatojen ajan perustuneet juuri jäljittelyyn. Tämä on ollut nimenomaan klassisen taidekoulutuksen metodinen lähtökohta. Akatemioiden perustaminen 1700-luvulla merkitsi taiteilijakoulutuksessa siirtymää työpajojen mestari–oppipoika-suhteesta systemaattiseen harjoitteluun. Malleina käytettiin antiikin veistoksia, joiden kipsikopioita löytyy edelleenkin taidekoulujen luokista ja käytäviltä.

Informalistisen työn kopioiminen akateemisen harjoituksen tavoin 1:1 on tietenkin perusteetonta ja mahdotonta. Se selittäisi Valavuoren painatuksen ”näennäisestä” kopioimisesta; tällaisesta taiteesta on mahdollista tuottaa vain suurin piirtein samantapainen jäljennös. Toisaalta hän saattaa sanoa, että jäljittelystä on jääty vain pintavaikutelmaan, eikä päästy syvemmälle. Mutta mikä on tuo syvempi taso? Eikö koko maalaustaiteen olemus ole nimenomaan ”näennäinen”, siis näköaistille tarjoutuva, ja eikö sen toimintakenttä ole nimenomaan pinta?

Jos tulkitsen oikein, Valavuoren mukaan pintaa jäljiteltäessä ei siis tavoitettaisi maalaustaiteen syvempää tasoa, mikä se sitten onkaan. Kopioimisesta puhuminen on lisäksi väite siitä, ettei ole luotu omaa vaan matkittu muita.

Sattumanvaraisuus

Informalismia on mahdollista jäljitellä vain ”näennäisesti”, koska maalaukset perustuvat perinteisen sommittelun sijaan vapaamuotoiseen ilmaisuun. Akateemisemmän katsomuksen omaavat taiteilijat, joihin Valavuori lukeutuu, kokevat hankalimmaksi juuri sommittelun puuttumisen. Sisäisen rakenteen sijaan maalauksella on vain pintastruktuurinsa, ”materiaalien oma kauneus”, kuten Valavuori kirjoittaa. Sattumanvaraisuuden hyväksyminen näyttäisi johtavan siihen, että perin-

teisiä akateemisia taitoja – sellaisia kuin sommittelu – ei enää tarvittaisi. Kaaos ja materiaalien ominaisuudet riittäisivät. Tässä kohdin Valavuoren huoli ei ole aiheeton: näin todellakin oli tapahtunut.

Metodin selitys

Informalismi saattoi yllättää suomalaisen taidemaailman vanhakantaiset modernistit, vaikka sen metodeista oli meillä jo julkaistu hyvin selventävä esitys. Suomen Taiteen vuosikirjassa 1958–1959 nuori arkkitehti Reima Pietilä analysoi tarkkaan uuden maalaustaitteen lähtökohtia.⁶ Hän käsittelee artikkelissaan aineellista perustaa (materiaali), suoritustapaa (tekniikka) ja muotorakennetta (kompositio). Pietilä toteaa, että melkein mikä tahansa materiaali kelpaa nyt maalauksen raaka-aineeksi. Samalla materiaaliratkaisusta tulee teoksen varsinainen rakentumisen perusta.

Lisäaineet tekevät värin milloin juoksevaksi nesteeksi milloin sitkoiseksi savimaiseksi massaksi tahi kuohkeaksi ja hauraaksi rappausaineeksi. Ainekoostumus määrää käsittelytekniikan ja tämä puolestaan komposition.

Kun väri (tai kulloisenkin raaka-aineen) käsitteleminen on itsessään muotoa tuottava tapahtuma, tulee kompositiosta puolestaan tiedostamaton tapahtuma, eikä näitä kahta voi enää erottaa toisistaan.

Käytetään hyväksi kemiallisia prosesseja ja mekaanisesti vaikuttavia muokausvälineitä erilaisten ainevaikutusten synnyttämiseksi. Materiaali reagoi menetelmään ja samalla sille ominainen ainerakenne tulee selvemmäksi tai muuttuu toiseksi rakenteeksi.

Sommittelu on samanaikainen tapahtuma itse suoritustyölle. Se muuttuu ja täydentyy yhdessä aineellisen struktuurin kanssa.

Uudessa maalauksessa teknilliset ja materiaalin valintaa koskevat näkökohdat hallitsevat taiteellista suoritusta enemmän kuin aiemmin painotettu kirjallinen tai rakenteellinen aihe. Kysymykset siitä, mistä teoksessa on kyse ja millä tavalla se on jäsennelty, käyvät turhiksi. Sillä Pietilän tulkinnan mukaan mikään ennakolta harkittu muotojärjestelmä, harmoninen suhdejako, kuviryhmitys tahi muu normaali sommittelun esityö ei käy päinsä.

Tulee selväksi, että informalismin metodit eroavat radikaalisti aiemmasta. Fyysisen työskentelyn nopeus ja lopputulokseen kuuluva sattumanvaraisuus nousevat etualalle – siinä suhteessa Valavuoren kritiikki koskettaa itse tekemistä. Menetelmän helppous on kuitenkin suhteellista, sillä uudenlainen materiaalien käsittely

---

6 Pietilä 1959, 130–149.

kasvattaa erilaisten teknisten riskien määrää. Samalla se tuottaa uudenlaista esteetiikkaa, jonka jäljittely on mahdollista, mutta ei sen kummempaa kuin vaikkapa geometrisen abstraktion jäljittely.

Metodisia mahdollisuuksia

Informalismien nimellä tunnetun tyyliuunnan kukoistuskausi jäi lyhyeksi. Informalistien aikoinaan esittelemiä keinoja kuitenkin käytetään yleisesti edelleen.⁷ Laajentunut materiaalikäsitys ja siihen liittyvät tekniset kokeilut ovat sulautuneet osaksi maalaustaiteellista ilmaisua. Tässä tarkasteltaviksi valitut neljä seikkaa nopeus, helppous, jäljittely ja sattumanvaraisuus eivät silti ole erityisesti maalaukseen sidottuja, vaan ne voidaan tunnistaa kuvataiteen tekemisen metodisina piirteinä tekniikasta riippumatta. En tarkoita metodilla tarkkaan määriteltyä menetelmää, vaan pikemminkin sen suuntaa. Kuvataiteen tekemistä ohjaa yksilöllinen pyrkimys, joka sallii yhdenkin tyylin sisällä hyvin monenlaisia variaatioita. Toiseksi metodisia ratkaisuja harvoin puetaan kirjalliseen muotoon; suuri osa tekemisestä on sanatonta.⁸

Sattumanvaraisuus

Taiteen historia todistaa, että kiinnostavaksi aiheeksi käy lähes mikä tahansa. Heinäsuova, kuluneet kengät, ylikypsät hedelmät ja tyhjät pullot, jopa muutama pilvenhattara ovat kaikki toimineet hyvin maalausten kohteina. Sama pätee viivoihin, suorakaiteisiin ja ympyröihin. Teosten taiteellinen arvo ei siis ole siinä mitä kuva esittää (hallitsija, Raamatun henkilö, tarusankari), vaan syntyy siitä miten se esittää. 1900-luvun alusta lähtien tämä maalaustaiteesta tuttu havainto on laajentunut ympäröivään esinemaailmaan. Marcel Duchampin (1887–1968) esille asettama tavallinen posliinitehtaan valmistama pisuaari (1917) ja Kurt Schwittersin (1887–1948) kaduilta löytyneistä roskista tekemät Merz-kollaasit (1918 alkaen) ovat tyyppisiä esimerkkejä tästä. Taiteilijan ja katsojan esteettinen katse määrittelee kohteen kiinnostavuuden. Kohteeksi voi osua sattumanvaraisesti lähes mikä tahansa maailman ilmiö tai esine.

Sattumanvaraisuus tarkoittaa, että taiteellista toimintaa ylipäättään ei voi määrittellä säännösten tai ohjelman mukaan. 1900-luvun modernismin jälkeen sellaista on yritetty ainoastaan totalitaarisissa diktatuureissa. Metodina aiheen sattumanvaraisuus korostaa avoimuutta ja kyseenalaistamista. Sattuma soveltuu taiteen tekemisessä kuitenkin myös tekniseksi metodiksi. Eräs sen tunnetuimpia soveltajia on

---

7 Niemi 1999, 85–93.

8 Siukonen 2011.

John Cage (1912–1992), säveltäjä, kirjoittaja ja kuvataiteilija. Cagen pyrkimyksenä oli systemaattisella sattuman seuraamisella vapautua henkilökohtaisen maun asettamista rajoituksista. Se toteutui arpomalla teoksen jokainen muuttuja käyttäen vanhan kiinalaisen I Ching -teoksen tapaan heksagrammeja. Menetelmä soveltui sekä säveltämiseen että kuvataiteen tekemiseen.⁹

On olemassa myös triviaalia, ei-metodista sattumanvaraisuutta. Valokuvauksen ja sittemmin digitaalisen näppäilyn myötä sen rooli on lisääntynyt koko ympäristössämme. Valokuvassa (ja nyttemmin myös videossa) avautuu sekä tekninen että tekijyydellinen sattuman demokratisoituminen. Edellisellä tarkoitan sitä, että kameran linssin edessä samalla tarkkuusalueella olevat kohteet tallentuvat kuvaan yhtäläillä riippumatta niiden kiinnostavuudesta. Jälkimmäisellä tarkoitan sitä, että ei kysy suurta vaivannäköä ottaa kuva eteen osuvasta asiasta, automatiikka hoitaa kaiken. Voidaan ajatella, että ihmisten maailma ”täyttyy” sattumanvaraisista otoksista, joille ei ole alunperinkään varsinaista käyttöä.

Nopeus

Siirtymä impressionistimaalareiden ja klassisten valokuvaajien käsintehdyistä vaihtelujen maailmasta keskeytymättömään digitaalisten kuvien virtaan on vaikuttanut ympäristömme havaitsemiseen – ja sen ilmentymänä myös kuvataiteisiin – tavoilla, joita vuonna 1960 tuskin osattiin aavistaa. Kuten Paul Virilio (s. 1932) on todennut, käy hankalaksi tai jopa mahdottomaksi uskoa reaalisuuteen, koska optinen vilistäminen ei enää lakkaa.¹⁰ Kiihtyvä kuvanopeus tuntuu riistävän meiltä mahdollisuuden katsoa. Nopeutta voi kuitenkin tarkastella myös tekemisen kannalta. Kirjailija Italo Calvino (1923–1985) nostaa nopeuden yhdeksi teemaksi teoksessaan Kuusi muistiota seuraavalle vuosituhatvuolessa. Calvino toteaa, ettei kiinnostavaa ole fyysinen nopeus, vaan sen ja henkisen nopeuden välinen suhde.¹¹ Hän päättää nopeutta käsittelevän lukunsa kiinalaiseen tarinaan Chuang-Tzu'sta. Kuningas pyysi häntä piirtämään ravun. Chuang-Tzu sanoi tarvitsevänsä viisi vuotta aikaa sekä huvilan, jossa on kaksitoista palvelijaa. Viiden vuoden kuluttua piirrosta ei ollut vielä aloitettu. ”Tarvitsen vielä viisi vuotta”, sanoi Chuang-Tzu. Kuningas myönsi hänelle lisäajan. Kun kymmenen vuotta tuli täyteen, Chuang-Tzu otti siveltimen ja yhdessä hetkessä, yhdellä ainoalla liikkeellä, piirsi täydellimmän ravun mitä koskaan oli nähty.¹²

Calvinon tarina ilmaisee, että teos saattaa syntyä kyllä yhdessä hetkessä, mutta ei vailla pohjaa. Lyhyt hetki mittautuu ja saa merkityksensä vasta, kun sillä on vastaan kohtansa. Tarinan taideteos syntyi yhtäältä silmänräpäyksessä ja toisaalta sen teke-

---

9 *Conversing with Cage* 1988, 64; 74; 185.

10 Virilio 1998, 100.

11 Calvino 2006, 50.

12 Em., 61–62.

minen kesti kymmenen vuotta. Taiteen tekemisessä teoksen valmistumiseen kulu-
neella ajalla ei ole taiteellista merkitystä. Nopeus on tulosta jostakin, ei itseisarvo.

Tekijän kannalta taiteellisen työn suhteellinen nopeus on toinen asia kuin kuva-
virtaa ”pakkopaidassa” vastaanottavan televisiokatsojan kohtaama nopeus, josta
Virilio kirjoittaa. Nopeutta ei myöskään pidä sekoittaa kiireeseen, levottomuuteen
tai keskittymisen puutteeseen, jotka leimaavat nykyaikaista elämää.

Helppous

Monesti taiteen tekeminen on vaikeaa. Tietyn tasoisen lopputuloksen saavuttami-
nen vaatii harjoittelua ja vuosien vaivannäköä. Näin ajatellen toteutuksen help-
pous ei usein ole muuta kuin hankittua osaamista. Helppous voi kuitenkin ilmetä
myös vallitsevien sääntöjen muuttamisena. Maalauksen viimeistely 1800-luvun
akateemisen ihanteen mukaisesti vaatii aikaa, kun taas luonnosmaisempaan tulok-
seen tyytyvä pääsee helpommalla. Modernin maalaustaiteen kehittyminen näyt-
täytyy juuri siirtymisenä vanhoista säännöistä uusiin, entiseen nähden helpompiin.
Vanhojen sääntöjen mukaan arvioiden asioita on siis tehty oikeasten, huonosti tai
hutiloiden. Tällöin jää kuitenkin huomaamatta, että uusi tekemisen tapa luo omat
sääntönsä, joiden painopisteet ovat toiset kuin aiemmin. Helppous paljastuukin
suhteelliseksi, sillä teknisestä osaamisestaan huolimatta harva akateeminen maa-
lari kykeni siirtymään impressionismiin. Opittu ja sisäistetty taidekäsitteet rajoitti
uudella tavalla näkemistä. Vastaavalla tavalla klassisesti koulutettujen muusikoi-
den on vaikeaa luoda uskottavaa kolmen soinnun rockia, vaikka sen pitäisi olla
heille teknisesti helppoa. Toisenlaisen sisällön merkitykset eivät ole palautetta-
vissa tekniseen vaikeusasteeseen.

Taiteen tekemisen metodien arvioiminen helppouden käsitteen kautta ei
onnistu, sillä käsite on täysin suhteellinen. Toisekseen sen vastakohta vaikeus ei
välttämättä tuota taiteellisesti kiinnostavampaa tulosta. Nykymusiikin parista löy-
tyy satoja säveltäjiä, joiden tuotanto on joka suhteessa vaikeampaa kuin Arvo Pär-
tin (s. 1935), mutta jostain syystä heidän teoksensa eivät ole puhutelleet ihmisiä
laajemmin. Pärtin ”helppous” onkin tarkemmin katsoen keinojen vähentämistä,
pelkistämistä.

Jäljittely

Ihminen oppii ihmiseksi jäljittelemällä. Käyttäytyminen, puhe, jopa tieteellinen
kirjoittaminen opitaan jäljittelyn kautta. Kuvataiteessa jäljittely on aina ollut kes-
keisellä sijalla täysin riippumatta siitä, pyritäänkö representoimaan luontoa. Tai-
detta voi tehdä ja edelleen kehittää taidetta jäljitellen. Hyvin harvan taiteilijan
tuotanto perustuu täysin omiin ratkaisuihin. Useimpien kohdalla keinot, konven-
tiot ja aiheet on omaksuttu jäljittelemällä muiden tekemisiä – siis sitä mitä pide-
tään taiteena. Jäljittely on käypä metodinen lähtökohta. Mikäli taide ymmärretään

avoimeksi käsitteeksi¹³, voidaan sen piiriin tulla vain jäljittelemällä jollakin tavoin joitakin piirteitä, jotka jo ennestään kuuluvat taiteeseen. Tavanomaisimmin tämä tapahtuu esimerkiksi asettelemalla maalia suorakaiteen muotoisille pohjille, jotka sitten ripustetaan seinille.

Jäljittely ei kuitenkaan tarkoita kopioimista. Toisin kuin mallia 1:1 seuraava kopiointi, jäljittely on avoin uusille asioille. Voimme jäljitellä esimerkiksi Sokraateen keskustelutapaa, Faradayn kokeellista metodia tai Cagen sattuman käyttöä ilman että tuotamme kopioita. Nimenomaan metodinen jäljittely sallii tuloksissa liikkumavaraa, myös uuden löytämistä. Jäljittelyn kritiikin takana ei ole sittenkään itse toiminta, vaan vääräksi tai huonoksi koettu esikuva. Edellä tarkasteltu informalismi koettiin rakenteettomaksi ja sen vuoksi myös kehnoksi jäljittelyn kohteeksi. Perustelut kritiikille olivat kulttuurisia ja pohjautuivat vallitseviin käsityksiin ”hyvästä taiteesta”, vaikkapa Fernand Légerin (1881–1955) edellyttämään kolmen tärkeän suureen samanaikaisuuteen (viivat, muodot, värit).¹⁴

Lopuksi

Paul Feyerabendin kuuluisan teesin mukaan tapahtumilla, menetelmillä ja tuloksilla, jotka muodostavat (luonnon)tieteet, ei ole mitään yhteistä rakennetta.¹⁵ Taiteet, ja kuvataiteet erityisesti, ovat samanlaisessa tilanteessa. Taiteeksi voi käydä ”mikä tahansa”, eikä jotakin lähestymistapaa voida sivuuttaa siksi, että se vaikuttaa menetelmiltään ”epätaiteelliselta”. Metodista puhuminen saattaa siis olla suurellista tai turhanaikaista. Valitsemaani neljään metodiseen piirteeseen ei kiteydy mitään pysyvää totuutta taiteen tekemisestä. En ole kuitenkaan Feyerabendin tavoin ”against method”, vaan haluan korostaa kuvataiteen metodien avoimuutta ja nähdä tässä avoimuudessa selityksen niille tavoille, joilla taide on jatkuvasti muuttunut. Yhtäältä tämä tarkoittaa sitä, että metodien kuvaus on mahdollista vasta jälkikäteen, sitten kun työ on tehty. Toisaalta se merkitsee sitä, menetelmällinen uusiutuminen on muodostunut itsessään taiteen keskeiseksi metodiksi.

---

13 Dickie 1981, 81–83.

14 Léger 1980, 11.

15 Feyerabend 1988, 1.

Kirjallisuus

- À Rebours. La Rebelión Informalista. The Informal Rebellion [1939–1968]. Las Palmas – Madrid: Centro Atlantico de Arte Moderno & Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia 1999.
- Brennpunkt Informel. Quellen Strömungen Reaktionen. Köln: Wienand Verlag 1998.
- Calvino, Italo. Kuusi muistiota seuraavalle vuosituuhannelle. Suom. Elina Suolahti. Helsinki: Loki 2006.
- Conversing with Cage. Compiled by Richard Kostelanetz. London–New York–Sydney: Omnibus Press 1988.
- Dickie, George. Estetiikka. Suom. Heikki Kannisto. Helsinki: SKS 1981.
- Feyerabend, Paul. Against Method. Revised edition. London: Verso 1988.
- Koponen, Erkki. ”XXX Biennaali”. Taide 3/1960.
- Kunst des Informel. Malerei und Skulptur nach 1952. Köln: Wienand Verlag 1997.
- Léger, Fernand. Maalaustaiteen tehtävät. Suom. Kirsti Honkavaara & Anne Valkonen. Helsinki: Suomen Taiteilijaseura 1980.
- Niemi, Maaria. Suomalainen informalismi esteettisenä ja kontekstuaalisena ilmiönä myöhäismodernissa. Taidekasvatuksen pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto 1999.
- Pietilä, Reima. ”Viimeksitulleista äärimmäiset”. Suomen Taide vuosikirja 1958–1959. Porvoo–Helsinki: WSOY 1960.
- Siukonen, Jyrki. Vasara ja hiljaisuus. Lyhyt johdatus työkalujen filosofiaan. Helsinki: Kuvataideakatemia 2011.
- Valavuori, Olavi. ”Katsaus näyttelykauteen 1960–61”. Suomen Taide 1961. Porvoo–Helsinki: WSOY 1961.
- Vehmas, E.J. ”Kubismista informalismiin. Nykyhetken maalauksen historiaa ja tyylipiirteitä”. Suomen Taide 1960. Porvoo–Helsinki: WSOY 1960.
- Virilio, Paul. Pakonopeus. Suom. Mika Määttänen. Helsinki: Gaudeamus 1998.

Eläytymisen metodi

Oswald Spenglerin historianfilosofiaa

Juhani Sarsila

*”Deus nescit se quid est,
quia non est quid.”*

*Jumala ei tunne olemustaan,
koska hän ei ole olemus.*
(Johannes Scotus Erigena,
Periphyseon II 142, 32f.).

Oswald Spenglerin (1880–1936) kaksiosainen, yli 1200-sivuinen monumentti *Der Untergang des Abendlandes* (1918, 1922) suomennettiin kirjan kunnian päivinä vain lyhennelmästä (München 1959: Yrjö Massa 1961: *Länsimaiden perikato*). Massa teki vaikeassa tehtävässään parhaansa mutta tuli vesittäneeksi tekstin. Kauneus, rytmi ja paatos ovat näet jääneet saksan kieleen. Suomennoksen suomalaisille sopivaa asiallisuutta sopii kehua. Massan informatiiviset alkusanat ansaitsevat kiitoksen yli kieli- ja mentaliteettirajojen (Massa 1961=2002, 5–10). Pidän Spenglerin laveaa alkuperäisteosta vähintään yhtä tärkeänä kuin Martin Heideggerin opusta *Sein und Zeit* (1927). Sen suomensi kokonaisuudessaan hyvin Reijo Kupiainen vuonna 2000 (*Oleminen ja aika*), vaikka kirja yleensä, dokumenttimuotona, oli meillä ajautunut pahaan kustannus- ja kulutuskriisiin yhden ainoan sukupolven aikana. Molempien saksalaisten opukset täydentävät toisiaan. Spenglerin systemaattinen ja varsin selkeä historianfilosofia tukee Heideggerin (1889–1976) paljossa hämärää, mutta ihmisläheistä eksistentialismia ja mystiikkaa ja toisinpäin. On syytä tuntea sekä Spengler että Heidegger, jos haluaa ymmärtää ihmistä yleensä ja varsinkin myöhäisen moderniteetin lopussa. Spengleriä ja Heideggeria luonnehtii erityisesti maailmansotien välisen ajan kritiikissä irrationalismi, tieteen- ja edistysvastaisuus sekä metodin puute ja ”aiheeton” pessimismi.

Spengler väläyttää jo sivilisaatiovaiheeseen ehtineelle länsimaiselle kulttuurille synkältä vaikuttavaa tulevaisuutta. Metafyysinen käänne kohti kuolemaa on

itse asiassa ohitettu jo ajat sitten. Teesissään Spengler linkkaa kaikkien aikojen sivilisaatioissa visioimansa alasajon tunnuksat. Sellaisina ilmenevät *sivilisaation kukoistuksessa*, sanoisin, rahan diktatuuri ja palvonta, ζῶν οἰκονομικόν (latinaksi joko animal oeconomicum tai homo oeconomicus), paholaismainen, ”faustinen” tekniikka, massamedian ja -viihteen valta massojen aikana, mutta myös individualismi, menestyksen ihailu, urheiluhulluus, palkka-armeijat, imperialismi, syntyvyyden lasku, ateismi, vitalismi, hedonismi samoin kuin korruptio, ”tarkoituspohjittävät keinot” -moraali, rationalismi, nihilismi, juurettomuus, ikävystyminen, huvittelu ja turismi, edelleen uutuudenhimo ja seksuaalinen naturalismi ja eklektisismi (vrt. postmodernismi) ja vielä arkisuus, vulgarismi ja tyyliittömyys sekä alkuperäisyyden ja nerouden puute kaikilla tieteen ja kulttuurin aloilla. Epämetafyysisten maailmankaupunkien kivikolossi ilmenee kaikkialla urbanisoitumisen huipuna. Mutta ei sivilisaatio näihin synteihinsä tyhjene: sen historia jatkuu, kunnes se kohtaa loppunsa. Alasajon signaaleja luonnehtii Thomas Mautner sanakirjassaan väheksyvästi vain muutaman (1997, 534). Kuvaan kuuluu, että Spengler saa Mautnerilta 28, Heidegger huikeat ja Spengleriin nähden kohtuuttomat 206 riviä.

Kreikan μέθοδος tarkoittaa vain tietä. Silloin implikoidaan, että tutkijan tulee pysyä tiellä syyllistymättä poukkoiluun (lat. *discursus*, *digressio*) eksymisestä puhumattakaan. Toisin kuin eksaktit tai kovat tieteet (*scientiae*), taiteet (*artes*) elävät luovuttamattomasta oikeudestaan suhtautua rennosti annettuihin metodeihin. Metodikelpoisuus tarkoittaa ihmistieteissä ja -taiteissa vain sitä, että tekijä on sitkeä, siveellisesti ja älyllisesti rehellinen sekä asiassaan johdonmukainen. Etenkin tyylin humanisti hallitsee eikä mene erottamaan muotoa sisällöstä. Edelleen metodi tarkoittaa järjestystä (κόσμος, τάξις, *ordo*, *dispositio*) kaaoksen massan vastakohtana. Voi mennä pidemmällekin ja sanoa, ettei filosofiassa kerta kaikkiaan sovi pitää melua metodista. Thomas Mautnerin julkaisemassa englanninkielisessä filosofian sanakirjassa loistaa hakusana metodi poissaolollaan.

Spenglerille tieteen metodi on itse tiede (I, 501). Tieteellä hän tarkoittaa yksinomaan (kausaalisen selittämisen ja erittelyn hallitsemää) luonnontiedettä (I, 198). Sitä Spengler ei harjoita. Hän saa metodinsa Goethelta, ja se on tuntemisen eikä erittelyn metodi (I, 140). Luonnontieteen metodista Spengler sanoo:

”[K]ausaliteetin periaate – sellaisena kuin se on meille itsestään selvässä ja välttämättömässä muodossa ja sellaisena kuin matematiikka, fysiikka ja tietokritiikki käsittelevät sitä yksimielisesti perustotuutena – on länsimainen eli tarkemmin sanoen barokin ilmiö. Toteen sitä ei voi näyttää, sillä jokainen länsimaisella kielellä lausuttu todistus ja jokainen länsimaisen hengen kokemus jo sitä edellyttävät. Jokainen probleeman asettelu sisältää jo siihen kuuluvan ratkaisun” (I, 501).

”Kausaliteetilla on sisarkategoria inhimillisen toiminnan alueella. Sitä Spengler kutsuu *kohtaloksi*. Luonnon kulkua ohjaavat syyt; historian kulun määrää kohtalo” (von Wright 1974, 183). Kohtaloa luonnehtii Spengler orgaaniseksi logiikaksi. Von Wright arvelee, että Spenglerin metodia voi kutsua morfologisesti kuvailevaksi (ibidem 177). Sanoisin itse, että Spengler osoittaa vahvuutensa runollis-filosofisessa intuitiossa ja retoriikassa. Hänen metodinsa ei ole tieteellinen (luonnontieteellinen) vaan filosofinen (von Wright 1974, 124). Ludwig Wittgenstein puhuu kaikesta filosofiasta: ”Ei ole olemassa *yhtä* filosofian menetelmää, mutta on kyllä useita menetelmiä, tavallaan erilaisia *terapioida* (Wittgenstein 1981, 94). – Egon Friedell on Spenglerin metodista nähtävästi päinvastaista mieltä kuin von Wright; Friedellin mukaan vain Spenglerin historialliset johtopäätökset ”ovat ehdottomasti päteviä, eivät suinkaan hänen filosofiset” (Friedell 1995, 63). Samainen Friedell kutsuu Spenglerin metodia selkeästi kulttuurifysiologiseksi (Friedell 1995, 64). Me voisimme luonnehtia sitä kulttuurihistoriografiseksi: Spenglerille kulttuurien historia ilmenee niiden elämäkertoina. Näinkin hän luonnehtii tehtäväänsä: ”Minun tapani ajatella ja tehdä havaintoja rajoittuu todellisen fysiognomiikkaan” (II, 42). Spengler tarkoittaa kulttuurien kasvojen piirteiden ja ilmeiden tutkimusta. Hänelle kohtalo, siis orgaaninen logiikka, on naisellinen prinssiippi, kausaliteetti eli epäorgaaninen logiikka miehinen. Puhe syystä ja vaikutuksesta on vain miehistä. ”Mutta vaimo on kohtalo; hän on aika; hän on vieläpä tulemisen orgaaninen logiikka” (II, 401). Spengleriin ei kuitenkaan viitata naistutkimuksessa. Sen gurujen tulee olla elävien kirjoissa – ja ennen kaikkea naisia, kohtalokkaita tai ei. Spengler huomauttaa sovittellavasti: ”On synnynnäisiä kohtaloihmisiä ja kausaliteetti-ihmisiä” (II, 20). Edelliset uskovat kohtaloon, jälkimmäiset syyn ja vaikutuksen lakiin.

Tosi filosofia tai tosi retoriikka ei jätä kylmäksi. Sen sijaan se *terapoi*. Yksi ja toinen torjuu ehdotonta heittäytymistä vaativan, misoloogisen – epäilemättä kovin monille terapoivan – dogmiuskonnon ja elämälle vieraamman analyttisen filosofian, muodollisen logiikan ja eksaktin tieteen. Korvaukseksi hän ehkä löytää kauriini soljuvan, relativistisen historianfilosofian. Sen maailmanselitykset maksavat lukemisen vaivan. Spenglerin kulttuurien järjestelmässä tai (on kenties parempi sanoa) historian metafysiikassa *Länsimaiden perikato* saa erikoisaseman ja runsaasti tilaa. Tärkeimmässä sivuosassa on antiikin kulttuuri. Spengler on nationalistisesti kiintynyt omaan kulttuuriinsa ja Saksaan, vaikka historian ja filosofian tutkijalla ei saisi olla kotimaata (kuten on sanottu; kysyköön joku, jos mieli tekee, miksi historioitsijat ja filosofit eivät ole Sinopen Diogeenen tapaan maailmojen kansalaisia, *κόσμων πολῖται*). Spengler ei tunne tarpeeksi muita kulttuureja. Jo pelkkä, osin hyperbolinen ja ehdottoman myyvä nimi *Der Untergang des Abendlandes* riitti käden käänteessä myymään satoja tuhansia kappaleita. Teos osui ajan henkeen eli eurooppalaisen ihmisen ja kulttuurin kriisiin, jota viimeistään ensimmäinen maailmansota merkitsi.

Spenglerin voi havaita esittävän runoutta ja historiaa tai retoriikkaa mutta ei ainakaan eksaktia ja ”metodifetisististä” filosofiaa tai muuta kulttuuritiedettä. ”Halu käsitellä historiaa tieteellisesti on pohjimmiltaan ristiriitaista (...). Luontoa on käsiteltävä tieteellisesti, kun taasen historia on runoiltava”, Spengler sanoo (ks. Friedell 1995, 30). Spenglerin metodiksi osoittautuu mielestäni lähinnä eläytymisen ihmislajin historiaan ja kulttuuriin. Kulttuureja Spengler löytää ihmiskunnan historiasta kenties epäilyttävästi vain kahdeksan. Historian metafysiikassaan hän pitää niitä orgaanisina elämämuotoina. Ne eivät ole periaatteessa sen arvokkaampia kuin ihminen yksilönä tai lajina, metsän kukka ja muu elävä olento. Mutta kulttuuriin Spengler itse eksistentiaalisesti samastuu (ja myös, nationalistisesti, saksalaisuuteen). Esityksensä kulttuurien synnystä, kasvusta, ikääntymisestä ja kuolemasta Spengler rakentaa vertailun ja analogian toposten varaan. Analogioiden todistusvoimaa pidetään aina heikkona. Parhaassa tapauksessa analogia osoittaa jotakin todennäköiseksi mutta ei todeksi, kuten on huomautettu Isokrateesta ja Aristoteleesta lähtien muiden muassa Ciceroon, Lotmaniin, Perelmaniin ja Toulminiin asti (ks. Perelman 1996, 129–141).

Analogiat ovat keskeisiä retoriikassa ja runoudessa eli sumean logiikan alueella – siis sanataiteessa. Sanataiteeseen (laadullinen humanistinen tutkimus mukaan lukien) kuuluvat myös retoriset argumentit. Ne eivät käy objektiivisista faktoista vaan mielipiteistä; mielipiteet (siis argumentit) ovat enemmän tai vähemmän vahvoja. Sumeassa logiikassaan historianfilosofi ja metafysiikko Spenglerin *Der Untergang* vastaa Heideggerin sumeudessaan erinomaista ja maanläheistä eksistentiaalisuutta. Spengler puhuu kulttuurin eksistentiaalisuudesta, itse asiassa kulttuurin irrationaalisesta kohtalosta, kun taasen modernit individualisti-intellektuellit pitävät eksistentiaalisuutta yksilön asiana. He ovat nominalisteja, vaikka kutsuvat usein itseään fenomenologeiksi. Ihmisyksilö voi tiedostaa olemassaolonsa merkitykselliseksi. Kulttuuri ei voi tiedostaa olemassaoloaan laisinkaan.

Matti Luoma huomauttaa, että Oswaldin suonissa ”virtasi äidin puolelta taiteellista verta, joka ilmenee lähinnä hänen suggestiivisen lennokkaassa tyyliissään”; pojan tieteellinen suuntaus taas oli isänperintöä (Luoma 1998, 14; Massa 2002, 6). Äidin vaikutus ei osoittautunut vähäisemmäksi kuin isän. Lisäksi meidän tulee ottaa huomioon retoriikan (ja poetiikan) vaikutus. Retoriikka merkitsee vakuuttamisen ja vaikuttamisen taitoa. Vuosina 1890–99 Oswald kävi pitkää latinalysoita Hallen kaupungissa ja oppi Vladimir Uljanovin, toisen pitkän latinistin tavoin sisäistämään klassisen retoriikan ja (olennaisesti samaa tarkoittavan) poetiikan idean. Renessanssihumanistien ja eri aikojen jesuiittojen tyyliin Spengler tahtoi opettaa, viehättää ja liikuttaa. Eläytyminen ilmenee logoksena (λόγος), päätöksena (πάθος) ja eetoksena (ἦθος). Hän koki syvästi asiansa ja halusi jakaa kokemuksensa toisille.

Häneltä ei kunnianhimoa puuttunut. Berliinin, Hallen ja Münchenin yliopistoissa Oswald opiskeli vuosina 1899–1903 matematiikkaa, fysiikkaa sekä kasvi-

ja eläintiedettä. Sitten hän siirtyi filosofiaan oltuaan jo lyseossa intomielinen historian ystävä (Massa 2002, 6).

Professori Alois Riehl oppilaana Spengler teki väitöskirjansa Herakleitoksesta (*Der metaphysische Grundgedanke der heraklitischen Philosophie* / Herakleitoksen filosofian metafyyisistä perusajatuksista). Herakleitoksen torsona säilyneestä teoksesta, nimeltään *Luonnosta* (Περὶ φύσεως), Spengler etsi totaalista maailman-selitystä. Väitöskirja havaittiin ensin metodisesti heikoksi; siinä ei laskettu olevan tarpeeksi filologisen filosofian vaatimia viitteitä. Lopulta tekijä alistui ja teki vaaditut lisäykset (1903). ”Pimeän” lisänimen saanut Herakleitos katsoi epäkreikkalaisesti, ettei kosmos, maailmanjärjestys (Weltordnung) suinkaan ole syntynyt kaaoksesta; liioin se ei ollut jumalten eikä ihmisten luoma – vaan ikuisesti elävä tuli (πῦρ), joka mittansa (μέτρον) mukaisesti syttyy ja mittansa mukaan sammuu (Heraklit, Frg. 30 Diels 1957, 25). Tämän vision paljasti Herakleitokselle hänen metafyyminen intuiotensa. Me voimme kutsua sitä metodiksi.

Der Untergang -opuksen kirjoittaja on nähtävästi arvellut, että herakleitolainen tuli eli energia selittää tai ainakin valaisee kulttuurien syntyä, kasvua, kukoitusta, kuihtumista ja kuolemaa tällä kiertotähdellä. Spenglerin yliopistovuosiltaan tuntuma Wilhelm Ostwald esitti mielestäni varsin herakleitolaisen ja monien muiden muassa William Jamesin (1842–1910) ajaman neutraalin monismin (hyltsoismin) asian: perimmäinen todellisuus olisi energiaa, joka voi ilmetä henkenä siinä missä aineenakin. ”On olemassa vain yksi alkuperäinen ja jakamaton aines, nimittäin puhdas kokemus eli elämän välitön virta” (Seppänen 2004, 19). Puhtaan kokemuksen elämänvirrassa ei itse asiassa tunneta subjektin ja objektin tai hengen ja aineen eroa (Seppänen 2004, 19; Mautner 1997, 362). – Toisaalta Herakleitos puhui sodasta tai taistelusta (πόλεμος) olevaisen ja tulevan perimmäisenä voimana ja elinehtona: ”Sota on kaiken isä, kaiken kuningas; jotkut hän osoittaa jumaliksi, toiset ihmisiksi; jotkut hän tekee orjiksi, toiset vapaiksi” (Heraklit, Frg. 53 Diels 1957, 27; ks. myös Frg. 80, Diels 1957, 28). Usean modernin ajattelijan tavoin Spengler osoittaa olevansa samaa mieltä. Hän puhuu havainnollisesti ja antiteesiä käyttäen nälästä. Nimittäin nälkä herättää ”inhottavan, yleisen ja aivan epämetafyyssisen elämänpelon lajin, jonka vallassa kulttuurin korkeampi muotomaailma äkkiä romahtaa ja ihmispetojen alaston taistelu olemassaolosta alkaa” (II, 586). Spenglerin puhe on yhtä suorasukaista kuin hänen oppi-isänsä Herakleitoksen:

”Sota on kaikkien suurten asioiden luoja, nälkä niiden tuhoaja” (ibidem).

Spengler opetteli esitystaitoa ja vakuuttui suurten (eli epätieteellisten ja spekulatiivisten) kysymysten tärkeydestä lukemalla esimerkiksi Goethea, Schopenhaueria ja Nietzscheä. Heidän mielestään filosofia ei yllä tosi filosofiaksi, ellei sille kelpaa se liitto, jonka se antiikissa solmi retoriikan kanssa. Goethen kuten Spenglerin mai-

ninta filosofien seurassa oudoksuttaa. Silti ulkomailla tapaa goetheläisiä ja spengleriläisiä filosofi. Filosofaa ei pidä käsittää ahtaasti erityistieteeksi toisten joukossa. Päinvastoin: filosofian käsitettä tulee laajentaa. ”Kaikki käy” -periaate on vallannut mieltä, jos kohta se ei liene päässyt akateemisessa virkafilosofiassa vallalle.

Monet akateemisesti koulutetut moittivat retoriikan ja filosofian (tai retoriikan ja historian) avioliittoa epäsäätyiseksi. Positivistien mielestä faktat tulee latoa esiin sellaisinaan: se joka sommittelee psykologisesti vaikuttavia sana- tai ajatuskuvioita (figuureja ja trooppeja), poikkeaa ”objektiivisesta” informaatiosta (ikäin kuin sitä olisi olemassa ja arvoarvostelmat voidaan tyystin välttää). Retoriikasta pitää pysyä loitolla. Se kuuluu olevan turmiovaltojen omin taito. Tämän todistivat mm. Goebels ja Hitler. Suomalaiset perushumanistit Erik Ahlman ja J.A. Hollo näkivät retoriikan sumutuksena, aivopesuna, mahti-ihmisen puhetapana. Heistä ei ollut kaikissa suhteissa nousemaan oman aikansa yläpuolelle. Retoriikkaa ei kuitenkaan sovi marginalisoida, saati kirotta siksi, että sitä käytetään väärin. On vaikea keksiä mitään hyvää, mitä ei voisi soveltaa paholaisen asianajoon – tai vain vitaalien intressien edistämiseksi.

Tosi filosofia on runoutta. Spenglerin kunnioittamalle Schellingille (1775–1854) filosofia ilmenee korkeimmassa muodossaan taiteena ja taiteellisena symboliikana. Schelling vastusti automaattis-mekanismista luonto- ja ihmiskäsitystä. Spinozan, Giordano Brunon ja eri aikain uusplatonistien tavoin Schelling näki luonnon tai maailman elävänä ja produsoivana olentona (ks. Mautner 1997, 504f.). Sama näkemys tunnetaan modernista New Age – liikkeestä, kuten sen kummisedältä, notoriselta Carlos Castanedalta. Schellingin luontokäsitys oli dynaamis-orgaaninen. Empiiristä luonnontutkimusta hän sydämestään halveksi. Kaikessa metodisessa perusteellisuudessaan se ei kykene tavoittamaan luonnonilmiöiden symbolista sisältöä. Spengler näki historian *Kulttuurisielun* itse-eksplikaationa. Tässä ei liene pahitteeksi viitata esimerkiksi Aristoteleen ja Tuomas Akvinolaisen metafysisen argumenttiin: sen mukaan sielu on jollain tavoin kaikki (Seppänen 2004, 18).

Poetria, runous, tekee filosofian puoleensa vetäväksi. Tuskin kukaan sanoo noin nykyisin – paitsi sellaiset uspragmatistit kuin Richard Rorty, joka totisesti sanoo haluavansa olla mieluummin runoilija-filosofi kuin Filosofi (Seppänen 2004, 10). Silti proosa on nyt etupäässä vain proosaa eikä runoutta, jota sen nimenomaan tulisi olla. Jossakin vaiheessa runouskin hiipui proosaksi (ks. Nietzsche 1989, 90). Tunteisiin vetoamista kutsutaan klassisessa, muiden muassa Aristoteleen retoriikassa sanalla *páthos*. Hyvän tai huonon kuvan maalaamista, hengen loihtimista tai murtamista tarkoittaa *ēthos* (lat. *imago, auctoritas*). Kolmantena vaikuttamismoduksena mainitaan *lógos* (järkeen vetoaminen ja järjen vetoamus). Nämä aristoteelliset vaikuttamismoduksukset eivät ole luullakseni yhtään sen enempää yhteismittallisia tai tasa-arvoisia kuin Pyhän Kolminaisuuden persoonat.

Kunnon tutkija osaa toimia konemaisesti (eikä hän tunnusta normeja). Tun-
teilu puuttuu niin laboratorion, anatomian salista kuin tekstistä. Tutkija koettaa
tuhota Spenglerin haukkumalla *Perikadon* silkaksi runoilukseksi. Sitä se sentään on.
Niin tutkija osoittaa oman puutteensa. Tieteentekijä on vuorevarma siitä, hän
sanoo sanottavansa parhaalla mahdollisella tavalla ja teholla. Mutta tyyli on tie-
teestä kadonnut, ja se mikä on menetetty tyyli, on ikään kuin voitettu takaisin
tieteellisen (mutta ei taiteellisen) metodin vahvistumisessa, siis eksaktiudessa ja
objektiivisuudessa.

Tieteen kieli vaatii itseltään tiukkaa ”asiallisuutta” ja ”informatiivista selkeyttä”
(jota ei juuri taideta saavuttaa). Tiede suoltaa puisevaa ja elotonta asiaa – hak-
kuuaukioita hengen maisemaan, vastineiksi niille raiskioille, joissa luonnonmai-
sema on faustisesti jätetty taakse. Mitä siitä, lukeeko aitoa tieteellistä tutkimusta
vai artikkelia, jonka tutkija laati suuren yleisön selailtavaksi. Ajatellaan asian
puhuvan puolestaan. Kauniisti ei tarvitse kirjoittaa edes tiedettä popularisoitaessa.
Nietzsche totesi 1882 *Iloisessa tieteessä* (*Die fröhliche Wissenschaft* 4, 329).

”Kaikkiialla vaaditaan kömpelöä selvyttä, ja ilo ja henki ovat kadonneet
Euroopasta.”

Wittgensteinille kirjoittaminen tuotti usein työtä ja tuskaa. Silti ajatuksen piti
tulla esille. Kieli on ajatuksen konkreettinen muoto. Jälkeä syntyi pikkuhiljaa.
Wittgensteinin tulokset eivät olleet laihat. Tyyllillisesti hän ei päässyt niin kor-
kealle kuin monet muut filosofit. Wittgenstein ajatteli pitkät ajat enintään tyydyt-
tävästi. Muussa tapauksessa tulos olisi ollut parempi. Hän kirjoitti, että huonosti
sanottu on huonosti ajateltu. Hän tarkoitti itseään ja osui oikeaan. Moderneissa
akateemisissa lukupiireissä Wittgensteinia pidetään tyylin mestarina. Sellaiseksi
hänet lukee muiden muassa Georg Henrik von Wright (Wittgenstein 1981, 12).
Wittgensteinin aforismit latistuvat ajoin itsestäänselvyyksiksi (toistoiksi, tautolo-
gioiksi): ”Siitä mistä ei voi puhua, pitää vaieta.” Ehkä Wittgenstein sorvasi liian
monta aforismia. Hän olisi tahtonut kirjoittaa kuin Spengler. Hän tajusi Spenglerin
arvon tyyllitaiturina ja kulttuurifilosofina ja osoittautui Spengleriä vaatimattomam-
maksi mieheksi (ks. Wittgenstein 1981, 17–19). Amerikkalaiset uuspragmatistit
ovat kiitelleet Wittgensteinia ja Heideggeria: nämä ovat ”kehittelleet kunniallisia
teitä, joita myöten [kriisiytynyt tai mahdollisuutensa tyhjentänyt] filosofia voi
antautua runoudelle” (Seppänen 2004, 25). Kiitokset kuuluvat myös Spenglerille
riippumatta lainkaan siitä, mitä hänen teesistään ajatellaan.

Edmund Burke, Edward Gibbon, Arthur Schopenhauer, Herman Melville ja
Oswald Spengler kirjoittivat suggeroivasti. Moderni historioitsija ja filosofi sor-
tuvat raportointiin. Muuta ei tosin odoteta eikä edes toivota. Sitä paitsi he juok-
suttavat teesinsä painoon ennätysajassa. Nopeasti kirjoittamisen tapa on vallannut

kaikki kirjallisen kulttuurin alat – jopa enimmäkseen lyriikan. Ensin vain journalistit eli päiväpalkolliset kirjoittivat pikaisesti, sitten kaikki muutkin. Dead Line -palkollisia ovat nyt kaikki, jotka suoltavat tekstiä. Määrä on syrjäyttänyt laadun. Tehdään ns. tulosta, kaikki yhdessä ja jokainen erikseen.

Suggestiivinen proosa veisi enemmän aikaa kuin palkollisella on. Tuoreet metaforat, kliimaksit ja oxymoronit eivät vaivatta siirry aivopoimuista koneen näytölle. Ne on pantu käyttökieltoon jotenkin hiljaisen sopimuksen tai osaamattomuuden nojalla. Lukijakunta ei tajua vaatia niitä, eikä sillä ole aikaa opetella niiden teoriaa ja omakohtaista käyttöä. Se mitä luetaan, koetaan työsuoritukseksi pikemminkin kuin nautinnoksi. Tilanteesta voinee tehdä aforismin, syvällisen latteuden entisten jatkoksi: nopeasti kirjoitettu on nopeasti luettu.

Itse kaunokirjallisuudessa on vanha, kuvia maalaileva esitystapa painunut sivuun harmaan, mutta ”asiallisen” uutistulvan tieltä. Halutaan informaatiota, sosiaalista valistusta ja actionia. Huomaamme kaikkialla kulttuurissa yhdenmukaistavan (homogenisoivan) tendenssin (vrt. Ahlman 1976, 179–182). Niinpä esimerkiksi tietokirja tekee taidekirjan kaltaiseksi kalvamalla sen ominta, klassista sisältöä ja paikkaamalla kolot yhteiskunnallisella ”informaatiolla”. Tämä on varsinkin oman aikamme ilmiö. Tosin jo Schopenhauer oli murehtinut kielen jatkuvaa huononemista samoin perustein kuin Orwell sata vuotta myöhemmin (ks. Schopenhauer 1965, 256–263).

Kulttuurifilosofi on luonnostaan systemaatikko. Hän tietää joutuvansa riepoteltavaksi, kun muutoin riitaisat ammattitutkijat käyvät joukolla hänen kimppuunsa. Systeemin rakentajaa voi helposti moittia erityistieteellisestä näkökulmasta. Spesialistit ovat auttamatta irtautuneet elämän kokonaisuudesta, jota systemaatikko koettaa edustaa. Parhaassa tapauksessa hän antaa ihmisille jotakin elämänfilosofisessa katsannossa arvokasta, ellei korvaamatonta. Spengler, kuten myös Heidegger, voidaan pelastaa, jos kummallekin annetaan elämänfilosofin tai terapeutin arvonimi.

Lukuisat Spenglerin lauseet ovat räikeässä ristiriidassa jonkin erityistieteellisen tiedon ja teorian kanssa. Ristiriitaisuuksia ja suoranaisia virheitäkin häneltä ylen määrin löytyy. Silti Spenglerin teoreettista lähtökohtaa ei voi todistaa yksioikoisesti vääräksi, sen kummemmin kuin oikeaksikaan. Hänet luokitetaan milloin mystikoksi, milloin kryptopositivistiksi – jälkimmäiseksi siitä syystä, että hänelle jokaisen kulttuurin historia noudattaa lakia (λόγος, vrt. lat. lex). Spengler pyrkii kaavoittamaan ja ”aikajanoittamaan” kaiken historian, ikään kuin se todistaisi historian ehdottomasti menneen hänen esittämällään tavalla ja länsimaisen kulttuurin tulleen tiensä päähän. Spenglerin eksplikoima ”kohtalon filosofia” (I, viii) koetaan selkeästi tieteenvastaiseksi.

Spengleriä voi näkökulmasta riippuen joko kiittää tai moittia historismista. Eräässä muodossaan historismi tarkoittaa käsitystä, että yleiset lait ohjaavat historian kulkua. Näiden lakien tuntemus auttaisi ennustamaan yhteiskunnan tai

kulttuurin tai kerrassaan koko tämän ihmisten maailman tulevaisuutta. Lait esitettiin kumoamattomiksi; niitä on turha koettaa kieltää, kiertää tai kumota. Tällaisia näkemyksiä esittävät Hegel, Comte, Marx, Spencer, Spengler ja Toynbee (Mautner 1997, 250). Spengler sanoo, että on ainoastaan kausaalilakeja (ks. I, 153).

Meillä Erik Ahlman (1892–1952) kritisoi Jyväskylän yliopistossa 1935 pitämässään virkaanastujaispuheessa Spenglerin postulaattia, että kulttuurit ovat tämän omin sanoin ”organismeja” tai ”korkeammanasteisia elollisia olentoja”:

”Spenglerin näkemykset todistavat usein suurta todellisuudentajua. Mutta siitä väitteestä, että kulttuurit olisivat elimistöjä, täytynee kuitenkin sanoa, ettei se lopultakaan ole muuta kuin henkevä analogia. Jos tämä oppi pitäisi paikkansa aivan sananmukaisesti ymmärrettynä, odottaisi, että kulttuurin kehityksessä, sen nousussa ja laskussa ratkaisevina olisivat biologiset ja fysiologiset tekijät. Mutta ei voida osoittaa näin olevan. Tosin ilmenee vanhoissa, ”rappeutuneissa” kulttuureissa usein myös eräänlaista biologista heikkene mistä, rodun elämäntahdon herpaantumista, esim. sotahaluttomuutta, veltotumista, syntyväisyyden vähenemistä: mutta nämä kaikki ovat sekundäärisiä, johdannaisilmiöitä. Parhain todiste tähän on [tai ei suinkaan ole – JS] se, että saman ihmisaineksen keskuudessa, mikä äsken edusti vanhentunutta, rappeutunutta kulttuuria, voi syntyä uusi elinvoimainen kulttuuri ilman että voidaan tähän esittää mitään biologisia syitä” (Ahlman 1981, 5).

Spengler pohti aivan vakavissaan materialistisen selityksen mahdollisuutta. Vastustaessaan ankarasti materialistis-positivistista aikalaistiedettä hän ei itse voinut (vastaväitteistä huolimatta) päätyä sen kannalle. Spengler näyttää silti vain biologisoivan elämän ja suuret kulttuurit. Egon Friedell (1995, 60–63) katsoo epäroimättä hänen tehneen niin. Spengler kutsuu teoksensa viimeisellä sivulla elämää, kulttuuria ja ihmistä sattumaksi (II, 630). Hänelle sopii huomauttaa, että orgaanisen elämän on Telluksella mahdollistanut ilmakehä, perimmäinen sattuma. – Spenglerissä nähdään myös taipumusta agnostisismiin ja mystiikkaan sekä romantiikkaan, kuten myös tästä tekstistä käynee ilmi. – Spengler ei valitettavasti määrittele kulttuuria yhtään sen tarkemmin kuin joku teologi jumalaa. Silti minun on vaikea nähdä, että Spengler olisi pitänyt kulttuurioliota vain ”henkevänä analogiana” tai metaforana.

”Historia on sielun toteutumista, ja yhtäläinen tyyli hallitsee historiaa, jota tehdään, ja sitä mitä katsellaan (I, 190).

Teleologiksi Spengler ei halua leimautua sen kummemmin kuin biologiksikaan. Hän kutsuu teleologiaa ainoastaan kohtaloidean karikatyyriksi (I, 157). – Kulttuuri

koettaa toteuttaa itseään, alkusymboliaan, käytössään olevin ilmaisukeinoin kuten tieteellisin käsittein, taiteellisin luomuksin, uskonopein ja poliittisin instituutioin. Ne ovat kaikki symboleja. Kulttuuri soljuu ajan virrassa. Mukana seuraavat teot, toiveet, haaveet ja pelot. Kaikki ne emanoituvat sen sielusta (tavallaan kuin Plotinoksen ”Yhdestä”).

Harva katederifilosofi tai -historioitsija puhuu, saati saarnaa Spengleristä. Tämä on psykologisesti mahdoton niin insinöörielle kuin filosofille ja historioitsijalle. Vannoutunut optimisti vieroksuu tai jopa inhoaa Spengleriä, koska hän käsittää tämän syväksi pessimistiksi. Spengler ei tunnu antavan hänelle mitään ”positiivista”. Arkkipessimisti Schopenhauer huomauttaa:

”On parjattu filosofiani melankolisuutta ja lohduttomuutta, joka johtuu kuitenkin vain siitä, että en ole sepittänyt tulevaa helvettiä syntien sovituksiksi, vaan sen sijaan olen osoittanut, että kun maailmassa on syllisyyttä, on siinä myös jo jotakin helvetillistä; ken tämän taas kieltää – voi helposti sen kerran kokea” (Schopenhauer 1961, 124–125).

Ihmiset tahtovat Herra Jumalan luoneen maailman parhaaksi mahdolliseksi paikaksi. – Edellä sanotusta huolimatta ei kannattaisi meluta optimismista tai pessimismistä. Ne ovat vain suhdesanoja kuten kaikki muutkin sanat. Spengler visioi, että myös länsimaiden päivät ovat luetut. Sikäli hän karsinoitui pessimistiksi (tai realistiksi tämän sanan ei-metafyysisessä merkityksessä). Tosin hän teki myös tietäväksi, että atlanttinen kulttuuri (käytämme tätä termiä) saa väistyä uuden kulttuurin tieltä, ellei tule räjähdystä. Väestöräjähdystä Spengler ei tietääkseni tarkoittanut, mutta hän ennusti kumman tarkasti modernien metropolien asukasmääriä. Hän näki ainoana aikalaistensa joukossa demonisten kolossien paisuvan niin suuriksi, että ne saattoivat nielaista 10–20 miljoonaa ihmistä (II, 119). – Syntymävuoroaan odottelevan kulttuurin katsannossa Spengler oli optimisti. Koko olemassaolon katsannossa hän oli kosminen tai ontologinen optimisti. Spenglerin horisontti ulottuu ajallisesti ja paikallisesti laajemmalle, kuin omahyväinen, lapsekkaan kaikkivoipuusharhan lumoama länsimaalainen jaksaa tähyillä. Joka tuntee sielullista sukulaisuutta Spengleriä kohtaan, tempautuu *Perikadon* imuun ja pelastuu eräänlaiseen vaihtoehtoiseen valistukseen. Aito, sydämeistä lähtevä ja sydämeen käyvä paatos lienee lahjomattoman totuuden etsijän ja filosofin tunnus.

Lännen kulttuurin tuhoonien paljastaa metafysikko ja runoilija Spenglerin näky, että kulttuurit ovat eläviä organismeja. Goethe näki alkukasvin, kaikkien kasvien mallin (I, 141). Spengler oletettavasti näki alkukulttuurin mutta ei käynyt kuvaamaan sitä. – Samat rautaiset, mutta tuskin vain biologiset välttämättömyydet ohjaavat kulttuureja kuten muitakin olentoja. Tuo tullee tajuta kirjaimelliseksi totuudeksi eikä kielikuvaksi tai analogiaksi. Niin kuin jokaisessa olennessa asuu

sielu, asuu se kulttuurissakin. Kulttuurisielut ovat salaperäisiä, ”oliosta sinänsä” tai olevaisen kohtalonkuilusta esiin kohoavia ja sinne vajoavia muodosteita. Ne ovat metafysisiä entiteettejä, joista meillä ei voi olla suoraa kokemusta. Kulttuurit itävät, syntyvät, kasvavat, kypsyvät ja lakastuvat. Niin käy vuorollaan länsimaiselle kulttuurille: kasvin tavoin mullasta ponkaisseena se polttaa loppuun mahdollisuutensa, uupuu pyrkimyksensä ja raukeaa maahan.

Kaikki Spenglerin havaitsemat kahdeksan kulttuuria ovat ainutkertaisia ilmiöitä. Antiikkia, länsimaita, Intiaa, Babyloniaa, Kiinaa ja Egyptiä sekä arabialaista ja meksikolaista kulttuuria voi ymmärtää vain niiden omasta näkökulmasta, Spengler korostaa. Näin Spengler herättää aiheellisen kysymyksen, millä oikeudella hän kirjoittaa muista kuin länsimaiseksi eli faustiseksi nimittämästään kulttuurista. Spengler on näkijä siinä missä Herakleitoskin. – Kuvitellun yhtenäisen ja yhteisen ”maailmanhistorian” (Weltgeschichte) tilalle astuu Leibnizia soveltavalla Spenglerillä joukko historian singulaareja (monadeja). Niitä kutsutaan kulttuureiksi. Mitään yhtenäistä ihmiskuntaa, saati ihmisyyttä yli ajan ja paikan rajojen ei ole koskaan tavattu eikä tulla tapaamaan. ”Ihmiskunta” vesittyi kaunisteleväksi kiertoilmaukseksi. Nimittäin, Spengler polemisoi retoriikan anafora-rakennetta käyttäen, ”ihmiskunnalla ei ole mitään päämäärää (Ziel), mitään ideaa, mitään suunnitelmaa – yhtä vähän kuin perhosten tai liljojen lajeilla on päämäärä. ”Ihmiskunta” on eläintieteellinen käsite tai tyhjä sana” (I, 27). Tässä Spengler seuraa Goetheä ja Schopenhaueria. ”Sillä suunnitelmaa ja kokonaisuutta ei ole maailmanhistoriassa, kuten professorinfilosofia luulottelee, vaan yksilön elämässä. Kansathan ovat olemassa vain *in abstracto*, ja yksilöt ovat reaaleja. Siksi maailmanhistorialla ei ole suoranaista metafysillistä merkitystä: se on oikeastaan vain satunnainen kokoomus” (Schopenhauer 1965, 138). Spengler hylkää metafysisen oletuksen kaikille yhteisestä ihmisluonnosta.

Kulttuurit Spengler selittää historian alkukuviksi. Niiden taakse ei mikään morfologinen tutkimus voi tunkeutua. Ihmettely on suurinta, mikä ihmisen kohdalle osuu. Varsinkin alkuilmiö opettaa Spenglerin ihmettelemään (I, 140). Ajatuksen isä ei spengleriläisittäin ole niinkään joku antiikin pythagoralainen, Herakleitos, Sokrates tai Platon tai Aristoteles – vaan maanmies Goethe (ibidem). ”Ihmettely on korkeinta, mihin ihminen voi päästä; jos alkuilmiö saa hänet ihmetyksen valtaan, hän olkoon tyytyväinen; se ei voi hänelle korkeampaa suoda, ja muuta hänen ei sen takaa tule etsiä; tässä menee raja” (I, 140). Tässä Spengler siteeraa Goetheä mutta ei tapansa mukaan anna lukijalle tekstipaikkaa. Sanokaamme tässä kohden, että Spengler on Isä-Goethen alkukasvi-idean poika ja lukee Goethen, isänsä, filosofiksi. Virkafilosofi tuskin Goethestä piittaa. Sillä virkafilosofi ei ihmettele mitään. Vaikka hän ei ehkä ole selvittänyt kaikkea, hän kuuluu varsinkin Horatiuksen tunnetuksi tekemään ”nil admirari” – perinteeseen (Horatius, *Epistulae* 1,6,1).

Motto tarkoittaa sitä, että parasta on elää ihmettelemättä mitään. Itse ihmettelen ja ihailen Spenglerin poeettista retoriikkaa.

”Nämä [kaikki] kulttuurit, korkeimman luokan elävät olennot, kasvavat yle-
vässä tarkoituksettomuudessaan niin kuin kedon kukat. Kasvien ja eläinten
tavoin ne kuuluvat Goethen elävään luontoon, eivät Newtonin kuolleeseen
luontoon. Näen maailman historiassa kuvan ikuisesta hahmottumisesta ja
uudelleenahmottumisesta, kuvan orgaanisten muotojen ihmeellisestä tulosta
ja tuhoutumisesta” (I, 28).

Spengler on velkaa Anaksimandrokselle, Herakleitokselle, Platonille, Aristoteleelle, Plotinokselle, Scotus Erigenalle, Brunolle, Leibnizille, Goethelle, Schellingille, Hegelille, Schopenhauerille, Dostojevskille, Nietzschele, Tainelle, Lamprechtille ja Breysigille sekä vielä Ernst Machille (1838–1916) ja kemian nobelisti Wilhelm Ostwaldille (1853–1932). ”Velkojien” joukon esitän itse tässä ratkaisevasti pidempänä kuin Friedell (1995, 64). Goethe näki maailman organismina, Newton mekanismina. Goethen elävä luonto asettuu Spenglerillä Newtonin kuolleen luonnon vastakohtaksi. Goethessa ei puhu analysoiva järki vaan välitön maailmantunne, ei tiede eikä tieteen metodi vaan taide ja runo (I, 33). Runous on maalauksen kaltainen, *ut pictura poesis*, opetti Roomassa Horatius (Ars poetica 361).

Useaan kertaan saamme lukea, että salaperäisen sielun symboliset ilmaukset välkkyvät kaikissa kulttuuriluomuksissa. Ajatellaan esimerkiksi tiedettä, taidetta tai uskontoa, urheilua, differentiaalilaskentaa tai sodankäyntiä. Joka kerran viitataan perimmältään aivan samaan asiaan. Yksi ja sama sielu ilmenee kulttuurin kaikissa luomuksissa (mikä tuo mieleen Herakleitoksen logoksen). Ajan henki (Zeitgeist, *ēthos*) toistaa itseään lukemattomissa muodoissa ja ihmisten ajatuksissa, teoissa ja tekemättä jättämisissä. Tosi filosofi paljastaa niiden sisäisen yhteyden, jopa ykseyden. Sellaisena Spengler piti itseään (I, 3–67).

Spengleriltä opitaan se näennäisesti banaali totuus, että kukin olento on läsnä kokonaisuudessaan sen jok’ikisessä osassa. Samaten jokainen kulttuuriluomus – tai -olio eli mikrokosmos kantaa makrokosmoksensa eli kulttuurisielunsa leimaa siinä muutosvaiheessa, johon kulttuurisielu on ehtinyt päästä. Yksilö ja yksityinen eivät voi muuttaa mitään, Spengler väittää. Individi on vain organistinen säie metafysisessä kokonaisuudessa. Mahdollisesti yksilö kuvittelee olevansa eksistentiaalisesti täydelleen vapaa tekemään tai olemaan tekemättä valintoja. Mutta kaikkine ”valintoineen” hän voi Spenglerin mielestä kiertää oman ja kulttuurinsa kohtalon yhtä huonosti kuin tammi, joka saa koivun lehtiä, mänty kuusen neulasia. Kaikkine suunnitelmineen, moraaleineen, uskonoppeineen, tieteineen ja taiteineen individi kahliutuu kulttuurinsa morfologiaan eli muotojärjestelmään sekä syntaksiin eli lauseoppiin. Tähän ei ole syynä kausaalinen välttämättömyys vaan kohta-

lon pakko. Ihmisen sisin olemus piilee kulttuurissa, ajattelee Spengler, kun taas Schopenhauerille ihmisen sisin olemus piilee suvussa (Schopenhauer 1997, 52).

Siten elämäntahdolla on juurensa joko kulttuurissa (Spengler) tai suvussa (Schopenhauer). Friedell huomauttaa, että Spengler monien muiden suurten ihmisten tavoin piti yksittäistä ihmistä ja todella myös itseään vain joukkosieluna (Friedell 1995, 62f.; 69). Tästä aukeaa tärkeä yhteys, oletan, Heideggerin heuristiseksi kiiteltyyn ”Das Man” – konseptiin, kuten myös José Ortega y Cassetin massojen ajasta lausumiin argumentteihin. – Spengler summaa: ”Kohtalo suhtautuu kausaliteettiin niin kuin aika tilaan” (I, 154). Yhteydestään irrotettuna tämä analogia vaikuttaa aivan hämärältä; luetaan siksi, ettei ”[mekaanisella] kausaliteetilla ole ajan kanssa mitään tekemistä” (I, 155). Kausaliteetin esittää Spengler epäorgaaniseksi logiikaksi. Varmemmaksi vakuudeksi hän sanoo lisäksi, että kausaliteettia sopii pitää ymmärryksen muotoihin jäykistyneenä kohtalona (I, 152f.). Sitä vastoin aika ja kohtalo (= orgaaninen logiikka) kuuluvat erottamattomasti yhteen. Kulttuurisielu ja individi, siis kulttuurisielun organistinen säie eivät voi Spenglerin mielestä tehdä valintoja, ja täsmälleen samoin luonnehtii Spinoza Jumalaa eli Luontoa (Ethica I, Propositio 33).

Täydennän Spengleriä: ihminen siirtyy synnyttyään äitinsä kohdusta kulttuuriluolansa kahleisiin. Uskoakseni Platon loi luola-allegoriansa kreikan kielen luolaa (ἄντρον) ja ihmistä (ἄνθρωπος) tarkoittavien sanojen varaan kuvitellen niiden olevan sukua. Ihminen on luolassa asuva olento. ”Luolaihminen” ei tiedä mitään varsinaisesta todellisuudesta, ennen kuin sen intialainen bodhisattva tai kreikkalainen tai saksalainen filosofi ehkä hänelle aikain lopulla paljastaa.

Faustisen kulttuurin kohtalo kuuluu täyttyvän individin kanssa tai ilman häntä (II, 630). Ei sota yhtä miestä kaipaa. Kulttuurissa (sivilisaatio mukaan lukien) on verrattomasti enemmän substanssia kuin yksittäisessä ihmisessä. Haluttakoon perikatoa tai ei. Se tulee joka tapauksessa niiden ominaisuuksien vuoksi, jotka tekevät meistä ihmisiä ja kulttuurisielun moduksia. Kohtalo johdattaa halukasta; vastahakoisen se repii väkisin mukaansa, opasti stoalainen Seneca kirjeessään Luciliukselle (107, 11, 5). Kulttuurin historia noudattaa pakonomaista järjestystä. Elon vaiheet määräytyvät, niin kuin luonto tahtoo: lapsuus, nuoruus, miehuus, vanhuus ja kuolema, kertoo Spengler, joka käyttää runkotekstissään ja taulukoissaan myös neljän vuodenajan ilmaisuja. Von Wright valaisee Spenglerin retoris-runnollista metodia:

”Kuvailevan metodin tärkeimpiä apuneuvoja on vertauskuva. Kun Spengler puhuu kulttuureista kollektiivisessa mielessä, hän usein turvautuu kasviopilliseen vertaukseen. Kulttuuri on kuin kasvi: se itää, kukkii, kantaa hedelmää ja lakastuu. Toinen vertaus on eläinopillinen. Kulttuuri on kuin eläin tai ihminen; sillä on lapsuus, nuoruus, keski-ikä ja vanhuus. Kolmas Spenglerin käyt-

tämä vertauskuva on vuodenaikojen kiertokulku. Kulttuureilla on kevät, kesä, syksy ja talvi” (von Wright 1974, 139).

Spenglerin fatalismista tuskin monikaan innostuu: ”Mikään kulttuuri ei ole vapaa valitsemaan ajattelunsa tietä ja tyyliä, mutta täällä voi kulttuuri ensi kerran nähdä ennalta, minkä tien kohtalo on sille valinnut” (I, 205). Spengler pitää itseään tiennäyttäjänä (I, 3–67). Kulttuurin perikato vie kauan aikaa individin mitalla mitaten; mutta *sub specie aeternitatis* (ikuisuuden näkökulmasta) kulttuuri, kuten ihmislajikaan, ei mitään merkitse – ei enempää kuin yksittäinen ihminen. Toisaalta vain ihminen voi tiedostaa olemassaolonsa ehdot. Niin ei voi tehdä kulttuuri eikä Johannes Scotus Erigenan Jumala, jonka laitoin kirjoitukseni motoksi, eikä liioin Andrei Tarkovskin luova meri hänen kauniissa elokuvassaan *Solaris* (1972) joka rakentuu löyhästi Stanislaw Lemmin samannimiseen kirjaan (1961).

Nuori, herkkä ja unelmoiva sielu ilakoi gotiikan aamunkoitossa trubaduurien Provencesta Hildesheimin tuomiokirkkoon, runoilee Spengler. Myyttillinen maailmantietoisuus kamppailee pimeän ja demonisen kanssa. Palvotaan Jumalan Äitiä ja haaveillaan käynnistä Pyhällä Haudalla; dominikaanit varustautuvat taisteluun Paholaista vastaan inkvisition avulla (II, 355). Marialle omistetaan rakkautta tihkuvia hymnejä; niiden mukana kohoaa tuska polttorovioilta taivaisiin. Doomien vierelle nousevat hirsipuut ja mestauspaikat, mutta silloin ei pelätä pyöveliä vaan helvettiä (II, 354).

”Lukemattomat tuhannet ihmiset olivat vakuuttuneita siitä, että he olivat oikeasti noitia. Silmät kyynelissä ja säälin vallassa tuomitsivat inkvisiittorit langenneen ihmisen kidutuspenkkiin pelastaakseen hänen sielunsa. Tämä on se goottilainen myytti, josta ovat lähteneet doomit, ristiretket ja mitä hartain maalaustaide ja mystiikka” (II, 354f.).

Lähestyessään elonsa keskipäivää kulttuuri varttuu voimalliseen ja kirkkaaseen ilmaisuun. Viulu on kaikista soittimista jaloin. Viulusonaatin ja jousikvartetton retoriikassa koetaan toden kirkastuksen tuonpuoleiset ja kaikkein pyhimät hetket (I, 298).

”Tässä kamarimusiikissa tavoittaa länsimainen taide yleensäkin huipun. Loputtoman avaruuden alkusymboli on saanut siinä [omassa kulttuurissaan] yhtä täydellisen ilmaisun kuin kylläisen ruumiillisuuden alkusymboli [apollo-nisen kulttuurin] Polykleitoksen Doryforoksessa” (ibidem).

Leonardo da Vincin ja Rembrandtin maalauksissa kaikki aineellinen häilyy planeettojen tavoin kopernikaanisessa systeemissä niin kuin Bachin urkufuugan säve-

let ikivanhojen kirkkojen hämäryydessä (I, 357). Newton ja Leibniz kehittävät infinitesimaalilaskennan n. v. 1670, ja niin fuugan tyyli on valmis (I, 298). Mutta Spenglerin poeettinen proosa jatkuu metafyyysisessä tekstimaisemassa: siinä kaikki kulttuurit näkyvät yhtä aikaa samalla ajan janalla.

Lokakuun lopun tuskaisa kirkkaus tavataan hauraana, hän lausuu, miltei särkyneenä Knidoksen Afroditeessa, Eretheionin Korē-neitohahmoissa Ateenan Akropoliilla, Dresdenin Zwingerissä, Watteaussa ja Wolfgang Amadeus Mozartissa. Sitten liekki lepattaa ja sammuu iäksi. Kulttuuri hajoaa sivilisaatioksi. Jokainen kuoleva kulttuuri haikaiilee klassisismia, paluuta juurille tai lähteille. Viimeisen kerran yltää hiipuva voima suureen luomistyöhön – mutta voi miten puolinaisin tuloksin! Romantiikassa muistelee sielu haikeana lapsuuttaan. Vihdoin uupuneena, vastahakoisena ja kylmänä se kadottaa jopa olemassaolon halun ja ikävöi – kuten Rooman keisariaikana – tuhatvuotisesta valosta takaisin mystiikan pimeyteen, äidinhelmaan, hautaan (I, 143f.).

Kulttuurien muutos on homologista (samalakista), Spengler postuloi, mitä jotkut pitävät todisteena hänen salapositivismistaan. Tiettyyn vaiheeseen tulleesta kulttuurista tapaa muodosteita, joiden vastineet havaitaan muista kulttuureista. Homologisina näyttäytyvät Egyptin IV dynastian pyramidit ja Euroopan goottilaiset doomit, Intian buddhalaisuus ja muinaisen Rooman stoalaisuus. Samoin suhtautuvat toisiinsa ”taistelevien valtioiden aika” ammoisessa Kiinassa, hyksojen tulva Egyptiin ja puunilaissodat Rooman ja Karthagon välillä, edelleen sellaiset sanataiteelliset tekstit ja niiden tekijät kuten Rigveda Intiassa, Plotinos Roomassa ja Dante Italiassa. Spengler esittää valtaisan joukon tieteen, taiteen, filosofian ja politiikan homologioita, horisontteja jokaiselle, joka jotakin tuntee ja kokee. Vaikka Spenglerin teoria olisi väärä, se auttaa erinomaisesti jäsentämään historiaa ja on siksi taiteilijalle yhtä mielekäs kuin se on mieletön eksaktin eli ”oikean” tutkimuksen edustajalle aidossa eli mittaaavassa ja kvantifioivassa tieteessä.

Homologian uskaliaasta ja taiteellisesti heuristisesta periaatteesta seuraa relatiivinen ”samanaikaisuus” kaikkiin kulttuureihin kuuluvissa paralleleissa ilmiöissä. Spengler ottaa lukuun vain ne kahdeksan kulttuuria, jotka hänen nähdäkseen ovat saaneet elää hamaan vanhuuteen eli *sivilisaatioon*; eikä hän useampia tunne (mutta ennustaa Dostojevskia luettuaan uuden ja aidon venäläisen kulttuurin synnyn). Niistä kahdeksasta hän ei tiedä tarpeeksi (vähiten Meksikon ja Intian kulttuurista tai kulttuureista). Spengler tuntee oikeastaan vain antiikin ja länsimaisen kulttuurin, jos niitäkään, kuten purevin kritiikki on huomauttanut. Parhaimmillaan hän on uusimman ajan länsimaisen, sanoisimmeko barbaarisen ja energisen sivilisaatioölyn kuvaajana alalla kuin alalla (vrt. Luoma 1995, 17 ja 21). – Spengler antaa kuulua:

”Minä kutsun samanaikaisiksi kahta historiallista faktaa, jotka kumpikin oman kulttuurinsa piirissä ilmenevät tarkalleen samassa – suhteellisessa –

tilassa, ja niillä on siis täsmälleen vastaava merkitys. Tuli [aiemmin tekstissä] osoitetuksi, kuinka matematiikan kehitys eteni antiikissa ja länsimailla täydessä kongruenssissa” (I, 149).

Lukijan lienee syytä pitää moista lausahdusta taiteellisena eli dialektisena eli retorisenä argumenttina – siis mielipiteenä – eikä analyttisenä eli pätevänä ja kiistattomana päätelmänä (Perelman 1996, 8f.). Spenglerin retoriikassa samanaikaisuus tarkoittaa samaa kohtaa homologisella linjalla eli kunkin kulttuurin kohtalonomaisella janalla. Antiikin ja länsimaiden matematiikan historiassa paljastuvat samanaikaisiksi esim. Pythagoras ja Descartes, Arkhytas ja Laplace, Arkhimedes ja Gauss. Taiteessa ovat samanaikaisia joonialainen pilarityyli ja barokki, Polygnotos ja Rembrandt, Polykleitos ja Bach. Ajattelun sfäärissä Sokrates on antiikin Voltaire, Voltaire taas moderniteetin Sokrates. Samanaikaisesti koetaan jok’ainoassa kulttuurissa uskonpuhdistus ja puritanismi. Vääjäämättä ne ennakoivat menoa sivilisaation keinotekoiseen tilaan. Silloin ovat tallella vain tyhjät kuoret ja (spengleriläisittäin) kuolleet muodot. Sivilisaatio on massan, ei kansan aikaa. ”Maailmankaupunkiin ei kuulu kansa vaan massa” (I, 44). Muodottomana vellova massa täyttää ääriään myöten joka ainoan suuren maailmankaupungin tunnistamatta menneisyyttään ja hallitsematta tulevaisuuttaan. ”Siten tulee [tästä] neljännestä säädystä sen historian ilmaus, joka siirtyy historiattomuuteen. Massa on loppu, radikaali ei-mikään” (II, 443). Massan suhde sivilisaatioon vastaa kansan suhdetta kulttuuriin.

Buddhalaisuus, stoalaisuus ja sosialismi eivät ole vain samanaikaisia vaan myös samanarvoisia rappioilmiöitä (I, 452). ”Sivilisaation apostoleilla on nimenä Buddha, Zenon tai Marx; sen suuria liikkeitä ovat [tosiaan] buddhalaisuus, stoalaisuus ja sosialismi” (von Wright 1974, 141). Jopa nihilismi, eikä vain rationalismi, on sivilisaation eli massojen ajan intellektuaalinen tyyli. Millekään suurelle kulttuurille ei nihilismi ole vieras. Aivan sisäisestä välttämättömyydestä se kuuluu näiden mahtavien organismien loppuun. Sokrates oli nihilisti; sitä oli myös Buddha. On egyptiläistä, arabialaista ja kiinalaista kuten myös länsieurooppalaista ihmisen sieluttomaksi tuloa (Entseelung)”, Spengler tahtoo muistuttaa (I, 447).

Luther oli Brutuksen ja Caesarin ”aikalainen”. Brutus murhasi Caesarin, Luther kirkon. Paholainen, goottilaisen draaman suuri vastanäyttelijä alkaa kadota faustisen maailmantunteen mahdollisuuksien joukosta sitten, kun Luther heitti Häntä mustepullolla; protestanttiset teologit pyrkivät ohittamaan Paholaisen vaieten. ”Jumala itse on kaikki” (I, 240). ”Saa sanoa”, Spengler lisää ilmeisen asiantuntevasti, ”että katolinen ja protestanttinen usko suhtautuvat toisiinsa kuten alttarimaa-laus ja oratorio” (ibidem). Rohkea rinnastus seuraa toistaan. Antiikissa sivilisaatio käynnistyi Filippoksesta ja hänen pojastaan Aleksanteri Suuresta, länsimailla Ranskan vallankumouksesta ja Napoleonin sodista. Samanaikaisesti rakennetaan

Aleksandria, Bagdad ja Washington. Samanaikaisesti tavataan antiikissa kolikot (noin 650 eaa) ja meillä kaksoiskirjanpito (Luca Pacioli 1494), sanoo Spengler (I, 150 ja II, 610). Samaan aikaan tavataan antiikissa Hannibal ja sitten Euroopassa Euroopan itsensä aloittama ”Weltkrieg”.

”Muutaman vuosisadan kuluttua ei ole oleva enää mitään länsieurooppalaista kulttuuria, ei yhtään saksalaista, englantilaista eikä ranskalaista, niin kuin Justinianuksen aikaan ei enää ollut ainuttakaan roomalaista” (I, 217).

Keisari Justinianus kuului elonsa puoliväliin ehtineeseen *arabialaiseen* kulttuuriin, Spenglerin suureen löytöön, niin kuin myös hänen aikalaisensa, filosofi Severinus Boethius. – Lukijan mieleen saattaa juolahtaa Euroopan Unioni ja rahaliitto Rooman imperiumin ja roomalaisen rahaliiton vastineena ja kohtalotoverina. Geneettisiä sukulaisia ne eivät kuitenkaan ole, koska länsimainen kulttuuri on eri asia kuin antiikin kulttuuri. Antiikin historiassa hellenistinen aika ja Rooma edustavat vain luomiskyvyttöä sivilisaatiota, eivät kulttuuria. Maailmansodassa länsimainen kulttuuri on siirtymässä ”hellenismistä” ”roomalaiseen aikaan. Näet roomalaisuus ilmenee mitä ankarimmassa mielessä nerottomana, barbaarisena, kurinalaisena, käytännöllisenä ja siis ”protestanttisena” ja ”preussilaisena”. Siksi roomalaisuus antaa meille avaimen oman tulevaisuutemme ymmärtämiseen (I, 35). Pitääkö meidän tuntea ylpeyttä roomalaisuudestamme tai preussilaisuudestamme? Spengler näkee roomalaiset (ja samalla preussilaiset) barbaareina; he eivät edellä suurta kukoistusta vaan tekevät siitä lopun:

”Sieluttomina, epäfilosofisina ja taiteen puutteessaan sekä edustaen rotua brutaaliuteen saakka ja pitäen häikäilemättä kiinni aineellisesta menestyksestä roomalaiset kuuluvat helleenisen kulttuurin ja tyhjyyden väliin [eli sivilisaatioon]. Heidän yksipuolisesti käytännölliseen rajoittunut mielikuvituksensa on piirre (...), jota ei Ateenassa tavata. Kreikan sielu ja Rooman äly – ja se siitä. Näin eroavat toisistaan kulttuuri ja sivilisaatio. Eikä tämä koske vain antiikkia” (I, 42).

Syystä tai syyttä Spengleriin on loukkaantunut moni Ikuisen Kaupungin ja latinan kielen ystävä – ainakin nuori sielu. Toisaalta logiikka vaatisi modernia sivilisaatioihmistä, esim. preussilaista tai amerikkalaista loukkaantumaan itsensä puolesta tai pikemminkin paisumaan ylpeydestä älynsä takia.

”Sivilisaatio” on kulttuurin vääjäämätön kohtalo” (I, 41). Kulttuuri rappeutuu sivilisaatioksi, kun epäorgaaninen maailmankaupunki, demoninen kivikolossi syö orgaanisen maan. Maaseudulta sielunsa hahmon saanut kulttuuri-ihminen joutuu oman luomuksensa, kaupungin, omistukseen ja lopulta sen uhriksi (II, 117).

Samalla konemainen analyysi murskaa sielun, tiede taiteen, rationalismi ja ateismi uskonnon. Kohtalo mekanisoituu kehitykseksi ja edistykseksi. Megalomaanisissa metropoleissa soi meluisasti materialismin finaali (II, 378). ”Luominen lakkaa, mutta aikaisempien kausien henkisen vaivannäön hedelmät leviävät standardisoidun massatuotannon ansiosta linnaan ja hökkeliin yli koko kulttuurialueen. Taiteesta tulee nautinnon väline ja harraste [tai urheilua], tieteestä tekniikkaa, filosofiasta kamarioppineisuutta tai maailmanpelastusoppia” (von Wright 1974, 141). – Itse asiassa kulttuuri suhtautuu sivilisaatioon kuten elävä olento muumioon (I, 447). Tätä Spenglerin liioittelevaa analogiaa me voimme tässä jonkin verran parantaa: ”Kulttuuri suhtautuu sivilisaatioon kuin elävä olento koneeseen” (JS). Tämä modifiointi löytyy odotetusti Spengleriltä itseltään:

”Kulttuuri ja sivilisaatio – se on maisemasta syntynyt organismi ja sen jäykistymisen aiheuttama mekanismi” (I, 447f.).

Sivilisaatiot ovat ihmislajin äärimmäisiä ja keinotekoisia tiloja. Ne seuraavat tulevaa tullessa ja elämää kuolemana. Sivilisaatiot merkitsevät auttamatta loppua, mutta sisäisestä pakosta niihin on tultu aina uudelleen (I, 41). Vertaileva muoto-opillinen (morfologinen) tutkimus tekee tiettäväksi, mitkä vaiheet meidän tulee vielä käydä läpi, ennen kuin ruoho kasvaa Washingtonin, Pariisin ja Berliinin yllä. Sellaiselta näytti keskiajan Rooma. Augustuksen kuoltua siellä asui miljoona ihmistä. ”Viidennellä vuosisadalla Roomassa oli asukkaita kylän verran, mutta keisarin palatsi oli vielä asuttavassa kunnossa” (II, 127). 1300-luvulla ”Ikuista Kaupunkia” asutti sentään 13.000 ihmistä. Meidän metropolejamme odottaa sama kohtalo, Spengler profetoi. Hän ajattelee, luulisin, tuoreimpana esimerkkinä Venäjän kansan pitkän aikaa Antikristukseksi kutsumaa Pietaria, itsensä Pietari Suuren perustamaa, ”luonnonvastaista” megakaupunkia, megalopolista. Se menetti maailmansodan ja vallankumouksen pyörteissä verensä ja kaksi kolmasosaa väestöstään (Glinka 1994, 54). Se oli vasta alkua – pelkkä esinäytös. Spengler tiivistää kaupungin kohtalon, sen menneisyyden tulevaisuuden:

”Siihen päättyy kaupungin historia. Alkuperäisestä markkinapaikasta kaupunki kasvoi kulttuurikaupungiksi ja lopulta maailmankaupungiksi. Se uhraa tämän suurenmoisen kehityksen ja sen viimeisen kukoistuksen luojien veren ja sielun sivilisaation hengelle ja siten tuhoaa lopulta myös itsensä” (II, 127).

Teoksensa ensimmäisessä osassa Spengler asettaa maailmankaupungit ja kulttuurikaupungit havainnollisesti toistensa vastakohtiksi. Vanhojen kulttuurikaupunkien rinnalla, hän kuvailee, maailmankaupungit ovat uskonnottomia aina katuku-

vaan, kieleen ja kasvojen kuivakkaan intelligentin ilmeeseen asti. ”Sellainen on Aleksandria Ateenan, Pariisi Brügger ja Berliini Nürnbergin rinnalla” (I, 455).

Käsitteet ”homologisuus” ja ”samanaikaisuus” antavat tutkijalle verrattoman panoraaman. Filosofia ulottuu, Spengler uskottelee asiastaan varmana, kerrassaan tulevan viisaudeksi (I, 6). Ehdotan termin futurosofian tai futurologian käyttöä. Analogian avulla voidaan rekonstruoida menneisyys (pääpiirteittäin) ja prekonstruoida tulevaisuus. Futurosofi Spengler uskoo tosissaan analogioiden todistusvoimaan, vaikka analogiat eivät osoita mitään varmasti todeksi, korkeintaan todennäköiseksi. Empiristit, toteaa Perelman, torjuvat analogian [ja homologian] viljelyn tieteellisten tutkimustulosten formuloinnissa; tosin Platonilla, Spenglerin eräällä suosikilla, ja Tuomas Akvinolaisella ynnä muilla analogia edustaa erityistä ja ohittamatonta päättelytyyppiä (Perelman 1996, 129). Retoriikka ja poetiikka tarvitsevat välttämättä analogioita. Spengler sanoo Johdannossaan: ”Keino tajuta kuolleita muotoja on matemaattinen laki. Analogia on keino ymmärtää eläviä muotoja” (I, 4).

Siirtykäämme Spenglerin kohtalon filosofiaan nähdäksemme ennalta osamme. Katsotaan ne vaiheet, jotka kulttuurisielu ehkä vielä taivaltaa. Todetaan se ajan kohta, jolloin se on polttanut resurssinsa; silloin on jäljellä vain kuollut puujätti ikimetsässä. Noin piirretään länsimaiden tuhoa. Tämä kulttuuri on jo kokonaan ohittanut kaikki muille kulttuureille homologiset ja samanaikaiset vaiheet – viimeistä lukuun ottamatta. Se on sivilisaatio eli epäkulttuuri ja vanhuus ennen hiljaisuuden laskeutumista. Nyt on eletty sivilisaatiossa parin vuosisadan ajan. Tuonempana eurooppalainen ja amerikkalainen kävelevä muumio lakkaa kävelemästä ja maatuu. Mutta tekniikka jättää kunniansa päivät näkyviin, kun kaikki muu on hajonnut ja kadonnut. ”Tämä faustinen [teknillinen] intohimo on muuttanut Maan pinnan kuvan (II, 624). Faustinen kulttuuri on jo ylittänyt melkein kaikki rajansa, ja loput se ylittää pian. Siihen loppuvat tekniikan orgiat. Kuten asiaan kuuluu, Paholaisella on sormensa pelissä (II, 623).

”Koskaan ennen ei mikrokosmos [ihminen] tuntenut itseään niin paljon makrokosmosta [luontoa] etevämmäksi. Pienet elävät olennot ovat tässä tehneet henkisellä voimallaan elottoman itsestään riippuvaiseksi. Mikään ei näytä vetävän vertoja tälle triumfille, joka on onnistunut vain yhdelle kulttuurille ja sillekin ehkä vain joksikin vuosisadaksi. Samalla on faustisesta ihmisestä tullut oman luomuksensa orja. Kone alistaa hänen lukunsa ja elämänasenteensa samalle radalle. Sillä ei voida pysähtyä eikä astua askeltakaan taaksepäin (...). Pienoisesta käsityön haarasta, siis valmistavasta taloudesta on tässä yhdessä kulttuurissa – eikä missään muussa – kasvanut suunnaton puu, jonka varjo lankeaa kaikkien toisten ammattien yli: koneteollisuuden talousmaailma. Se pakottaa sekä rittäjän että tehdastyöläisen tottelemaan. Orjia he ovat

kummatkin, eivät koneen herroja, koneen, joka kehittää vasta nyt pirullisen salaisen voimansa täydelliseksi” (II, 625f.).

Historian kuvassa liikkuu joukko aistivia olentoja, jotka soluvat rannattomassa virrassa. Se saapuu hämärästä menneisyydestä. Levoton, faustinen mieli loihtii kuvan geologisista maailmankausista. Niiden taa kätkeytyy ikuinen arvoitus. Virta katoaa ajattomaan tulevaisuuteen. Sukupolvien monotoninen aaltoilu värähdyttää avaraa pintaa. Välkkyvät juovat leviävät. Valot leimahtavat sekoittaen peilin. Ne liikehtivät, tanssivat ja katoavat. Olemme kutsuneet niitä suvuiksi, heimoiksi, kansoiksi, roduiksi. Kun ne menettävät uusiutumiskykynsä, katoavat niiden fysiognomiset, kielelliset ja henkiset tunnusmerkit. Arjalaiset, mongolit, germaanit, keltit, parthialaiset, frankit, karthagolaiset, etruskit, berberit, bantuneeckerit ja roomalaiset ovat nimiä ikuisen järjestyksen ohimeneville muodoille. Mutta pinnan yllä kiertävät kulttuurit majesteetillista aaltopiiriään. Ne sukeltavat odottamatta esiin. Ne levittäytyvät mahtavin linjoin ja tyyntyvät, masentuvat, alistuvat ja katoavat. Virran kalvo lepää sitten yksinäisenä ja uneliaana Spenglerin lennokkaassa historian-epiikassa (I, 141f).

Kulttuuri syntyy sinä silmänräpäyksenä, kun suuri sielu herää ikuisesti lapsekkaan ihmisyuden unesta. Muoto irtautuu kaaoksen massasta, rajallinen ja katoava rajattomasta ja pysyvästä. Tuossa Spengler lienee pohtinut Anaksimandroksen ”Rajatonta” (τὸ ἄπειρον, *ápeiron*). Kulttuuri kukoistaa tarkoin rajatussa maisemassa. Joskus se saattaa levitä *sivilisaationa* suunnattomien pintojen ylle niin sanotun länsimaisen kulttuurin tavoin. Elettyään mahdollisuuksiensa koko summan kansoina, kielinä, uskontoina, taiteina, filosofioina, valtioina ja tieteinä kulttuuri raukeaa tyhjiin. Kun päämäärä, τέλος (*télos*, *finis*) – jota ihmiskunnan historialla ei Spenglerin mielestä varsinaisesti ole – kun päämäärä on saavutettu, kun idea on toteutettu, eletty ja tyhjennetty, kulttuuri jähmettyy. Sen voimat murtuvat. Veri juoksee kuiviin. Siitä tulee sivilisaatio, ja se kuolee. Schopenhauer kutsuu kuolemaa ajallisen ilmiön ajalliseksi lopuksi (Schopenhauer 1997, 51).

Ilmiönä sivilisaatio tunnustetaan sanoissa egyptiläisyys, bysanttilaisuus ja mandarismi, Spengler uskoo. Myrskyjen tuivertamana puujättiläisenä aarniometsässä sivilisaatio saattaa ojennella lahoja oksiaan vielä vuosisatoja, jopa vuosituhansia. Se huomataan Kiinassa, Intiassa ja islamin maailmassa. Spengler huomauttaa, että kreikkalaiset Aiskhylos ja Pindaros ymmärsivät olemassaolon (Dasein) velkana (II, 331) ja implikoi olevansa samaa mieltä. Spenglerin nootti jää vajaaksi. Näet velaksi käsittivät olemassaolon myös filosofit Anaksimandros ja jopa Herakleitos (Frg. 80 Diels 1957, 28), mitä haluan erityisesti korostaa. Syntyvän kulttuurin voi sanoa irtoavan tai (plotinolaisesti) emanoituvan materialisti Anaksimandroksen äärettömästä massasta – ja kuollessaan palaavan siihen. Tavallaan tämä vastaa myös Johannes Scotus Erigenalaisen jumala- ja luontokäsitystä.

Tuhatvuotisen elämänsä aikana kulttuurien jättiläisorganismit ohittavat samat vaiheet ja kokevat samat onnen vaihtelut. Vuorollaan ne kaikki palaavat historiatomaan yöhön. Siitä ne olivat kerran pimeiden voimien leikeissä nousseet esiin. Jokainen kulttuuri on ainutkertainen. Se ei ole elänyt koskaan ennen. Liioin se ei koskaan toistu. Niin stoalainen kuin Spengler halusikin olla, hän vastusti heidän oppiaan ”ikuisesta paluusta”. Monet antiikin stoalaiset uskoivat, että maailmojen sarjassa kaikki toistuu uudelleen pienimpiä detaljeja myöten. Toisaalta Spengler kannatti ”ikuista paluuta” ja syklistä historiankäsitystä: kulttuuri toisensa jälkeen elää samat vaiheet.

”Länsimaiden kansojen joukossa keksivät saksalaiset mekaanisen kellon, virtaavan ajan kauhean symbolin; läntisen Euroopan yli lukemattomista torneista tämän kellon yötä päivää kumajavat lyönnit kaiketi ilmaisevat vaikuttavimmin sen, mihin [leimallisesti faustinen] historiallinen maailmantunne suinkin pystyy” (I, 18).

Kun oivaltaa ajan suunnan ja palaamattomuuden, tajuaa maailmantuskan. Tunteen jaksaa kokea oikeastaan vain pateettinen ihminen. Jokainen kulttuuri on niin ainutkertainen kuin jokainen yksilö, joka elää hetken ihmeellisessä maailmassa. Pieni kukka kasvaa aikansa ikimetsän tiheikössä. Wagnerin järkytti ja sytytti oivallus, että surun outo vaippa ympäröi jokaista ihmistä. Wagner näki suruvaipan tai sitten hän vain objektivoi *oman* surunsa kaikkiin lajitovereihin eli *saman* puun muihin oksiin. Ihmisellä pitää olla tunnetta ja älyä tajutakseen tämän. ”Länsimaisen ihmisen asenne aikaan nähden on toinen [kuin esimerkiksi antiikin, joka näkijämme mukaan eli jotakuinkin vain ikuisessa nykyhetkessä – JS]. Hammasrattailla toimiva kello kuuluu hänen aikaisimpiin teknillisiin saavutuksiinsa. Jo ”pimeimpänä keskiaikana” rakennettiin kellokoneistoja, joiden nerokkaat mekanismit vielä nytkin herättävät meissä ihailua ja jotka näkyvästi ja kuuluvasti tiedottivat ihmisille ajan kulun ja muistuttivat heitä siitä, että maisen elämän päivät ovat luetut” (von Wright 1974, 163). – Marsiglio Ficino opetti Platonin Akatemiassa, Firenzessä, että filosofian opettajat ja tutkijat ovat syntyneet Saturnuksen taivaanmerkeissä. Siitä syystä alakulo vaivaa heitä. Spenglerin mukaan eksistentiaalisen surun (Sorge) alkutunne hallitsee länsimaista kuten egyptiläistä ja kiinalaistakin historiaa ja hahmottaa myös erotiikkaa (I, 176).

Minuus tuntee surua huomatessaan itsensä ja ympäristönsä. Minuus kaipaa mahdollisuuksiensa toteutumista. Taiteilijan luomisvoima kasvaa siitä, että hän näkee kohtalon viitoittaman tiensä. Meistä jokainen, tavallisinkin, tulee ensi kerran ihmiseksi oppiessaan heräämisensä hetkellä tuntemaan kauhean, eksistentiaalisen yksinäisyytensä ventovieraassa maailmassa, lukemattomien olentojen joukossa (I, 215ff.; vrt. Schopenhauer 1965, 115). Maailmantuska ilmenee ahdistas-

vana kokemuksena valomaailman rajan ja tyhjyyden edessä. Ahdistusta saa kutsua melankoliaksi (*μελαγχολία*, tristitia). Se antaa ja vaatii paljon. Spinozalle *melancholia* on yksinomaan pahasta; se tarkoittaa lamauttavaa masennusta (*Ethica* III, 42, todistus). Spengler on eri mieltä:

”Tässä, elämän ratkaisevalla hetkellä, kun ihminen tulee ensi kerran ihmiseksi ja oppii tuntemaan oman suunnattoman yksinäisyytensä kaikessa, paljastuu maailmantuska puhtaasti inhimillisenä, kuoleman, valomaailman rajan ja liikkumattoman avaruuden edessä koettuna ahdistuksena. Tästä löytyy kaiken korkeamman ajattelun alkuperä, joka on ensin kuoleman pohdiskelua. Jokainen uskonto, jokainen luonnontutkimus ja jokainen filosofia on siitä alkunsa saanut” (I, 216).

Hengenelämän alku on kuoleman pohdiskelussa, opetti myös eksistentiaalisti Sokrates. Kuin salainen, tuskin kuuluva melodia, kiirii tuska (Angst = Phantasie) jokaisesta aidosta taideteoksesta ja syvällisestä filosofiasta kohtalon säättämien tapahtumien rinnalla (I, 106; vrt. I, 216f.). – Spinoza tekee *Ethica*-teoksessaan varsin selväksi, että Jumalassa eli Luonnossa asuu ja aktualisoituu mahdollisuus kaikkeen, jopa siihen, mikä näyttää pahalta, huonolta tai vahingolliselta. Mitään voi tapahtua sattumalta vaan vain etukäteen määrätynä. Se joka todella näkee Jumalan, siis ylevän välttämättömyyden kaikessa, mitä maailmassa tapahtuu, se voi vain rakastaa Häntä, niin kuin omasta olemisestaan alituisesti tietoisensa Jumalan täytyy rakastaa itseään (*Ethica* 5).

Spinoza ja Spengler puhuvat samasta tunteesta. Pateettinen ihminen rakastaa maailmaa, mitä hyvänsä siinä tapahtuu. Siksi maailma rakastaa häntä. Ja koska maailma on Jumala, pateettinen ihminen rakastaa Jumalaa ja tunnistaa itsensä Jumalan rakkaudessa häntä kohtaan. Johannes Scotus Erigena ja Mestari Eckhart sanoivat lisäksi, että Jumala löytää itsensä ihmisessä. Spenglerin elämänfilosofi-ana on stoalaisten *amor fati* – rakkaus kohtaloon tai ”sanottuun”. *Fatum* merkitsee (ennalta) puhuttua kohtaloa.

Me emme ole valinneet tämän maailmankaupunkimaisuuden ja rappion aikaa. Meistä ei ole muuksi muuttamaan sitä tosiasiaa, että olemme syntyneet täyden sivilisaation alkavan talven ihmisiksi emmekä kypsän kulttuurin aurinkoisissa korkeuksissa Feidiaan tai Mozartin aikaan” (I, 59). Vaikka me elämme sivilisaatiossa, emme saa valittaa. Joka on jonkin arvoinen, kestää stoalaisesti (tätä Spengler tarkoittaa) ne pettymykset, joita hartaimpien toiveiden täyttymättömyys aiheuttaa sekä antiikin Roomassa että länsimaiden metropoleissa 1800–2000. Meidän kuuluu ottaa lukuun korkean iän kovat ja kylmät tosiasiat. Niiden paralleelit eivät tule Perikleen Ateenasta vaan Caesarin Roomasta (I, 53). ”Leipää ja sirkushuveja” tavataan meillä palkkataistelun ja urheiluareenan valepuvussa (I, 44). Annettakoon tässä Spengle-

rille tukea näin: jos mielittää käydä kelpo stoalaisista, älköön sorruttako uusstoalaisen Justus Lipsiuksen (1547–1606) melkein absurdiin valitukseen kaksikirjaisessa opuksessaan *Constantia in publicis malis* (Mielenlujuus poliittisissa onnettomuuksissa). Kaupungit, tasavallat ja kuningaskunnat syntyvät, kypsyvät, riutuvat ja kuolevat pois. Lipsius puhuttelee rakastamaansa Antwerpenia, kaupunkien Kuningartarta, ja hän itkee. Myös Antwerpen on eräänä päivänä katoava, niin kuin Karthago, Numantia ja Korintti katosivat toisella vuosisadalla eaa. Mikään ei kestä ikuisesti, Lipsius vaikeroi. Vain muutos ja olevaisten asioiden väliaikaisuus pysyy (Lipsius I, 49f.). – Silti mielenlujutta (*constantia*) pitäisi jaksaa osoittaa.

Lipsius luettelee runsaasti esimerkkejä historiallisten elämänmuotojen katoavaisuudesta. Toinen uusstoalainen, Spengler, oli ehkä stoalaisempi kuin Lipsius ja yhtä sensitiivinen Marcus Aurelius. Spengler koetti rakentaa johdonmukaista elämänfilosofiaa. Miksi haikailla – vaikka Orwellin tapaan – menneiden aikojen tyyliä ja oloja? Sen sijaan voidaan tuntea se lataus, joka ilmenee sivilisaatioölyn energiassa, metallinkovien luonteiden voimassa ja kurissa, teknologian harppauksissa ja kamppailussa, jossa ei anota eikä anneta armoa (I, 51). Niin Spengler välistä palvoo elämän draamaa (ja välistä hän sitä selvästi suree). Yhteys Nietzscheen ja muihin vitalisteihin lienee selvä. Vitalismista ja vitaalisista arvoista sekä niiden yliviljelystä moderniteetissa (= sivilisaatioissa) on Erik Ahlman kulttuurifilosofiasaan valaisevasti kirjoittanut (ks. Ahlman 1976, 34–41).

Sivilisaatioajan metropoli-ihminen on sisäiseltä olemukseltaan kuin kivi, eli hän Hammurabin Babylonissa, Ptolemaiosten Aleksandriassa tai modernissa Berliinissä. Hän on menettänyt ja kieltänyt maailmantuskan, joka perustuu elämykseen kohtalon vääjäämättömydestä. Ilman maailmantuskaa (fantasiaa) ei tehdä eikä koeta aitoa taidetta. Suurkaupunki-ihmistä luonnehtii ns. tieteellinen maailmankatsomus. Se on aina myös rahakysymys (I, 44) ja se antaa tukea ja turvaa. Se kieltää minuuden ja pimeiden voimien välisen dualismin. Aivoihminen ei usko kohtaloon vaan syyn ja seurauksen mekaaniseen lakiin. Aivoihmiselle ”totuus” on sitä, minkä massamedia synnyttää kolmessa viikossa (II, 574), ja häntä motivoi pelkkä menestys ajallisessa maailmassa. Hän on lakannut olemasta organismi ja muuttunut koneeksi.

Hän on hybris-luomuksensa, demonisen koneen orja – ja samalla Faust sekä yrittäjänä että työläisenä. Insinööriä kutsuu Spengler muistamisen arvoisesti koneen tietäväiseksi papiksi (II, 626). Kone on Saatanasta, minkä aito usko on yhä uudestaan oivaltanut (II, 623). Koneesta taasen tulee aina vain epäinhimillisempi, yhä askeettisempi, mystisempi ja esoteerisempi, ja sen ruumiista tulee yhä henkisempi ja hiljaisempi (II, 625), mitä pidän mainiona luonnehdintana. Aivoihminen on uusi nomadi ja loinen, perinteetön ja uskonnoton ja älykäs tosiasiaihminen, narsisti ja hyvä suustaan. *Hän on itse Spengler!* Niin huudahtaa melkoisesti liioitellen Spenglerin ihailija, kulttuurihistorioitsija Egon Friedell:

”Länsimaisen kehityksen loppumääränä, sellaisena kuin Spengler sen näkee, on sivilisaatio-ihmisen hermostunut ja kuriin tottunut henkisyys, haaveeton tosiasiafilosofia, maailmankaupunkilaisen skeptisismi ja historisismi, sanalla sanoen Spengler (...), ateisti, agnostikko, naamioitunut materialisti (...). Hän ei usko maailmankaikkeuden tarkoitukseen, siinä olevaan jumalalliseen. ’Länsimaiden häviö’ on sivilisaatio-ajattelijan mukaansa tempaava fiktio, ajattelijan, joka ei enää voi uskoa nousuun” (Friedell I, 62–63).

Friedell puhuu tuossa pikemminkin itsestään kuin Spengleristä. ”Tosiasiaihminen ja runoilija eivät ole koskaan ymmärtävä toinen toistaan”, sanoo Spengler (I, 131) joutuessa ehkä ristiriitaan sen käsityksensä kanssa, että jokainen aikalaisihminen on vain ja ainoastaan joukkosielu. Jätän kuitenkin tämän ongelman silleen. Sivilisaatioajan toimeliailta tosiasiaihmisiltä puuttuu omatunto. Sellaisia ovat Lucius Cornelius Sulla, Robespierre, Bismarck ja Pitt (II, 548). Tosiasia- eli aivoihminen tuntee ja tunnustaa elämässä vain ekstensiivisiä mahdollisuuksia (I, 49). Älköön sekoitettako tosiasiaa ja totuutta. ”Tosiasia ei ole [sivilisaation kukoistaessa] totuus, hyvä ja ylevä vaan roomalainen, puritaani ja preussilainen (II, 549f.). Spengler viittaa politiikan ja liike-elämän retoriikkaan: ”Tosiasioita ovat yksin iskusanat” (II, 498).

Aivan varmasti Spenglerissä oli myös menneen ajan ylistäjää, romanttikkoa ja muutenkin harrasta mieltä. Hänelle nostalgia ei merkinnyt voimatonta koti-ikäväää vaan menneisyyden tuottamisen strategiaa. – Veren tahti uupuu, Spengler kuvittelee, paisuvien kaupunkien kivimaailmoissa (II, 498). Epäorganisen kaupunkijätti imee kuiviin oman luojansa, maaseudun (II, 128). Kivikolossi vaatii ja nielee uusia ihmisvirtoja. Lopulta se itse näivettyy keskelle autiota maata. Lausukaamme Spenglerin hengessä, että ammoisen Tenochtitlánin paikalla nykyisin sijaitseva, kolossaalinen México City, jakaa sen kohtalon. Jättiläiskaupungin valtimot ovat jo alkaneet ahtautua. Seuraa suuren luokan infarkti. Siihen kaupunki, sekin kasvinkaltainen olento, kuolee sitten, kun sen sielu on kadonnut kivimassaan. Niin Megalopoliksesta tulee Nekropolis.

Se joka joutuu historian viimeisen ihmeen syntisen lumon valtaan, ei voi addiktiostaan vapautua. Alkuperäiset kansat voivat irrota turpeesta ja vaeltaa pois. Sitä ei tahdo henkinen nomadi. Kaipaus megakaupunkiin voittaa kaiken muun ikävän. Mikä tahansa iso kaupunki on hänen kotinsa. Vieras on jo lähin kylä. Mieluummin hän kaatuu kuolleena katukiveykselle kuin tuskastuu (sanoisin ”heideggerilaisen”) maaseudun pysähtyneeseen tunnelmaan. Ei häntä vapauta edes inho ihannutta kohtaan, *taedium vitae*, joka monen mielen valtaa. Hän on kadottanut maaseudun itsessään eikä löydä sitä ulkopuolelta (II, 120f.). Turismi käy lääkkeestä inhoa ja ikävystymistä vastaan Spenglerin ja Schopenhauerin mukaan: ”Paimentolaiselämä, joka merkitsee sivistyksen [= kulttuurin] alinta astetta, astuu uudelleen

esiin sivistyksen korkeimmalla asteella [spengleriläisittäin sivilisaation] turistiellä-
mässä. Edellisen aiheutti hätä [puute], jälkimmäisen ikävystyminen” (Schopenhauer 1965, 174 n. 1).

* * *

Kulttuurinsa sitomat ihmiset eivät voi tajuta toisen kulttuurin ihmisiä eivätkä näiden luomuksia. Jok’ainoa kulttuuri sulkeutuu itseensä vaikuttamatta paljoakaan toisiin. On täydellinen harhaluulo arvella ymmärtävänsä esim. antiikin kulttuuria. – Tosin Spengler katsoo ainoana ymmärtävänsä kaiken historian, filosofian ja muun kulttuurin (I, viii; I, 3; I,6). Meille muille on, hän korostaa, ventovierasta se, mitä toisessa kulttuurissa tehtiin, ajateltiin ja koettiin. Mitä tiedämme intialaisesta musiikista ja niistä väristyksistä, joita se nostatti sitä kuuntelevissa ihmisissä? Mitä tiedetään siitä, kuinka kreikkalaiset, vaikkapa Spartan Alkman tai Lesboksen Sapfo, kokivat lyriikkansa? Tai millaista on arkkitehtonisten muotojen psykologia? Toisen kulttuurin elämismaailma ja muotokieli eroavat radikaalisti omastamme. Spenglerin väitteet voi sulattaa taiteellisina totuuksina, jos ei muuten.

Mitään yleistä ihmisyyttä taikka ihmiskunnan historiaa ei tunneta. Ei liioin havaita vastaavaa, universaalien matematiikan kehitystä. Eukleides (avaruusgeometria) ja Descartes (analyttinen geometria) eivät ole kaksi eri vaihetta yhden ja saman matematiikan historiassa. Sen sijaan he ovat luoneet ilmauksia kahden, radikaalisti toisenlaisen kulttuurin muotokielestä. Länsimaisessa kulttuurissa korkeinta symbolisoi ”loputon”. Vanhat kreikkalaiset tuskin piittasivat ”loputtomasta”. Se oli heille jokseenkin ei-olevaa. Länsimais-faustisen kulttuurin alku- eli perussymboli ja samalla myös kaikissa suhteissa ja kaikin keinoin tavoiteltava ihanne on loputon avaruus (I, 226ff.). Sitä kohden kurottavat jo goottilaiset doomit – saati modernit pilvenpiirtäjät. Antiikin apolloniseksi nimetyn kulttuurin alkusymboli on sitä vastoin rajallinen kappale, *sōma*, σῶμα (I, 228ff), jota myös sen kulttuurin heikosti kehittynyt aika- ja historiakäsitys ilmentää (I, 12 ff.). Edelleen: antiikin kulttuuria leimaa selvästi oliotyypillinen ajattelu. ”Kreikkalaisten psykhe [ψυχή] oli materiaalinen olio muiden aistiolioiden rinnalla (...). Edes klassisen ajan kreikkalaiset eivät tunteneet (muutamaa stoalaista lukuun ottamatta meidän subjektiamme (minäämme), eivät *conscientiaa*, tietoisuutta omasta itsestä, eivätkä subjektin ja objektin vastakkaisuutta” (Seppänen 2004, 15–16).

Egyptiläisen kulttuurin alkusymboli on tie (I, 242ff.), tulevan venäläisen kulttuurin ”tahdottoman sielun” (sic!) alkusymboli rajaton ja rakenteeton tasanko (I, 394). ”Tasankoihminen ei ole yksilö länsimaisessa mielessä vaan persoonaton yleisolento” (von Wright 1974, 175). Jokaisen kulttuurin matematiikassa kuvastuu sen oma sielu. Siksi ainuttakaan matematiikkaa ei voi rinnastaa toisen kulttuurin matematiikkaan. ”Ei ole mitään yhtä matematiikkaa; on vain matematiikkoja (I,

81). Eri kulttuurien matematiikkoja ei sovi laittaa paremmuusjärjestykseen. Sama koskee moraalialia. Ei ole sinänsä hyvää tai pahaa. Sillä olemassaolo sijoittuu hyvän ja pahan tuolle puolen. Hyvä merkitsee hyvää ja paha paha vain ao. kulttuurissa, joka ei ole siveellisesti sen parempi tai kehnompimpi kuin toinenkaan. Hyvää ja pahaa tavataan vain tietyn kulttuurin sisällä. On niin monta moraalialia kuin kulttuuriakin: kahdeksan (ja venäläisestä kulttuurista tulee yhdeksäs). Jokaista kulttuuria kannattaa oma arvoskaalansa, joka saa ja kadottaa merkityksensä kulttuurin mukana. Maailma ei tunne eikä tunnista maailmanetiikkaa eli yleisinhimillistä moraalialia (I, 437). Tätä voi kutsua perspektivismiksi. – Ihminen ei pääse irti siitä verkostosta, jonka säie hän on. Miten hän pakenisi itseään tai joukkosielua itsessään? Voimme omasta puolestamme lisätä tähän, että useimmat ihmiset verkostoituvat tai verkottuvat tänään oma-aloitteisesti ja mitä suurinta mielihyvää tuntien ja tavoitellen (kuten sivilisaation tyyliin kuuluu).

Tynnyrissä asuva Diogenes olisi merkityksetön narri länsieurooppalaisessa suurkaupungissa (I, 440). Toisaalta: ”Ei olisi lainkaan mahdotonta kuvitella Sokratesta, Epikurosta ja ennen kaikkea Diogenesta Gangesin rannalla” (ibidem). Itse näen mielikuvitukseni Benaresissa (Varanasissa) toisenkin kyynikko-filosofin, Peregrinos Proteuksen: Hän teki vuoden 165 Olympian kisojen loputtua mitä näyttävimmän polttoitsemurhan. Kreikassa Diogenes Koira, Διογένης ὁ Κύων, etsi lyhty kädessään ihmistä keskellä päivää. Vain koira häntä saattoi. Silti Diogenes laskettiin Hellaan maassa filosofiksi. Täällä häntä ei sellaisena pidettäisi. Antiikissa, toisin kuin länsimailla, filosofia oli populaaria, kuten esimerkiksi Sokrates ja Diogenes, ”Sokrateen hullu versio” osoittivat. Länsimaisen kulttuurin parhaat ilmaisut ovat Spenglerille aivan non-populaareja, päinvastoin kuin antiikin kulttuurin (I, 417ff). Tässä ei tarkoiteta kummankaan kulttuurin sivilisaatiovaihetta eli länsimaita 1800–2000 ja Roomaa Kreikan kulttuurin omanlaisenaan jatkeena, rappiovaiheena.

Jokainen kulttuuri luo taiteen spesifit ilmaisut, oman muotokielensä. Sitä ei tajua toisen kulttuurin olento. Kiinalainen musiikki soi korvissamme outona ja käsittämättömänä. Sivistyneen kiinalaisen mielestä länsimaiset korvat eivät erota iloisia ja surullisia elementtejä (I, 294). Idässä ilo ja suru asettuvat toisin. Sen saa Spengler maanmiestensä tavoin itsekkin huomata. Hän sortuu kuvittelemaan, että kaikki venäläinen musiikki on loputtoman surullista (I, 294, 1). Kerrottakoon Spenglerille postuumisti tai muuten, että kiina ja japani loitontuvat astronomisen kauaksi sellaisista indoeurooppalaisista kielistä kuten kreikka ja englantia. – Toisaalta kiinalainen kuulee kaiken faustisen eli atlanttisen musiikin *marssimusiikkina*, Spengler korostaa (I, 294), mutta se ei ainakaan enää pidä paikkaansa. Antiikin kreikkalaiset ja nykyajan kiinalaiset eivät ymmärtäisi sielujen parantumaton yksinäisyyttä. Nimenomaan se soi länsimaisen lyriikan perusteena. Siegfried, Parsifal, Tristan, Hamlet ja Faust ovat kaikkien kulttuurien yksinäisimmät sankarit

ja yksinäisyyden symbolit (I, 239). Raskasmielisinä soivat korvissa eksistentiaaliset, etten sanoisi heideggerilaiset sanat ”Media vita in morte sumus.” Rembrandtin väreissä ja Beethovenin instrumentaalimusiikissa kohdataan rajaton yksinäisyys faustisen sielun kotiseutuna (I, 238f.).

”Luettakoon Wolframmin Parsifalista ihmeellinen tarina sisäisen elämän heräämisestä. Metsänkaipuu, arvoituksellinen sääli ja nimeämätön hylättyä oleminen: se on faustista ja vain faustista. Sen tuntee meistä jokainen” (I, 239).

Faustisessa kulttuurissa musiikki on tärkeämpi kuin yksikään muu taide (I, 298). Musiikissa aistitaan etäisyyden paatos ajallisessa mielessä (II, 215). Etäisyyden päätöksestä on vasta odottamattoman myöhään, itse asiassa vasta sivilisaation päivinä, tullut meidän ja ainoastaan meidän ominta itseämme myös luontokokemuksessa:

”Katse rajattomaan avaa faustisen ihmisen silmät näkemään luonnon [ja oman olemassaolomme] mielekkyyden. Nimenomaan me arvostimme ja etsimme korkean vuoriston loputtomia etäisyydenköaloja, eivät helleenit eivätkä liioin täysrenessanssin ihmiset. Se on faustista kaipuuta. Tahdotaan olla yksin [tai kaksin] rannattoman avaruuden kanssa (...). Jo sanalla etäisyys on kaikkien kielten länsimaisessa lyriikassa surumielisen syksyinen aksentti. Turhaan sitä saa etsiä Kreikan ja Rooman lyriikasta. Länsimailla se tavataan jo Macphersonin *Ossianin lauluissa*, Hölderlinillä, sitten Nietzscheen *Dionysos-dityrambeissa* ja lopulta Baudelairella, Verlainella, Georgella ja Droemilla” (I, 310f.).

Wittgenstein huomauttaa varovaisesti, että ihminen voi olla toiselle täydellinen arvoitus (Wittgenstein 1981, 346). Spengler taas väittää jyrkästi, että *kulttuurisielu* ei milloinkaan toista kulttuurisielua tavoita. Sellaista kohtaloa saa itkeä tai ihailia. Tosin kyynelet ja taputukset eivät muuta asioiden kulkua. Kuitenkin Spengler toteaa, että jotkut elementit vaeltavat vanhasta kulttuurista nuoreen. Se on, ikävä kyllä, vain osa niin sanottua pseudomorfoosia: uusi kulttuuri täyttää omalla lapsukkaalla hengellään vanhoja, kuolleita ilmaisumuotteja tai -kuoria. Se tajuaa vanhemman kulttuurin muodot poikkeuksetta väärin (pseudomorfoosista ks. sivut 91 ja 92). ”Renessanssi” johtaa käsitteenä historian ystävän eksyksiin, ja väitettynä ajanjaksona se on jättänyt varjoonsa gotiikan (ks. I, 349ff.). Renessanssi – luuloteltu uudestisyntyminen – oli vain makusuunta ja pienen piirin asia (I, 419f.). Väärän historiänkäsityksen oikaisee Spengler:

”Gotiikka tarttui elämään sen salaisimpia sopukoita myöten. Se on luonut uuden ihmisen ja uuden maailman. Renessanssi valtasi muutamia sanan ja

kuvan taiteita, siinä kaikki. Missään mielessä [gotiikan vastainen] renessanssi ei ole muuttanut Länsi-Euroopan ajattelutapaa tai elämäntunnetta” (I, 300).

Tuonnempana Spengler esittää täydentävän argumentin:

”Todellista antiikkia renessanssi ei ole edes koskettanut, puhumattakaan siitä, että se olisi tajunnut sitä saati sen uudelleen synnyttäneen” (I, 307).

Luulemme taiteilijan vaikuttavan meihin värein tai sävelin. Mutta me vain näemme tai kuulemme niissä itsemme. Ajatus tuo mieleen Ciceron. Hän väittää kirjassaan *De amicitia* (7,23), että hakiessaan ystävää ihminen etsii kuvaa katsoakseen siitä itseään. Ihminen on ihmiselle peili. Ihminen tunnistaa itsensä toisessa ihmisessä ja pettää itseään sikäli, kuin moinen itsepetos on pahasta. Spenglerin ja Ciceron mukaan siinä ei ole mitään pahaa. Molempiin vaikutti platonismin ikoni- eli kuvasymboliikka. Spenglerille kulttuurit eivät, kumma kyllä, edes olennaisesti vaikuta toisiinsa. Korkeintaan ne valitsevat joitakin muotoja, jotka ne sitten täyttävät omalla hengellään tai elämännesteellään. Kulttuurin sielu ei mitenkään elä eikä heijastu ajallisesti seuraavan (tai toisen samanaikaisen) kulttuurin elämässä. Itse asiassa kulttuurit ottavat toisiltaan melko vähän. Kuinka paljon ne sivuuttavatkaan asioita! Mitä me olemme ottaneet kreikkalaisilta? Ja mitä – miten vähän – kreikkalaiset ovat saaneet egyptiläisiltä, heettiläisiltä, persialaisilta, foinikalaisilta, babylonialaisilta ja assyrialaisilta? Miksi pyramidit jäivät kreikkalaisilta rakentamatta? Miksi he eivät turvautuneet hieroglyfeihin tai kiilakirjoitukseen vaan ottivat konsonanttien avuksi vokaalit käyttöönsä 700-luvulla eaa?

Epäilemättä Spenglerin kysymykset oudoksuttavat monia, mutta ihmettely ei ole Spenglerille rasite vaan etu. Länsimaisen ihmisen juuret eivät hänen mielestään kaihda antiikin maaperään. Antiikki on meille vieraampi kuin meksikolaiset jumalat, hän kärjistää. Antiikin kulttuuriin kannattaa, luemme, silti tutustua. Antiikin ääri viivat kuultavat erikoisen, jopa hämmästyttävän selvinä. Antiikki tarjoaa mitä oivallimmann, ellei ainoan esimerkin täyden kypsyytensä hetkellä murtuneesta kulttuurista – siis kulttuurin sivilisaatiovaiheesta (II, 131). Tässä kohdassa häneltä jää mainitsematta meksikolainen sivilisaatio, ehdottomasti yhtä valaiseva esimerkki. Mutta – mikä yllätys lukijalle – Aktionissa 31 eaa asetui vielä syntymätön arabialainen (maaginen) kulttuuri rintamataisteluun mahtavaa antiikin sivilisaatiota vastaan; siellä Antoniuksen ja Kleopatran olisi pitänyt voittaa ja päästää etuajassa vapaaksi arabialaisen kulttuurin maaginen sielu (II, 230). Menetyks ei ollut kohtuuton; Spenglerin kaavassa arabialainen kulttuuri ilmestyi maailmaan alkukristillisyydessä ja päättyi ristiretkiin runsaat tuhat vuotta myöhemmin (von Wright 1974, 129).

Spengler kutsuu heuristisesti myöhäisantiikkia arabialaisen eli maagisen kulttuurin *pseudomorfoosiksi* (valemuotoisuudeksi). Rooman keisariaika tarkoit-

taa kehityksensä päättäneen antiikin kulttuurin vaihetta. Keisari Hadrianuksen uudelleen Roomaan rakennuttama Pantheon on maailman ensimmäinen moskeija (I, 272). Välimeren maiden yllä lepää kansainvaelluksiin asti jähmeänä antiikin kulttuurin sivilisaatio. ”Poliittisen elämän perusmuotona on kreikkalaisen kaupunkivaltion roomalainen jättiläissuurenus. Tämän pinnan alla elää kuitenkin kulttuurisiemeniä, jotka ovat olemukseltaan antiikille vieraita, mutta jotka taiteessa ja kirjallisuudessa taimelle noustessaan soveltavat kasvutapansa kreikkalais-roomalaisen sivilisaatiöväliseen mukaiseksi” (von Wright 1974, 167). Luemme vielä:

”Historiallisella pseudomorfoosilla Spengler tarkoittaa sitä tilannetta, että nuori kulttuuri kasvaa niin voimakkaan vanhemman vaikutuksen alaisena, että sen on pakko käyttää edeltäjänsä sivilisaatiomuotoja ilmaistakseen omia filosofisia, tieteellisiä, taiteellisia ja yhteiskunnallisia aatteitaan. Arabialaisen kulttuurin alkuvaihe on tyypillinen pseudomorfoosi. Vasta sitten, kun kansainvaellusten aalto on murtanut ja kukistanut antiikin maailman, tämä kulttuuri heittää pois kreikkalais-roomalaisen naamionsa ja ilmaisee omat, erikoislaatuiset kasvonsa” (von Wright 1974, 167).

Arabialaisessa maailmassa saattaa kehityksen päätökseen islam. Se edustaa monofysiittisen ja nestoriolaisen kristinuskon sekä juutalaisuuden ja persialaisuuden traditiota. Kun islam muuttaa kupolikattoisen ja siten luolan perussymbolia, maailmaa luolassa olemisen tunnetta ilmentävän ja arabialaisen Hagia Sofian moskeijaksi, se ottaa haltuunsa vanhan omaisuuden (I, 272).

Hegel ja hänen hengenheimolaisensa osuvat harhaan. He piirtävät historian jatkuvana kehityslinjana lineaarisen aikakäsityksensä mukaisesti. Sitten kehdataan puhua ”kestävistä tuloksista” filosofiassa ja tieteessä, ikään kuin opinala toisensa jälkeen saataisiin kohtuujassa valmiiksi. ”Kehitys” ja ”edistys” ovat puhetapoja. Filosofit erehtyvät kuvittelemaan – Spengler huomauttaa – että korkeammalla ajattelulla on ikaikainen ja muuttumaton kohde ja että suuret kysymykset ovat kaikkina aikakausina yhdet ja samat ja että ne vihdoin saadaan ratkaistuiksi. Ei ole mitään ikuisia totuuksia, ja jokainen filosofia on vain ja ainoastaan oman aikansa ilmaus (I, 55). Ikuisia eivät ole edes tähdet. Spengler ilmeisesti katsoo oman filosofiansa päteväksi kaikkien sivilisaatioiden katsannossa. Mitä Hegelistä voisi tai saisi sanoa?

”Hegel arveli historian kulkevan tietä, joka johtaa henkisen substanssin vapautumiseen, hengen itsensä vapauttamiseen – mutta se tie johtikin kaikkien arvojen itsetuhoon” (Broch 1994, 237).

Spengler-henkisen, luullakseni vahvan argumentin lataa Hermann Broch teoksesseen *Liikemies Huguenau eli asiallisuus *1918* Unissakulkijat III.*

Hegelin henkisiin sukulaisiin viitatessaan Spengler sihtaa kaikkia klassisen saksalaisen idealismin edustajia sekä marxilaisia, sosialisteja ja positivisteja. He jakavat uskon ”kehitykseen” ja ”edistykseen”. Kaikkien heidän elämäntunto rajoittuu tähän maailmaan. Spengler tyrmää valistuksen projektin. Hän pitää sen lupauksia katteettomina. Toisessa mielessä hän hyväksyy sen: faustisen eli atlanttisen kulttuurin täytyi käynnistää valistuksen koneprojekti kohtalon tahdosta. Olihan mm. Kreikalla omat valistusfilosofinsa, 400-luvun sofistit, ensimmäiset humanistit, 400-luvulla eaa. Katteetonta puhetta edustaa Spenglerille myös darwinismi, vaikka hän on Friedellin mukaan (Friedell 1965, 63) pohjimmaltaan Charles Darwinin oppilas.

Darwin luonnosteli, Mestari Spengler kritisoi, kehitystä vähittäisenä kaikkine, lajien välisine, häilyvine rajoineen. Paleontologiset löydöt todistavat Spenglerin mielestä vallan muuta. Kehitys on ollut kaikkea muuta kuin vähittäistä. Mitään hitaita siirtymiä ei voi todentaa. Lajit syntyvät yhtäkkiä, hän sanoo. Pitkien aikakausien saatossa ne säilyttävät muuttumattoman, lopullisen hahmonsensa. Aivan odottamatta, minkään ennakoimatta ilmaantui ihminen Tellukselle. Löydöt osoittavat yhä selvemmin, että kaikki diluviaaliset muodot vastaavat täysin nyt elävien organismien muotoja. Vielä: ei havaita ainuttakaan jälkeä tarkoituksenmukaisesti rakentunutta lajia kohti, väittää Spengler. – Tertiäärikaudelta puuttuvat löydöt. Se lataa merkitystä siihen faktaan, että ihmisen elämänmuodosta tulee kiittää tai moittia jotakin äkillistä muutosta – ei kehitystä! ”Mistä?”, ”kuinka?” ja ”miksi?” jää ikuisiksi salaisuudeksi (II, 37). *Ignoramus et ignorabimus*. ”Emme tiedä, emmekä tule tietämään.” Meillä pitäisi olla moraalista rohkeutta tunnustaa tämä, ehdottaa du Bois-Reymond luonnontietämyksen rajoja (1872) ja seitsemää maailmanarvoitusta (1880) koskevissa teoksissaan. Tiede ei voi koskaan selittää kaikkea (Mautner 1997, 152). Toisin kuin positivistiksi sympaattinen du Bois Reymond, Spengler vaatii meitä luopumaan ”kehityksen” sanasta ja käsitteestä – muualla kuin hänen järjestelmässään, jonka hän toivoo meidän omaksuvan.

Ihmislajin synty on arvoituksellinen, outo ja äkillinen. Niin syntyvät myös kulttuurit – orgaaniset muodosteet vailla vertaa – arvoituksellisesti ja äkkiä kuten mutaation kautta. Ne ponkaisevat maan kamarasta edessään kohtalon ohjelmoimaa tie. Kaikki tapahtuu ilman todistettavaa syytä, vaikutusta ja tarkoitusta. Yhtäkkiä, arvaamatta ja kaiketi ilman aiheita suuret räjähdykset katkovat ja tekevät historiaa. Yhtäkkiä kurkottavat taivaan tähtiä kohden pyramidit ja goottilaiset kirkot, yhtä äkkiä ja arvaamatta kuin sienet metsässä ja ratkaisevat käänteet sinun tai minun elämässä (II, 37f.). Broch katsoo Spenglerin tavoin, ettei ”tarkoituksenmukaisuus” riitä selittämään muutosta yhtään sen paremmin kuin kausaliteetti.

”[Y]htä vähän kuin metafysisen maailmankuvan muutoksen voidaan väittää johtuvan tarkoituksenmukaisuudesta – kukaan ei voine väittää, että länsimai-

nen metafysiikka on ”tarkoituksenmukaisempaa” kuin suunnilleen yhtä korkealle kehitystasolle päässyt kiinalainen metafysiikka, yhtä vähän voitaneen väittää vain tarkoituksenmukaisuussyistä johtuvaksi kielissä ilmenevää yksinkertaistumista ja perusteellista tyylinmuutosta (joskaan ei voi kieltää sitä, että kielet käytössä kuluvat) – eikä tarkoituksenmukaisuus sitä paitsi edes riitä selittämään isoa osaa muutoksista ja syntaktisista omalaatuisuuksista” (Broch 1994, 94).

Tietomme ulottuu 6000 vuoden päähän. Kirjoja on 5000 vuoden ajalta. Suunnilleen tässä ajan jänneväliässä kahdeksan uljasta kulttuuriorganismia on kasvanut, lakastunut ja lahonnut. Historiallisen ajan aamunkoitossa noin vuonna eaa 3000 nousee pitkän ”merovingiajan” jälkeen (jota vastaa faustisen kulttuurin merovingi- eli valmistusaika 500–1000 jaa) maasta Niilin varrella egyptiläinen, Eufraatin rannoilla babylonialainen kulttuuri. Edellisen nuoruutta kutsutaan hauskasti Vanhaksi valtakunnaksi. Kukoistuksen tähtihetket koetaan ns. Uudessa valtakunnassa. Egyptin sivilisaatio alkaa noin 1800 eaa ja jatkuu jatkumistaan; Akkadissa ja Sumerissa saa vähän aiemmin alkunsa babylonialainen sivilisaatio, joka osoittaa tavatonta laajenemiskykyä (II, 46). Uudet vuosisadat koittavat. Nopeaan tahtiin nousee olevan salaisesta kohdusta kolme uutta kulttuuria: intialainen (1500) Ylä-Punjabissa, kiinalainen (1400) keskisen Huanghon varrella ja antiikin kulttuuri (1100) Aigeian meren rannoilla (II, 47).

Olevan perusta on Spenglerille salainen ja tietymättömissä. Siksi hänet tulee lyhyesti luokitella agnostikoksi. Mystikon leimamerkkiä voi myös käyttää.

Kaukana lännen mailla kasvaa ja varttuu hämmästyttävän suuressa määrin antiikin Kreikan ja Rooman kaltainen (II, 51) meksikolainen kulttuuri. Se on jo vajonnut sivilisaatioksi silloin, kun kourallinen eurooppalaisia seikkailijoita tuhoaa sen parin huonon kanuunan avulla muutamassa vuodessa. Siinä on toistaiseksi ainoa esimerkki kulttuuri-sivilisaation väkivaltaisesta kuolemasta. Meksikolainen sivilisaatio ei nuudu omia aikojaan hiljaa pois. Se murhataan elonsa täydessä kukassa samalla tavalla, kuin kulkumies joutessaan katkaisee auringonkukan pään poikki. Kaikki nuo valtiot ja tuo maailmanmahti, jonka suuruus ja resurssit ylittivät kirkkaasti Hannibalin aikaisen Rooman, jonka rahalaitos on tunnollisesti organisoitu, jonka lainsäädäntö on verrattoman korkealla tasolla, jonka hallintoa Kaarle V:n ministerit eivät olisi tajunneet, joka on tuottanut paljon kirjallisuutta monella kielellä, jonka kaupungeissa sykkii vireämpi sivistyselämä kuin saman ajan Euroopassa – tuon sivilisaation tuhoavat muutamassa vuodessa muutamat rosvot niin perusteellisesti, etteivät pelastuneet muista mitään elämästään ja historiastaan (II, 51f.).

Spenglerille harvinainen, hengästynyt ja samalla tietoisien raskas syntaksi, jota edellä toistelin, kuvastaa *Perikadon* tässä kohdassa hänen eläytyvää ja metodista Angstiaan; se tarkoittaa fantasiaa. – Nykyään puhutaan ”luovuudesta” kaiken

aikaa ja kaikissa yhteydessä niin, että sana pitäisi välistä vaihtaa toiseksi. Tilalle sopii tuska eli fantasia (I, 141). – Tenochtitlánin jättiläiskaupungista (tulevan México Cityn sijoilla) ei jää kiveä kiven päälle. Jukatanin viidakoissa metropolit hautautuvat kylki kyljessä kasvillisuuden alle. ”Kirjallisuudesta jää talteen kolme teosta, joita kukaan ei osaa lukea” (II, 52). Tapausta tragediaksi kutsuva Spengler taitaa yleistää kohtuuttomasti tai ainakin oman, muutoin viileän asenteensa unohtaen. Hän korottaa ääntään ja samalla paatoksen tasoa ja miltei itkee (kuten Justus Lipsius itkee Antwerpenia ja olevaisten asioiden katoavuutta):

”Jos jossakin maailmassa, niin täällä tuli toteen näytetyksi se, ettei ihmiskunnan historiassa ole mitään mieltä (Sinn) vaan että syvä merkitys piilee vain yksittäisten kulttuurein elämänkulussa. Niiden keskinäiset suhteet ovat merkityksettömiä ja satunnaisia. Täällä [meksikolaisen kulttuurin tuhossa] ilmeni sattuma niin julman banaalina, kerta kaikkiaan naurettavana, ettei hurjimmasakaan ilveilyssä voisi moista tavata” (II, 52).

Moinen puhe on lohdullista, traagista optimismia, jota joku saattaa tarvita. Niin sykki ja sammui elämä meksikolaisessa sivilisaatiossa ilman, että se tuli tietoon Saksassa (kaikista maista Spenglerille rakkaimmassa) ja kilpailevissa naapureissa, Englannissa ja Ranskassa (II, 52).

Suurten kulttuurien sarjassa tuli lopuksi länsimainen (faustinen). Puoli vuosituhatta se kasvoi ”merovingisessa” kohdussa (500–1000). Se syntyi äkkiä vuoden 1000 tienoilla.

”Faustinen sielu, Mestari Eckhartin ”kipinä” [Fünklein / scintilla] tunsi itsensä rajattoman yksinäiseksi suunnattomilla lakeuksilla – kuin paimenmelodia *Tristanin ja Isolden* kolmannen näytöksen alussa” (Spengler I, 1920, 260f.).

Tätä sopii kutsua yksinäisyyden ja etäisyyden päätökseksi (ks. II, 215). Jo vuoden 1000 vaiheilla tärkeät ihmiset ovat kaikkialla Euroopassa saksalaisia, italialaisia, espanjalaisia tai ranskalaisia, kun taas kuutisen sukupolvea aiemmin heidän esi-isänsä tunsivat itsensä frankeiksi, langobardeiksi tai länsigooteiksi. Faustisen tyylin kansakunnat astuvat selvästi esiin Otto Suuren aikana (II, 214). Spengler pitää kaikkea maailmanhistoriaa kaupunki-ihmisen historiana: ”Kansat, valtiot, politiikka ja uskonnot, kaikki taiteet, kaikki tieteet perustuvat ihmisen olemassaolon (Dasein) alkuielmiöön, kaupunkiin” (II, 106). Toisaalta käy ilmi, että maanviljelijä on historiaton olento, ikuinen talonpoika ja ikuinen ihminen (II, 221) ja kaupungin kulttuurista riippumaton. Kylä jää seisomaan maailmanhistorian ulkopuolelle (II, 113). Länsimainen kulttuuri pääsi huipulle barokissa klo 12 ja eteni sivilisaation viisareille, kun tehtiin Ranskan suurta vallankumousta (1789–) ja Napoleon val-

tasi Eurooppaa. Äkkiä tulee iltapäivä, sitten ilta: ”Ed è subito sera” – Quasimodo (1901–1968). ”Jokaisella sielulla on uskonto, sielun olemassaolon synonyymi. Kaikki elävät muodot, joissa se ilmenee, kaikki taiteet, opit ja tavat, kaikki metafysiset ja matemaattiset muotomaailmat, jokainen koriste, jokainen pylvä, jokainen runo, jokainen ajatus on perimmältään uskonnollinen ja niin täytyykin olla. Vastaavasti kaiken sivilisaation olemus on uskonnottomuus” (I, 455). Tämä on laveaa ja eloisaa, ääneen lausuttavaksi sopivaa ja sellaiseksi tarkoitettua sanailua.

Niin on länsimaiden taru enemmänkin loppukaneettia eli epilogia – pikemmin kuin itkua vailla loppuun kerrottu. Aivan kuin seitsemän edeltävää kulttuuria vaipuu faustinen kulttuuri maahan. Ruoho tulee vihertämään megalomaanisten maailmankaupunkien päällä uuden vuosituhannen, 2000-luvun alun vuosisatoina. Faustista hybristä seuraa nemesis, luonnon kosto. Suuret metsät valtaavat Euroopan lakeudet ja rinnemaat. Kohta kukaan ei ymmärrä, mihin me olimme pyrkineet, miksi eläneet ja kärsineet. Mitä sitten? Syntyy uusia kulttuureja. Muiden kuin venäläisen kulttuurin nimiä ei tunneta. Kohtalo voidaan prekonstruoida toisten kulttuurien mallin avulla. Ehkä silti tulee räjähdys. Entropiaopissaan Spengler ennakoii modernia atomiaikaa paremmin kuin fysiikan ammattilaiset (Massa 2002, 10). – Mahdollisesti esiin työntyy uusi orgaaninen laji. Ehkä sitten kun länsimaiden sivilisaatio on kerran sammunut, ei enää milloinkaan tule olemaan kulttuuria eikä liioin ihmistyyppiä, jolle maailmanhistoria olisi yhtä mahtava valveillaolon muoto kuin meille länsieurooppalaisen kulttuurin ihmisille, Spengler pohtii (I, 20). ”Maailmanhistoria on meidän eikä ihmiskunnan maailmankuva” (I, 20). Kukaan ei osaa sanoa tulevaisuudesta mitään täysin varmaa. Yö laskeutuu taakse, yö leviää edessä. Vain pakenevan sekunnin kestävä kosmisella mitalla mitaten ne ajanjaksot, joina kulttuurit tuikkivat valoina pimeydessä ja katoavat. Planeetat elävät kauemmin. Mutta edes tähdet eivät ole ikuisia.

* * *

Miksi länsimaat valtasivat niin suuren osan maan piiriä? Vastauksen antaa sivilisaation aikana joka alalla ilmenevä omanlaisensa ahneuden ja immoralismin logiikka. Hermann Broch (1886–1951), filosofinen romaanikirjailija, vastaa (Friedellin tapaan) vimmaisesti.

”Porvarillisen huijarin logiikkaan kuuluu toteuttaa vaikka äärimmäisyyksiin mennessä ja ehdottoman radikaalisti tunnuslausettaan *Enrichissez-vous*: sillä lailla, vaikkapa äärimmäisyyksiin mennessä ja ehdottoman radikaalisti länsimaat saavuttivat johtoaseman maailmassa – ja ehdottomuudessa, joka kumoaa itsensä, mentiin *ad absurdum*: sota on sota, l’art pour l’art, politiikassa on kaikki sallittua, liikeasiat liikeasioina – se kaikki on yhtä ja samaa, kaikessa

siinä on juuri tuota aggressiivista radikaalisuutta, tuota kammottavaa, sanoisinpa melkein metafysisistä häikäilemättömyyttä, tuota asiaan ja vain asiaan keskittyvää julmaa loogisuutta, joka ei vilkuile sivuilleen, ei oikealle eikä vasemmalle – se on meidän aikamme ajattelutyyli! Tätä brutaalia ja aggressiivista logiikkaa, joka pursuaa kaikista tämän ajan arvoista ja epäarvoista, ei voi paeta - -” (Broch 1994, 116).

Ekspansiivisessa faustisessa kulttuurissa – sivilisaation aikana varsinkin – pannaan vauhdilla toimeksi. Ei kärsitä moraalista estoista. Sivilisaatioihminen on Roomassa ja uusimman ajan länsimailla vapaampi toteuttamaan halujaan kuin kulttuuri-ihminen Sokrateen Kreikassa ja keskiajan Euroopassa. – Spengler näki tuhon oireita siinä missä moni muu liehakoinnin ja ylpeyden aiheita. Aika on ajanut länsimaiden ohi. Kulttuuri ei tuhoudu huolimatta ihmisen sisältä hänen ulkopuolelleen säteilevästä ja konkreettiset muodot tuottavasta älystä, huolimatta työnarkomanian ja sporttisen energian uhosta. Päinvastoin: hukka perii nimenomaan tuollaisten ominaisuuksien vuoksi. Kohtalo (Fatum, Τύχη, Εἴμαρμένη, Kismet, Schicksal) sanelee kaiken, kuten stoalaiset uskoivat.

Ihminen ei voi muuttaa maailmaa muuksi. Jos hän nousee maailmankulkua eli luontoa vastaan, hänestä tehdään pelle. Pellen annetaan koheltaa näyttämöllä tunnin ajan. Hänen elämänsä tuntuu vauhdikkaalta, hauskalta ja tärkeältä, mutta se ei merkitse kerta kaikkiaan mitään. Spenglerin puhe sattuu tai on sattumatta häntä nuorempiin, *sivilisaatiokriitikoiksi* ruvenneisiin miehiin kuten Huizinga, Marcuse, Habermas ja Bodamer. Heidän voittonsa jäävät moraaliksi. He eivät jaksa liikuttaa todellisuuden voimia, korkeintaan pientä eliittiä. Massojen aika ei ota heitä tosissaan. He kirjoittavat vain itselleen ja toisilleen ja ovat mukana tehtäessä joukkovoimin länsimaiden perikatoa.

Periaatteessa heillä olisi suuri, joskin negatiivinen vapaus. He voisivat ehdoin tahdoin tunnistaa paikkansa sukunsa kohtaloissa ja luopua kriitikistä. Tai he saisivat rakastaa kohtaloa kuten antiikin stoalaiset, Spinoza ja kenties varauksin Spengler. – Ihmettely ja kohtalonrakkaus on parasta, minkä ihminen ehtii saavuttaa. Stoalainen Kleanthes, Zenonin, koulun perustajan ensimmäinen oppilas ja Stoan koulun toinen opettaja, laulaa hymnissään Zeukselle. Zeus ei tarkoita homeerista ylijumalaa vaan panteistisen voiman personoitua puolta. Jopa kristittyihin vedonneessa uskontunnustuksessaan Kleanthes vakuuttaa käsi sydämellä hyväksyvänsä kaiken, mitä ikuisesti kaikkivaltiaalla, luonnon ensimmäisellä liikuttajalla on valmiina kosmoksen ja Kleantheen varalle. Kaikki mikä tapahtuu oikeaan aikaan Zeuksen päätöksen mukaisesti, tapahtuu tarkalleen oikeaan aikaan omasta mielestään viisaasti alistuvan filosofin tahdon mukaisesti (Stoicorum veterum fragmenta I, 527).

Noin ylpeän resignoituneesti saa katsella perikatoa, riemuita hajoamisen keskellä. ”Kultaista hedelmää” ei noudeta Hesperidien puutarhasta vaivojen ja vas-

tusten takaa. Se on jo läsnä, kielen metafora ja mielen aarre. Sitten tulee valaista sivilisaation loppua. Eikä kohtalo maistu katkeralta, jos kohtaloa rakastaa. Lukuisien profeettain joukosta nousee puhumaan Johannes Kastaja, mandealainen, siis erään lajin gnostilainen, apokalyptisen odotuksen puhemies arabialaisen kulttuurin alussa. On syytä omaksua pelastava tieto, *γνώσις*, ennen, kuin päivien luku tulee täyteen.

”Johannes tuskin kuuluu vielä juutalaisuuteen; uhkuen vihaa – joka tarkalleen vastaa alkuvuonalaista vihaa Pietaria kohtaan – vihaa Jerusalemin henkeä kohtaan hän saarnaa maailmanloppua ja Barnashan, Ihmisen Pojan tuloa; tämä ei enää ole juutalaisten luvattu kansallinen Messias vaan maailmanpalon tuoja” (II, 259f.).

Spengler luonnehtii Johannes Kastajaa ja Jeesusta yhtä traagisiksi hahmoiksi sekä tahtomisessa että perikadossa (II, 259). Kaikkea kulttuuria leimaa uskonnollisuus ja metafysiikka. Sivilisaatiota luonnehtii metafysiikan torjunta Comten ja John Stuart Millin hengessä ja eksaktiudellaan ylpeilevä tiede ja epäuskonnollisuus. Sivilisaatiossa etiikka on kadottanut metafyyssisen menneisyytensä, runoilee Spengler, ja siksi se itse on lakannut olemasta. Hegelistä ja Schopenhauerista alkanut moderni filosofia on vain yhteiskuntakritiikkiä (I, 467; I, 61). Myytit kauhtuvat rationalistisessa keinovalossa. Oikea taide ja tiede saavat voimansa kulttuurin kesästä. Sivilisaatiossa ne rappeutuvat epäuskonnollisiksi ja kalpeiksi varjoiksi. Erik Ahlman puhuu ajoittain kuin olisi itse Spengler:

”Kun tieteen harjoittaminen menettää metafyyssillisen taustansa, lakkaa se olemasta hengen työtä; sen jälkeen se on vain ”henkistä työtä” (Ahlman 1925, 142).

Katsellaan varjojen leikkiä. Leikki on tärkeämpää kuin yksittäinen varjo. Kulttuuri-työläisten armeijat panevat kaikkensa peliin pitääkseen tietämättään yllä elävän taiteen illuusiota. Parissa vuosikymmenessä kuolevat erään taiteenalan viimeiset mestarit: Velasquez 1660, Poussin 1665, Franz Hals 1666, Rembrandt 1669, Jan Vermeer 1675 sekä anno 1682 Murillo, Ruysdael ja Lorrain. Suuren tyylin öljymaalaukset lakkaa siten olemasta (I, 361). Arkkitehtuurissa, näyttämötaiteessa tai musiikissa voi enää valloittaa tyhjyyttä tai karkeuksia. ”Lopulta kuolee arkkitehtuuri 18. vuosisadan mukana” (I, 363). ”*Tristanissa* kuolee faustisista taiteista viimeinen” (I, 372). ”Faustinen taide kuolee”, Spengler argumentoi rinnastusta ja toistoa (gemmaatio) käyttäen, ”kuten [antiikin] apolloninen, egyptiläinen, kuten jokainen muukin taide, vanhuuden heikkouteen sen jälkeen, kun se on toteuttanut sisäiset mahdollisuutensa, sen jälkeen kun se on täyttänyt tehtävänsä oman kulttuurinsa elämänsä”

(I, 375). Kaikki modernit taidelaitokset voidaan sulkea taiteen lainkaan kärsimättä (I, 376). Broch antaa ajattelemisen aihetta Spenglerin ja kulttuurin rappeutumisesta niin ikään kiinnostuneen tai haltioituneen Ahlmanin tukena:

”Olen vakuuttunut siitä, etteivät ihmiset milloinkaan aiemmin ole suhtautuneet arkkitehtuurin ilmaisukeinoihin inhoa ja vastenmielisyyttä tuntien; se on ominaista vain tälle meidän ajallemme. Usklassismiin saakka rakentaminen oli luonnollista toimintaa. (...) Kukaan ei (...) voine [enää tässä vaiheessa – JS] kiistää, että uudesta rakennustavasta puuttuu jotakin, olipa syynä nyt siten uusi materiaali taikka henkilökohtainen kyvyttömyys, ja että se tietien tahtoen hylkää ja että sen hyvällä syyllä pitääkin hylätä jotakin, mikä radikaalisti erottaa sen kaikista aiemmista tyyleistä; siinä ei nimittäin ole koristeita. Tätäkin piirrettä voi toki pitää hyveenä ja väittää, että vasta nyt osataan rakentaa sillä tavalla materiaalin mukaisesti, ettei koristeellisia lisukkeita enää tarvita” (Broch 1994, 56–57).

Spengler toteaa: ”Menneisyyden suuresta ornamenttiikasta on tullut kuollut kieli, niin kuin sanskrit ja kirkkolatina” (I, 376; II, 138f.). Kaikki kieli, siis sivilisaation muotokieli on asiallista, epätaiteellista. Arkkitehtonisten ornamenttien mukana on heitetty menemään niin kalligrafia kuin kuvakielikin. Ja retoriikka saa barbaarit ikävystymään, kuten aleksandrialainen, haikea Konstantinos Kavafis (1863–1933) asian ilmaisee runossaan *Barbaareja odotellessa* (Περιμένοντας τους βαρβάρους).

”Uusi taiteilija on työläinen, ei luoja” (I, 369). Toisaalta taiteesta on tullut urheilulaji (I, 47). Vielä jonkun Wagnerin ja Manet’n taide on palaavinaan elementaariseen luontoon, huomauttaa Spengler osaksi Nietzscheä seuraten. Tosiasiassa semmoinen taide merkitsee vain pokkurointia suurkaupunkien villien edessä. Se merkitsee ”askelta, jonka täytyy jäädä viimeiseksi. Taiteellinen taide ei enää pysty orgaaniseen kehitykseen. Se tarkoittaa loppua” (I, 375) Valetaiteessa brutaliteetti ja hienostuneisuus sekoittuvat aistilliseen. Keinotekoinen, kokeileva ja sekoileva ”taide” ei kykene muuhun kuin itsensä teolliseen kopiointiin. Näin kävi antiikin kulttuurin hellenistisenä aikana, ja näin on käynyt eurooppalais-amerikkalaisessa kulttuurissa – siis sivilisaatiossa. Tosin taideväki haluaa säilyttää tulonsa ja uskonsa. Se puhuu silmät loistaen ”aivan uusista mahdollisuuksista” modernin ihmisen sielun- tai oikeammin aivojen maailmassa (I, 376).

Kaikki tullut liikuu menneisyyteen ja katoaa ajan suurten käänrinliinon alle. Sellaista on historia. Katoava ja kuoleva on jokainen ajatus, taide, usko, tiede ja filosofia heti, kun ne henget sammuvat, jotka tunsivat maailmoissaan oikeana ja kauniina ”ikuisen totuuden”. Katoamaan tulevat tähtitarhat, jotka kerran tuikkivat astronomeille Niilillä ja Eufratilla (I, 217f.). Meidän silmämme ovat erilaiset. Se ei estä katsomasta ja katoamasta. Itse Schopenhauer kutsuu aikaa kaikkien havain-

tojemme *a priori* välttämättömäksi muodoksi (Aristoteleen termein formaaliksi syyksi). Näet ajassa jos missä olioiden turhuus ilmenee niiden katoavaisuutena (Schopenhauer 1965, 116; vrt. Spengler II, 630). Kuolevaisia eivät ole vain ajattelijat – mitä filosofeihin tulee. Jopa ajatukset ovat kuolevaisia (I, 217). Jokainen ajatus elää historiallisessa maailmassa, kunnes se kokee katoavuuden yleisen kohtalon (1, 55). Ikuisia eivät ole edes tähdet. Spenglerin laeva ilmaisu ja pitkät virkkeet vuorottelevat ajoin herakleitolaisen aforistiikan kanssa.

”Totta on vain ajaton. Totuudet ovat historian, kuten myös elämän tuolla puolen; siksi itse elämä on jotakin kaikkien syiden, vaikutusten ja totuuksien tuolla puolen” (II, 329).

***

”Alussa, siellä missä sivilisaatio puhkeaa täyteen kukkaansa on – nykyi-
kaan – maailmankaupungin ihme, muodoton, valtaisa, loisteliasta ja ylimielisesti paisuva kivinen symboli. Se vetää mukaansa heikon maan olemassaolon virrat, ihmismassat, jotka kulkeutuvat paikasta toiseen niin kuin dyynit tuulen ajamina tai kuin irtohiekka kivien välissä. Täällä juhlivat henki ja raha suurimpia ja viimeisiä voittojaan. Se on keinotekoisinta ja hienointa, mitä voi näkyä ihmissilmän valomaailmassa, jotakin kauheaa ja epätodennäköistä, joka lähestulkoon sijaitsee kosmisen muotoutumisen mahdollisuuksien tuolla puolen” (II, 538).

Ennen lopullista häviämistämme tapahtuu vielä paljon. Me olemme Brochin mukaan monessa mukana, niin kuin lajitoverimme toisten kulttuurien sivilisaatiovaiheissa tätä ennen ja tämän jälkeen:

”On kuin sodan suunnaton realiteetti olisi kumonnut maailman realiteetin. Mielikuvituksesta tulee loogista todellisuutta, mutta todellisuus hajoaa täysin logiikanvastaisiksi harhanäyiksi. Pelokas ja kaikki edeltäjänsä valittelussa ja itsesäällissä laudalta lyövä aika hukkuu vereen ja myrkkyykaasuihin, konttoristien ja keinottelijoiden kansat syöksyvät piikkilankoihin, järjestynyt inhimillisuus ei estä mitään tapahtumasta vaan organisoituu Punaiseksi ristiksi ja alkaa valmistaa proteeseja; kaupungit kuolevat nälkään ja tekevät rahaa omalla nälällään, suurkaupunkilaiset asustavat luolissa ja koloissa, tehdastyöläiset ja muut siviilit ryömivät tiedustelupartioina, ja lopulta, kun ne taas ovat onnellisesti takamaastossa, poissa rintamalta, proteesien sijasta aletaankin taas tehdä voittoa” (Broch 1994, 38).

Ensimmäisen maailmansodan loputtua aletaan kaikessa rauhassa maksimoida hyötyä eli rahaa. ”Rahan kautta tuhoaa demokratia itsensä sitten, kun raha on tehnyt hengestä selvää (II, 578). Ja vielä: ”(- -) Se on demokratian loppu. Siinä missä [analyyttisten eli pätevien] totuuksien maailmassa todistus ratkaisee kaiken, saman tekee [sivilisaation] tosiasiamailmassa menestys” (II, 577). Harva osaa puhua rahasta ynnä muusta yhtä runollisesti kuin Oswald Spengler, jonka mukaan rahan voitto on vain tästä maailmasta (II, 499). Toisessa paikassa hän turvautuu toiseen vertailuun: ”Mutta maaperä on jotakin luonnollista ja todellista, raha jotenkin abstraktia ja keinotekoisia, pelkkä kategoria, kuten hyve valistuksen ajattelussa” (II, 115). – Hyveestä ja sen historiasta (ks. Sarsila 2006, 207–227). Rahan diktatuuri lujittaa kuristusotettaan, korjaa nyt viimeisiä voittojaan ja lähestyy luonnollista zeniittiään samanaikaisesti faustisessa ja jokaisessa muussakin sivilisaatioissa (II, 628). Lopulta kaatuu itsensä rahan diktatuuri.

Rationalismille numinöösejä voimia (numina) eivät ole jumaluudet vaan käsitteet (II, 497). Muutoksia on silti tulossa. ”Eksakti tiede kulkee kohti itsetuhoa hienostelemalla kysymyksenasettelujaan (I, 544). – Intian uskonnollisuus väistyy Buddhan rationalistisen moraaliopin tieltä. Antiikin uskonnollisuus vaihtuu stoalaiseen tai epikurolaiseen onnenoppiin. Kristinuskko rappeutuu sosialistiseksi ihmisyysoopiksi. Näin siirrytään kulttuurista sivilisaatioon esimerkiksi Intiassa, antiikissa ja auringonlaskun maissa. Vuosikymmenet kuluvat hitaasti tai nopeasti. Ihminen etsii jo sisältään rauhaa, jota maailma ei tahdo hänelle suoda. Maailmanparannusvimma laantuu. Toisia tuulia nousee. Rooman keisariajan ihminen ei jaksanut etsiä rauhaa Stoaan abstraktista moraali- ja filosofian maailmasta, hyveestä (ἀρετή, virtus). Tilalle astuivat toisen uskonnollisuuden maagiset ja mystiset opit useissa, selvästi toisiaan muistuttavissa hahmoissa. Samoin faustinen ihminen väsyi tavailemaan lääkitystä pahaan Marxin ja Leninin kootuista niteistä ja kyllästyy Heideggerin lailla hyveeseen; hyve ei enää sisällä kiinnostavia allegorisia mahdollisuuksia, mutta pahe sisältää. Usko Stoaan, Rousseauhun ja Marxiin innosti isoisia. Lastenlapsille nämä symboloivat enää provinsialismia, hän argumentoi ja ennustaa hyvin (II, 565). Stoalaisia, Rousseaua ja Marxia ei kumota, kuten ei voidakaan kumota. Nämä miehet ja heidän oppinsa tulevat pitkästyttäväksi (II, 564).

Vuosituhat vaihtuu lännen mailla. Kuten tuhat vuotta aiemmin, taas odotellaan loppua. Vielä se ei tule. Silti leviää sielun hädässä ja eloon heränneen omantunnon vaivoissa itänyt alistuva hurskaus. Se ei koeta perustaa maallista paratiisia tai tasa-arvoista yhteiskuntaa, maailmanhallituksesta puhumattakaan. Alistuva hurskaus hamuaa salaisuutta iskusanon ja banderollien tilalle. Sen se löytää toisen uskonnollisuuden syvyyksistä (II, 565). Massoissa herää usko demonisiin voimiin, jotka ovat niin pahansuopina ihmisten lapsille. Kaikki järjelliset perustelut menettävät mahtinsa. Kausaliteetin ketju kirpoaa, ja kohtalouso palaa takaisin (I, 153). Ihmisiä elähdyttää kaikissa sivilisaatioissa toinen uskonnollisuus ja metafysiikan nälkä

– eurooppalais-amerikkalaisessa sivilisaatiossa voitolle pääsevänsä ehkä 20 vuoden kuluttua, 2030- luvulla (vrt. II, 381). Samaan aikaan jokaisen Rooman sotilaskeisarien armeijat lakaisevat maata edestakaisin. Ne kamppailevat näkyväisen maailman vallasta. Sivilisaation aavehahmot katoavat kukin vuorollaan vereen ja savuun. Samalla kohoaa maisema, luonto, taas esiin kosmisesta kuilusta. Siellä asuu aina rauha. Nyt se taas loistaa kuolevan kasvoilla, sillä hän on kärsinyt tarpeeksi.

Historian vauhti hidastuu. Ihmisestä tulee taas ikuinen, kosminen eli historiaton olento, kasvi, turpeeseen sidottu ja sitkeä kuin suomänty. Ajaton, harmaa kylä palaa takaisin. Ikuinen talonpoika kulkee oikeuksiaan vahtimassa, kun hän mittailee peltotilkkuun. Hän ruokkii lapsensa ja kylvää viljaa Äiti-maahan, ja ikuiset nomadit paimentavat taas kerran laumojaan ja liikkuvat hitaasti paikasta toiseen. Megakaupungin emansipoituneen ja hedelmättömän naisen tilalle tulee jälleen maalaisäiti; nyt nainen on saava aiemman sivilisaatioajan sielullisten konfliktien tilalle ison lapsikatraan (vrt. II, 124). Mutta kaiken yllä pauhaa poikkeuksetta jokaisessa sivilisaatiossa sotilaskeisarien myrsky. Vuosisataiset metropolit, suuruudenhullut kolossit, sammuneen sielun kuoret makaavat nyt maassa. Niihin rakentavat vaivoin pesäänsä ihmiset, jotka eivät historiaa tunne. Tilaa ei puutu, sillä ihmisiä on suurin joukoin kadonnut jonnekin. Eletään kädestä suuhun, niukan onnen siunaamana ja keitetään melko helposti kaikki, koska ei tunneta parempaa. Soditaan vallasta ja saaliista. Massoittain ihmisiä poljetaan liejuun voittajien leireissä. Tosin eloon jääneet täyttävät primitiivisen hedelmällisyytensä ansiosta tyhjiön ja kestävät lisää. Toinen uskonnollisuus nujertaa kaiken epäilyn. Vain siellä, sielujen syvyyksissä koittaa maailmanrauha, Jumalan rauha tai valtakunta, harmaiden munkkien ja erakkojen autuus (II, 543). Olemassaolon painopiste palaa ajan lopulla subjektiin. Se on vanhuksen osa.

Ei ihminen uskoa torju, kun kohtalo uskoa vaatii. Toinen uskonnollisuus nostaa eloon jalon kilvoittelun ja kärsimyksen. Vuosikymmeniä aiemmin city-olento, intellektuelli nomadi eli järkevä tosiasiaihminen ei tuntenut eikä tunnistanut kohtaloa ja kärsimystä elämänarvoksi. Kärsimyksen syvän mielekkyyden, logoksen päätöksessä, saattaa tajuta vain se, jossa – toisin kuin roomalaisessa ja Spenglerin preussilaisessa tai amerikkalaisessa tai suomalaisessa lukijassa – on metafyyristä syvyyttä (II, 294). Toisessa uskonnollisuudessa jokainen myöhäinen kulttuuri uudelleen elävöittää nuoruutensa mielikuvat. Sen päättävässä fellah-uskonnollisuudessa ihminen tulee jälleen täysin historiattomaksi (Friedell 1995,61). Spenglerin näkymä tarkentuu mutta samalla laajenee:

Sellainen draama on ylevää – kaikessa tarkoituksen puutteessakin, niin upeaa ja tarkoituksetonta kuin tähden kulku itäisillä mailla, kuin vaihtelu maan ja meren, jääkausien ja alkumetsien välillä. Luonnon draamaa voi itkeä tai ihaila, mutta se vain on sellaista (II, 543). Kohtalon punomaa juonta ei voi muuttaa. Kulttuurisielu on länsimailla saanut ainaisen levon, *requiem aeternam*. Se on kohdannut lop-

punsa, täyttymyksensä tai kuolemansa. Erigenalaisittain: luomistyö on tullut lännen mailla valmiiksi, eikä luonto eli jumala enää luo. Kaikki on jo häneen palannut. Goethen runossa, joka nyt seuraa, kuuluu myös Herakleitoksen mutta ennen kaikkea Erigenan ja Spenglerin ääni: tämä on myöhäistä uusplatonismia.

”Wenn im Unendlichen dasselbe
Sich wiederholend ewig fließt,
Das tausendfältige Gewölbe
Sich kräftig ineinander schliesst;
Strömt Lebenslust aus allen Dingen,
Dem kleinsten wie dem grössten Stern,
Und alles Drängen, alles Ringen
ist ewige Ruh in Gott dem Herrn.”
(Spengler I, v).

”Ain’ yksi, aina uusin polvin
käy virta ääretöntä päin,
tuhansin kerroin holvi holvin
lujasti sulkee sisäkkäin,
kaikk’ uhkuin täyttää elonvaisto,
yön tähden päivän auringon,
ja kaikki riento, kaikki taisto
iäinen rauha Herras’ on.”
(Otto Mannisen suomennos; Massa 2002, 21)

Georg Henrik von Wrightin sanat osuvat kohdalleen: ”Mitä väsyneistä kulttuuri-kansoista voi lopulta tulla, sen voi tänä päivänä nähdä Egyptin maata viljelevistä fellaheista tai Kreikan saariston vähään tyytyvistä lammaspaimenista. Aika, kaiken levottomuuden äiti, on pysähtynyt heidän kohdallaan” (von Wright 1974, 142).

Perikato sopii lukea protestina massojen ajan riehakasta optimismia vastaan. Yhtä varmasti Spengler asettui protestoimaan ”oman aikansa historiatieteen alitumista yleiseen positivistis-materialistiseen ajattelutapaan liittyen näin romanttiseen historianäkemykseen ja valistuksen lineaarisen näkemyksen hylkäävään biologisvoittoiseen sykliseen ajattelutapaan. Samoin ’kohtalo’ on perin epämääräisenä käsitteenä [Luoman sanajärjestystä muutettu – JS] protesti kaikelle luonnontieteelliselle kausaalille selittämislle. Tässä uudessa suuntauksessa historioitsija lakkaa olemasta tiedemies ja hänestä tulee runoilija” (Luoma 1998,18). Antipositivisti Spengler sanoo, että vain elotonta voidaan laskea, mitata ja purkaa osiin. Puhdas tuleminen, itse elämä, on tässä mielessä rajatonta. Se on syyn ja vaikutuksen, lain ja mitan alojen tuolla puolen. Mikään syvä ja aito historiantutkimus

ei etsi kausaalista lainmukaisuutta; muussa tapauksessa se ei ole käsittänyt varsinaista olemustaan (I, 127f.). Spengler on valistuksen ja ”modernin” vihollinen siinä mielessä, kuin hän vieroksuu lajitoverien orgiastisia odotuksia maailmanmenosta. Hänelle maailma kaikkinsa on saalistusta (Massa 2002, 9). Spengler tahtoo opettaa stoalaista elämänfilosofiaa: se ei kiellä maailmaa vaan päinvastoin ihailee, jopa rakastaa, tämän rautaisen alasajon jylhää kauneutta, kuten auringonlaskua. Hän opettaa tarkastelemaan asioita lintuperspektiivistä, joskaan ei selvästi *sub specie aeternitatis*, kuten Spinoza, vaan tiedostamattoman luonnon näkökulmasta, kuten Schopenhauer, mutta historiallisesti.

”Spengler kirjoitti pääteoksensa kynttilän valossa vaikeissa taloudellisissa oloissa – joskus suorastaan nälkää kärsien – yksinäisessä poikamieshuoneessaan Münchenissä. Tällöin hänen silmänsä kärsivät heikosta valosta, ja hän eli lopun elämänsä hyvin likinäköisenä. Spengler nimittikin pääteoksensa kirjoittamisen aikoja [huomattavan epästoalaisesti – JS] ”inhon ja kurjuuden vuosiksi” (I, ix; Massa 2002, 8). Huonoista oloista sikisi hyvä työ, *Der Untergang des Abendlandes*. Spengler teki työtä poeettisen taidon ja alakuloisen onnen huumassa. Alakuloinen on hänen teoksensa henki, pateettinen voima ja intohimoinen tuli. Tosi historian tai tosi filosofian pitää loistaa retorisena tai / eli poeettisena. Ei filosofia sinänsä kelpaa mihinkään. Filosofia tulee vain siitä, että suuri sielu antaa asioille latauksen, jotta toiset saavat kokea sen voimallisesti itsessään. Klassisen retoriikan oppikirjat korostavat sitä, että jos tahtoo saada asiansa perille, tulee osata ajatella suuria ideoita, kuvia (Pseudo-Longinus, *De sublimitate* 7ff.).

Spengler pettyi, vaikka pääsi maailmanmaineeseen. Maailmansotien väliaikana optimismin aallot heittivät hänet välillä upoksiin ja unohdukseen. Hän ei suhtautunut stoalaisen piittaamattomasti kritiikkiin, jota hän osakseen sai. Spengler tosin nousi taas mutta masentui siitä, että häntä luultiin kansallissosialistien ideologiksi. Kansallissosialisti Spengler ei ollut eikä hyväksynyt Hitleriä, natsien antisemitismiä eikä näiden biologista, vitalistista ideologiaa (mutta Heidegger värväytyi kansallissosialistiksi eikä milloinkaan katunut tätä eksistentiaalista valintaansa, mikä luetaan monella taholla hänelle häpeäksi). Mitä Spengler kansallissosialisteista sanoi?

”Spengler vastusti kansallissosialismia pitäen sitä marxismin jatkona ja nähden siinä vain tataarisen tahdon esiinmurtautumisen. Se oli hänen mielestään mahdollisimman epäaksalainen, epägermaaninen ja epäfaustinen sekä yhtä latteaa kuin aasialainen aro. Hänen käsityksensä mukaan kansallissosialistit olisivat [jo varhain] tahtoneet marssia kohti Moskovaa, mutta heitä esti sisäinen heikkous. Tämä marssi päättyisi kuitenkin yhtä kehnosti kuin Napoleonin Venäjän retki” (Massa 2002, 9).

Spengler oli lausunut oikeaan osuneen ennustuksensa fragmentaariseksi jääneen *Ratkaisun vuosia* -teoksensa toisessa osassa.

Vihastuneet natsit kielsivät heti valtaan päästyään *Der Untergangin* kuten muutkin Spenglerin teokset (Mäki-Kulmala 2011, 113). – Spenglerin ymmärtäjiksi osoittautuivat muiden muassa Egon Friedell, Manfred Schröter, Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf ja Eduard Meyer (Luoma 1998, 21). Tutkijoita on tosiaan moneksi: ”Thomas Mann pitää Spengleriä kohtalokkaana humanisuuden defaitistina sekä rakkaudetonta ja väärää kovuutta edustavana keikarina” (Massa 2002, 5).

Retorinen filosofia annostelee vaihtelevia tuntemuksia. Se aiheuttaa väristystä ja liikutusta. Toisaalta se tahtoo opettaa. Tätä on *philosophia perennis*, ikifilosofia, Herakleitoksen, Ciceron, Plotinoksen, Boëthiuksen, Johannes Scotus Erigenan, Mestari Eckhartin, Pico della Mirandolan, Giordano Brunon, Spinozan, Schopenhauerin ja Spenglerin pateettinen filosofia. Siinä suru sekoittuu onneen. Retorinen filosofia on kokemisen sosiaalista ja sosiaalistavaa filosofiaa. Se ei kosketa kaikkia mutta kirjoitettunakin se on lausuttu kuultavaksi. Kun olen kohtalon tahdosta päässyt *Länsimaiden perikadon* viimeiselle riville, katson faustisesti etäisyyteen. Goethe antaa saksalaisen perinteen vastaisesti Faustinsa sielun pelastua, kun taas Spengler ei anna armoa faustiselle sielulle, kulttuurille. Kuin salainen melodia – ei kaikille kuultavissa – kiirii tuska, Angst eli fantasia eli melankolia (tristitia) jokaisesta taideteoksesta jokaiseen syvälliseen filosofiaan, jokaiseen suureen tekoon (I, 106): ”ilossa surullinen, surussa iloinen”. Tässä sopii epäspinozaisesti ja melankolisesti tai nostalgisesti muistella faustista kulttuuria. Sopii kuunnella esimerkkinä sen sivilisaatiovaiheen alusta Frédéric Chopinin (1810–1849) *Tristes-*etydi tai Franz Schubertin (1797–1828) *Serenadi*.

IN HILARITATE TRISTIS, IN TRISTITIA HILARIS

Giordano Bruno

Ducunt fata volentem, nolentem trahunt

Seneca

FINIS

Kirjallisuus

- Ahlman Erik, Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja. 2.p. Jyväskylä 1976.
- Ahlman Erik, Arvojen ja välineiden maailma. Eettis-idealistinen maailmantarkastelukoe. 2., kielellisesti tarkastettu painos. Porvoo 1967.
- Ahlman Erik, Kulttuurin synty ja kuolema. Virkaanastujaisluento Jyväskylän yliopistossa 1935. Uuden Ajan Aura 1/1981, 5–7.
- Ahlman Erik, Teoria ja todellisuus. Porvoo 1925.
- Bett Henry, Johannes Scotus Erigena. A Study in Medieval Philosophy. Cambridge 1925.
- Broch Hermann, Liikemies Huguenuau eli asiallisuus *1918* Unissakulkijat III. Helsinki 1994.
- Cicero, Marcus Tullius, Laelius de Amicitia. Vol. XX. The Loeb Classical Library. Cambridge MA 1923.
- Diels Hermann, Die Fragmente der Vorsokratiker. Hamburg 1957.
- Glinka Mihail, Pietarin sivistyneistökohtaloita ja kustannustoimintaa. Teoksessa: Suomi – Pietari. Pietari-seminaari Jyväskylässä. Jyväskylän yliopiston venäjän kielen laitoksen julkaisuja n:o 8, 51–58.
- Horace (Horatius), Quintus Flaccus, Satires, Epistles and Ars Poetica. Vol. 194. The Loeb Classical Library. Cambridge MA 1929.
- Lipsius Justus, On Constancy / De Constantia. Translated by Sir John Stradling (1595). Edited with an Introduction, Notes and Bibliography by John Sellars. Exeter U.K., Cop. 2006.
- Longinus (Pseudo-Longinus), Libelous de Sublimitate. Oxford Classical Texts. Oxford 1961.
- Luoma Matti, Länsimaisen kulttuurin kriisi nyt. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta. Vol. 64. Tampere 1998.
- Massa Yrjö, Suomentajan alkusanat. Teoksessa: Oswald Spengler, Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriiviivoja. Lyhennetty laitos. Jyväskylä 2002 (=1961).
- Mautner Thomas (ed.), Dictionary of Philosophy. Suffolk 1997.
- Mäki-Kulmala Heikki, Toisen totuuden jäljillä. Heikki Mäki-Kulmalan kirjoituksia Aikalaisessa 1996–2011. Toimittaneet Teija Waaramaa ja Heikki Laurinolli. Tampere 2011.
- Nietzsche Friedrich, Iloinen tiede. Keuruu 1989.
- Salonen Toivo, Filosofia perennis. Ihmisen idea ja ajatus filosofisesta järjestelmästä. Rovaniemi 2002.
- Salonen Toivo, Ihmisen idea, Rovaniemi 2010.
- Sarsila Juhani, Being a Man. The Roman Virtus as a Contribution to Moral Philosophy. Frankfurt am Main 2006.
- Schopenhauer Arthur, Pessimistin elämänviisaus. Porvoo 1965.
- Schopenhauer Athur, Kuolema ja kuolematon. Porvoo 1997.
- Seneca, Lucius Annaeus, Moral Epistles. 3 vols. Cambridge MA 1917–1925.
- Seppänen Lauri, Kieltä ei ole. Uuspragmatistista kielifilosofiaa. Richard Rorty ja Donald Davidson. Tampere 2004.
- Spengler Oswald, Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. Erster Band: Gestalt und Wirklichkeit. München 1920.
- Spengler Oswald, Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. I. Band. Gestalt und Wirklichkeit. München 1924 (= I)

- Spengler Oswald, *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. 2. Band. *Welthistorische Perspektiven*. München 1924 (=II).
- Spengler Oswald, *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriiivoja. Lyhennetty laitos (Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. Gekürzte Ausgabe. München 1959)*. Suomentanut Yrjö Massa. Rauma 1961.
- Spinoza, Benedict, *The Collected Works of Benedict de Spinoza I-II*. Edited by R.H.M. Elwes. New York 1951.
- Stoicorum veterum fragmenta I-IV collegit Joannes ab Arnim*. Lipsiae 1903–05.
- Wittgenstein Ludvig, *Filosofisia tutkimuksia*. Porvoo 1981.
- Wright Georg Henrik, von, *Ajatus ja julistus*. Porvoo 1974.

Huomautus: Olen käyttänyt Spenglerin teoksen ensimmäisestä osasta yhtä, tärkeää poikkeusta lukuun ottamatta vuoden 1924 laitosta. Vuonna 1918 tekijän julkaisemaa ensimmäistä osaa on sittemmin editoitu – paikoin huomattavasti. Sama ei koske vuonna 1922 ensimmäisen kerran päivänvalon nähnyttä *Der Untergang des Abendlandes* -opuksen toista osaa (JS).

Tutkijan ja tutkimuskohteen suhteesta sosiologiassa

Vesa Puuronen

Johdanto

Tässä tekstissä tarkastelen tutkijan ja tutkimuskohteen välistä suhdetta sosiologiassa. Ensiksi käyn läpi omaa suhdettani tutkimuskohteeseen, yhteiskuntaan ja sen ilmiöihin ja toisessa osassa tarkastelen suomalaisen sosiologian suuria paradigmaattisia linjoja pitäen silmällä sitä, miten sosiologit ovat tutkimuskohteensa ja suhteensa kohteeseensa ymmärtäneet. Artikkelin loppuosassa vedän yhteen näiden kahden tarkastelun tuloksia ja yritän hahmotella, mihin suuntaan sosiologia voisi Suomessa tulevaisuudessa kehittyä.

Tutkijan suhdetta tutkimuskohteeseen määrittävät ennakkokäsitykset, jotka voivat liittyä tutkijan kokemuksiin, koulutukseen, intresseihin tai akateemisen ja yhteiskunnallisen ympäristön paineeseen. Suhdetta kohteeseen rajaavat teoriat, metodit ja eettiset lähtökohdat. On mahdollista, että tutkija ei tee rajauksia tietoisesti tai että hän tietoisesti kieltäytyy esimerkiksi tekemästä teoreettisia valintoja ennen aineiston keruuta. Kuitenkin myös teoreettisista valinnoista kieltäytyvä tutkija tekee valinnan, joka koskee kohdetta ja suhdetta kohteeseen. Teoreettiset ja metodiset valinnat ja myös ei-valinnat tuottavat sen maailman ontologiset/metafyysiset ja epistemologiset rajat, joiden puitteissa tutkimuksessa voi liikkua. Tutkijan arvot ohjaavat teorioiden, metodien ja kohteen valintaa. Jos tutkimuksen kohteena on esimerkiksi rasismien kaltainen monimutkainen ilmiö, joka on yhtäältä sosiaalinen konstruktio (idea, ideologia, diskurssi) mutta johon toisaalta kiinnittyä ja liittyy tai joka viittaa erilaisiin subjekteihin (esimerkiksi rasistit ja heidän uhrinsa), tekoihin, arvoihin, tunteisiin, rasistisiin käytäntöihin tai muihin empirisiin ilmiöihin, on tehtävä valinta sen välillä tutkitaanko ideoita vai empirisiä ilmiöitä. Yhteiskuntatieteissä tämän valinnan tekee erityisen vaikeaksi se, että ideat ja diskurssit ovat osa empiristä sosiaalista todellisuutta. Ryhtyessään tutkimaan sosiaalisesti konstruotua kohdetta tutkija samalla väistämättä joutuu osalliseksi kamppailua, jota tutkimuksen kohteena olevassa diskurssissa ja diskurssista

yhteiskunnassa käydään. Sosiaalisten ilmiöiden tutkija ei siten voi välttää joutumasta osalliseksi eri intressejä ja asemia omaavien subjektien käymistä taisteluista. Diskursseista käytävien kamppailujen tuloksena ratkaistaan diskursseihin kuuluvien käsitteiden merkityksiä, jotka avaavat ja sulkevat tiettyjä yhteiskuntapoliittisia ratkaisuja.

Yksi mahdollisuus tutkijan ja tutkimuskohteen välisen suhteen tarkasteluun on reflektoida omia kokemuksia erilaisten kohteiden kanssa työskentelystä. Toinen tapa on yrittää irtautua omista kokemuksista ja katsella yleisemmästä perspektiivistä omaa tutkimustyötä ja laajemminkin tutkijoiden työskentelyä erilaisten kohteiden kanssa. On mahdollista tarkastella tutkijan ja tutkittavan kohtaamista tutkimuksen metodisten, teoreettisten tai eettisten valintojen näkökulmasta.

Tutkijan suhde kohteeseen on aina episteeminen, tiedollinen. Tämän suhteen luonne määräytyy tutkijan implisiittisistä tai eksplisiittisistä tietokäsityksistä. Suhdetta kohteeseen voi pitää myös teoreettisena ja käsitteellisenä. Tutkija valitsee ne teorat ja käsitteet, joiden avulla lähestyy kohdettaan omien uskomustensa, vallitsevan paradigman, tieteen alan perinteen, tiettyyn kohteeseen liittyvän tutkimusperinteen tai joidenkin muiden tekijöiden määräämänä. Tutkija voi myös keksiä uusia tapoja käsitteellistää tutkimaansa kohdetta tai kehittää uusia teoreettisia näkemyksiä, joista tulkita kohdettaan. Tutkija ei välttämättä ole välittömimmässä suhteessa kohteeseensa tehdessään haastatteluja tai kyselyjä, sillä esimerkiksi haastateltavat eivät ole tutkimuskohde vaan välittävät tutkimuskohdetta koskevaa tietoa. Välitön suhde tutkimuksen kohteeseen voi syntyä kirjallisten lähteiden, esimerkiksi rasmin tutkimuksessa rasistisen lehtisen tai nettisivun kautta.

Tutkijan ja tutkimuskohteen välinen suhde riippuu niin tutkijan kuin kohteenkin luonteesta ja lähtökohdista. Työllisyyttä tilastollisesta näkökulmasta tarkastelevan Tilastokeskuksen etabloituneen vanhemman tutkijan suhde tutkimuskohteeseensa on erilainen kuin esimerkiksi ensimmäistä itsenäistä tutkimustaan pitkäaikaistyöttömistä haastattelumenetelmällä tekevän vastavalmistuneen maisterin. Tutkija voi pyrkiä tutkimuksillaan edesauttamaan ihmisten vapautumista tai paremman yhteiskunnan rakentamista tai hän voi pyrkiä edesauttamaan ensisijaisesti omaa urakehitystään. Tutkimuskohteet ovat välineitä, joita voidaan käyttää lähtökohtaisesti itsekäiden pyrkimysten toteuttamiseen. Tässä artikkelissa yritän pitää mielessä kaikki edellä mainitut mahdollisuudet. Omat kokemukseni ovat toivoakseni käyttökelpoista aineistoa. Olen tutkijanurani alkuaikoja lukuun ottamatta pyrkinyt tulemaan paremmin tietoiseksi siitä, mitä erilaisia kohteita sosiologialla ylipäänsä on ja miten näitä kohteita tulisi lähestyä. Kysymys mitä kohteita sosiologialla on viittaa ontologisiin eli metafysiisiin, (sosiaalisen) todellisuuden luonnetta koskeviin pohdintoihin ja kysymys miten kohteita tulisi lähestyä taas viittaa tutkimuksen epistemologisiin, tiedostamista ja tietoa koskeviin kysymyksiin. Eettisistä ja

yhteiskuntapoliittisista lähtökohdista voidaan ja tulee kysyä, mitä tulisi tutkia ja mihin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin tavoitteisiin tutkimuksella pyritään.

Tarkasteluni yleinen lähtökohta on käsitys, että koska tieteen tulokset ovat ihmisen toiminnan tuloksia ja esitetään kielellisesti, ne ovat aina – tieteenalasta ja käytetyistä metodeista riippumatta – sosiaalisia konstruktioita. Tieteellinen tutkimus on kuitenkin – verrattuna esimerkiksi taiteelliseen työhön, maanviljelykseen, polkupyörän korjaamiseen tai journalismiin – erityistä ihmistoimintaa. Mitä hyvänsä työtä ei voi sanoa tieteelliseksi tutkimukseksi. Mitä hyvänsä tekstiä tai diskurssia ei myöskään voi pitää tieteellisenä. Sosiologian – tieteenä – erityisyys ilmentää sen kohteen erityisyyttä ja erityistä suhdetta, joka sosiologi(a)lla on kohteeseensa.

Minkälaisia maailmoja sosiologiassa konstruoidaan? Mitä olioita sosiologian erilaisissa maailmoissa elelee? Millaisia suhteita näiden olioiden välillä on? Ohjaavatko olioiden välisiä suhteita syyt ja kausaaliset lainmukaisuudet? Onko olemassa universaaleja sosiologian maailmoja tai sosiologisia olioita koskevia lakeja tai moraalisääntöjä? Voiko sosiologian maailmoista ja niiden olioista hankkia tietoa, ja jos voi miten sitä voi hankkia? Mikä on tiedon ja vallan suhde sosiologiassa? Minkälainen on tutkijan ja tutkittavan suhde sosiologiassa? Entä sosiologi(a)n suhde politiikkaan? Nämä kysymykset ovat laajassa mielessä ymmärretyn metodologian kysymyksiä. Ne ovat relevantteja sekä teoreettisen että empiirisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen yhteydessä. Metodologisia kysymyksiä ei voi välttää, vaan niihin vastataan kaikissa tutkimuksissa jotenkin. Kaikki tutkijat eivät vastaa kysymyksiin reflektiivisesti. Reflektion puute estää tieteen kehitystä ja vähentää sen yhteiskunnallista merkitystä.

Sosiologian mahdollisia maailmoja on lukemattomia. Tutkimuksissaan sosiologit kansoittavat maailmansa olennoilla (joita ovat esimerkiksi yhteiskunta, ihmiset, ryhmät, diskurssit, instituutit ja yhteiskunnan erilaiset rakenteelliset elementit), joilla on toisiinsa erilaisia suhteita (esimerkiksi syy–seuraus-suhteita, valta-, alistus-, ystävyys-, talous-, luottamus- ja rakkaussuhteita), joilla on sisäinen rakenne ja joissa ehkä valitsee sisäisiä ristiriitoja, jotka osallistuvat erilaisiin prosesseihin, ja jotka syntyvät, kehittyvät, muuttuvat tai pysyvät suhteellisen muuttumattomina. Apuvälineinään sosiologit käyttävät tutkimusaineiston hankinta-, kuvaus- ja analyysimenetelmiä, sosiologisia teorioita ja käsitteitä. Metodiset ja teoreettiset valinnat ovat maailmoja koskevia rajauksia. Sosiologi(a)n henki ei liiku tyhjiydessä eikä ole tyhjä. Tutkijat valitsevat kohteensa lukemattomien ennalta olemassa olevien kohteiden joukosta. Tutkijoilla on koulutuksessa omaksuttuja ja kokemuksen kautta muokkaantuneita käsityksiä siitä, mitkä kohteet ovat tutkimisen arvoisia. Yksittäisen tutkijan ja tutkijayhteisön arvot siis vaikuttavat kohteen valintaan. Tutkimuskohteen valinta osoittaa, mikä on tutkijan mielestä olennaista maailmassa. Olen harjoittanut jo lähes kahdenkymmenen vuoden ajan – vuodesta 1987 lähtien – metodologista tutkimus- ja kokeilutoimintaa. Seuraavaksi tuon konkreettisten

esimerkkien kautta esille pohdintojani ja valintojani, jotka koskevat erityisesti tutkijan ja tutkimuskohteen suhdetta.

Kohtaamisia yhteiskunnan kanssa 1984–2009

Aloitin sosiologian opintoni Joensuun yliopistossa vuonna 1980. Opetus perustui tuolloin yhteiskuntatieteissä vallalla olleeseen empiristis-realistiseen ajattelu-tapaan. Sosiaalisen todellisuuden ajateltiin olevan olemassa ja sosiologian ajateltiin olevan tiede, joka tutkii sosiaalisia ilmiöitä ja paljastaa ilmiöiden toimintaa ja niiden välisiä suhteita koskevia lainalaisuuksia. Metodikoulutus koostui survey-menettelyn opetuksesta ja tilastotieteen kursseista.

Aloitin tutkijan ammatin opettelun vuonna 1984 Joensuun yliopistossa projektissa, jonka tarkoituksena oli kuvata kunnallisen nuorisotyön kehitystä Pohjois-Karjalan kunnissa. Menetelmänä käytettiin tilastojen ja dokumenttien määrällistä analyysiä. Epistemologinen suhteeni tutkimuskohteisiin oli mutkaton ja epäreflektiivinen: ajattelin että käytettävissä olevilla metodeilla saatiin kerättyä aineisto, joka paljastaa kohteen olennaisilta osiltaan oikein ja että käytettävissä olevat tilastot ja asiakirjat edustavat todellisuutta. Kysymystä aineistojen ja todellisuuden vastaavuudesta ei asetettu eksplisiittisesti. Analyysimenetelmät, jotka olivat kvantitatiivisia aikasarjavertailuja – prosenttilukujen ja keskiarvojen avulla – helpottivat todellisuutta kuvaavan laajahkon aineiston esittämistä ja järjestämistä sekä kehitystrendien erottamista. Epistemologinen suhde todellisuuteen oli realistinen, osittain naiivin realistinen¹ mutta osittain myös siinä mielessä realistinen, että etsin välittömästi havaittavien ilmiöiden taakse kätkeytyviä, kehitystrendeinä ilmeneviä ja teoreettisesti tulkittavia säännönmukaisuuksia tai tendenssejä. Kriittisen realismin suuntaan taas viittasi pyrkimys tarkastella kohdetta sisäisesti ristiriitaisena kokonaisuutena. Poliittisesta näkökulmasta tutkimuksella oli selvä kriittinen tai jopa silloisen ymmärryksen mukaan emansipatorinen pyrkimys, vaikka ymmärsinkin oman roolini tutkijana melko pitkälle akateemiseksi. Vaikka tutkimuksen epistemologinen suhde todellisuuteen olikin empiristinen, tutkimuksen tavoite oli paljastaa eri Pohjois-Karjalan kuntien nuorisotyöhön suuntaamien määrärahojen erot ja siten luoda perustaa nuorisopolitiikan resurssien riittävyyden arvioinnille ja kunnissa esitettäville määrärahaavaatimuksille. Empirismiin ja epäreflektiiviseen

---

1 Käytän ilmausta naiivi realismi, jolla kuvataan positivistisen paradigman suhdetta todellisuuteen ja joka voi antaa tästä realismin tyypistä halventavan kuvan. Olen kuitenkin hyvin tietoinen siitä, että suuri osa niin minun kuin muidenkin ihmisten arkisesta toiminnasta ja elämästä perustuu juuri naiiviin realismiin. Me pystymme toimimaan arkielämässämme, koska voimme luottaa siihen, että aistiemme antama tieto todellisuudesta vastaa todellisuutta ja että tieto, jota saimme eilen pätee yleensä myös huomenna. Naiivia realismia voisi siis kutsua myös arkirealismiksi.

tietoteoreettiseen asenteeseen siis yhdistyi pyrkimys vaikuttaa sosiaaliseen todellisuuteen poliittisesti, tai ainakin luoda edellytyksiä poliittiselle vaikuttamiselle. (ks Puuronen – Tormulainen 1985).

Teoreettisessa mielessä suhde tutkittavaan kohteeseen, kunnalliseen nuorisotyöhön, oli kahtalainen. Yhtäältä katsottiin välttämättömäksi tarkastella nuorisotyön kehitystä osana suomalaisen yhteiskunnan kokonaiskehitystä mutta toisaalta korostettiin, että nuorisotyötä on tarkasteltava ”...itsenäisenä, oman logiikkansa mukaan kehittyvänä ja ristiriitaisena organisaationa.” (mt., 54). Kunnallisen nuorisotyön kehityksen katsottiin liittyvän sosiaalivaltion laajenemiseen tai läpivaltiollistumiseen ja sen käänttöpuoleksi nähtiin samanaikaisesti tapahtunut nuorisojärjestötoiminnan kriisiytyminen. Niin kunnallista nuorisotyötä kuin nuorisojärjestöjen puitteissa tapahtuvaa kansalaistoimintaakin tarkasteltiin sosialisatioagentteina, jotka osallistuvat yhteiskunnan uusintamiseen. Katsoimme, että uusintamedellytyksiä turvaava läpivaltiollistuminen on välttämätöntä traditionaalisia uusintamisyhteyksiä rikkovan läpikapitalisoitumisen vuoksi. Läpikapitalisoituminen ja -valtiollistuminen ajateltiin yhteiskuntaa läpäiseviksi prosesseiksi, joiden puitteissa tulkittiin nuorisotyön kehitystä kunnissa ja järjestöissä ja joihin havaitut ilmiöt ja muutokset, muun muassa kunnallisten nuorisomäärärahojen nousu, nuorisotalojen laskevat käyttäjämäärät ja nuorisojärjestöjen vähenevä aktiivisuus, pyrittiin palauttamaan.

Vuonna 1985 julkaistu tutkimuksemme perustui pitkälle positivistisen paradigman mukaisiin esioletuksiin todellisuudesta (eli tutkimuksen kohteista) ja tiedosta (tutkijan ja kohteen suhteesta, tieto on yksi tapa asettaa suhteeseen kohteen kanssa). Näin siinä muun muassa oletettiin, että teoreettisten ja empiiristen käsitteiden kääntäminen toisikseen on jokseenkin vaivatonta ja että havaintokieli on neutraalia, kuten loogisen positivismin edustajat ajattelivat. Kysymystä kielen ja todellisuuden välisestä suhteesta ei lainkaan problematisoitu. Toisaalta on vaikea ymmärtää mitä kielen ja todellisuuden välisen suhteen problematisointi voisi merkitä tutkimuksessa, jossa aineistona käytetään tilastoja. Jossakin määrin on vain luotettava siihen, että tilastot ovat totta, sillä ilman tällaista luottamusta monista yhteiskunnallisesta ilmiöistä ei voitaisi tietää eikä sanoa mitään oman kokemuksen ylittävää. Ilman luottamusta tilastoihin yhteiskunnallinen elämä – sellaisena kuin me sen tunnemme – tulisi varsin hankalaksi.² Dokumenttiaineiston luotettavuutta voi koetella lähdekritiikin keinoin, mutta senkin oletin kuvaavan todellisuutta. Oletin myös, että yhteiskuntatiedettä tehdään yhteiskunnan muuttamiseksi paremmaksi, kuten 1800-luvun positivistit Comte ja Mill ajattelivat. Tässä mie-

---

2 Tilastot ovat osa yhteiskunnan kollektiivista ontologista perusturvallisuutta, aivan kuten yksilöiden sosialisointi kuluessa ja kokemuksen kautta oppimat asiat, jotka toimivat arkirealismin puitteissa, ovat osa kunkin yksilöllistä ontologista perusturvallisuutta. Perusturvallisuudesta puhuu Giddens (1984) mutta myös Schutzin ajatusten luonnollisesta asenteesta voi tulkita tarvoittavan samaa.

lessä olin eri mieltä kuin loogiset positivistit, joiden mielestä arvolauseet eivät ole kognitiivisesti mielekkäitä, koska ne eivät ole synteettisiä eivätkä analyttisiä lauseita. En myöskään hyväksynyt Humen giljotiiniksi kutsuttua ajatusta, että ”siitä mitä on ei voi päätellä sitä mitä pitäisi olla” vaan ajattelin, että **”siitä mitä on, ei voi päätellä, että juuri näin pitäisikin olla”**. Tähän johtopäätökseen en tosin tullut Humen kritiikin eikä positivismin vaan marxilaisuuden vaikutuksesta, jonka maksiimin ”filosofian tehtävänä ei ole selittää vaan muuttaa maailmaa” ajattelin koskevan sosiologiaakin³.

Seuraava tutkimuskohteeni olivat nuorisojärjestöt Pohjois-Karjalassa. Tähän aiheeseen päädyin osittain silloisen tutkimusryhmän työnjaon vuoksi, mutta osittain koska halusin – entisensä nuorisojärjestöaktiivina – selvittää, mitä nuorisojärjestöissä ja suomalaisessa yhteiskunnassa oli tapahtunut 1970- ja 1980-luvun vaihteessa. Tuolloin puhuttiin nuorisojärjestöjen – erityisesti poliittisten järjestöjen – kriisistä, joka ilmeni jäsenmäärien laskuna ja jäsenten aktiivisuuden vähene misenä. Olin itsekkin kokenut kyseisen ilmiön poliittisen järjestön aktivistina. Tutkimus nuorisojärjestöistä ilmestyi kahtena julkaisuna (Puuronen 1987a ja 1987b). Ensimmäisessä tarkastelin nuorisojärjestöjen sosiologisen tutkimuksen teoreettisia lähtökohtia ja toisessa tutkin empiirisesti nuorisojärjestöjen historiallista kehitystä Pohjois-Karjalassa 1970- ja 1980-luvuilla. Teoreettisesta tutkimuksesta (Puuronen 1987a) alkoi tietoinen metodologinen kritiikki, jota olen siitä pitäen jatkanut, ja jonka tulosta tämäkin teksti on.

Vuoden 1987 julkaisussa (1987a) kritisoin suomalaisen nuorisososialogian teoreettisia, metodologisia ja metodisia ratkaisuja. Olennaista oli, että tein eron tutkimusten metodologisten ja metodisten lähtökohtien välille. Metodologia siis tarkoitti minulle jotakin muuta kuin metodeihin ja niiden käyttöön liittyvää pohdintaa ja päätöksentekoa. En määritellyt tarkemmin, mitä metodologia tarkoittaa mutta viitteeksi siitä, mitä sillä ymmärsin, käy kritiikkini Allardtin ja kumppaneiden klassista 1958 (Allardt et al. 1958) nuorisotutkimusta kohtaan, jonka aineisto oli kerätty strukturoidulla haastattelulomakkeella ja analysoitu kvantitatiivisesti. Totesin, että nämä menetelmät ”...eivät mahdollista nuorten tutkimista aktiivisina, valintoja tekevinä subjekteina. Nuoria tarkastellaan tiettyjen muuttujien avulla operationaalistettujen ulkoisten tekijöiden ohjaamina objekteina.” (Puuronen 1987a, 11). Tästä syystä kritiikin kohteena oleva tutkimus oli mielestäni metodologisesti objektivistinen. Metodologinen objektivismi siis tarkoitti tuolloisen käsitykseni mukaan, että yhteiskuntatieteen kohteena olevat nuoret eivät voi kyselytutkimuksissa esiintyä toimijoina, subjekteina vaan ulkoisten voimien toiminnan

---

3 Tässä voi syntyä vaikutelma, että minä olisin keksinyt itse nerokkaasti ja yksin nämä ajatukset. Todellisuudessa tutkimusryhmämme neljä jäsentä sekä sosiologit yleisemminkin olivat samalla kannalla.

kohteina, objekteina⁴. Toiseksi esitin, että mainittu tutkimus oli metodologisesti individualistinen, jolla tarkoitin sitä, että nuoria tarkastellaan ”... empiristisen luonnontieteen tapaan yksittäisinä havaintoyksikköinä eikä yhteisöllisinä, kulttuurisidonnaisina yhteiskuntaolioina.” (mt., 11). Jos tarkastellaan pelkästään tutkimusmetodia, nämä huomautukset olivat tuolloisen tietämykseni ja ymmärrykseni perusteella aiheellisia. Teoreettisesti Allardt ja alia kuitenkin sitoivat nuoret monin käsitteellisin sitein yhteiskunnan sosiaaliseen rakenteeseen. Lisäksi totesin, että Allardtin et alian tutkimus oli epähistoriallinen poikkileikkaustutkimus. Metodologiseksi ongelmiksi havaitsen siis objektivismiin, individualismiin ja epähistoriallisuuden. Näitä seikkoja oli tuotu esiin sosiologiassa jo 1950-luvulla alkaneessa ”positivismi”-kritiikissä, mutta ne eivät ole kokonaan menettäneet ajankohtaisuuttaan vielääkään. Tosin nyttemmin olen ymmärtänyt, että käsitykseni kvantitatiivisesta tutkimuksesta oli 1980-luvun lopulla liian rajoittunut, mikä johtui siitä, että kritiikissäni lähinnä sovelsin tuolloin vallalla ollutta tapaa kritisoida positivismia, ilman että olisin itse perehtynyt siihen mitä positivismi oikeastaan oli. Tämän tapaista ulkokohtaista ”positivismi”-kritiikkiä tapaa edelleenkin sosiologisessa kirjallisuudessa. (ks. esimerkiksi Alasuutari 1999).

Tarkastelin tutkimuksen ja yhteiskunnan suhdetta vuonna 1987 habermasilaisittain tiedonintressien avulla. Useat opetusministeriön aloitteesta syntyneet tutkimukset ja selvitykset oli helppo luokitella hallinnolliskontrolloivan, teknisen tiedonintressin edustajiksi. Allardtin tutkimukseen totean kuitenkin liittyvän myös teoreettisen intressin. Lisäksi nostin esille muutamien nuorisotutkimusten teoreettisen determinismin ja reduktionismin. Reduktionismi tarkoittaa tutkittavien ilmiöiden selittämistä palauttamalla ne joihinkin, yleensä rakenteellisen tason ilmiöihin. Esimerkiksi ekonomistisessa reduktionismissa, jota edustavat 1970- ja 1980-lukujen neuvostomarxilaisuus (marxismileninismi) ja länsimainen pääomaologinen marxilaisuus, yhteiskunnalliset ilmiöt palautettiin talouteen tai kapitalistisen yhteiskunnan arvonnäköprosessin lainmukaisuuksiin. Marxismileninismin mukaan yhteiskunnan päällysrakenteen ilmiöt ja päällysrakenteessa tapahtuvat muutokset (poliittiset, kulttuuriset ja sosiaaliset ilmiöt) voidaan selittää palauttamalla ne ”viime kädessä” yhteiskunnan taloudellisen perustan muutoksiin.

---

4 Olen nykyään joksinkin eri mieltä tuolloisen kritiikkini kanssa. Yhtäältä kyselytutkimus tietysti toistaa klassisen mekaniikan mallin mukaista tutkimusasetelmaa, jossa yksittäiset henkilöt ovat ulkoisten voimien kohteita ja reagoivat niihin (voima on kysymys, vastausvaihtoehdot ovat reagoivavaihtoehtoja), mutta toisaalta kyselytutkimuksia ei voisi lainkaan tehdä, elleivät vastaajat tulkitse kyselylomakkeen kysymyksiä ja tekisi valintojaan eri vastausvaihtoehtojen välillä tulkintoihinsa perustuen. Myös tutkijat tulkitsevat teorioita, käsitteitä ja empiirisiä havaintoja muotoillessaan kysymyksiä ja vastausvaihtoehtoja ja erityisesti analysoidessaan kyselyjen vastauksia ja selittäessään analyysin tuloksia teoreettisesti. Eli vaikka kyselylomakkeetutkimus esittäytyykin ja esitetään arvostelijoidensa toimesta tieteellisenä, objektiivisena menetelmänä, se perustuu kuitenkin tulkintaan.

Ihmisten toiminnan ja tajunnan katsottiin heijastavan ihmisen yhteiskunnallista olemista, joka määräytyy tuotannollisen aseman mukaan. Pääomalogiikka taas palautti tai ainakin pyrki palauttamaan yhteiskunnalliset ilmiöt pääoman – itseään lisäävänä arvona – liikkeeseen ja liikelakeihin. Ekonomismi on teoreettista determinismia, sillä sen näkökulmasta kaikki yhteiskunnalliset ilmiöt eivät ole ainoastaan palautettavissa taloudellisiin tekijöihin vaan niitä määrittävät taloudelliset tekijät. Sosiologiassa on keskusteltu myös biologisesta reduktionismista, mikä tarkoittaa sosiaalisten ilmiöiden, esimerkiksi ihmisten seksuaalisen toiminnan, palauttamista ihmisen biologiaan tai fysiologiaan.

Teoreettisen ja kriittisen tutkimuksen lisäksi julkaisin haastatteluaineistoihin ja asiakirjoihin perustuvan historiatieteellisen tutkimuksen nuorisojärjestöjen kehityksestä Pohjois-Karjalassa 1970- ja 1980-luvuilla (1987b), jossa kuvasin ja selitin järjestöjen kehitystä. Selitysyritykseni olivat teoreettisesti reduktionistisia eli palautin nuorisojärjestöjen kehityksen suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneisiin taloudellisiin, sosiaalisiin, kulttuurisiin ja poliittisiin muutoksiin. Käytin kokoamaani aineistoa epäproblemaattisesti, ajatellen että se kuvaa todellisuutta yksi yhteen – tosin alistin aineiston lähdekritiikin kohteeksi. Tutkimukseni oli kuvaus tiettyjen olemassa olevien tai olemassa olleiden reaalisten kohteiden kehityksestä. Järjestöaktivistien haastattelut olivat minulle kertomuksia todellisista tapahtumista ja ilmiöistä siinä kuin järjestöjen ja kuntien asiakirjatkin.

Kritisoituani aikaisempia nuorisotutkimuksia jossakin suhteessa yliampuvasti jatkoin (Puuronen 1989) ponnistelua ei-objektivistisen, antireduktionistisen ja antideterministisen, ei-individualistisen ja historiallisen nuorisotutkimuksen kehittämiseksi. Yleiseksi metodologiseksi tehtäväksi muotoutui tuossa vaiheessa tutkimuksen kohteina olleiden yhteiskunnallisten toimijoiden eli subjektien⁵ pelastaminen. Subjektien pelastamisen pyrkimyksen voisi kuitenkin ajatella olevan paternalismia, joka tekee subjekteista objekteja. Kyseessä oli kuitenkin retorinen perustelu pyrkimykselle vaihtaa rakenneparadigma subjektiparadigmaan. Tätä subjektien pelastamisprojektia valmistellessani ja sen aikana perehdyin fenomenologiseen sosiologiaan, josta löysin ajatuksia ja käsitteitä, joiden avulla pääsin projektissa eteenpäin. Keskeisin oivallus oli, että ihmiset yleensä liittävät toimintaansa ja niihin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, joiden puitteissa toimivat sekä niihin ilmiöihin, joiden suhteen toimivat, merkityksiä. Ihmisten toimintaa ei siis voi, eikä pidä, pelkästään syyperäisesti selittää, esimerkiksi yhteiskunnan taloudellisella kehityksellä tai läpivaltiollistumisella vaan sitä tulee yrittää ymmärtää. Tästä näkökulmasta sosiologian tehtäväksi asettuu ihmisten toiminnan mielen

---

5 Subjekti viittaa niin yksilöön kuin kollektiiviseenkin toimijaan. Niinpä esimerkiksi nuorisojärjestöt, ryhmät, ja alakulttuurit olivat subjekteja, joita pyrittiin pelastamaan metodiselta tai teoreettiselta objektivoinnilta, determinismiltä ja reduktionismilta.

löytäminen (ks. Töttö 1982, Schutz 1967/1932). Vuonna 1989 julkaistun tutkimukseni otsikko *Nuorisoryhmien toiminta ja toiminnan mieli* ilmaisee, että tarkoitukseni oli kuvata todellisuuden ilmiötä (nuorisojärjestöjä ja niiden toimintaa) ja löytää niille selityksiä tai teoreettisia tulkintoja, mutta toisaalta tarkoitus oli myös ymmärtää nuorisoryhmien toiminnan mieltä niissä toimivien nuorten kannalta. Entisenä järjestöaktivistina minulla oli omakohtaisia kokemuksia toiminnasta ja siten ehkä paremmat edellytykset ymmärtää toiminnan mieltä, mutta toisaalta omat kokemukset saattoivat olla ymmärryksen esteitäkin. Joka tapauksessa minulla oli vahva henkilökohtainen motivaatio tutkimukselleni.

Tässä vaiheessa laajensin käyttämiäni tutkimusmenetelmien valikoimaa. Käytin aineistonani jo aiemmin keräämiäni haastatteluja ja uusia, tätä tutkimusta varten keräämiäni nuorisojärjestöaktivistien ja haastatteluja. Käytin myös Pohjois-Karjalan kuntien nuorisolautakuntien toimintakertomuksia ja OPM:n tilastoja nuorisotyön- ja nuorisojärjestöjen määrällisen kehityksen tarkastelemiseksi. Keräsin ja analysoin nuorisotyötä ja erityisesti nuorisojärjestöjä koskevaa lainsäädäntöä. Metodisena kokeiluna keräsin merkittävän osan aineistosta osallistuvana havainnoijana Katuteatteri Sukan (Suomen kansallinen katuteatteri) harjoituksissa, tapaamisissa ja esiintymismatkoilla. Tämän aineistokeruutavan valitsin, koska havaitsin, että haastatteluilla ei voi tavoittaa kuin osan ihmisten toiminnalleen antamista merkityksistä.

Kun ihmisiltä haastatteluissa kysytään heidän toiminnastaan, he kertovat siitä omasta näkökulmastaan. Jälkikäteiskertomus toiminnasta ja sen merkityksistä ei kuitenkaan ole sama asia kuin toiminta silloin, kun se tapahtuu. Kertomus toiminnasta on toimijan tulkinta, josta tutkija tekee oman tulkintansa. Toimija-kertoja ei voi mitenkään havaita tai muistaa kaikkea, mitä toiminnan aikana tapahtui, eikä kaikkea voi edes verbalisoida. Tutkija-havainnoija havaitsee mahdollisesti enemmän, paljon sellaista, jota yksityiset toimijat eivät havaitse tai muista jälkepäin. Jos tutkija osallistuu toimintaan, hän ei ainoastaan tee havaintoja aistiensa avulla, vaan myös kokee omakohtaisesti asioita, esimerkiksi tunteita, jotka voivat olla ratkaisevia toiminnan mielen ymmärtämiseksi. Katuteatterin tapauksessa toiminnan mieltä oli vaikea ymmärtää osallistumatta ja havainnoimatta käsikirjoitusten yhteistä työstämistä, harjoituksia ja lopulta esityksiä sekä yleisön ja julkisuuden antamaa palautetta sekä palautteeseen suhtautumista. Katuteatteri Sukan esitykset rikkoivat rajoja monessakin suhteessa. Niissä käsiteltiin yhteiskunnan kiperiä tai vaiettuja asioita ja ilmiöitä, esityksiin ei useimmiten haettu lupia vaan ne tapahtuivat laittomasti kaduilla tai kävelykaduilla muun ihmisten arkisen toiminnan seassa. Esityksissä rikottiin myös teatteri-ilmaisun rajoja.

Vuonna 1989 julkaistussa tutkimuksessa analysoin dokumenttiaineistoja ja OPM:n tilastoja, kuten myös osittain haastatteluja määrällisesti. Pääpaino oli kuitenkin haastattelujen ja havaintoaineiston kvalitatiivisella analyysillä, joka tapahtui jakamalla aineisto teema-alueisiin ja vertaamalla haastatteluissa esiin tulleita

seikkoja empiirisiin ja teoreettisiin ideaalityyppeihin. Muodostin esimerkiksi Thomas Ziehen (1986) teorian pohjalta ”uuden nuoren” tai ”uuden nuorison” ideaalityypin, johon vertasin suomalaisia järjestönuoria ja Sukan aktivisteja. Teoreettisen ideaalityypin konstruoiminen ja sen vertaaminen siihen mitä todellisuudessa aineiston perusteella tapahtui, perustui jälleen siihen oletukseen, että teoreettisia käsitteitä voi ongelmattomasti kääntää havaintokäsitteiksi.⁶ Järjestöjä koskevan lainsäädännön ja OPM:n ohjeiden perusteella taas konstruoin nuorisojärjestön ideaalityypin, johon vertasin nuorisojärjestöjen ja vapaa nuorisoryhmän (Sukan) jäsenten haastatteluissa ja havainnoinnissa paljastunutta todellisuutta.

Metodologinen kokeilu onnistui mielestäni hyvin ja oli rohkaiseva. Kokeilu osoitti, että monien menetelmien ja aineistojen käyttö on mahdollista ja hyödyllistä. Tutkimusraportista ilmenee kuitenkin myös, että huolimatta subjektin pelastamispyrkimyksestä, selitin tai tulkitsin suuren osan nuorten toiminnasta reduktionististen ja determinististen, yhteiskunnan rakenteita painottavien teorioiden avulla. Toisaalta kuitenkin käytin myös toimijoiden toiminnalleen antamia merkityksiä, sellaisena kuin ne tulivat esille haastatteluissa tai havaintoaineistoissa, yrittäessäni ymmärtää heidän toimintansa mieltä. Ehkä merkittävin metodinen havainto oli, että osallistuvan havainnoinninkaan tuottama aineisto ei riittänyt toiminnan mielen tutkimukseen. Havaintojen kirjaaminen muistiinpanoiksi ei mahdollista ”kaiken” tapahtuneen tai toiminnan kirjaamista, koska ryhmätilanteissa – ja myös esimerkiksi kahden henkilön vuorovaikutuksessa – tapahtuu paljon merkityksellisiä asioita, joita nopeinkaan ihminen ei voi havaita saati kirjata havaintopöytäkirjoihin. Osallistuvalla havainnoijalla jää paljon havaitsematta ja kokematta, lisäksi vaikka tutkija osallistuukin tutkittavien elämään ja toimintaan ei kokemuksia voi loppuun saakka jakaa. Subjektin teoreettinen ja metodinen pelastamisprojekti jäivät kesken mutta suunta, mistä etsiä ratkaisua kuitenkin selveni.

Seuraavan vaiheen lopputulos oli vuonna 1995 julkaistu väitöskirja *Nuoret maailmansa tuottajina?* alaotsikkona oli *Tutkimus nuorisososialogian metodologiasta ja nuorten keskusteluista*. Tutkimuksen otsikko heijasti maailmankuvani muuttumista: kun 1980-luvun puolivälissä uskoin, että nuorten toimintaa voi selittää viittaamalla yhteiskunnan rakenteisiin, poliittiseen ja taloudelliseen kehitykseen ja kun vielä 1989 ajattelin, että nuorten toiminta on suurelta osin rakenteellisten tekijöiden ja historiallisten prosessien seurausta vaikkakin merkitysten välittämänä, omaksuin 1990-luvun alussa selvemmin sosiaaliseen konstruktio-nismiin perustuvan ajatuksen, että yhteiskunnalliset toimijat, nuoret, tuottavat maailmansa. Sosiaalisen konstruktio-nismin kehitykseen suuresti vaikuttaneiden

---

6 Tähän samaan oletukseen perustuu niin looginen positivismi kuin kaikki muukin sosiologinen tutkimus, jossa tulkitaan empiirisiä ilmiöitä, prosesseja, trendejä tai muuta sellaista teoreettisesti käytettiinpä tulkinnoissa yleisiä teorioita tai tutkimusteorioita. Myös aikalaisanalyysit perustuvat tälle oletukselle.

Alfred Schutzin (1934), Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin (1966) ja Harold Garfinkelin (1967) sekä mikrososiologian merkitystä korostaneen Randall Collinsin (1981) ajatuksia seuraten olen päätenyt siihen, että itse asiassa yhteiskunnan rakenteet eivät ehkä määritäkään tai tuota ihmisiä ja heidän toimintaansa vaan ensisijaista voikin olla ihmisten toiminta, joka tuottaa yhteiskunnan meso- ja makrotason ilmiöt. Randall Collins, joka edusti radikaalia metodologista individualismia väitti, että kaikki sosiologiset teoriat tai käsitteet, jotka viittaavat makrotason ilmiöihin, on mahdollista vahvistaa vain jos ne ”mikrokäännetään”. Abstraktit teoriat ja käsitteet sekä niiden nimeämät sosiaaliset ilmiöt tai suhteet eivät sinänsä tee yhtään mitään, eivätkä ole edes olemassa. Koska ainoat toimijat ovat Collinsin mukaan olemassa vain mikrotilanteissa, ainoastaan mikroilmiöitä – ihmisten kanssakäymistä – tutkiva sosiologia on mielekästä. (Collins 1981, 988–989). Vaikka oma käsitykseni sosiaalisen todellisuuden luonteesta ei ollut yhtä individualistinen, voluntaristinen eikä konstruktivistinen⁷ kuin Collinsin, näin hänen käsityksensä kuitenkin mahdollisena vastauksena kysymykseen, miten tutkimuksen kohteena oleva(t) subjekti(t) voidaan pelastaa teoreettisesti konstruoidulta rakenteelliselta determinismiltä.

Nuoret maailmaansa tuottajina? -tutkimuksessa käytin aineistona videonauhoitettuja nuorten keskusteluita. Videonauhalle tallentuu periaatteessa kaikki vuorovaikutuksessa tapahtuva. Kuitenkin videonauhoitettu toimintakin on jollakin tavalla muutettava analysoitavaksi aineistoksi. Kaikki ne menettelyt, jotka ovat välttämättömiä aineiston tuottamisessa, merkitsevät samalla todellisuuden, jota aineiston ajatellaan edustavan tai kuvaavan, muuttumista faktasta artefaktiksi. Jokaisessa aineiston tuottamisen vaiheessa tehdään valintoja, joissa joitakin todellisuuden puolia korostetaan ja toisia suljetaan pois. Tutkimuksessani käytin etnometodologisen keskusteluanalyysin menetelmää, mikä edellyttää vuorovaikutuksen verbaalisen puolen eli puheen litteroimista analysoitavaksi tekstiksi. Tutkimuksen aikana kävi ilmeiseksi, että tälläkään tavalla ei voi tavoittaa toimintaa kokonaisuudessaan. Esimerkiksi vuorovaikutuksessa syntyvien ja siihen vaikuttavien tunteiden tutkimus ei ole toteutettavissa parhaalla mahdollisella tavalla – jos ollenkaan – litteroidun puheen pohjalta. Tunteiden tutkimiseksi tulisi puheen lisäksi pystyä analysoimaan esimerkiksi vuorovaikutuksen osallistujien katseita ja

---

7 Collinsin edustaman ontologisen individualismin mukaan vain yksilöt ovat olemassa ja kaikki muut yhteiskunnalliset ilmiöt (talous, valtio, kansalaisyhteiskunta, järjestöt, luokat, uskonnot, jumala jne.) ovat heidän aikaansaannostaan ja olemassa vain juuri luomisensa hetkellä. Voluntarismi tarkoittaa sitä, että jos todellisuus on ihmisten tahdon tuotetta, täytyy olla myös mahdollista, että todellisuus muuttuu toisenlaiseksi, jos ihminen niin tahtoo. Konstruktivismista on olemassa maltillisia ja radikaaleja versioita. Collinsin näkemykset edustavat radikaalia konstruktivismia.

niiden tekemää työtä osallistujien välisten suhteiden, keskinäisen luottamuksen, sosiaalisen siteen ja tunteiden tuottamisessa.

Väitöskirjassani pyrin metodisesti antamaan tutkittavilleni mahdollisimman suuren vapauden toimia siten kuin itse halusivat. Tutkimustilanne jäljitteli mahdollisimman luonnollista tilannetta, vaikka tutkimani keskustelu olikin tosiasiaa erityisesti tutkimusta varten järjestetty ja tapahtui tietyssä ajassa tietyssä kontrolloidussa paikassa. Keskustelun luonnollisuuden lisäämiseksi keskustelijoille annettu instruktio oli mahdollisimman laava: kehotin nuoria keskustelemaan heitä kiinnostavista asioista. En ollut itse läsnä keskustelussa vaan kamera tallensi kuvan ja äänen avustajan valvoessa tallentamisen onnistumista. Kuitenkin tämän tutkimukseen suhteen on aiheellista kysyä, mitä oikeastaan tutkittiin: nuorten keskustelua kvasiluonnollisessa tilanteessa vai sitä, kuinka puhutaan tutkimuksellisessa tarpeisiin järjestetyssä ryhmäkeskustelussa?

Tässä tutkimuksessa suhde kieleen oli periaatteessa hyvin toisenlainen kuin aikaisemmissa tutkimuksissani. Ajatukseni oli alunperin, että nuoret rakentavat kielen avulla maailmaansa, jolloin kieli on keskeinen osa todellisuutta. Kielen sisältö, se mistä nuoret puhuivat ei ollut tärkeää, vaan koska kieli käsitettiin etnometodologisen keskusteluanalyysin tapaan ensisijassa tekemiseksi, kiinnostus kohdistui siihen, miten nuoret puhuivat. Tutkimusperinteen näkökulmasta on aivan sama, ketä puhujat ovat. Puhujiin liittyvät seikat, joita kutsutaan antropologisiksi piirteiksi tai ominaisuuksiksi, kehotetaan unohtamaan. Esimerkiksi keskustelijoiden sukupuoli ei ole keskusteluanalyysin kannalta kiinnostava seikka, mutta sukupuoli voi muodostua kiinnostavaksi tutkimuskohteeksi, jos sukupuoli ilmenee jollakin tavalla aineiston analyysissä.

Keskusteluanalyysin lähtökohdat häivyttävät kokonaan toimivan subjektin. Kieli nähdään omalakisena järjestelmänä, joka toimii tietyllä tavalla. Kielen puhujat ovat statisteja, jotka liikuttavat suutaan tai tuottavat puhetta kielen määräämällä tavalla.⁸ Vaikka tutkimukseni lähtökohdat etnometodologisessa keskusteluanalyysissä olisivat voineet johtaa subjektien merkityksen täydelliseen kieltämiseen, näin ei kuitenkaan käynyt, sillä havaitsin ongelman niin empiirisen aineiston analyysin yhteydessä kuin metodologisesta näkökulmastakin. Radikaalin konstruktionismin sijasta maailmankuvassani vahvistui väitöskirjani tuloksena maltillinen konstruktionismi: toimijat tuottavat arkisessa, kasvokkaisessa kanssakäymisessään sosiaalisia järjestelmiä ja sosiaalisia suhteita⁹, mutta tämä tuottaminen tapahtuu sosiaalisten reunaehtojen ja sääntöjen puitteissa. Maailman konstruoiminen ei tapahdu

---

8 Samalla tavalla joissakin diskurssianalyttisissä tutkimuksissa diskurssit näyttävät pyörittävän maailmaa diskurssien kantajista eli ihmistä riippumatta. Ihmiset eivät ole diskurssi- tai keskusteluanalyysin näkökulmasta kiinnostavia.

9 Tutkin mm. sukupuoliyhteisyyden ja ystävyys-suhteiden, erityisesti tyttöjen paras kaveri -instituution tuottamista keskustelussa.

edellytyksettömästi tässä ja nyt, kuten radikaali konstruktionismi ja siihen perustuva etnometodologinen keskusteluanalyysi olettavat. Siihen, minkälaiseksi maailma konstruoidaan, vaikuttaa esimerkiksi keskusteluun osallistuvien ihmisten menneisyys, sosiaalinen tausta, sukupuoli ja aikaisemmat ystävyys-, kilpailu- tai valtasuhteet sekä sosiaalinen konteksti.

Voluntaristinen subjektin pelastamisprojekti päättyi osaltani, joko rakenteet tai subjektit -vaihtoehdon sijasta sekä rakenteet että subjekti -vaihtoehtoon. Käsitykseni tiedosta ja kielestä säilyi edelleenkin suunnilleen samanlaisena kuin aikaisemminkin: empiirinen aineisto, vaikka onkin tutkijan luoma kielellinen artefakti, kertoo kuitenkin adekvaatisti todellisuudesta. Tällainen asenne oli tutkimuksessani jotenkin luonnollinen. Kun tutkimuskohteena on kieli, tuntuu itsestään selvältä olettaa, että kielen avulla voi kuvata kieltä ja ilmaista sitä koskevia havaintoja. Kieli toimintana, puheena on kuitenkin eri asia kuin kieli järjestelmänä ja siksi kieleen – toimintana – kohdistuvassa tutkimuksessa on samoja ongelmia kuin muunkin toiminnan tutkimuksessa. **Kieli on liian rajallinen väline kielen tallentamiseksi.** Kielen – toimintana – tutkimus ei voi tapahtua kielen avulla, vaan tutkimuksessa täytyy tallentaa ja analysoida myös kuvia. Kielentutkimus etnometodologisen keskusteluanalyysin näkökulmasta toimintana voi olla yhteiskunnallisesti emansipatorista, kuten esimerkiksi tohtori–potilas-keskustelujen analyysien tulosten käytännön sovellutukset ovat osoittaneet. Keskustelujen analysointi voi mahdollistaa keskustelukäytäntöjen muuttamisen ja esimerkiksi keskustelun kuluessa ”luonnollisesti” muodostuvien valta- ja alistussuhteiden purkamisen. Toisaalta keskusteluanalyysi menetelmänä ja äärikonstruktionistisena lähestymistapana hukkaa kokonaan toimivan subjektin: kieli puhuu eikä ihminen. Sen pahemmin ei kai voi käydä tieteenalalla, joka perustettiin luomaan parempi yhteiskunta, jossa ihmiset eläisivät vapaampina ja onnellisempina.

Väitöskirjan jälkeen vuosina 1995–1997 osallistuin kansainväliseen tutkimusprojektiin, jossa tutkittiin venäläisten ja suomalaisten nuorten arkielämää, tulevaisuuden toiveita ja poliittista kulttuuria¹⁰. Tutkimuksen toteutti venäläis-suomalainen tutkijaryhmä, johon kuului kymmenen tutkijaa. Tutkimuksessa kerättiin hyvin monenlaisia aineistoja (haastatteluja, esseitä, kyselyitä). Minun kannaltani tärkeimmän aineiston muodosti yli 1700 vastaajan kysely, jonka avulla kuvattiin nuorten arkielämää ja poliittista kulttuuria. Kyselyn käyttäminen tutkimuksen aineiston pääkeruumenetelmänä voi vaikuttaa jokseenkin kummalliselta, kun otetaan huomioon kritiikkini kyselytutkimuksia kohtaan 1980-luvulla. Kyselymenetelmän käyttö oli kuitenkin metodologisesti perusteltua, koska olin päätenyt teoreettisesti yltiökonstruktionistisen mutta empiiriseltä metodiltaan yltiöempiristisen

---

10 Venäläis-suomalaisen tutkimushankkeen tuloksia on julkaistu muun muassa teoksessa Puuronen et alia 2000.

keskusteluanalyyttisen tutkimuksen kautta ajattelemaan, että kaikki tutkimusaineistot ovat tutkijan tuottamia, aineiston analyysin tuloksista puhumattakaan. Ajattelin, että näin täytyy olla myös kyselytutkimuksen tuottaman aineiston laita, mutta varmistuakseni asiasta halusin kokeilla kyselytutkimusta käytännössä. Tutkimushankkeessa oli lisäksi tarkoitus tarkastella eri tutkimusmenetelmien käyppyyden rajoja vertailemalla niiden tuottamia aineistoja, ja sitä minkälaisiin kysymyksiin aineistot voivat vastata.

Kyselyn käyttöä perusteltiin myös sillä, että kysymyksessä ei ollut ensisijaisesti selittävä tutkimus, jossa olisi standardimetodiikan mukaisesti johdettu teoriasta hypoteeseja, operationalisoitu ne kyselylomakkeen kysymyksiksi ja vastausvaihtoehtoiksi, ja sitten testattu hypoteesien ja teorioiden paikkansapitävyyttä. Tutkimus oli kuvaileva, deskriptiivinen ja eksploratiivinen. Tavoite oli kuvata ja verrata suomalaisten ja venäläisten nuorten arkielämää, asenteita ja arvoja. Tähän tarkoitukseen kyselytutkimus soveltuu aivan yhtä hyvin, ehkä paremminkin kuin haastattelututkimus. Kyselymenetelmän tuottaman aineiston laatua ei tällaisessa kuvailevassa tutkimuksessa voi arvioida sen perusteella, miten hyvin kysymysten ja niihin laadittujen vastausvaihtoehtojen avulla on operationalisoitu teoreettiset hypoteesit. Mutta kysymyksiä voi arvioida sen perusteella, miten hyvin ne kattavat ne ilmiöt, joista ollaan kiinnostuneita. Myös haastattelututkimusten tulokset ovat riippuvaisia siitä, miten hyviä kysymyksiä tutkija osaa asettaa. Kyselymme toteutettiin kouluissa, joissa vastaustilanteissa oli aina läsnä tutkija, joilta nuoret saattoivat kysyä kysymyksiä selventäviä kysymyksiä, kuten haastatteluissakin. Kyselyn haittana oli tässäkin tutkimuksessa kuitenkin se, että emme välttämättä osanneet kysyä oikeita kysymyksiä, eikä mahdollisuuksia lisäkysymyksiin ollut. Puute oli myös se, että kun kysymysten analysoinnin yhteydessä ja suomalaisia sekä venäläisiä poikia ja tyttöjä vertaillen nousi esille uusia asioita tai yllättäviä tuloksia, ei ollut mahdollista palata samojen vastaajien luokse ja kysyä heidän tulkintojaan tuloksista. Kyselytutkimukseen voi tietysti ottaa mukaan avoimia kysymyksiä, joissa kysytään eri asioiden merkityksiä vastaajille, tai syitä joiden vuoksi vastaajat tekevät jotakin asiaa eivätkä jotakin toista, tai asennoituvat johonkin asiaan tietyllä tavalla. Kuitenkaan avointen kysymysten määrä ei voi olla kovin suuri, ja koska ne ovat kaikille vastaajille samat, eivät vastaajien eri asioihin liittämät erilaiset merkitykset, motiivit jne. pääse välttämättä esille.

Kyselymenetelmän tuottamaa aineistoa voi käyttää ilmiöiden yleisyyden tutkimiseen. Lisäksi koska kyselyyn vastaajat edustivat kahta kansallisuutta, yhteiskuntaa ja kulttuuria oli selvää, että havaittuihin eroihin nuorten harrastuksissa, poliittisessa tietoisuudessa, arvoissa ja tulevaisuuden suunnitelmissa etsittiin selityksiä muun muassa kulttuurien ja yhteiskuntajärjestelmien eroista, nuorten kokemusten eroista ja sukupuolten eroista. Kyselylomakkeessa oli kysymyksiä nuorten sosiaalisesta taustasta, iästä, koulutuksesta, sukupuolesta, perheestä, vanhempien

koulutuksesta ja käytettävissä olevista tuloista, joita käytettiin selittävinä muutujina tarkasteltaessa nuorten vastausten eroja. Toisin sanoen vaikka kyselymme ei perustunutkaan eksplisiittisiin hypoteeseihin sen lähtökohtiin kuitenkin sisältyi implisiittinen ja osittain myös eksplisiittinen teoreettinen näkemys, jonka mukaan ihmisten elämänolosuhteet (jota kyselyssä edusti sosiaalinen tausta), sukupuoli, ikä, kansallisuus ja kulttuuri vaikuttavat jollakin tavalla esimerkiksi ihmisten elämäntapoihin, harrastuksiin, poliittisiin käsityksiin, arvoihin ja tulevaisuuden suunnitelmiin. Vaikka tutkimuksessamme ei muotoiltukaan selkeitä, edellä mainittuja seikkoja koskevia, hypoteeseja, meillä kuitenkin oli implisiittisiä työhypoteeseja, joiden mukaan analysoimme aineistoa.

Kyselyaineiston keruun ja analyysin yhteydessä ehkä merkittävin metodologinen havainto oli, että sekä kyselyn vastaajat että vastausten analysoijat joutuvat kysymysten ja vastausten kohdalla tulkitsemaan, mitä kysymys tai siihen annetut vastaukset itse asiassa tarkoittaa. Vastaajien kannalta – ja tulosten analysoinnin ja tulkinnan kannalta – monet kysymyslomakkeessa esitetyt käsitteet osoittautuivat ongelmallisiksi. Esimerkiksi käsite perhe ei tarkoita Venäjällä samaa kuin Suomessa, josta syystä venäläisten nuorten perhettä koskeviin kysymyksiin antamat vastaukset edellyttivät venäläisten tutkijoiden tulkintaa, joka perustui tietoon paikallisesta perhemallista ja -käsityksistä. Myös kyselytutkimuksissa usein käytetty taustamuuttuja sosiaalinen asema oli Venäjällä erittäin hankala määrittellä yksiselitteisesti. Aluksi tarkoituksemme oli määrittellä se, kuten Suomessa on tapana, käyttämällä ihmisen ammattiasemaa sosiaalisen aseman mittarina. Venäjällä kuitenkin – ja myös lama-Suomessa – useilla ihmisillä oli monia ammattiasemia ja useita samanaikaisia töitä tai sitten ei töitä laisinkaan. Konstruoimme lopulta vastaajien sosiaalisen aseman määrittämiseksi yhdistetyn muuttujan, johon otimme mukaan vastaajien tai heidän vanhempiansa ammattiaseman ja koulutuksen sekä sen työn, jota he parhaillaan tekivät. Venäjällä oli ongelmallista se, että useimmilla ihmisillä oli useita töitä, eikä ollut lainkaan selvää esimerkiksi: oliko henkilön sosiaalisen aseman määrittämisen kannalta oleellisista se, että hän oli töissä synnytyssairaalan lääkärinä vai se, että hän myi iltaisin puhelimitse tietokoneohjelmia.

Tutkimuksessamme pyrimme selvittämään nuorten arkielämää ajankäyttötutkimuksessa käytettyjen mittareiden avulla. Yhtenä menetelmänä käytettiin tiettyihin toimintoihin jonakin päivänä käytettävän ajan arviointia jälkikäteen. Venäläisten tutkijoiden mielestä venäläiset nuoret eivät ole samalla tavalla sidottuja kelloon ja lineaariseen aikaan kuin suomalaiset, ja siksi heidän oli hyvin vaikea vastata ajankäyttökysymyksiin, jolloin lopulta jouduimme luopumaan tarkoista ajankäyttöä koskevista vertailuista. Tutkimuksessa ilmeni monia muitakin käsitteellisiä vaikeuksia, jotka johtuivat siitä, että eri kulttuureissa käsitteille annetaan erilaisia merkityksiä. Tästä kokemuksesta voidaan vetää se yleinen johtopäätös, että kyselytutkimukset, ainakin useimmiten, edellyttävät että vastaajajoukko (populaatio)

on kansallisuudeltaan ja etnisyydeltään homogeeninen ja että tutkijat edustavat mielellään samaa etnistä ryhmää kuin vastaajatkin. Näissäkin tutkimuksissa oletus, että sekä vastaajat että tutkijat tulkitsevat käsitteet yksiselitteisesti samalla tavalla on vähintäänkin ongelmallinen.

Kyselytutkimuksen vastustajat väittävät usein, että kyselyllä ei voi saada mitään uutta tietoa, koska siinä voidaan kysyä vain asioita, joiden tiedetään etukäteen olevan olemassa. Pinnallisesti ajateltuna tämä arvostelu on oikeutettua, sillä tietystikään ei voi esittää kysymyksiä sellaisista ilmiöstä ja asiantiloista, joiden olemassaolosta ei ole tietoa. Tutkimuksessamme kyselylomake laadittiin suurelta osin sen ennakkotiedon perusteella, mitä meillä oli aikaisempien tutkimusten perusteella Suomen ja Venäjän nuorisosta. Esimerkiksi ajankäyttökysymyksiä otettiin aikaisemmista ajankäyttötutkimuksista ja lisäksi muotoiltiin uusia kysymyksiä tutkimusryhmän jäsenten nuorten elämää koskevan tiedon perusteella, lisäksi konsultoitin nuoria itseään ja tehtiin varsin laaja esitutkimus kummassakin maassa. Vertailevassa tutkimuksessa emme voineet etukäteen tietää, miten esimerkiksi nuorten venäläisten harrastukset eroavat suomalaisten vastaavista. Tiesimme, että nuorilla on tiettyjä harrastuksia, mutta vasta aineiston keräämisen ja ensimmäisten frekvenssien ja ristiintaulukointien jälkeen saimme selville esimerkiksi sen, kuinka paljon venäläis- ja suomalaisnuoret käyttävät aikaa tietokonepelien pelaamiseen. Siten vaikka tiesimmekin kysyä heiltä tietokonepeleistä, emme tienneet harrastuksen intensiteetistä juuri mitään, joten tämä harrastamisen useutta koskeva havainto oli aidosti kyselytutkimuksen tuottama uusi tieto.

Kvantitatiivisiin menetelmiin kuuluu faktorianalyysi, jolla voi ryhmitellä muuttujia ja löytää muuttujien taustalta ulottuvuuksia, joita ei voi nähdä suoraan havaintoaineistosta. Esimerkiksi nuorten harrastuksiin liittyvien muuttujien faktorianalyysi tuotti seitsemän faktoria, joiden tulkittiin merkitsevän tiettyjä harrastustapaumia tai elämäntapoja. Faktorianalyysin mukaan osa nuorista keskittyi kulttuuriharrastuksiin, osa ystävien kanssa seurusteluun ja huvitteluun, osa urheiluun, osa vietti paljon aikaansa television, videoiden musiikin ja tietokoneiden kanssa. Tällä tavalla kyselytutkimus tuotti nuorten vapaa-ajan viettotapoja kuvaavan tuloksen, josta meillä ei alunperin ollut tietoa. Yllättävintä oli, että sekä venäläisten että suomalaiset nuorten vastausten analyysit tuottivat täsmälleen samat faktorit, mikä mielestämme osoitti nuorten vapaa-ajanviettopojen yhtäläisyyttä, mikä tulos oli kaukana itsestäänselvästä tai ennakoita arvattavasta.

Tutkimuksessa kävi selväksi, että kyselytutkimuksessa, kuten haastattelu- tai havainnointitutkimuksessakin, tutkijat tuottavat analyysin yhteydessä tulkintoja, jotka esitetään tutkimuksen tuloksina. Joskus nämä tulokset ovat ennalta arvattavia, ne verifioivat tai falsifioivat ennalta esitettyjä hypoteeseja. Kyselyaineiston analyysi, jos käytetään oikeita menetelmiä, tuottaa kuitenkin myös uusia, ennalta aavistamattomia tuloksia. Vaikka kyselytutkimuksessa ei voidakaan kysyä vastaa-

jilta sellaisista asioista, joista tutkijoilla ei ole tietoa, voi tutkija kuitenkin kysyä aineistolta mitä hyvänsä järkeviä kysymyksiä, jotka voivat paljastaa aikaisemmin tuntemattomia asioita todellisuudesta. Itse asiassa se kritiikki, joka väittää että lomaketutkimus on vain tunnetun tai tiedetyn vahvistamisen tai kertaamisen väline perustuu siihen, että ajatellaan vain kyselytutkimuksen kysymyksiin saatujen vastausten kertovan todellisuudesta, eli ajatellaan että todellisuus on havaintoja, mikä on tyypillinen empiristinen (fenomenalistinen) kanta¹¹. Todellisuudessa kyselytutkimukset kuitenkin ovat realistisia¹² siinä mielessä, että niissä oletetaan että on mahdollista saada selville myös teoreettisia yhteyksiä, jotka eivät paljastu suoraan havainnoista. Lomaketutkimus ei siten perustavalla metodologisella tavalla eroa haastattelu- tai havainnointiaineistoihin tai teksteihin perustuvasta kvalitatiivisesta tutkimuksesta: näissä tutkimuksissa konstruoidaan todellisuutta ja oletetaan, että suoraan havaittavan todellisuuden lisäksi niiden takana on, tai niitä selittää toinen säännönmukaisuuksien teoreettinen maailma. Tosin tässä yhteydessä on paikallaan kysyä onko tarpeen olettaa, että toinen maailma on olemassa puhuttaessa tutkijan yrityksistä käsittää todellisuutta säännönmukaisuuksien tajuamisen kautta?¹³

Kyselytutkimuksen jälkeen siirryin tutkimaan rasismia ja rasismin vastaista toimintaa toimintatutkimuksen avulla. Tämän lähestymistavan valinta johtui osittain käytännön syistä: Joensuussa toimi 1990-luvun puolivälissä rasistinen skinhead-ryhmä, joka teki satoja rikoksia. Ryhmän tekemät rasistiset rikokset olivat erityisen ongelmallisia: ilmiö sekä sen vastustaminen vaativat tutkimusta. Oma käsitykseni tutkijan roolista on 1980-luvun alusta lähtien ollut, että tutkijan tehtävä on eksplikoida yhteiskunnallisia ongelmia ja pyrkiä löytämään niihin ratkaisuja. Olin etsinyt lähestymistapaa, jonka avulla voisi parhaiten vaikuttaa yhteiskunnallisesti ja tehdä samalla metodologisesti perusteltua tutkimusta. Edellä kuvatuissa aikaisemmissa tutkimuksissa vaikuttamisen oli ajateltu tapahtuvan lisäämällä päätöksentekijäin ja viranomaisten ymmärrystä nuorten toiminnan syiden ja mielen selvittämisen kautta tai kuvailemalla nuorten arkielämää, arvoja ja asenteita. Skinututkimuksen tavoitteena oli vaikuttaa suoraan yhteiskunnalliseen ongelmaan, hylkäämättä silti ilmiön tutkimista, ymmärtämistä ja selittämistä.

Skini-hankkeen tavoitteena oli kokeilla, miten toimintatutkimus onnistuu käytännössä ja toimia skinien aiheuttamien ongelmien, erityisesti rikollisuuden ja

---

11 Fenomenalismi on ”(n)äkemyks, että inhimillinen tieto koskee pelkästään ilmiöitä ja niiden välisiä suhteita. Niinpä tiede ei voi tavoittaa mitään ilmiöiden takana olevia olemuksia. Empiristinen ja fenomenalistinen asennoituminen liittyvät usein toisiinsa. (Salonen 2003, 94.)

12 Sosiaalitieteessä on vallalla käsitys, että realismi tarkoittaa sitä, että ilmiöpinnan takaa etsitään ilmiöitä selittäviä syitä ja säännönmukaisuuksia tai kausaalisia mekanismeja. Kuitenkin filosofian historian näkökulmasta on oikeammin kysymys rationalismin perinteestä nousevasta tutkimusasetteesta. Rationalismi on empirismin vastakohtapari; tietoteoreettisena asenteena rationalismi korostaa järjen merkitystä tietämisessä ja tiedon muodostuksessa (Salonen 2003, 249).

13 Kiitän Sam Krausea tästä aiheellisesta kysymyksestä.

rasismin vähentämiseksi. Skinitutkimushanke, jonka otsikkona oli *Joensuun skinit – yhteisön tuote?* koostui kahdesta osasta. Toisessa osassa tutkittiin skinialakulttuuria, skinien rikoksia ja perheitä perinteisen akateemisen tutkimuksen mallin mukaisesti. Toinen toimintatutkimuksellisen mallin mukainen osa rakentui johtamani, vuoden 1998 syksyllä käynnistetyn EXIT-projektin ympärille, jossa pyrittiin rakentamaan moniammatillinen ryhmä rasismiongelman ratkaisijaksi. Ryhmään kuului tutkijoita, nuorisotyöntekijöitä, teatteri- ja kerho-ohjaajia ja se piti tiivistä yhteyttä poliisin ja kriminaalihuoltoyhdistyksen työntekijöihin sekä muutamien koulujen opettajiin. Toimintatutkimus lähtee siitä, että yhteiskunnassa on sosiaalisia ongelmia, joita voi ratkaista tutkimuksella. Toinen lähtökohta on, että tutkija lähtee tutkijankammiosta kentälle, toimimaan ongelmien ratkaisemiseksi yhdessä tutkittavien kanssa ja kolmas lähtökohta on saada ainakin osa tutkittavista kanssautkijajoiksi (ks. Kuula 2001, Heikkinen – Jyrkämä 1999, erityisesti 32–39).

Akateemisen mallin mukaan toimineet tutkijat tarkastelivat skini-ilmiötä lähinnä ulkopuolisina tarkkailijoina, haastattelijoina ja havainnoijina. Lisäksi he välittivät tuottamaansa tietoa, käsitteellisiä ja teoreettisia välineitä esimerkiksi julkaisujen ja seminaarien välityksellä julkisuuteen ja käytäntöön. Tutkijat ovat akateemisessa mallissa tiedon tuottajia. Tutkimusten tulosten soveltajat, esimerkiksi poliittiset päätöksentekijät tai nuorisotyöntekijät taas ovat tiedon tarvitsijoita: näistä rooleista pidetään tiukasti kiinni. Toimintatutkimuksellisessa mallissa tutkijat osallistuivat sosiaaliin prosesseihin ja tuottivat tietoa yhdessä käytännön työntekijäin kanssa, eikä tutkijan ja käytännön työntekijän roolijakoa pidetty tiukasti yllä.

Toimintatutkimuksessa aineiston keruuta voidaan tehdä monella eri menetelmällä. Skinitutkimuksessa tutkin akateemisen mallin puitteissa skinien ideologiaa, symboleja ja alakulttuuria haastatteleamalla alakulttuurin jäseniä ja analysoimalla kirjallisuutta, poliisikuulustelupöytäkirjoja sekä muutamia skineistä tehtyjä dokumenttielokuvia ja haastatteluja. Toimintatutkimuksessa kohteenani oli rasismivastaisen projektin suunnittelu ja toteuttaminen sekä projektin koordinaatio. Aineistoa keräsin muistiinpanojen avulla, joihin kirjasin sekä rasismivastaisen EXIT-projektin kokouksissa käytettyjä puheenvuoroja että havaintojani erilaisista toimintatilanteista. Lisäksi kokosin kaiken muun EXIT-projektin yhteydessä esimerkiksi nuorisotaloilla tuotettuja aineistoja, projektia koskevia lehtileikkeitä jne. Tutkimukseni ei juurikaan kohdistunut projektin käytännön toimintaan nuorten parissa, lukuun ottamatta muutamia nuorisotalon disko- ja avointen ovien iltoja, joissa olin apuohjaajana. Tutkimushankkeessa toimi kuitenkin kaksi tutkijaa, joiden tutkimus kohdistui suoremmin projektin käytännön työhön.

Rasismivastaisen projektin kokemus osoitti, että yhteiskunnallisiin ilmiöihin on mahdollista vaikuttaa tutkijoiden ja käytännön työntekijöiden (nuorisotyöntekijöiden, kerho-ohjaajien, opettajien ja muiden viranomaisten) yhteistyöllä. Kuitenkin eri toimijaryhmien erilaiset toimintakulttuurit ja erilaiset käsitteet, joita

käytettiin puhuttaessa toiminnan kohteena olevasta ilmiöstä sekä erilaiset käsitykset toimijoiden ja tutkijoiden rooleista tekivät tutkimuksesta vaativaa. Tilannetta vaikeutti se, että tutkimuksen ja toiminnan kohde, rasismi, oli paikkakunnalla uusi ongelma, joka aiheutti voimakkaita intohimoja ja poliittisia paineita, ja josta julkisuus oli hyvin kiinnostunut. Projektin toimintaan, henkilösuhteisiin ja itse kohteena olevaan ongelmaan liittyvät hankaluudet ja niiden ratkaiseminen päivittäisessä projektityössä ehkäisivät joissakin tapauksissa systemaattista aineiston keruuta. Projektirahoituksella toimivan hankkeen rahoituksen katkelmallisuus loi jännitteitä, jotka ajoittain jopa kokonaan himmensivät ongelman, johon projektilla alunperin etsittiin ratkaisua.

Hanke osoitti, että käytännön työntekijöiden saaminen mukaan kanssatutkijoiksi on vaikeaa. Hankkeen osallistujat olivat vähintään keskiasteen koulutuksen läpikäyneitä nuorisotyöntekijöitä. Mutta nuorisotyöntekijöistäkään ei tule tutkijoita yön yli nukkumalla vaan se edellyttäisi, että hankkeessa olisi mahdollisuuksia ja resursseja – sekä ymmärrystä – luoda järjestelyitä, jotka ohjaavat ja motivoivat käytännön työntekijät tutkijoiksi. Hankkeemme osoitti, että jos kanssatutkijuuteen on hyvä motivaatio, se voi tuottaa hyödyllistä tietoa. Sitä tulisi kuitenkin valmistella etukäteen huolellisesti ja sen toteuttamiseksi tulisi varata riittävät resurssit, erityisesti jos ja kun kanssatutkijoiksi halutaan työssä käyviä ihmisiä, jotka tekevät tutkimusta työnsä ohessa, vaikka työ tapahtuisikin esimerkiksi yhteistyössä tutkijoiden kanssa samassa projektissa. Rasismin vastainen työ nuorten parissa on niin vaativaa, että työssä kohdattavat haasteet ja uudet asiat sekä myös työntekijöiden itsensä poisoppiminen mahdollisista ennakkoluuloista eivät välttämättä jätä tilaa eivätkä aikaa tutkijaksi opiskelemiselle tai tutkimuksen tekemiselle. Kanssatutkijuuteen perustuva toimintatutkimusprojekti vaatii huomattavasti suurempia resursseja ja erilaista ennakkosuunnittelua kuin tavanomainen akateemisen mallin mukaan toteutettu tutkimus. Jos kanssatutkijoiksi otetaan nuoria, lapsia tai vanhuksia, ikä vaikuttaa siihen, minkälaiseksi tutkijoiden suhteet muodostuvat. Kanssatutkijuuden idea perustunee kokemuksiin tutkimuksista, joissa on toimittu hyvin koulutettujen, työssäkäyvien, keskiluokkaisten aikuisten kanssa. Helppoa kanssatutkijuus ei ole heidänkään kanssaan mutta muiden kanssa se on vielä vaikeampaa, ellei mahdotonta.

EXIT-projekti ja skini-tutkimusprojektin tuloksia on julkaistu esimerkiksi teoksessa Puuronen toim. 2001. Osittain tämänkin projektin sekä muiden eri viranomaisten, kansalaisjärjestöjen ja kansalaisten toimeenpaneminen projektien ja toimintojen seurauksena Joensuussa ei tällä hetkellä ole juurikaan järjestäytyntä rasistista toimintaa, ja myös rasistisen väkivallan ja muun skinirikollisuuden suhteen tilanne on aivan toinen kuin puolitoista vuosikymmentä sitten. Rikollisuuden ja avoimen rasismin väheneminen on tietysti erittäin tärkeä yhteiskunnallinen tulos, mutta sen arvioiminen, missä määrin juuri tutkijoiden toiminta edesauttoi

ongelmien ratkaisemisessa on erittäin vaikeaa. Yksi tämän projektin ja sen tulosten – sekä tulosten aktiivisen julkistamisen – vaikutus paikallisesti ja ehkä valtakunnallisestikin on ollut keskeisten toimijoiden ja kansalaisten tietoisuuden nouseminen rasismista yleensä ja erityisesti äärioikeistolaisesta rasismista ja rasistisista alakulttuureista. Yksi projekti ei riitä hävittämään rasismia vaan ennakkoluuloja, syrjintää ja jopa väkivaltaista rasismia esiintyy edelleenkin, ja niitä vastaan on toimitettava niin tutkimuksen kuin muillakin keinoin.

Skini-projektin jälkeen julkaisin vuonna 2003 teoksen *Tappavat aatteet*, jossa vertailin aatehistorian ja diskurssianalyysin keinoin kahdennenkymmenennen vuosisadan merkittävien valtiomiesten ja joukkomurhaajien J. V. Stalinin ja A. Hitlerin sekä Yhdysvaltojen nykyisen presidentin G.W. Bushin maailmankuvia ja aatteellisia lähtökohtia toisiinsa. Tämän tarkastelun lähtökohtana oli tarve selvittää mainittujen poliittisten johtajien ajatuksia ja erityisesti yrittää arvioida Irakin sodan uhatessa, olisiko pelättävissä, että Bush voisi aatteidensa vuoksi ryhtyä samanlaisiin mielettömyyksiin kuin Stalin ja Hitler. Tämä teos julkaistiin nettikirjana (Puuronen 2003). Siihen perustuvat ajatukset ovat saaneet jonkin verran julkisuutta ja kenties vaikuttaneet hiukkasen kansainvälisestä politiikasta, erityisesti USA:n politiikasta, Suomessa käytävään keskusteluun. Tieteellisen ajatteluni kannalta merkittävin kysymys, jota tämä tutkimus kosketti, liittyy aatteiden merkitykseen ihmisten toiminnan selittämisessä. Aatehistorian näkökulmasta on tietysti luonnollista, vaikka ei välttämätöntä, selittää ihmisten toimintaa, historian tapahtumia, aatteiden avulla.

Käsitykseni oli, että Hitlerin, Stalinin ja Bushin toimintaa voi selittää tai ymmärtää nimenomaan niiden aatteiden avulla, joihin he uskoivat. Hitler, Stalin ja Bush tekivät sen, mitä uskoivat olevan oikein. Kuitenkin viime vuosina julkaistut Hitlerin ja Stalinin toimintaa koskeneet tutkimukset ja myös esimerkiksi Irakin sodan taustasta paljastuneet tiedot sekä tapahtumat Irakissa ovat horjuttaneet luottamusta tähän selitykseen. Vaikka aatteilla onkin suuri vaikutus siihen, miten poliittiset johtajatkin toimivat, ei heidän kaikkea toimintaansa voi ymmärtää heidän uskomustensa perusteella. Kun mainittujen poliitikkojen tekoja yrittää selittää tai ymmärtää, käy ilmeiseksi sekin, että Hitlerin politiikka oli huomattavasti ideologisempaa kuin Stalinin ja Bushin. Kansallissosialistinen aate, siinä muodossa kun Hitler sen *Taisteluni*-kirjassaan esittää, tekee ymmärrettäväksi esimerkiksi sen, että vielä sodan kääntyessä Saksalle tappiolliseksi vuosina 1943–1945 valtavia henkilö- ja taloudellisia resursseja uhrattiin juutalaisten tuhoamiseen sen sijaan, että ne olisi käytetty maan puolustuksen vahvistamiseen. Myös hyökkäys Neuvostoliittoon oli seurausta pyrkimyksestä tuhota juutalaiset ja bolševismi, joka oli Hitlerin mukaan nimenomaan juutalaisten aikaansaannos. Yleensäkin suuri osa Hitlerin tekemistä suurista päätöksistä selittyy hänen ideologiallaan. Sen sijaan hänen siunaamiaan pienempiä operaatiota ja päätöksiä ei voi välttämättä selittää

kansallissosialistisella aatteella. Esimerkiksi Lapin polttaminen syksyllä 1944 ei millään tavalla liity kansallissosialistiseen aatteeseen. Stalinin toimintaakin voi osittain selittää hänen aatteellaan, mutta esimerkiksi ortodoksisen uskonnon aseman vahvistaminen II maailmansodan aikana, saksalaisnaisten joukkoraiskaukset sodan jälkeen tai saksalais-, suomalais- tai juutalaiskommunistien vainot 1930–1950-luvuilla tai kokonaisten kansojen pakkosiirrot, vanki- ja työleirit eivät tule ymmärrettäviksi sosialistisen aatteen avulla vaan analysoimalla Neuvostoliiton työvoimatarpeita tai suurvenäläistä kansallismielisyyttä ja niiden vaikutuksia harjoitettuun politiikkaan. Bushin Irakin vastaisen sotaa taas ei voi selittää pelkästään myötätuntoisen konservatiivisuuden (compassionate conservatism) ajatuksilla vaan pikemminkin amerikkalaisen sota- ja öljyteollisuuden markkina- ja raaka-ainetarpeilla ja selvittämällä Bushin sotakabinetin yhteyksiä näillä aloilla toimiviin suuryrityksiin ja niiden etuihin.

Viime vuosina olen laajentanut rasismi-tutkimusta uusille alueille, kuten arkielämän rasismien ja syrjinnän tutkimukseen (ks. Puuronen 2003a). Vuoden 2004 aikana päättyi Suomen Akatemian vuonna 2001 alkanut tutkimusohjelma Syrjäytyminen, eriarvoistuminen ja etniset suhteet Suomessa (SYREENI), jonka ohjelmajohtajana toimin. Ohjelmassa työskenteli parhaimmillaan yli sata tutkijaa ja se on tuottanut satoja julkaisuja. Kirjoitin ohjelman päätösseminaaria varten suomenkielisen julkaisun *Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta tienhaarassa* (Puuronen 2004a). Tässä raportissa vedin yhteen ohjelman tuloksia nostaen esiin erityisesti niitä seikkoja, jotka mielestäni ovat tällä hetkellä suomalaisessa yhteiskunnassa ja yhteiskuntapolitiikassa keskeisiä. Pääajatuksena julkaisussa on pyrkiä osoittamaan, että vaikka hyvinvointiyhteiskunta onkin monelta osin kriisissä, se on kuitenkin samalla paras yhteiskuntamuoto, jos yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi asetetaan ihmisten tasa-arvon edistäminen. Julkaisu oli vetoamus hyvinvointiyhteiskunnan puolesta. Julkaisu sai jonkin verran julkaisuutta ja vaikutti ehkä – yhdessä muiden merkittävämpien julkaisujen kanssa – kansalaisten mielipiteisiin ja myös poliittisiin päätöksentekijöihin.

Vuosina 2004–2007 johdin Suomen Akatemian rahoittamaa Venäjään kohdistunutta projektia, jossa työskenteli päätoimisesti kaksi suomalaista ja kahdeksan venäläistutkijaa. Tutkimuksen aiheena oli etniset suhteet, identiteetin, rasismi ja syrjintä Venäjällä. Tämä hanke osoittautui hyvin hankalaksi ja nosti pohdittavaksi uusia vaikeita ongelmia, jotka liittyvät tutkimuksessa työskenteleviin tutkijoihin, haastateltaviin kuin myös yhteiskuntaan, jossa tutkimusta tehtiin. Tutkimuksen aikana ilmeni myös uudenlaisia eri maiden tutkimuskulttuureihin liittyviä seikkoja, joita ei ole tullut esille aikaisemmissa kansainvälisissä projekteissa.

Ehkä vakavin uusi ongelma, jonka tämä tutkimushanke nosti esille, on tutkijan turvallisuus. Jo Joensuussa tehtyyn skinitutkimukseen oli jossakin määrin vaikeata rekrytoida työntekijöitä, koska muutamat tutkijat pelkäsivät turvallisuutensa vaarantuvan. Venäjän rasismia koskevaan hankkeeseen taas ei ollut vaikeaa

rekrytoida tutkijoita mutta tutkijoiden turvallisuus on ainakin potentiaalisesti vaarantunut. Rasismi on Venäjällä tällä hetkellä poliittisesti ja sosiaalisesti vielä tulenarmpi kysymys kuin se oli Suomessa 1990-luvulla. Suuri osa suomalaisista kykeni tunnistamaan ja tunnustamaan rasismia niin yhteiskunnassa kuin itsessäänkin ja halusi muuttaa tilannetta, mutta Venäjällä tällaiset ihmiset näyttävät olevan selvästi vähemmistönä. Jopa tutkijoita oli erittäin vaikeaa saada tunnistamaan tai luopumaan omista ennakkoluuloistaan ja jopa rasismistaan. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen näkökulmasta tämän hankkeen yhteydessä nousi ilmeiseksi kysymys: voiko tällaisella hankkeella periaatteesakaan herättää laajemman yleisön tai edes tutkijayhteisön huomiota – poliittisista päättäjistä puhumattakaan – ja siten muuttaa venäläistä yhteiskuntaa ja venäläisiä ihmisiä vähemmän suvaitsemattomiksi ja rasisistiksi.

Vaaransivatko suomalaiset ja venäläiset tutkijat projektissa oman turvallisuutensa turhaan? Onko väkivallan uhka todella olemassa? Tällaisia kysymyksiä heräsi väistämättä projektin aikana, koska tiedossa oli nuoren suomalaisen Venäjätutkijan väkivaltainen kuolema loppuvuodesta 2004 Moskovassa ja venäläisen rasismin ja syrjinnätutkijan murha Pietarissa keväällä 2004. Lisäksi vuosina 2004–2007 Pietarissa ja muissa suurissa venäläiskaupungeissa tapahtui monia ulkomaalaisiin kohdistuneita rasisaisia väkivallantekoja. Näissä rikoksissa surmattiin useita ulkomaalaisia tai ulkomaalaistaustaisia Venäjällä asuvia henkilöitä. Viranomaisten toiminta näiden tapausten selvittämiseksi ja – sikäli kuin syyllisiä saatiin selville – tuomioistuinten tuomiot osoittavat, että viranomaiset eivät tunnu aina ottavan tämän tyyppisiä rikoksia riittävän vakavasti. Pietarissa tapahtuneiden väkivaltaisuuksien jälkeen viranomaiset kehottivat ulkomaalaisia treenaamaan juoksemista ja pitämään mukanaan keppejä ja sateenvarjoa puolustustarkoituksissa sekä välttämään pimeän aikaan liikkumista ulkona. Venäjän eduskunnassa, duumassa 20 äärikansallisen Isänmaa-puolueen jäsentä teki aloitteen, jonka mukaan tulisi tutkia, missä määrin juutalaiset ovat itse syyppäitä heihin kohdistuneeseen vainoon. Toisaalta Venäjällä on toteutettu joitakin lainsäädännöllisiä toimia rasismin ja syrjinnän kitkemiseksi, lehdistössä ja muissa tiedotusvälineissä on julkaistu kriittisiäkin kirjoituksia tilanteesta ja vaadittu toimenpiteitä. Venäjällä rasisainen rikollisuus ja konfliktit ovat jatkuvasti lisääntyneet. Rasismin ja ääri liikkeiden tutkimus on kuitenkin vieläkin melko vähäistä. Voin ainoastaan toivoa, että hankkeemme on lisännyt rasismin tuntemusta Venäjällä ainakin niiden tutkijoiden piirissä, jotka olivat suoraan tekemisissä projektimme kanssa tai jotka ovat tutustuneet sen tuloksiin julkaisujen kautta. Sitä, että saamillamme tuloksilla arvioidaan tutkijapiirien ulkopuolellakin olevan jotakin merkitystä, osoittanee se, että Venäjän liittotasavallan turvallisuuspalvelu FSB kutsui erään tutkijamme kuultavaksi tutkimustulosten julkistamisen jälkeen.

Toinen ongelma tässä projektissa oli teoreettisempi eikä eroa periaatteessa paljoa vuoden 1995–1997 projektin ongelmista. Kysymys on lyhyesti sanottuna siitä,

missä määrin Venäjä-tutkimuksessa voidaan käyttää länsimaissa kehitettyjä käsitteitä ja teoreettisia lähtökohtia. Onko rasismi adekvaatti käsite Venäjällä? Onko etnisuus tai etninen ryhmä järkevä käsite ja ymmärrettävä Venäjällä vai pitäisikö käyttää käsitettä kansallisuus? Voivatko kyselylomakkeen kysymykset, jotka koskevat kansallisuuksien tai etnisten ryhmien välisiä ennakkoluuloja tai problemaattisia suhteita provosoida ryhmien välisiä ennakkoluuloja ja konflikteja? Jos viimeksi mainitusta seikasta on pienintäkään pelkoa, onko oikeutta tehdä tutkimuksia, jotka voivat pahentaa tilannetta?

Kolmas ryhmä ongelmia koski suhdetta tutkittaviin, nuoriin venäjänmaalaisiin ja eri etnisten vähemmistöryhmien jäseniin. Käytimme tässäkin tutkimuksessa, joka oli osittain eksploratiivinen ja deskriptiivinen, kyselymenetelmää, jonka avulla oli tarkoitus kartoittaa venäläisnuorten käsityksiä ja kokemuksia etnisistä suhteista. Näistä asioista ei ollut aikaisemmin juuri mitään tutkimustietoa. Kyselymenetelmän käyttöön liittyy samoja ongelmia, joista oli jo edellisen projektin yhteydessä puhetta. Ongelmistaan huolimatta kyselyn käyttäminen oli minusta perusteltua ja lisäksi se oli ainut mahdollisuus saada hiukankaan vertailukelpoista tietoa venäläisnuorista.

Metodologinen kysymys, josta olin tämän hankkeen yhteydessä erityisesti kiinnostunut, oli se, miten tutkijat muokatessaan kyselylomaketta tulkitsevat asioita ja päätyvät joihinkin kysymysmuotoiluihin joidenkin toisten sijasta. Lisäksi tarkoitukseni oli tutkia, miten kyselylomakkeiden analyysin yhteydessä tutkijat tulkitsevat saamiaan tuloksia. Kaiken kaikkiaan yritin tutkia empiirisesti sitä, miten tietoa konstruoidaan kyselylomaketutkimuksessa. Tältä osin tutkimus epäonnistui, koska en onnistunut keräämään sitä varten riittävästi aineistoa. Syynä tähän oli yhtäältä se, että en täysin onnistunut vakuuttamaan tutkimushankkeen muita tutkijoita tällaisen tutkimuksen mielekkyydestä ja toisaalta se, että tutkimusaineiston kerääminen (videoimalla ja äänittämällä tutkimushankkeen palavereita ja haastattelemalla tutkijoita viidellä eri paikkakunnalla Suomessa ja Venäjällä) oli teknisesti ja projektin aikataulujen sekä resurssien puitteissa kuta kuinkin mahdotonta. Idea tällaisesta tutkimuksesta jonkin projektin yhteydessä jäi kuitenkin elämään.

Edellä kuvasin tekemiäni metodologisia kokeita ja kysymyksiä, joihin pyrin näillä kokeilla vastaamaan. Tarkastelin myös vastauksia, joita sain ja vastauksia, joita vasta haen. Seuraavaksi tarkastelen ontologisten ja epistemologisten kysymysten kautta, miten käsitykseni tutkimuskohteista ja suhteeni tutkimuskohteisiin on muuttunut kahdessakymmenessä vuodessa. Lähdin 1980-luvulla liikkeelle monistisesta ontologiasta: kaikkia ilmiöitä, riippumatta siitä kuuluvatko ne luontoon vai yhteiskuntaan, voi tutkia samalla tavalla. Tämän jälkeen siirryin dualistiseen ontologiaan, josta käsin todellisuus jakautui luontoon ja kulttuuriin (tai lainmukaisuuksien ja selittämisen maailmaan sekä merkitysten ja ymmärtämisen maailmaan). Myös tiedollinen suhteeni todellisuuteen, mikä osittain konkreti-

soituu tutkimusmetodien valinnassa, jakautui kahtia: laadullisiin ja määrällisiin menetelmiin. Tällä hetkellä yleinen ontologinen lähtökohtani on lähellä Karl Popperin ja Ilkka Niiniluodon (ks. Niiniluoto 2003, 29) käsityksiä. Niiden mukaan todellisuuden voi jakaa kolmeen maailmaan, joita ovat (1) fyysinen maailma, joka sisältää fysikaaliset kappaleet, tapahtumat ja prosessit, (2) ihmismielen maailma, johon sisältyvät muun muassa ajatukset, elämykset, tunteet, kivut, havainnot ja (3) sosiaalinen maailma, jotka on luotu sosiaalisen toiminnan kautta¹⁴. Vaikka nämä kolme maailmaa onkin ontologisesti järkevää erottaa toisistaan, se ei tarkoita, että epistemologisesti pitäisi tehdä samankaltainen jako kolmeen erilaiseen tiedolliseen todellisuussuhteeseen. Käsitykseni on, että kaikkia maailmoja koskeva tieto on viime kädessä konstruointia ja että kaikkia maailmoja koskevat tieteelliset havainnot ovat – ainakin ilmaistuina – sosiaalisesti muodostuneita ja siten teoreettisesti latautuneita. Tämä kantani voidaan nimetä emergentiksi materialismiksi ja ontologiseksi realismiksi, sillä uskon että maailma 1 on olemassa riippumatta maailmoista 2 ja 3.

Epistemologisestikin olen realisti, mikäli realismi määritellään siten kuin Niiniluoto sen tekee. Hänen mukaansa epistemologinen realismi väittää, että todellisuudesta on mahdollisuus saada tietoa. Tämän minimivaatimuksen useimmat (elleivät kaikki) tutkijat hyväksyvät työnsä perustaksi. Tutkimuksen ensisijaisena tarkoituksena on useimmiten tuottaa tietoa todellisuudesta. Jopa jos tutkija on omaksunut ontologisesti solipsistisen kannan todellisuuteen, eli uskoo että todellisuutta ei olekaan objektiivisesti olemassa vaan, että se on hänen oman päänsä tuotetta (vrt. Salonen 2003, 264), hän voi silti tutkia todellisuutta ja tuottaa siitä tietoa. Kun olen sitoutunut tiedon etsimiseen todellisuudesta, olen sitoutunut samalla myös pyrkimykseen saada todellisuudesta totta tai ainakin totuudenkaltaista tietoa. Tutkimus, joka lähtee siitä, että tiedon ei tule olla (tai että tieto ei voi olla) totuudenkaltaista ei ole sellaista tutkimusta, jonka kanssa haluan olla tekemisissä. Silti olen hyvin tietoinen siitä, että vaikka tiedon täytyykin olla perusteltua (tieto on hyvin perusteltuja tosia uskomuksia), se ei kuitenkaan ole erehtymätöntä vaan korjattavissa ja parannettavissa (vrt. Niiniluoto mt., 32).

1980-luvun alussa olin melko naiivi realisti uskoessani siihen, että maailma on sellainen kuin se meille havainnossa näyttääytyy. Tuolloinkin tosin olin myös sitä

---

14 Näiden maailmojen erottelu on vähintäänkin ongelmallista yksin jo siitä syystä, että ainakin yhteiskuntatieteiden piirissä ajatellaan vahvasti, että maailmaan kaksi kuuluvista ilmiöistä ainakin tunteet ja havainnot ovat sosiaalisesti tuotettuja. Tämä jaottelu kolmeen maailmaan on kuitenkin mielestäni toistaiseksi toimivampi kuin dualistinen ontologia (luonto – kulttuuri), mihin perustuu dualistinen metodologia (luonnontieteet–henkitieteet-erottelu). Popperin kolme maailmaa eivät sulje toisiansa pois vaan ne voidaan ajatella jatkumoksi, joiden rajoilla sijaitsevien ilmiöiden luonteen erottaminen toisistaan on vaikeaa, ellei mahdotonta. Yhteiskuntatieteessä tarkasteltavista ilmiöistä ja prosesseista monet ovat luonnonilmiöiden tapaan ihmisten suhteen pakottavia ja objektiivisia. Popperin maailmojen välisistä suhteista ks. myös Niinimaa mt., 29–31.

mieltä, että kaikki, mitä todellisuudessa on, ei suinkaan näy havainnossa. Tämä kriittisen realismin perusajatus löytyy niin Marxilta kuin Freudiltakin, jotka etsivät havaintojen selityksiä havaintojen takaa. Lisäksi kriittiseen realismiin kuuluu käsitys, että vaikka saammekin tietoa todellisuudesta on tämä tieto historiallisesti ja kulttuurisesti ehdollistunutta. Sosiologian osalta tämä ehdollistuminen näkyy siten, että eri paradigmojen puitteissa toimivat tutkijat näkevät maailman eri tavoilla. Myös omat tapani nähdä maailma ja suhteeni maailmaan ovat tietysti tiettyjen paradigmojen rajaamia, vaikka en ole ollutkaan tietoinen paradigmaattisista sitoumuksistani. Seuraavaksi tarkastelen suomalaisen sosiologian kehitystä yleisemmästä näkökulmasta pitäen erityisesti silmällä sitä, miten suomalaisten sosiologien käsitys tutkimuskohteestaan ja omasta suhteestaan kohteeseensa on muuttunut ja luoden yhteyksiä tämän yleisemmän kehityksen ja oman kohdesuhteeni kehityksen välille.

Suomalainen sosiologia ja tutkimuskohteet – yleisempi näkökulma

Sosiologian rooli suomalaisessa yhteiskunnassa on muuttunut merkittävästi viidesteen viidenkymmenen vuoden aikana. Sosiologian intellektuaalinen vetovoima, yhteiskunnallinen vaikutusvalta ja poliittinen merkitys olivat suurimmillaan 1960-luvulla. Kuvaavaa tuon ajan keskeisten sosiologien merkitykselle on, että Erik Allardt sijoittui vielä vuonna 2002 julkaistussa (HS 27.1.2002) vaikutusvaltaisia intellektuelleja kartoittaneessa kyselyssä sosiologeista korkeimmalle sijalle. Sosiologiasta, jota oli Suomessa harjoitettu jo 1890-luvulta lähtien¹⁵, tuli 1960-luvulla Tiede, joka tarjosi tuolloisille poliittisille johtajille ja erityisesti presidentti Kekkoselle välineitä ymmärtää yhteiskuntaa ja eheyttää sisällissodan ja kolme- ja neljäkymmentäluvun kuohuissa hajonnutta kansakuntaa (Suomi 1994, 337, 497). Tuolloisen sosiologian kärjessä olleet Erik Allardt ja Antti Eskola ovat pohtineet sosiologian yhteiskunnallisen roolin muuttumista Suomessa (Allardt 1995, Eskola 1997). Antti Eskola kuvaa jäähyväisluennoissaan suomalaisen sosiologian ja sen yhteiskunnallisen merkityksen muuttumista 1960-luvun vaikutusvallasta 1990-luvulle saakka, jolloin vaikutusvallasta oli jäljellä vain muistot. Eskolan mukaan sosiologian vankka asema 60-luvulla perustui lähinnä kahteen tekijään: sosiologit eivät

---

15 Ensimmäinen sosiologian virka perustettiin vuonna 1890 Helsingin yliopistoon, jolloin Edvard Westermarck nimitettiin sosiologian dosentiksi. Kun Westermarck nimitettiin 1906 filosofian professoriksi Helsingin yliopistoon, hänen virkaansa kuului velvollisuus opettaa sosiologiaa. Ensimmäinen täysi sosiologian professuuri perustettiin 1926 Turun yliopistoon, toinen 1927 Helsinkiin, kolmas 1942 Åbo Akademiaan ja neljäs 1944 yhteiskunnalliseen korkeakouluun. (Allardt et alia 1992, 21–5, Stolte-Heiskanen 1992, 307, Kankaanpää 1990, 19–22). Nykyään Suomessa on kolmisenkymmentä sosiologian professoria 12 yliopistossa.

tuolloin suurestikaan epäilleet, että sosiologian keinoin voidaan saada selville tosiasioita yhteiskunnasta ja sen säännönmukaisuuksista. Lisäksi sosiologit onnistuivat saamaan poliittiset päättäjätkin vakuuttuneeksi tieteenalan relevanssista, sillä 1960-luvulla uskottiin vahvasti mahdollisuuksiin ohjata tieteen avulla yhteiskunnan kehitystä. Vuonna 1964 perustetun Sosiologia-lehden pääkirjoitukset heijastelivat sosiologikunnan mielteitä. Vuosina 1964–1968 niissä suuntauduttiin yhteiskunnalliseen keskusteluun ja korostettiin tieteellisen asiantuntemuksen merkitystä yhteiskuntapoliittisten ongelmien ratkaisussa (Kaukonen 1986, 328).

Tullessani 1980-luvulla sosiologian kentälle noviisina, ryhdyin edellä kuvaamalla tavalla varsin pian kritisoimaan silloista nuorisososiologiaa positivistisuudesta. Tuolloin vanhemmat, arvostamani sosiologit kertoivat, että positivismikritiikki on vanhanaikaista. Positivismi oli kuulemma jo kuollut hevonen, jonka piiskaamisesta ei ole mitään hyötyä. Kuitenkin, vaikka sosiologien piirissä yleisesti oltiinkin luovuttu sanoissa positivistisista lähtökohdista, olivat kuitenkin paradigman keskeiset todellisuutta koskevat oletukset säilyttäneet asemansa. Erityisesti epistemologinen oletus, jonka mukaan todellisuudesta on mahdollisuus saada oikeata tietoa havainnoinnin kautta oli järkkymätön. Tämän oletuksen jaoin itsekin. Toisaalta olin – muiden mukana – kumoamassa sitä käsitystä, että olisi mahdollista löytää havaintojen taakse kätkeytyviä lainalaisuuksia, joiden tunteminen vasta paljastaisi todellisuuden todellisen olemuksen.

Sosiologit ovat uskoneet lainalaisuuksien selville saamiseen ja niiden avulla mahdollistuvaan yhteiskunnallisen kehityksen ennustamiseen aina 1800-luvulta lähtien. 1960-luvulla suomalaisilla sosiologeilla ja poliittisella eliitillä oli tähän uskoon perustuvia yhteisiä tavoitteita: yhteiskunnallisen rakennemuutoksen kanssa kamppailevan maan ja kansan eheyttäminen, poliittisen järjestelmän legitimitetin ja sosiaalisen järjestyksen turvaaminen sekä sodan jälkeen alkaneen myönteisen kehityksen ja elintason nousun jatkuminen. Tuolloin poliittinen eliitti ja suomalaista yhteiskuntaa analysoivat sosiologit löysivät toisensa, johtavat sosiologit olivat korkeimman poliittisen johdon neuvonantajia ja yhteiskuntapoliittisen keskustelun aloitteentekijöitä. Sosiologia oli vakuuttavaa, uskoi itseensä ja tarjosi uusia tapoja ymmärtää ja käsitteellistää yhteiskuntaa.

1980-luvun alussa, jolloin aloitin sosiologian opiskelun, tieteenalan julkisuudessa näkyvän kentän valtasi nopeasti brittiläinen kulturalismi, jossa marxilaisuus ja ranskalaisen strukturalismi liittyvät yhteen. Uudelleen löydetty laadulliset menetelmät (haastattelut ja etnografinen kenttätö) tulivat nopeasti muotiin. Allardtin ja Eskolan sijasta esimerkiksi Roos, Kortteinen, Haavio-Mannila, Sulkunen ja Alasuutari olivat keskeisiä uuden aallon sosiologeja, jotka tuottivat tiedotusvälineitä kiinnostavia kuvauksia elämäntavoista, iltapäivätansseista, sukupolvista, tikkaporoista ja lähiökopakoista. Sosiologien katse kääntyi sosiaalista järjestystä ylläpitävistä normeista ja arvoista tai uutta huomista ennustelevista luokkaperusteisesta

konflikteista arkielämään, jossa ihmiset tuottavat päivittäisissä toimissaan merkityksiä, instituutioita ja keskinäisiä sosiaalisia suhteitaan.

Ratkaiseva metodinen muutos suomalaisessa sosiologiassa tapahtui 1980-luvun ensimmäisellä puoliskolla, jolloin julkaistiin tutkimuksia suomalaisten arkielämästä ja alakulttuureista (Haavio-Mannila – Snicker 1980; Alasuutari – Siltari 1983; Sulkunen et alia 1985). Näiden tutkimusten myötä kvalitatiiviset tutkimusmenetelmät ja aineistot: vapaamuotoiset haastattelut, havainnointi ja elämäkerrat palasivat suomalaiseen sosiologiaan. Kvalitatiivisten aineistonkeruumenetelmien oppikirja ilmestyi vuonna 1982 (Grönfors 1982) ja aineiston analyysimenetelmiin keskittynyt teos vuonna 1990 (Mäkelä toim., 1990). 1990-luvulla on ilmestynyt lukuisia laadullisten tutkimusmenetelmien oppikirjoja (Alasuutari 1993, 1999, Jokinen – Juhila – Suoninen 1993, 1999, Palonen – Summa, toim. 1996, Tainio, toim. 1997, Eskola – Suoranta 1998). 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa suomalaiset sosiologit keskustelivat metodeista varsin aktiivisesti, mikä on jo sinänsä merkki muuttuvasta paradigmaattisesta tilanteesta. (ks. esimerkiksi Suhonen 1983, Alasuutari toim. 1984, Hoikkala toim. 1987, Alasuutari 1989, Mäkelä toim. 1990, Jokinen – Juhila 1991, Alasuutari 1993). Metodien perusteisiin liittyvä metodologinen keskustelu oli kuitenkin paljon vähäisempää, vaikka jotkut mainituista teoksista sisältävät myös metodologista pohdiskelua.

1980-luvulla taloudellinen nousukausi, joka näytti jatkuvan iäti, tuotti uusia ja jännittäviä kulttuurisia ilmiöitä kaupungistuneen keskiluokan sekä kaupunkilaistuvan ja keskiluokkaistuvan työväenluokan keskuudessa. Päivä- ja aikakauslehdissä ja sosiologien omassa julkisuudessa oli kysyntää alakulttuurikuvauksille. Niistä oltiin kiinnostuneita, koska niiden välityksellä lukijat saivat tietoa siitä, mitä muut ihmiset tekevät individualisoituvassa ja perhekeskeisessä maailmassa. Yhtenäiskulttuurin hajottua sosiologiset kuvaukset loivat lehdistönkin välityksellä kuvitteellista yhteisöä, jossa ihmisten oli helpompi paikantaa itsensä ja tuntee muutoksen keskellä yhteisyyttä ja turvallisuutta. Sosiologeilla, jotka olivat siirtyneet marxilaisuudesta kulttuuritutkimuksen helmaan, tai jotka olivat löytäneet kulttuuritutkimuksen muita teitä, oli kysyntää julkisuudessa ja yliopiston laitoksilla.

Sosiologien suuntautuminen pienten värikkäiden alakulttuurien ja merkitysten tutkimukseen oli osittain vastaus tieteen sisäisen kehityksen nostamiin ongelmiin mutta siihen vaikutti myös individualisoituva ja perhekeskeinen maailma tutkimuksen kontekstina. Kvantitatiivisten, suurilla aineistoilla operoivien, positivistisiksi kutsuttujen ja pinnallisina pidettyjen tutkimusten sijasta haluttiin tehdä syvälle luotaavia pieniin ryhmiin kohdistuvia tutkimuksia. Vanhanaikaiselta kuulostavan kausaalisen selittämisen sijasta haluttiin ymmärtää ihmisten toiminnan antamia merkityksiä ja päästä perille toimintaa ohjaavista merkitysjärjestelmistä. Yhteiskuntatutkimuksen tuloksiin perustuva yhteiskunnan kehityksen ennustaminen ja ohjaaminen todettiin jotakuinkin toivottomiksi yrityksiä, eri-

toten 1980-luvun loppupuolella, jolloin tieteelliseen suunnitteluun ja ohjaukseen perustuva sosialistinen järjestelmä romahti, ja raunioista paljastui huomattavasti suurempia ongelmia kuin oli aikaisemmin ollut tiedossa. 1980-luvun lopulla sosiologian yhteiskunnallinen rooli perustui sen panokseen yliopisto-opiskelijoiden kouluttajana ja yhteiskunnallisen todellisuuden kuvaajana. Naistutkimus tuotti tietoa ja välineitä naisten yhteiskunnallista asemaa parantavien uudistusten toteuttamiseen ja muutti myös yhteiskunnallista ilmapiiriä ja keskustelua tuodessaan naisnäkökulman legitiimien diskurssien joukkoon. Naistutkimuksen voimistuminen yliopistoissa ja naisten aseman vahvistuminen yhteiskunnassa 1990-luvulla ovat selvästi yhteydessä toisiinsa ja osoittavat, että yhteiskuntatieteellinen tutkimus voi vaikuttaa yhteiskuntaan.

Aloitin sosiologian tekemisen tässä metodologisessa tai paradigmaattisessa murrosvaiheessa, jonka seurauksena vanhat totuudet kyseenalaistettiin. Sosiologian kenttä oli myllerryksessä, mikä oli kiehtovaa ja innostavaa mutta mursi tieteenalan entisen yhtenäisyyden ja murensi sen yhteiskunnallista vaikutusvaltaa. Toisaalta tämä murroskausi pakotti muodostamaan kantoja tieteenalan periaatteellisiin kysymyksiin ja refleктоimaan omia teoreettisia ja metodisia valintoja.

Suomessa, jota luonnehdittiin vuonna 1990 Euroopan Japaniksi nopean talouskasvun ja matalan työttömyyden ansiosta, alkoi vuonna 1991 poikkeuksellisen syvä lama. Työttömyys kohosi pian ennennäkemättömiin lukuihin (lähes 20 prosenttiin), ulkomaan velka kasvoi, yli satatuhatta pienyritystä kaatui devalvaation ja kysynnän romahtamisen aiheuttamiin ongelmiin. Työttömyydestä tuli 1990-luvulla pysyvä ilmiö, syrjäytyminen ja köyhyys leimasivat satojentuhansien suomalaisten elämää. 1990-luvulla yhteiskunnan eriarvoisuus lisääntyi, rikkaat rikastuivat ja köyhät köyhtyivät. Myös laaja keskiluokka köyhtyi suhteellisesti rikkaimpiin verrattuna.

Eurooppaan unionin ja integraation lisäksi muun maailman kehityksellä ja kriiseillä on ollut vaikutuksia maamme elämään. Tärkeä yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön noussut kysymys on 1990-luvulla lisääntynyt maahanmuutto, jonka tuloksena Suomessa asui vuoden 2009 alussa lähes kaksisataatuhatta maahanmuuttajaa. Suurimmat maahanmuuttajaryhmät ovat kansallisuudeltaan venäläiset, virolaiset, somalialaiset ja vietnamilaiset. Vaikka maahanmuuttajia on nytkin vasta vain noin 4 prosenttia väestöstä, rasismi ja muukalaisviha nousivat keskeisiksi puheen- ja huolenaiheiksi jo 1990-luvulla. Onkin ilmoitettu uuden maahanmuuttokriittisen puolueen perustamisesta (YLE 27.8.2009). Maahanmuuton myötä myös alkuperäiskansa saamelaisten sekä niin sanottujen vanhojen vähemmistöjen (romanit, tataarit ja juutalaiset) olemassaolo on huomattu julkisuudessa. Suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan on ollut vaikeaa muuntaa monikulttuuriseksi.

Mitä sosiologit tekivät 1990-luvulla? Tutkivatko he laman seurauksia työttömille, tutkivatko eriarvoisuutta, syrjäytymisestä seuraavia ongelmia, muukalais-

vihaa, rasismi ja hyvinvointiyhteiskunnan kohtaamia uusia haasteita? Osa sosiologeista tutki näitä ongelmia ja otti niihin myös kantaa. Mutta vaikka osa tutkijoista kiinnostuikin Suomen yhteiskuntahistorian valossa merkittävän ajanjakson keskeisistä kysymyksistä, vaikutti siltä, että sosiologien enemmistö ei kuitenkaan niin tehnyt. Laman seuraukset: työttömyys, syrjäytyminen ja huono-osaisuus ja kansainvälistymisen seuraamukset integraatio, taloudellisen ja poliittisen vallan uudelleen jakautuminen, maahanmuutto, rasismi, muukalaisviha ja monikulttuurisuus eivät ole olleet erityisen suosittuja tutkimusteemoja. Konstruktionistislingvistisen käänteän seurauksena sosiologit ovat olleet enemmän kiinnostuneita diskursseista, narratiiveista, retoriikasta ja muista kielellisistä konstruktioista kuin todellisista sosiaalisista ongelmista. Osa konstruktionistisesti ajattelevista sosiologeista on päätellyt, että koska kaikki yhteiskuntaa koskeva tieto on sosiaalisesti konstruoitua on myös yhteiskunnallinen todellisuus sosiaalinen konstruktio (esimerkkejä tällaisista tutkimuksista ks. Töttö 2004). Tämän virhepäätelmän vuoksi työttömyyden sijasta on tutkittu työttömyyttä koskevia diskursseja, köyhyyden sijasta köyhyyttä koskevia diskursseja ja rasismien sijasta sitä, miten rasismista puhutaan. Joidenkin sosiologien näkökulmasta työttömät ovat itse konstruineet työttömyytensä, köyhät köyhyytensä ja juopot juoppoutensa. Sosiologit ovat vältelleet osallistumista köyhyyden, työttömyyden, rasismien – tai muiden ikävien yhteiskunnalliseen todellisuuteen kuuluvien ilmiöiden – konstruoimiseen käyttämällä näitä käsitteitä. Uuskonservatiivisuuden yleisen nousukauden siivellä osa sosiologeista on hylännyt auttamattoman vanhanaikaisina esimerkiksi tulonjaon muutosten, köyhyyden ja eriarvoisuuden tutkimuksen ja tarkastellut niiden sijasta erilaisia diskursseja, kertomuksia, narratiiveja, retoriikkaa ja puhetapoja. Vain osa sosiologeista näyttää uskovan, että rasismi ja köyhyys ovat reaalisesti olemassa olevia yhteiskunnallisia ilmiöitä eivätkä ainoastaan diskurssiivisia representaatioita.

Väitöskirjatutkimukseni, joka valmistui vuonna 1995, oli yritys tutkia sitä, missä määrin tietty yhteiskunnallinen ilmiö – tutkimuksessani nuorten sukupuolisidonnainen keskustelukulttuuri – on sosiaalisesti konstruoitu välittömästi nuorten keskinäisessä vuorovaikutuksessa, ja missä määrin sen muotoutumiseen vaikuttavat rakenteelliset seikat. Täsmällistä vastausta tähän ongelmaan ei löytynyt, mutta siitä huolimatta tutkimukseni osoitti ainakin minulle, että yltiökonstruktionistinen ontologinen näkemys ei ole perusteltu.

Sosiologi 2000-luvulla

2000-luvun alussa sosiologian asema ja rooli suomalaisessa yhteiskunnassa ei ole olennaisesti muuttunut eikä helpottunut. Aikaisemmasta poliittisen eliitin ja julkisuuden lemmikistä on tullut tieteenala, joka pääsee joskus julkisuuteen, lähinnä

koska sen terminologiaa voi käyttää esimerkkinä tieteellisestä salakielestä. Tiedotusvälineissä toki silloin tällöin esiintyy sosiologeja puhumassa joistakin julkisuuden tärkeiksi määrittelemistä aiheista. Jotkut sosiologit keskustelevat julkisesti myös poliittisia päättäjiä ja kansalaisia kiinnostavista ja koskettavista yhteiskunnallisista kysymyksistä kuten työmarkkinoista, tietoyhteiskunnasta, koulutuksesta, rasismista, maahanmuuttopolitiikasta, perheiden ja vanhemmuuden muutoksesta tai nuorisoriikollisuudesta. Olen yrittänyt lukeutua viimeksi mainittuun joukkoon valitsemalla tutkimuskohteikseni yhteiskunnallisesti merkittäväksi arvioimiani aiheita.

Yhteiskunnan muutoksen ohella sosiologian yhteiskunnallisen merkityksen vähentymiseen on vaikuttanut sosiologian sisäinen kehitys, konstruktionistis lingvistinen käänne. Tämä käänne on saanut useat sosiologit uskomaan, että sosiologia, kuten muutkin tieteet, on vain yksi diskurssi, kertomus tai tarina muiden – periaatteessa samanarvoisten tarinoiden – joukossa. Tietty, rajoitettu tulkinta konstruktionismista on vienyt sosiologien luottamuksen omaan tieteenalansa yhteiskunnallisiin mahdollisuuksiin. Me suomalaiset sosiologit olemme vaienneet liian pitkään tietemme metodologisista perustoista. Näkemykseni on, että sosiologien metodologinen vaikeneminen ja yhteiskunnallisen merkityksen lasku ovat yhteydessä toisiinsa.

Viime vuosina on kuitenkin ilmennyt jälleen uuden käänteen merkkejä. Suuri ansio käänteen pohjustamisesta kuuluu niille sosiologeilla, jotka eivät koskaan viehättyneet konstruktionistislingvivistisestä käänteestä vaan jatkoivat itsepäisesti sosiaalisen todellisuuden tutkimusta. Nämä tutkijat eivät ole useinkaan ymmärtäneet tai yrittäneetkään ymmärtää ihmistä saati tulkinneet todellisuutta ainoastaan puheeksi, kieleksi tai diskurssiksi vaan ovat etsineet syitä ja selityksiä havaitsemilleen ilmiöille. Uutta vasta hahmottumassa olevaa paradigmaattista tilannetta ja käännettä on erityisen ahkerasti pohjustanut Kuopion yliopiston metodologian professori Pertti Töttö haastaessaan suorasukaisesti, ironisesti ja mukaansa tempaavasti konstruktionistisesti painottuneen laadullisen tutkimuksen opit teoksissaan *Pirullinen positivismi* (1997), *Pirullisen positivismin paluu* (2000) ja *Pinnallista ja syvällistä* (2004). Töttö on analysoinut kriittisesti laadullisen tutkimuksen ja yleensäkin konstruktionistislingvivistisen käänteen esiintuomien tutkimusmenetelmien ja lähestymistapojen perusoletuksia ja osoittanut niiden heikkouksia. Monet muut sosiologit ovat joko menneet mukaan uusiin muotivirtauksiin tai pitäytyneet entisissä lähtökohdissaan vaivautumatta uusien lähestymistapojen syvälliseen analyysiin. Käänne konstruktionistislingvivistisen paradigman valtakaudesta kohti realistista ja kenties myöhemmin kohti pragmatistista tai realistis-konstruktionista paradigmaa on tapahtumassa Suomessakin.

Väilyhteenveto

Suomalaisessa sosiologiassa on tapahtunut 1960-luvulta lähtien ainakin seuraavia muutoksia:

1) kvantitatiivisen tutkimuksen ylivalta 1960-luvulla 2) kvantitatiivisen tutkimuksen ja ”positivismin” kritiikki sekä ylivalan murtuminen 1960–1970-luvuilla 3) kvalitatiivisen tutkimuksen laajeneminen 1970- ja 1980-lukujen vaihteesta lähtien 4) feministisen naistutkimuksen tulo yhteiskunta- ja humanistisiin tieteisiin 1970–1980-luvuilla ja institutionalisoituminen 1990-luvulla 5) lingvistinen käänne ja konstruktionismi 1980- ja 1990-luvuilla ja niiden institutionalisoituminen professorinimitysten kautta 1990-luvulla 6) kvalitatiivisen tutkimuksen kritiikin alkaminen voimistuminen 1990-luvulla 7) realistisen näkökulman nousu 2000-luvun alusta lähtien 8) pragmatismien tulo konstruktionismin ja realismin haastajaksi 2000-luvun alussa. Ei ole mitään syytä olettaa, että paradigmatvaihdokset, pienet tieteelliset vallankumoukset loppuisivat 2000-luvulla.

Suomalainen sosiologia on siis muuttunut – ja muuttuu – jatkuvasti. Elämme par’aikaa kiinnostavia aikoja, sillä argumentit tiivistyvät, kun paradigmat vaihtuvat. Ilmassa on intellektuaalisen urheilujuhlan tuntua. Suomalaisen sosiologian kehitys on seurallut viiveellä kehitystä sosiologian suuremmissa länsimaisissa keskuksissa, joissa tapahtuneet muutokset taas ovat heijastelleet tieteenfilosofiassa tehtyjä uusia avauksia. Positivismi, konstruktionismi, realismi ja pragmatismi ovat tieteenfilosofisia suuntauksia. Erityisesti realismi eri muodoissaan ja pragmatismi ovat viime aikoina saaneet kasvavaa huomiota. Suomessa tehdään erittäin korkeatasoista tieteenfilosofista tutkimusta, joten suomalaisilla sosiologeilla on kotikenttäetä siinä mielessä, että he voisivat periaatteessa ottaa käyttöönsä uusia tieteenfilosofisia ideoita jo ennen ulkomaisia kollegojaan. Tämä kuitenkin edellyttäisi sosiologikunnan filosofisen sivistyksen syventymistä. Filosofisen sivistyksen puute on mielestäni keskeisin syy siihen, että suomalaiset sosiologit aivan liian helposti viehättyvät uusista sosiologisista muotivirtauksista, joihin sattuvat maailmalla liikkeessaan tai kirjoja lukiessaan törmäämään. Suomalaisessa sosiologiyhteisössä on intellektuaallista potentiaalia, joka periaatteessa mahdollistaisi pääsemisen maailman tai ainakin Euroopan sosiologiyhteisön eturiviin, suunnannäyttäjäksi, pois perässä seuraajan ja matkijan asemasta. Tähän kuitenkin tarvittaisiin reflektiivistä tietoisuutta sosiologian nykyisten paradigmojen perustavista lähtökohdista ja rohkeutta pyrkiä niiden ylittämiseen. Nojatuolikritiikki ei riitä vaan on tehtävä reflektiivistä empiiristä ja teoreettista tutkimusta ja metodologisia kokeita.

Suomalainen sosiologia on 1950-luvun puolivälissä alkaneen ja 1960-luvun kestäneen kultakaudensa jälkeen vähitellen menettänyt yhteiskunnallista merkitystään. Tämän hetken valtavirtasosiologiaa on konstruktionistisen ja lingvisti-

sen käänteeseen myötä 1990-luvulla ilmaantuneet uudet lähinnä tekstien analysointiin keskittyneet diskurssianalyttiset, retoriikka-analyttiset, narratiiveja tutkivat suuntauksukset. Konstruktionistislingvistisen käänteeseen seurauksena suomalainen sosiologia, ainakin julkisuudessa esiintyvä sosiologia, on keskittynyt tutkimaan mikrotason ilmiöitä tai tekstien muodossa esiintyviä ilmiöitä, jolloin yhteiskunnan rakenteellisen tason muutokset ovat jääneet liiaksi pimentoon. Konstruktionistiseen käänteeseen liittyvät myös relativistiset todellisuus- ja totuuskäsitykset, joiden mukaan sosiologiakin on vain yksi diskurssi muiden joukossa, eikä sen teorioita tai havaintoja voi pitää sen todempina kuin minkä hyvänsä muun diskurssin havaintoja. Konstruktionismiin liittyy myös eettinen relativismi, jonka mukaan sosiologia ei voi opettaa ihmisille, mikä toiminta on hyvää ja mikä pahaa, tai mikä politiikka vaikkapa suhteessa rasismiin olisi suositeltavaa. Konstruktionismin myötä osa sosiologeista on ollut vaarassa menettää luottamuksensa tieteesensä, käsityksensä oikeasta ja väärästä ja halunsa tutkia laajoja tai vaikeita yhteiskunnallisia kysymyksiä. Sosiologit ovat itse luovuttaneet vaikutusvaltansa pois. Tavoitteeni on löytää tapoja palauttaa sosiologian yhteiskunnallinen relevanssi.

Vaihtoehtoja

Suomalaisen sosiologian metodologista keskustelua on viime vuosina elähdyttänyt taistelevien Perttien (Alasuutari ja Töttö) kiista (Töttö 1997, 2000, 2004, Alasuutari 1993, 1999). Perttien konstruoimien maailmojen ontologiset lähtökohdat eroavat. Pertti Alasuutarin maailma jakautuu kahtia luontoon ja yhteiskuntaan, eli hän edustaa ontologista dualismia. Pertti Töttö taas on ontologisen monismin kannattaja. Hänen mielestään ei ole perusteita väittää, että luonto ja yhteiskunta tai kulttuuri olisivat erilaisia todellisuuden osia. Näistä ontologisista eroista seuraavat sitten Perttien perustavat metodeihin liittyvät näkemyserotkin. Pertti Alasuutari edustaa metodologista dualismia, eli hänen mielestään luontoa on tutkittava luonnontieteen ja yhteiskuntaa tai kulttuuria yhteiskuntatieteiden metodeilla. Alasuutarin mielestä nämä menetelmät eroavat perustavalla tavalla toisistaan: luontoa selitetään, kulttuuria ymmärretään. Töttö taas kiistää tämän metodologisen dualismin ja esittää sen sijaan, että todellisuutta voidaan tutkia yhden metodin tai näkökulman avulla, joka perustuu kausaaliseen ajatteluun, havaintojen ja havaintojen takana olevan teoreettisen todellisuuden tunnustamiseen. Tötön epistemologinen ajattelu siis edustaa pientä tai maltillista realismia. Alasuutarin ja Tötön keskustelusta paljastuu suuria ongelmia, jotka johtuvat siitä, että kumpikaan heistä ei ole itse asiassa reflektoinut omia ontologisia ja epistemologisia lähtökohtiaan. He molemmat tekevät konstruktionistisen virhepäätelmän. Lisäksi he molemmat nojaavat käsityksissään klassiseen mekaniikkaan tieteen ideaalina.

Oma, vaihtoehtoinen ontologinen lähtökohtani perustuu todellisuuden jakamiseen Karl Popperia ja Ilkka Niiniluotoa mukaillen kolmeen maailmaan, joita kaikkia tutkitaan erilaisilla menetelmillä, koska näissä maailmoissa oleskelevat oliot ovat erilaisia. Mutta vaikka menetelmiä onkin monia, ajattelen kuitenkin metodologisen monismin mukaisesti, että kaikki menetelmät perustuvat – toimintana – pitkälle samoihin periaatteisiin: **koska kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen tutkimus ovat ihmisten toimintaa, ne molemmat konstruoivat todellisuutta koskevaa tietoa**. Epistemologiani on siis konstruktionistinen. Kvantitatiivisen metodin käyttäjät teeskentelevät olevansa tieteellisempiä ja objektiivisempiä kuin kvalitatiivisiin metodeihin pitäytyvät. Sama asetelma on erityisesti kvantitatiivisia menetelmiä kuvaavissa oppikirjoissa. Vastakkainasettelu kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien välillä palvelee pikemminkin tieteellisen kentän herruudesta käytävää kamppailua kuin edesauttaa sosiologiaa eteenpäin vievää metodologista dialogia.

Täydennän kolmen maailman erottamiseen – mikä ei tietenkään ole absoluuttista – perustuvaa ontologista lähtökohtaa erottamalla yhteiskunnan eri tasot vertikaalisesti. Tämän toivon helpottavan sosiologisten teorioiden maailmojen joidenkin rajoitusten mutta myös yhtymäkohtien tunnistamista, sillä voidaan hyvin olettaa, että niin sosiologiset teoriat kuin metoditkin ovat käypiä vain tietyn tasoisten ilmiöiden tutkimiseen. Tämä erottelu ei sinänsä ole uusi, sillä jo Merton on puhunut middle range teorioista ja Marx taas yhteiskunnan perustasta ja päällysrakenteesta. Erotteluni, jota kutsun tasospesifydeksi, kontribuutio sosiologian teoreettiseen ja metodologiseen keskusteluun voisi olla se, että ilmiöiden, jotka elävät tai ovat olemassa eri tasoilla, oletetaan olevan jossakin määrin omalakisia. Siksi on käytettävä kullekin tasolle sopivia menetelmiä ja teorioita sekä käsitteitä. Mikäli näin ei menetellä joudutaan ratkaisemattomiin ongelmiin, jota Tötön ja Alasuutariinkin keskustelu osoittaa ja johon myös Heiskalan (2000) sinänsä kunnioitettava pyrkimys kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa kaatuu.

Lisäksi mielestäni on aika romuttaa lopullisesti Weberin lanseeraama ja esimerkiksi Tötön kannattama tieteen arvovapausteesi. Mielestäni ei ole mahdollista, että sosiologia olisi yhteiskunnallisesti puolueetonta. Kuten edellä totesin, kun tutkija valitsee tutkimuksen teemat, kohteet, metodit, teoriat ja käsitteet hän tekee arvovalintoja. Näillä valinnoillaan tutkija konstruoii suhteen itsensä ja yhteiskunnan välille. Tämän suhteen osapuolia ovat tutkijan tutkimuskohteet, eri sosiaalisissa asemassa olevat ihmiset, tiedotusvälineet ja julkisuus yleensä, poliittiset päättäjät ja virkamiehet ja toiset tutkijat. Tutkijalla on jonkinlainen suhde kaikkiin näihin ryhmiin. Minkälaiseksi nämä suhteet muodostuvat riippuu käsittääkseni ensisijaisesti tutkijan arvoista. Tässä yhteydessä erityisesti nais-, toiminta- ja nuorisotutkimuksesta sekä rasismien tutkimuksesta on saatu arvokkaita kokemuksia.

Eräs keskeinen ajatus, jota kannatan mutta, jota on toistettu kyllästymiseen asti suomalaisissa (Alasuutari 1993, 1999, Alkula – Pöntinen – Ylöstalo 1994, Toivo-

nen 1999) ja ulkomaisissa (Bryman 1988, Silverman ed. 1998, Lincoln – Guba 2003) metodologisissa tai metodisissa teoksissa, on että kvalitatiivisia ja kvantitatiivisia menetelmiä tulisi käyttää samoissa tutkimuksissa täydentämässä toisiaan. Tämä toteamus on useimmiten jäänyt pelkästään retoriseksi. Eri menetelmien yhteiskäytön ja toisiaan täydentävyyden metodologisia, ontologiaan ja epistemologiaan perustuvia yhtäläisyyksiä ei ole juurikaan etsitty. Päinvastoin on pidetty yllä ja jopa vahvistettu kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien eroja (esimerkiksi Alasuutari 1993 ja 1999).

Käsitykseni on, että kvalitatiiviset ja kvantitatiiviset metodit voi sovittaa yhteen myös perusolettamuksiltaan. Tämä edellyttää kvantitatiivisen paradigman ”puhdistamista” siihen liitetyistä ideaalittyyppisistä käsityksistä, joista osa on peräisin menetelmien ja sosiologian syntyajoilta 1800-luvulta ja osa on tarttunut mukaan myöhemmin. Puhdistaminen tapahtuu tarkastelemalla sitä, mitä kvantitatiivisilla menetelmillä käytännössä tehdään ja mitä kvantitatiivisen tutkimuksen oletukset todellisuudesta ja tiedosta sekä muista olennaisista metodologisista kysymyksistä ovat käytännössä. Tätä yritin ”Erilaisuus Venäjällä” -tutkimushankkeessa, jossa tarkoitukseni oli siis tutkia sosiologista tutkimusta sosiologisesti. Tämä tarkoitti sitä, että yritin tutkia, mitä sosiologit todella tekevät, mihin he uskovat, mitä arvoja he ylläpitävät, vahvistavat ja välittävät yleisölle ja uusille sosiologipolville, eli sitä minkälaisia maailmoja he konstruoivat tehdessään sosiologista tutkimusta. Sosiologian metodologisissa keskusteluissa on liian pitkään otettu todesta se, mitä sosiologit sanovat tekevänsä, sen sijaan että olisi tutkittu ja reflektoitu sitä, mitä he todella tekevät. Koska on otettu todesta oppikirjaesitykset tutkimuksen tekemisestä ja oppikirjoissa konstruoidut viholliskuvat toisten paradigmojen piiriin kuuluvista tutkimuksista, on jäänyt huomaamatta, että kaikki sosiologit tekevät tutkimuksissaan samoja asioita: konstruoivat maailmaa koskevia havaintoja, tulkitsevat, ymmärtävät ja selittävät havaintoja, ja pyrkivät *tekemisensä* perusteella vakuuttamaan lukijansa siitä, että juuri heidän konstruoimansa maailma on todenmukaisin.

Usein sosiologiassa ajatellaan virheellisesti siten, että sosiaalista maailmaa hahmotetaan vain teorioissa ja että metodit ovat edellytyksettämiä tapoja hankkia tietoja sosiaalista ilmiöistä. Kuitenkin on niin, että myös sosiologiassa käytetyt metodit voidaan ymmärtää teorioiksi sosiaalisesta maailmasta. Tästä syystä sosiologian metodologia ei ole mielekäästä, jos se kohdistuu vain metodien tutkimukseen vaan sen tulee kattaa myös teoriat. Käsitteiden avulla ilmiöt nimitään ja teorioiden avulla niitä tulkitaan tai selitetään. Myös metodit itsessään nimeävät ilmiöitä ja tekevät niitä näkyviksi. Metodit sisältävät maailman implisiittisiä selityksiä ja rajaavat joitakin mahdollisia tapoja selittää maailmaa pois.

Sosiologia on puhetta laajasta kohteesta, yhteiskunnasta. Ilkka Niiniluoto kirjoitti vuonna 1987 seuraavaa tieteen suhteesta yhteiskuntaan: *Tiedeyhteisön on onnistuttava osoittamaan, että yhteiskunnan kannattaa antaa taloudelliset ja hal-*

linnolliset edellytykset tutkimus- ja opetustyössään vapaalle ja kriittiselle laitokselle, joka on ennakolta sitoutunut vain aidon tiedon luomisen ja välittämisen intressiin. Tällöin tiede voi säilyä hengissä, jos tiedeyhteisöllä on riittävästi tietoa ja moraalia oman autonomiansa ylläpitämiseen. (Niiniluoto 1987, 113). Sosiologian suhde kohteeseensa voi olla hyvin monenlainen mutta joka päivä, kaikessa tutkimuksessa – ja myös opetuksessa – on syytä pitää mielessä myös se kannattaako yhteiskunnan todella maksaa siitä, mitä kulloinkin teemme. Sosiologian autonomian säilyttäminen ei voi merkitä eristäytymistä yhteiskunnasta. Sosiologian ja yhteiskunnan suhteista huolestuneiden kannattaa muistaa, että ennemmin tai myöhemmin sosiologian kohde puhuu takaisin sosiologeille.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti 1989. Erinomaista rakas Watson, Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Hanki ja jää. Helsinki.
- Alasuutari, Pertti 1993. Laadullinen tutkimus. Vastapaino. Tampere.
- Alasuutari, Pertti 1999. Laadullinen tutkimus. 3. Uudistettu laitos. Vastapaino. Tampere.
- Alasuutari, Pertti (toim.) 1984. Keskustelua laadullisesta sosiaalitutkimuksesta. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, sarja C 28/1984. Tampere.
- Alasuutari, Pertti – Siltari, Jorma 1983. Miehisen vapauden valtakunta. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, sarja B 37, Tampere.
- Allardt, Erik 1995. Suunnistuksia ja kulttuurisokkeja. Otava. Helsinki.
- Allardt et alia 1992. Allardt, Erik – Alapuro, Risto – Alestalo, Matti: Suomalaisen sosiologian historiasta. Teoksessa Alapuro, Risto – Alestalo, Matti – Haavio-Mannila, Elina. Suomalaisen sosiologian historia. WSOY. Porvoo.
- Allardt et alia 1958. Allardt, Erik – Jartti, Pentti – Jyrkilä, Faina – Littunen, Yrjö 1958. Nuorison harrastukset ja yhteisön rakenne. Porvoo.
- Alkula, Tapani – Pöntinen, Seppo – Ylöstalo. Pekka 1994. Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät WSOY, Helsinki.
- Berger, Peter – Luckman, Thomas 1966. The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Penguin Books. London. (suomeksi 1994).
- Bryman, Alan 1988. Quantity and quality in social research. Unwin Hyman. London.
- Collins, Randall 1981. On the Microsociological Foundations of Macrosociology. American Journal of Sociology. Vol 86, No 5.
- Eskola, Antti 1997. Jäähvöisluentoja. Hanki ja Jää. Tammi. Helsinki.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Tampere.
- Garfinkel, Harold 1984/1967. Studies in Ethnomethodology. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony 1984. The Constitution of Society, Outline of the Theory of Structuration. University of California Press. Berkeley.
- Grönfors, Martti 1982. Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. WSOY. Porvoo.

- Haavio-Mannila, Elina – Snicker, Raija 1980. Päivätanssit. WSOY. Porvoo.
- Heiskala, Risto 2000. Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa. Gaudeamus. Helsinki.
- Hoikkala, Tommi 1987 (toim.). Kieli, kertomus, kulttuuri. Gaudeamus. Helsinki.
- Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi 1991. Diskursseja rakentamassa. Näkökulma sosiaalisten käytäntöjen tutkimiseen. Tampereen Yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia, sarja A, no 2. Tampere.
- Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero 1993. Diskursisianalyysin aakkoset. Vastapaino. Tampere.
- Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero 1999. Diskursisianalyysi liikkeessä. Vastapaino. Tampere.
- Kankaanpää, Arto 1990. Turkulaisen sosiologian pitkä linja? Teoksessa Kivinen, Osmo toim. Muutoksen pysyvyys, sosiologisia näkökulmia yhteiskuntaan. Turun yliopiston julkaisusarja, sarja C, osa 83. Turun yliopisto. Turku.
- Kaukonen, Erkki 1986. Sosiologia-lehden kaksi vuosikymmentä. Sosiologia 4/1986.
- Lincoln, Yvonna S. – Guba, Egon G. 2003. Paradigmatic Controversies, Contradictions, and emerging Confluences. Teoksessa Denzin, Norman K – Lincoln, Yvonna S. (eds). The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues. Sage. Thousand Oaks.
- Mäkelä, Klaus 1990 (toim.). Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Gaudeamus. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka 1983. Tieteellinen päättely ja selittäminen. Otava. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka 1984. Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen ja teorian muodostus. 2. painos. Otava. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka 2003. Totuuden rakastaminen. Tieteenfilosofisia esseitä. Otava Helsinki.
- Palonen, Kari – Summa, Hilka 1996. Pelkkää retoriikkaa. Vastapaino. Tampere.
- Puuronen, Vesa – Tormulainen, Tuomo 1985. Huomioita Pohjois-Karjalan kuntien nuorisotyön määrällisestä kehityksestä. Teoksessa Ehrnrooth, Jari – Puuronen, Vesa – Tammi, Timo – Tormulainen, Tuomo. Tarkasteluja nuorisotyön murroksesta ja nuorison asemasta Pohjois-Karjalassa. Joensuun Yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita n:o 10. Joensuu 1985. S. 40–58.
- Puuronen, Vesa 1987a. Nuorisojärjestö, järjestönuori, yhteiskunta – nuorten järjestötoiminnan sosiologisen tutkimuksen ongelmia. Joensuun Yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen tutkimuksia n:o 80. Joensuu.
- Puuronen, Vesa 1987b. Nuorisojärjestöt ja yhteiskunnan muutos. Tutkimus nuorisojärjestöjen toiminnasta Pohjois-Karjalassa 1970- ja 1980-luvuilla. Joensuun Yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita N:o 2/1987. Joensuu.
- Puuronen, Vesa 1989. Nuorisoryhmien toiminta ja toiminnan mieli. Joensuun yliopisto, kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia n:o 24. Joensuu.
- Puuronen, Vesa 1995. Nuoret maailmansa rakentajina? Tutkimus nuorisososiologian metodologiasta ja nuorten keskusteluista. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 21. Joensuu.
- Puuronen, Vesa – Sinisalo, Pentti – Miljukova, Irina – Shvets, Larissa (eds.). Youth in a Changing Karelia. A Comparative Study of Everyday Life, Future Orientations and Political Culture of Youth in North-west Russia and Eastern Finland. Ashgate. Aldershot 2000.
- Puuronen, Vesa toim. 2001. Valkoisen vallan lähettiläät. Rasismin arki ja arjen rasismi. Vastapaino 2001.
- Puuronen, Vesa 2003a. Arkipäivän rasismi Suomessa. Teoksessa Raisa Simola – Kaija Heikkinen (toim.). Monenkirjava rasismi. Joensuu University Press 2003.
- Puuronen, Vesa 2003. Tappavat aatteet. [Http://www.nettikirja.com](http://www.nettikirja.com). Helsinki 2003.

- Puuronen, Vesa 2004a. Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta tienhaarassa. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitos. Raportteja 8/2004. Joensuu.
- Salonen, Toivo 2003. Filosofian sanat ja konseptit. Lapin yliopiston menetelmätieteellisiä julkaisuja. Esseitä, puheenvuoroja ja raportteja 2. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Schutz, Alfred 1967/1932. *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press. New York. (suomennettu vuonna 2007).
- Silverman, David (ed.) 1998. *Qualitative research: theory, method and practice*. Sage. London.
- Stolte-Heiskanen, Veronica 1992. Sosiologia vakiintuneena tieteenä. Teoksessa Alapuro, Risto – Alestalo, Matti – Haavio-Mannila, Elina. *Suomalaisen sosiologian historia*. WSOY. Porvoo.
- Suhonen, Pertti 1983. Pehmeät menetelmät sosiaalitutkimuksessa: käytännön kokemuksia ja keskustelua. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Sarja B:38. Tampere.
- Sulkunen, Pekka – Alasuutari, Pertti – Nätkin, Pirjo – Kinnunen, Merja 1985. *Lähioravintola*. Otava. Keuruu.
- Suomi, Juhani 1994. *Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968*. Otava. Helsinki.
- Tainio, Liisa toim. 1997. *Keskusteluanalyysin perusteet*. Vastapaino. Tampere.
- Toivonen, Timo 1999. *Empiirinen sosiaalitutkimus: filosofia ja metodologia*. WSOY. Helsinki.
- Töttö, Pertti 1982. Yhteiskuntatiede ja toiminta, objektivismin kritiikistä yhteiskuntatieteiden metodologiassa. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Sarja A:55/1982. Tampere.
- Töttö, Pertti 1997. *Pirullinen positivismi, kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle*. Kampus Kustannus. JYY julkaisusarja n:o 41. Jyväskylä.
- Töttö, Pertti 2000. *Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua*. Vastapaino. Tampere.
- Töttö, Pertti 2004. *Pinnallista ja syvällistä. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Vastapaino. Tampere.
- Ziehe, Thomas 1986. *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Universitets förlag. Malmö.

Poliitikko, tiede ja arvostelukyky

Tieteen arvovapaus politiikan puolustuksena

Kari Palonen

Max Weberin kuuluisa arvovapausteesi on esitetty puhtaimmin hänen artikkeleissaan objektiivisuudesta (1904) ja arvovapaudesta (1917) sekä tieteestä ammattina tai kutsumuksena (1919b). Jo aikalaiset ymmärsivät häntä huonosti (ks. Weber 1913 ja siihen liittyvä keskustelu, *Äußerungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuß des Vereins für Sozialpolitik*, (1913). Myöhempi weberologia, varsinkin englanninnosten varassa toimiva kirjallisuus, oppikirjaistetuista populaariversioista puhumattaakaan, ovat kääntäneet Weberin ajatuksen lähes vastakkaiseksi. Onkin aihetta kerrata lyhyesti se historiallinen tilanne, johon Weberin puheenvuorot liittyivät.

Arvovapauden (*Wertfreiheit*) puolustus kohdistuu Weberillä kahteen näennäisen vastakkaiseen ajatukseen, ”politiikan” tieteeseen ja ”tieteen” politiikkaan kohdistamaan kontrolliin. Hallitukset ja viranomaiset sekä erilaiset muut ”mahdit”, Weberin sanontaa käyttäkseni, ovat usein sekaantuneet sekä siihen mitä ja miten tutkitaan että siihen, kuka pääsee tutkimusta tekemään. Keisarillisessa Saksassa jälkimmäinen aspekti oli keskeinen. Preussissa vallitsi kulttuuriministerin mukaan nimetty *System Althoff*: ministeriön virkamiehet kontrolloivat sitä, kenellä oli yliopistossa lupa opettaa (*venia legendi*). Fyysikko Leo Arons ei saanut dosentuuria, koska hän oli sosialidemokraattisen puolueen jäsen. Vuonna 1906 Robert Michels kokeili, Max Weberin tukemana, koskeeko sama kielto muitakin Saksan osavaltioita. Erilaisin tekosyihin vedoten myös Michelsin yritys kaadettiin ja hän joutui hakemaan opetuslupaa Sveitsistä ja Italiasta. Weber käynnisti kampanjan koko Saksan yliopistolaitosta vastaan (ks. Weberin kirjeenvaihto Michelsin ym. kanssa v. 1906–1908, Weber 1992). Hän puolustaa esimerkiksi anarkistien oikeutta opettaa valtio- ja oikeustieteitä sillä perusteella, että asettuessaan vallitsevan järjestyksen ulkopuolelle he saavuttavat tutkimuksen tarvitseman etäisyyden kohteeseensa (Weber 1917, 496).

Wertfreiheit tarkoittaa Weberillä tässä sen tunnustamista, että tutkijan yleisistä poliittisista tai muista normatiivisista sitoumuksista ei voida päätellä hänen tutkimuksensa johtopäätöksiä. Tutkimuksessa on erotettava toisistaan *Wertfreiheit* ja *Wertbeziehung* (erit. Weber 1917): tutkimusta ei voi tehdä ilman jonkinlaista

mielenkiintoa asiaan, ja itse kysymyksenasetteluun sisältyy aina normatiivisia sitoumuksia, mutta tästä ei seuraa, että tutkija etukäteen tietäisi, mihin ”tuloksiin” hän päätyy. Päinvastoin tutkimuksen kohde ja aineisto sallivat hänelle lukuisia erilaisia tulkinta- ja päätelmämahdollisuuksia, samalla kun hän voi myös tutkimuksensa ansiosta päätyä revisoimaan alkuperäisiä normatiivisia sitoumuksiaan.

Weber piti etenkin 1800-luvulla muotiin tulleita yrityksiä ”tieteellistä” politiikka suoranaisena holhouksena. Nekin jotka eivät pitäneet tätä mahdollisena, pyrkivät tieteen tai asiantuntemuksen nimissä rajoittamaan poliitikkojen pelivaraa (esim. Seeley 1883). Weber toki tukee sen huomioon ottamista poliittisissa päätöksissä, mitä ihmiset voivat tehdä ja mitä he kulloinkin tahtovat, mutta kiistää ”varman” tai ”luotettavan” tiedon saavuttamisen mahdollisuuden. Ja vaikka varma tieto olisikin mahdollista, sekin olisi joka tapauksessa yksinään riittämätön ratkaisujen tekemiseen, joka on ihmisten päätösvallan asia (Weber 1904, 150–151). Arvokysymykset ovat aina poliittisia kysymyksiä, joista kiistelemine ei ole pelkästään mahdollista, vaan myös toivottavaa ja asianmukaista (ma., 153).

Tämän konseptin taustalla on käsitys tutkijan ja poliitikon ideaalityypeistä. Weber ottaa etäisyyttä traditionaaliseen tutkijan ideaaliin, joka ei osaa käsitellä ”polyteistisiä” tilanteita, joissa on olemassa kilpailevia kriteereitä sille, mikä on arvokasta ja toivottavaa (ks. erit. Weber 1919b). Sen sijaan hänen muodostamansa poliitikon ideaalityyppi nojautuu keskeisesti sen varaan, että poliitikon on varauduttava toimimaan nimenomaan silloin, kun hänen toiminnalleen asetetaan vastakkaisia vaatimuksia ja hänen on osattava myös tulla toimeen ratkaisujen erilaisten mutta yhteensovittamattomien normatiivisten arviointiperiaatteiden kanssa (ks. Weber 1919a, erit. 80–88). Tutkijoilla on tässä suhteessa paljon opittavaa poliitikoilta.

Poliitikko – historiallinen ideaalityyppi

Demokratisoinnin paradokseja on se, että poliittisten toimijain lukumäärän moninkertaistaminen on poikkeuksetta yhdistynyt heidän välistensä erojen korostumiseen, weberiläisittäin puhuen tilapäis- ja ammattipoliitikkojen välisen jaon kärjistymiseen. Demokratisoituminen toi mukanaan uudentyyppiset ammattipoliitikot ja heidän valtansa kasvun eriasteisiin politiikan harrastelijoihin nähden. Tämä on taustalla siinä massiivisessa poliitikkokritiikissä, joka 1800-luvun lopulta lähtien ensin Yhdysvalloissa ja sitten Euroopassa nousee osaksi poliittista keskustelua, ajoittain siirtyen taka-alalle, ajoittaen voimistuen. Tämä poliitikkokritiikin historia ansaitseekin lähempää huomiota.

Max Weberin mukaan keskenään avoimesti vallasta kamppailevia poliitikkoja on vain länsimaissa (*im Okzident*) (Weber 1919a, 41–42, 54). Erityisesti ”politiikasta elävä” päätoiminen ammattipoliitikko on myös lännessä varsin uusi ilmiö,

joka on yhteydessä äänioikeuden laajentamiseen 1800- ja 1900-luvuilla. Kuten James Bryce (1889/1914) ja Moisei Ostrogorski (1903/1912) klassissa töissään esittävät, ammattipoliitikkojen nousu alkaa *the spoils systemin* käyttöönotosta USA:ssa Andrew Jacksonin presidenttikaudella (1829–1837) (ks. Bryce mt., 805–813). USA:ssa vaaleja oli paljon ja niissä niin paljon voitettavaa ja hävittävää, että puolueiden kampanjat vaativat omat organisaationsa, päätoimisen ja palkatun ammattipoliitikon. Puoluepamppu (*boss*) ja vaalipäällikkö (*election agent*) ovat politiikan klassisia esimerkkejä politiikasta elävästä poliitikosta.

Toinen poliitikon ideaalityypin historiallinen lähtökohta on brittiläinen parlamentaarikko. Parlamentaarisen politiikan taitavaa, mutta vuoteen 1912 palkatonta ja osa-aikaista poliitikkoa ihailtiin Britanniassa. 1700-luvun kuluessa Britannian parlamenttiin vakiintui menettelytapa- ja puhekäytäntöjä joiden taitava hallinta oli keskeinen parlamentaarikon valtaresurssi (ks. Redlich 1905). Samaan aikaan käynnistyi hallituksen parlamentarisoituminen (ks. Turcka 2007), ja Britannian parlamentin tärkeimmäksi tehtäväksi tuli hallituksen valitseminen ja erottaminen (*cabinet governmentistä* ks. Bagehot 1867). Vielä vuonna 1867 parlamenttireformin jälkeenkin monet konservatiivit kaipasivat vanhaa parlamentin käsityöläistä (ks. esim. *Politics as Profession*, 1869). Kuitenkin äänioikeuden laajennus, vaalipiirikohtaisen kilpailun lisääntyminen ja omakohtaisen puhumalla politikoinnin tärkeys muuttivat parlamentaarikon tyyppiä ja hänen retorisia käytäntöjään (ks. esim. Curzon 1913).

Ranskan kolmas tasavalta, jossa parlamentti oli vahva, mutta hallitukset ja puolueet heikkoja, sen sijaan aktualisoi uudelleen parlamentaarisen poliittikotyyppin, jossa retorisisilla pätevyyksillä oli erityinen arvo: asianajajat, journalistit ja opettajat olivat keskeisiä parlamentaarisen politiikan toimijoita (ks. Rousselier 2000). Weber puolestaan korostaa hallituksen ja byrokratian parlamentaarisen kontrollin merkitystä ja mm. virkakunnan tiedolliseen ylivoimaan vastaamaan kykeneviä ammattiparlamentaarikkoja (Weber 1918, erit. 226–248, ks. Palonen 2007)

Se mitä nykyisin kutsutaan poliitikoksi on paljolti näiden kahden tyyppin sulautuma. Weberin ilmaus *Honoratioren* (1919a, 59–64) kuvaa sitä, kuinka vaaleista ja joukkokannatuksesta piittaamaton, herrasväen harrastelijapuolueiden amatööripoliitikko oli ensimmäisen maailmansodan jälkeen muuttunut anakronismiksi. Kuitenkaan vaali- ja puolueorganisaatioihin kiinnittynyt toimitsijapoliitikko ei koskaan saavuttanut sellaista ylivaltaa parlamenttiin ja hallitukseen nähden kuin mitä esimerkiksi Ostrogorski pelkäsi (Saksan osalta vrt. Anderson 2002, 294–299). Poliittisen kalenterin tihentyminen on edellyttänyt parlamentaarisen politiikan muuttumista päätoimiseksi ja palkatuksi: esimerkiksi opiskelijat eivät suostu siihen, että professori hoitaisi virkaansa kansanedustajuuden siivellä. Korko- ja osinkotulojensa varassa puhtaasti politiikalle eläviä ammattipoliitikkoja (Weber 1919a, 54–55) ei enää juuri ole edes kurioositeetteina.

Poliitikon kaksinainen lähtökohta antaa myös mahdollisuuden erottaa toisistaan antidemokraattinen ja antiparlamentaarinen poliitikkokritiikki. Edellisellä tarkoitan sitä nostalgialla, joka ammattimaisen, päätoimisen ja palkatun poliitikon kritiikkiä keppihevosenä käyttäen kohdistuu siihen, että kuka tahansa voi sekaantua politiikkaan, josta on tullut osa ihmisten päivittäistä elämää. Tämä 1800-luvun viimeiseltä kolmannekselta lähtien eri maissa toistettu kritiikki kohdistuu vaaleihin ja puolueisiin mekanismeina, jotka vaativat politiikan professionalisointia ja kyseenalaistavat vakiintuneet ja ajallisesti rajoittamatonta valtaa käyttävät auktoriteetit (ks. Anderson 2002, 242–276). Myös sitä mm. anarkismista, Pariisin kommuunista ja Venäjän vuoden 1905 vallankumouksesta inspiraationsa saanutta ultrademokraattista kritiikkiä, joka haluaa korvata parlamentit neuvostoilla tai puolueet suoran toiminnan ”liikkeillä”, uhkaa sama nostalgia ja diletantismien ihannointi. Poliitikko on myös sen kannattajille kirosana.

Antiparlamentaarisen kritiikin lähtökohta on nähdä parlamentti puheliaisuuden (*bavardage*) paikkana (parodiasta ks. Mill 1861, 117). Tämä kritiikki on 1800-luvulta lähtien kuulunut niin monarkistien, äärioikeiston, byrokraattien ja teknokraattien kuin myös anarkistien ja muiden suoran toiminnan julistajien toistuviin topoksiin. Tälle kritiikille tyypillistä on vaatia, että sanat on erotettava teoista, väittää että poliitikot eivät ymmärrä sitä että ”asiat sinänsä” vaativat nopeita ratkaisuja tai että vaaleilla valitut parlamentaarikot ovat pakostakin diletanteja. Populistisessa variantissa katsotaan, että kansanedustajat ovat liaksi irtaantuneet äänestäjiensä tahdosta ja vaaditaan heille ”imperatiivista mandaattia”, kun taas antipopulistisessa variantissa tuetaan väitettä, että kansanedustajat ovat liaksi sidoksissa vaaleihin ja äänestäjiin eivätkä sen vuoksi ymmärrä ”kokonaisuutta” tai ”asian vaatimuksia”.

Antidemokraattisen ja antiparlamentaarisen poliitikkokritiikin yhdistää oletus, että poliitikoista on tullut ihmisryhmä, joka elää omassa maailmassaan. Samat ihmiset moittivat poliitikkoja sekä siitä, että heistä on tullut ammattilaisia, että siitä, että poliitikko ei kuitenkaan ole ”oikea” ammatti.

Edustuksellinen demokratia on 1800-luvun poliittisen teorian innovaatio, joka revisioi valtiomuototypologiat, ja jonka poliittinen omaleimaisuus vasta paljon myöhemmin on ymmärretty (ks. Rosanvallon 1992, 2000, Ankersmit 1996, 2002). Edustuksellisen demokratian juoni on se, että tilapäispoliitikot (ks. Weber 1919, 41) – jotka osallistuvat politiikkaan vain tilapäisesti mutta joilla on myös tilaisuus päättää pyrkiä ammattipoliitikoiksi – valitsevat keskuudestaan vaaleilla edustajikseen niitä, joiden voi olettaa olevan erityisen perehtyneitä, kiinnostuneita ja valmiita käsittelemään poliittisia kysymyksiä, samalla kun parlamentaarinen ja hallitusvalta pysyy määräaikaisena ja tilapäispoliitikkojen kontrollissa. Demokratisoituminen ei edellytä eikä vaadi kaikkien poliittisen kompetenssin ”tasoittamista”, mutta politiikka vaatii tiettyä erityiskompetenssia, jota harjoitetaan maallikkojen kontrollissa.

Poliittinen pätevyys ei kuitenkaan ole tutkintojen, ”tiedon”, ”asiantuntemuksen” tai edes ”tieteen” tuottamaa pätevyyttä. Sekä antidemokraattisen että antiparlamentaarisin poliitikon kritiikki on keskeisesti nojautunut tieteen auktoriteettiin. Seuraavassa jatkan Weberin kritiikkiä kyseenalaistaen sen oppikirjamaisen tiedekonseption, jolla tieteen etusijaa politiikasta sekä tieteen kategorista erottamista politiikan on tapana puoltaa.

Tutkija osittaispoliitikkona

Olen mielihyvin valmis erottamaan akateemisen kirjoittamisen tyylin esimerkiksi journalismista, vaikka monesti journalistiset analyysit ovat parempia kuin tutkimukset, etenkin silloin kun käsitellään oman ajan ilmiöitä. Mutta tieteen kohottaminen auktoriteetiksi, jonka nimissä puolustetaan milloin mitäkin asiaa, herättää samanlaista epäluuloa kuin mikä tahansa muukin auktoriteettien palvonta. Samalla tavalla kun esimerkiksi Tuija Pulkkinen korostaa naistutkimuksen poliittista luonnetta ja vaatii irtisanoutumista ”tiedeuskosta” (Pulkkinen 2001), politologienkin tulee olla ”ateisteja” tiedepuheen suhteen.

Yrjö Ruudun (1935) jälkeen kukaan suomalainen politologi ei olekaan julistanut, että kun lisätään politiikan tutkimusta, maan politiikan taso paranee. Monet myöntävät pettyneensä olettaessaan, että opiskelemalla psykologiaa oppii tuntemaan ihmisiä. Sen sijaan ekonomistit tuntuvat edelleen uskovan, että kun heidän akateemisia resurssejaan lisätään, ”maan talous saadaan kuntoon”.

Kansantaloustieteen professorina pääosan akateemisesta urastaan tehnyt Weber näki jo 100 vuotta sitten, että tämä on harhakuva. Weberin mukaan kansantaloustiede liittyi luontevasti luonnonoikeuden ja rationalismin maailmankatsomuksiin ja sisälsi optimistisen uskon todellisen rationalisoitavuudesta. Tuollainen tiede esti omien lähtökohtiensa problematisointia (Weber 1904, 185). Weberin tulkinta korostaa tieteen arvioinnin radikaalisti historiallista luonnetta. Ainakaan ihmistieteissä ei mene monta vuotta kun se mikä tänään esitetään auktoritatiivisena ”tietona”, julistetaan vanhentuneeksi opiksi tms., samalla kun ainakin jotkut vanhat teoriat ja tulkinnat voidaan aktualisoida uudelleen mukaan kiistoihin. Historiaton näkemys tutkimuksen ”edistyksestä” ja sitä vastaava välinpitämättömyys oman alan historiasta sekä historiallisen lähestymistavan kriittisen aparaatin soveltamisesta myös tieteiden historiaan on tiedeuskonnon tukipilareita. Sen sijaan Weberin mukaan historiallisille tieteille on tunnusomaista ”ikuinen nuoruus”.

Historiallisesti tarkastellen kunkin ajanjakson totena pidetystä tai selitysvoimallaan parhaiksi uskotuista teorioista tulee akateemisia muoteja. Jälkikäteen nämä muodit näyttävät rasittavan yhdenmukaisina jargoneina, joita opetellaan ja toistetaan mitä erilaisimmissa yhteyksissä. Esimerkiksi monissa virallisissa asiakirjoissa

1960- ja 1970-lukujen sosiologian ”rakenteet” ja ”funktiot” edelleenkin esitetään ikään kuin tosioloina eikä vain tiettyihin teoriakieliin ja -muoteihin sidonnaisina puhetapoina. Samoin esimerkiksi monien poliitikkojen sanastosta paistaa usein kovin selvästi läpi se, millä vuosikymmenellä, mitä tieteenalaa ja missä yliopistossa he ovat opiskelleet: hekään eivät ole kyseenalaistaneet tieteen auktoriteettia, eivät ole riittävästi poliitikkoja sen tehdäkseen. Akateemiset muodit ovat tarkoittamaton seuraus tiedepaatoksesta, ja niiden seuranta opettaa lukemaan edistyspuheita parodioina.

Toisin sanoen se mitä ”tieteellä” tarkoitetaan, tulee ymmärtää toisin kuin oppikirjoissa ja tiedeuskovaisten julistuksessa. Tieteessä ei ole kysymys kulloinkin todeksi uskottujen teorioiden joukosta, vaan pikemminkin tiede tarkoittaa sitä erityistä pelikenttää, jolla teoriakamppailua käydään, ylläpidetään ja provosoidaan. Kenelläkään ei ole valmiita kriteerejä sille mihin päämääriin pelissä pyritään, miten pelataan ja miten pelin siirtoja arvioidaan. Tämä kaikki tekee tieteestä epäilemättä moniulotteisempaa peliä kuin minä se on tapana esittää totuuspuolueen teksteissä.

Weber korostaa objektiivisuusartikkelissaan, että tieteessä tärkeää ei ole kulloisetkin teoriat tai ”tulokset”, vaan erilaisten perspektiivien – eri teorioiden, käsitteistöjen ja tutkimusotteiden niin tutkijain, tieteenalojen kuin yliopistojenkin tasoilla – välinen kamppailu, johon kuka tahansa tutkija voi koko ajan tuoda uusia perspektiivejä koeteltavaksi (Weber 1904, erit. 170–214). Yhden opin ylivalta, monoteismi tai monopoli, näytti se kuinka vastaananomattomalta tahansa, on Weberille tutkimuksen pysähtyneisyyden merkki.

Weberin objektiivisuusartikkelissa selkeästi esitetyllä tiedekonseptiolla on oma historiansa. Antiikin sofistit jo esittivät ajatuksen, että mille tahansa ajatukselle voidaan esittää vastaväite, renessanssin retoriikka nojasi asioiden tarkasteluun molemmilta puolilta (*in utramque partem*) (ks. esim. Skinner 1996). Weberin perspektivismi oli tietysti velkaa Friedrich Nietzschele, jonka yhteydet antiikin retoriikkaan ja sofistiikkaan on viime aikoina saatu paremmin näkyviin (*Werke* 2/4).

Perspektivistinen käsitys tieteestä on siis ”ateistinen” ja retorinen. Tähän liittyy se, että tiede ja politiikka eivät suinkaan ole erillisiä asioita, vaan yhteen kietoutuneita. On harhaanjohtavaa puhua vain tieteen poliittisista ehdoista ja seurauksista, kun politiikka on sisällä tieteessä, ei sen ulkopuolella. ”Valtaosuuksien tavoittelu ja vallan jakaantumiseen vaikuttaminen”, Weberin politiikkaformulaa siteeratakseeni, (Weber 1919a, 36) viittaa tieteen pelikentällä sekä uusien perspektiivien luomiseen että perspektiivien välisten voimasuhteiden muuntamiseen.

Myös tieteessä on voi erottaa asioiden politisointia ja niillä politikointia. Politisointi merkitsee pelivaran osoittamista sieltäkin missä sitä ei ole katsottu olevan, toisin sanoen jo käytettyjen perspektiivien problematisointia ja uusien konstruktioita. Politikointi merkitsee siirtoja käynnissä olevissa akateemisissa kamppailuissa tutkimuksen teesien ja argumenttien keinoin. Kuvaavaa muuten on, että suomen kielessä argumentin käsitteestä lähes puuttuu se retorinen ja poliittinen

ulottuvuus, jota esimerkiksi Quentin Skinner korostaa kirjoittaessaan: ”I take it that to mount an argument is always to argue *with* someone, is always to reason for or against a certain conclusion or course of action.” (Skinner 1984, 201).

Triviaalien ”totuuksien” sijasta tutkimuksessa on tavoiteltava tietoisien yksipuolista näkökulmaa (*einseitige Steigerung*, Weber 1904, 194–195). Näin toimivan tutkijan operaatioita ovat sellaiset retoriset siirrot kuin teoria-auktoriteettien kiistäminen tai syrjään paneminen, vakiintuneiden käsitysten kiistäminen ja spekulointi epäsovinnaisilla ajatuksilla, unohdettujen vaihtoehtojen näkyviin tuominen, omien profiloitujen käsitteiden ja tulkintaperspektiivien muodostaminen ja itsepintainen puolustaminen jne. Monissa näissä suhteissa tutkijalla on paljon opittavaa poliitikolta, toisissa suhteissa yleisillä kentillä pelaavat poliitikot voivat oppia tutkijan rajattuja ja mikroskooppisia pelejä analysoimalla.

Tieteen poliittinen aspekti ulottuu Weberin objektiivisuusartikkelissa myös siihen seikkaan, että deliberatiivisen retoriikan periaatteella tarkastella asioita vastakkaisilta puolilta on myös eksplisiittinen poliittinen esikuvansa. Tarkoitin tietysti Englannin parlamenttia. Toisin sanoen parlamentaarinen menettelytapa, jonka mukaan tilannetta tai esitystä ei voida kunnolla ymmärtää muuten kun tarkastelemalla sitä vastakkaisista ja toisilleen vaihtoehtoisista näkökulmista on Weberin keskeinen historiallinen malli tieteellisten kiistojen käsittelemiselle. Hän pitää kiinni ”objektiivisuudesta” (lainausmerkeissä) mutta tulkitsee sen uudelleen parlamentaariselle menettelylle analogiseksi ”reilun pelin” periaatteeksi (ks. tarkemmin Palonen 2008 ja 2010).

Kuitenkin tiede on vajavaista politiikkaa. Tutkija voi kannatuksesta piittaamatta tehdä ajatuskokeita ja spekuloida epärealistisillakin mahdollisuuksilla, kun taas poliittinen toimija ei voi radikaalisti pidättäytyä aktuellin tilanteen arvioinnista tai valinnoista siinä toimittaessa. Tutkijan on hyvä oppia ymmärtämään itsensä *osittaispoliitikkona*, joka pitää siitä spekulatiosta vaihtoehdoilla mitä täysimittainen poliitikko ei voi tehdä ja vierastaa sitä sitoutumista spesifeihin vaihtoehtoihin, mitä tuollainen poliitikko joutuu jatkuvasti tekemään.

Tutkija suuntautuu myös paljon rajatummalle yleisölle kuin yleispoliitikko. Tieteen pelikentältäkin on aina mahdollista tulla ulospelatuksi, mutta eläkevirassa istuva professori on suojatummassa asemassa kuin vaali- ym. tappioiden uhkaama poliitikko. Tutkijalla on esimerkiksi enemmän aikaa harkita asioita kuin poliitikolla, eikä häntä provosoida tai inspiroida samalla tavalla uusiin käänteisiin kuin yleisemmällä kentillä pelaavaa poliitikkoa.

Teoreetikot poliitikkoina

Tällä kaikella on myös merkitystä sille, miten politiikkaa tutkitaan. Pitkään oli tavallista julistaa, että politiikan tutkimuksessakin on korkea aika päästä eroon ”verbalistisesta askartelusta” (Teljo 1950), ts. tutkia ”teoriain” sijasta ”todellisuutta”. Tämä kritiikki on kahdessakin mielessä epärealistinen: ”todellisuudesta sinänsä” on mahdotonta sanoa mitään, ja teoriain tutkimus ei tarkoita sitä, että ne otettaisiin ”nimellisarvoltaan”, vaan poliittisia teorioita tulee arvioida suhteessa niiden poliittiseen merkitykseen.

Viime vuosikymmenten poliittisen ajattelun tutkimukseksi onkin aikaisempaa selvemmin noteerattu teorioiden poliittinen käyttö ja niiden kontekstuaaliset yhteydet.

Kysyä kuitenkin sopii, onko sittenkään päästy riittävän radikaalisti eroon ajatuksesta teorioiden ”soveltamisesta politiikkaan”. Tämä koskee erityisesti ns. normatiivisen teorian suuntauksia, joissa lähinnä filosofian, taloustieteen ja sosiologian teorit on käännetty ”hyvälle politiikalle” tai ”hyvälle poliittiselle järjestelmälle” asetetuiksi vaatimuksiksi.

Merkittävä yritys päästä eroon tiedeuskonnosta sisältyy Quentin Skinnerin *Foundations of Modern Political Thought* -teokseen, jonka keskeisen teesin mukaan ”poliittinen elämä” asettaa kysymykset politiikan teoreetikoille (Skinner 1978a I, xi). Olen kutsunut tätä ajatusta ”skinneriläiseksi kumoukseksi” poliittisen ajattelun tutkimuksessa (Palonen 2003). Skinner kääntää ympäri perinteisen näemyksen sikäli, että hän lukee poliittista ajattelua osana poliittista toimintaa. Tällöin hän myös välttää sen, että tulisi pitäneeksi ajattelua pelkkänä jälkikäteisenä rationaalisoitina tai muuten pintailmiönä suhteessa toimintaan. (ks. myös Palonen 2005)

Toisin sanoen ”poliittisen ajattelun” tutkimus ei ole mitään ”varsinaisen politiikan” tutkimuksesta erillistä toimintaa, jossa ei tarvitsisi liata käsiään, mutta ei myöskään pelkkää käsitteitä ”selkeyttävää” aputyöläisen toimintaa suhteessa ”varsinaisen politiikan” tutkimiseen. Päinvastoin, politiikkaa voi hyvin tutkia analysoimalla sitä miten politiikasta puhutaan ja ajatellaan, vaikka tämä ei tietenkään, yhtä vähän kuin minkään muunkaan aspektin tutkimus, voi ”tyhjentävästi” tehdä politiikkaa ymmärrettäväksi. Mutta se on yksi legitiimi perspektiivi muiden joukossa.

Poliittisen ajattelun tutkimuksen merkitys tulee Skinnerin mukaan paremmin ymmärrettäväksi silloin, kun tutkitaan ajattelua poliittisena toimintana. Skinner ei yritäkään antaa mitään ”kokonaiskuvaa” esimerkiksi Machiavellin tai Lutherin poliittisesta ajattelusta, vaan hän analysoi sitä ”kielellistä toimintaa”, jolla reformattorit ja heidän neuvonantajansa politikoivat.

Millainen puheakti sisältyy esimerkiksi siihen, että luterilaiset vuoden 1529 jälkeen etsivät legitimointiperusteita, jotka mahdollistaisivat Lutherin opin yhdistämisen maallisten auktoriteettien vastarinnan oikeuttamiseen tilanteissa, joissa koko luterilaisen ”liikkeen” olemassaolo joutui uhatuksi? Millaisia retorisia stra-

tegioita käyttäen tämä olisi tehtävissä Saksan keisarikunnan ”perustuslakeihin” nojaten, mitä taas tarvitaan silloin, jos turvaututaan siviilioikeuden hätävarjeluspykälään? Miten kaikki tämä muuntaa ”maallisen esivallan” käsitettä suhteessa siihen, mitä Luther itse oli muutama vuosi aikaisemmin esittänyt? Toisin sanoen reformaattorit osasivat lukea tilannetta niin, etteivät suostuneet tekemään poliitista itsemurhaa oikean opin nimissä, olivat jopa valmiita käyttämään katolisten vastustajiensa hyväksymiin oppeja omaa politiikkaansa tukeakseen. Teorioiden arvo ei rajoittunut niiden ajankohtaiseen tarkoituksenmukaisuuteen, mutta tämän nimissä niistä löytyi uutta pelivaraa ja aikaisemmin tuntemattomia sovelluksia. Reformaatioissa oli keskeisesti kysymys myös teorioilla politikoinnista (ks. tarkemmin Skinner 1978 II, 194–206).

Muussakin tuotannossaan Skinner lukee teoreetikkoja poliitikkoina. Cambridgesta emeritotumisensa yhteydessä tehdyssä haastattelussa hän esittää kiintoisan rinnastuksen, joka vastaa esittämäni Weberin objektiivisuusartikkelin tulkintaa:

I now say to my students on Hobbes's 'Leviathan' ... , think of it as a speech in Parliament; all of these great works of political philosophy are recognizably contributions to a debate; interpreting them is uncovering what that contribution was. (Skinner 2008)

Skinner ei tietenkään tarkoita sitä, että *Leviathan* satoinen siviilinen voisi olla parlamenttipuhe, sillä sellaisenaan se kelpaa vain jarrutuskeskusteluihin. Hänen ideansa on pikemminkin se, että myös kaikkia tutkimuksia on luettava puheenvuoroina debatteihin eikä edes etabloitujen professorien puheenvuoroilla ole *république de lettres*issä sen kummempaa sananvaltaa kuin pääministerillä parlamentissa. Pikemmin akateemisten muotien ja suhdanteiden vaihtelu sekä historiallisten tieteiden ikuinen nuoruus ilmaisevat hyvinkin parlamentaarille ja demokraattiselle politiikalle tunnusomaista vallan ajallista rajallisuutta. Tutkijan ei tietenkään pidä juosta joka muodin perässä mutta hänen on varauduttava siihen, että jonakin päivänä vakiintuneimmat ja laajalle levinneet käsityksetkin romahtavat kuin korttitalo. Uskoviille ja byrokraateille tämä on katastrofi, poliitikon tavoin muutokseen suhtautuvalle tutkijalle asianmukaista ja uusia tilaisuuksia avaavaa.

Samalla Skinnerin teesi sisältää ajatuksen, että parlamentaarisessa väittelyssä käytetty retoriikka ja siihen liittyvä tutkimuskirjallisuus tarjoaa käyttökelpoisen näkökulman myös akateemisten kiistojen analyysiin. Tämä teesi voidaan nähdä suorana jatkona Weberin objektiivisuudessa esittämälle kaikkialla läsnä olevien akateemisten kiistojen retorille analyysille parlamentaarista mallia käyttäen (ks. Palonen 2010).

Poliitikot teoreetikkoina

Skinneriläisen kumouksen juonen voi myös ilmaista sanomalla, että politiikkaa tutkittaessa toimijain itsereflektio on yhtä tärkeä tutkimusaineisto kuin toimintaa akateemiselta etäisyydeltä tarkastelevien kirjoittajien tekstit. Tämä merkitsee mm. sitä, että olisi opittava lukemaan poliitikkojen tekstejä niin, että heidän toiminnan ”sisältä päin” lähtevä teoretisointinsa otettaisiin vakavasti, vaikkakaan ei kirjaimellisesti. Toki suuri osa poliitikoista ei ole koskaan ehtinyt kirjallisesti reflektoida omaa toimintaansa, samalla kun olemassaoleva kirjallisuus (pamfletit, muistelmat, päiväkirjat jne.) sisältää erilaisia lähdekriittisiä ongelmia. Joissakin tapauksissa on viime vuosikymmeninä myös ”haamukirjoittajien” osuus niin selvä, että poliitikon oma-kohtainen pohdinta ei selvästi erotu toisen kirjoittajan ajatusten allekirjoittamisesta.

Nimenomaan kirjallisia poliitikkoja – esimerkiksi Winston Churchill, Francois Mitterrand, Johannes Virolainen – kannattaa lukea myös politiikan teoreetikkoina. Tämä tarkoittaa nimenomaan sellaisten poliittisten tilanteiden kuvaamista, joissa toimimiseen ei ole valmiita malleja vaan joissa vaaditaan toimijan omaa arvostelukykyä (Kantin ja Arendtin *Erweiterte Denkungsart*, vrt. Arendt 1978). Samoin poliitikkojen teksteistä voi etsiä valmiutta luopua vakiintuneista käsityksistä silloinkin, kun ei ole mitään takeita siitä, että tilalle esitetty on entistä parempi.

Taitavimmat poliitikot eivät ole aina parhaita oman toimintansa analyttikkoja tai niitä jotka osaavat kirjoittaa analyysinsä paperille. Esimerkiksi Martti Ahtisaaren *Tehtävä Belgradissa* (2000) sisältää terävää analyysia politiikan aikaulottuvuudesta, vaikka sen kirjoittaminen onkin jätetty avustajille. Joskus vasta postuumit päiväkirjat tai muistiinpanot voivat osoittaa, että joku olikin kovemman luokan poliitikko kuin minä häntä eläessään osattiin pitää. Esimerkiksi historioitsijain ja elämäkertatutkijain kriteerit siitä, mikä on mielenkiintoista kirjallisuutta, poikkeavat siitä, mikä olisi poliittisesti ajattelemisen tutkimukselle olennaista, ja tässä suhteessa ”poliitikot politiikan teoreetikkoina” on oma ja vielä paljolti tutkimaton kirjallisuudenlajinsa.

Poliitikon tilanteesta lähtevien innovaatioiden ja vakiintuneiden käsitysten purkamisten jäljittämiseksi voi kuitenkin käyttää myös epäsuorempia lähteitä. Itse olen kokenut ensiarvoiseksi sen kirjallisuuden, jota voi kutsua poliitikkojen ylityspuheiksi (ks. Palonen 2002b). Weberin *Politik als Berufin* (1919a, kommentista Palonen 2002a) lisäksi siitä on olemassa myös koko joukko muita lähemmän tutustumisen arvoisia esimerkkejä. Esimerkiksi Ranskan pääministerinäkin toiminut Louis Barthou kirjoitti muutama vuosi Weberin jälkeen, tämän työtä tuntematta, oman poliitikon muotokuvansa *Le Politique* (1923), joka La Bruyèren 1600-luvun ”karakterologiaa” esikuvana käyttäen muodostaa ideaalityyppisen kuvan poliitikosta. Tämä kuva on sidottu Ranskan kolmannen tasavallan poliittiseen asetelmaan, jossa parlamentin asema on vahva, hallitukset kaatuvat keskimäärin vuosittain, puolueilla ei ole suurta merkitystä ja paikalliset *notables* huo-

lehtivat myös siitä, että ykkösluokan poliitikko à la Barthou harvoin kärsii vaalitappioita (vrt. Rousselier 2000).

Poliitikon ylistys on siis ainakin 1800-luvulta lähtien säännöllisesti jouduttu kirjoittamaan yleisölle, jonka ennakoasenne on valmiiksi torjuva. Toisin sanoen kirjoittajalta vaaditaan erityistä retorista taitoa, jotta voisi osoittaa että poliitikko ideaalittyyppinä on innovatiivinen tai subversiivinen figuuri, joka sellaisena muuttaa maailmaa. Niin Weber kuin muutkin poliitikon apologian kirjoittajat aluksi myöntävät, että sovinnaisessa kuvassa poliitikoista on paljolti osuvaa, mutta kysymys on siitä, miten tiettyjen ilmiöiden poliittista merkitystä arvioidaan tai siitä, miten asianomaisia poliitikon piirteitä arvioidaan. Toisin sanoen poliitikon puolustuspuheilta edellytetään vahvaa retorisen uudelleen kuvauksen taitoa, joko poliitikon merkityksen, poliitikon toiminnan arvon tai molempien suhteen. Tällainen uudelleen kuvaus liittyi roomalaisessa ja renessanssin retoriikassa *paradiastole*-nimellä tunnettuun retoriseen kuvioon (ks. Skinner 1996, kpl. 4).

Poliitikko pelaajatyypinä

Päätän tämän kirjoituksen eräänlaiseen harjoitukseen, jolla havainnollistan sitä, miten voi puolustaa poliitikolle tunnusomaista erityistä arvostelukykyä. Kysymys on lähinnä poliitikon toiminnan merkityksen uudelleenarvioinnista, ei niinkään hänelle annettujen pahamaineisten piirteiden puolustuksesta. Kommenttini ovat vastauksia antidemokraattiseen ja antiparlamentaariseen poliitikkokritiikkiin ja samalla viitteitä siihen, mitä kaikkea tutkija voi oppia poliitikolta. Tulkintani nojaa hieman oikaistuun versioon näkemyksestäni että pelivara (Weberin *Chance*-kontingenssi) ja kiistanalaisuus (*contestability*) ovat perusehtoja politiikan aktiviteettikäsitteen ymmärtämiselle (ks. Palonen 1998).

Poliitikkona toimii siis henkilö, joka osaa lukea kaikkialta esiin *jonkinlaista* pelivaraa. Sartre käytti moraalivihkoissaan 1940-luvulla ilmausta että on valittava ”se kastike jossa tulee syödyksi” (Sartre 1983, 344), mikä ilmaisee ääriesimerkkiä siitä, että pelivaraa on sielläkin missä tulos on annettu ja varmasti tuhoisa toimijalle (vrt. myös Merleau-Ponty 1947 Buharinin valinnoista vuoden 1938 oikeudenkäynnissä). Poliitikko on siis se, joka ei luovuta tällaisessakaan tilanteessa, vaan yrittää lyödä ”oman langan kankaaseen”, Arendtin (1958/1960, 174) ilmausta käyttäkseni. Kun politiikassa on aina jonkinlaista pelivaraa, on kysyttävä, millaista pelivaraa on juuri nyt käytettävissä, miten erilaiset pelivarat arvioidaan ja miten ratkaistaan se, mitä niistä kulloinkin käytetään. Tässä mielessä poliitikon arvostelukyky edellyttää tilanteiden lukutaitoa ja valmiutta valintoihin.

Kontingenssi merkitsee myös sitä, että poliitikko toimii tilanteissa, joissa valinnoille ei ole koskaan riittäviä perusteita ja jossa niiden seurauksia voi vain rajoi-

tetusti ennakoida ja kontrolloida (vrt. Weber 1919a, 80–81). Poliitikko on ihmis-tyyppi, joka ei kaipaa pois tällaisesta tilanteesta, ei lamaannu vaan osaa pelata näillä ehdoilla. Tässä mielessä poliitikolle on tärkeämpää pelata kuin murehtia pelin tuloksista, koska nämä ovat kuitenkin aina muista pelaajista ja tilanteen asetelmista riippuvaisia. Poliitikko kuuluu epäilemättä Richard Rortyn nimellä *strong poets* (Rorty 1989, 28) kuvaamiin pelivaran hyväksikäytön taitajiin.

Edelleen poliitikko ymmärtää, että ”valtaosuuksien tavoittelu” aina merkitsee kamppailua vallasta, olivatpa vastapelaajat aktuelleja vastustajia, menneiden poliittisten kamppailun tuotteita tai sitä jäsentymätöntä vastarintaa, jota hänen toimintansa provosoi. Poliitikko ymmärtää, että hän ei ole koskaan suvereeni, eikä voi ”julistaa poikkeustilaa” Carl Schmittin määritelmän mielessä (Schmitt 1922, 11). Pelin metafora sopii luontevasti politiikkaan, ja poliitikko osaa lukea sekä politiikkaa pelien kompleksina myös mitä tahansa usean henkilön pelejä politiikkana.

Poliitikon lukutaitoon sisältyy siis kyky analysoida erilaisia vaihtoehtoja, asettelmia, regiimejä jne. niiden ”poliittisen merkityksen” suhteen. Juuri tätä populaari sekä antidemokraattinen että antiparlamentaarinen, poliitikkokritiikki vastustaa. Kun Weber korostaa politiikan sitomista johonkin ”asiaan” (”leidenschaftliche Hingabe an eine ‘Sache’”, Weber 1919a, 74), hän ei suinkaan näe politiikkaa ”asioiden käsittelemisenä” tai ”ongelmien ratkaisemisena”, vaan päinvastoin suhteuttaa kaikki ”asiat” valtakamppailuun, jonka välityksellä asiat saavat kulloisenkin poliittisen merkityksensä. Poliitikko on henkilö, joka osaa ”devalvoida” asiakysymykset niin, että ei tee niistä itsetarkoitusta, että hän ei sitoudu minkään asian täysin härkämäiseen kannattamiseen tai vastustamiseen, vaan ajaa tavoitteita läpi vallan mediumin välityksellä, joka aina saattaa muuntaa noita tavoitteita, ei vain toteutettavuuden vaan niiden merkityksen poliittisen arvioinnin nimissä. Tässä mielessä ei voida erottaa toisistaan ”valtopoliitikkaa” ja muuta politiikkaa, vaan kaikki politiikka käyttää vallan mediumia, jollaisena siis voi toimia myös vetoaminen poliitikkojen vastaisuuteen. Poliitikko on se, joka osaa ja uskaltaa irrottautua yksinkertaisesta ”asioiden käsittelyn” tasosta ja analysoida niiden poliittista merkitystä.

Edelleen poliitikko analysoi, arvioi ja käyttää hyväksi tilanteita. Tämä politiikka singularisoiva figuuri yhdistää temporaalisen (tilaisuus) ja spatiaalisen (tila) puheen eräänlaiseksi käsillä olevaksi momentumiksi, jossa spesifit mahdollisuudet arvioidaan reaaliseksi ja otetaan erilaisia ja eriasteisia riskejä pelata niillä. Etäällä oleva tai hitaasti muuttuva toiminnan kokemustila ja odotushorisontti eivät suinkaan ole poissa tilanteesta, vaan niitä luetaan – ”aktualisoidaan” Benjaminin (1940) mielessä – tilanteessa siltä kannalta, mikä merkitys niillä on tilanteelle, millaisia pelivaran rajauksia ja avauksia ne tilanteelle merkitsevät.

Lyhyesti sanoen poliitikko on malliesimerkki pelaajatyypistä, jolta vaaditaan sellaista analyysi-, arvostelu ja valintakykyä, jolla hän kykenee hylkäämään vakiintuneita ajatusmalleja. Poliitikko on henkilö, joka asettaa kontingentin vält-

tämättömän, kaaoksen järjestyksen, katkoksen jatkuvuuden, kiistan yhteisymmärryksen, pelattavuuden pelin tulosten yläpuolelle. Sekä antidemokraattinen että antiparlamentaarinen poliittikkokritiikki samoin kuin tiedeuskovaisten päätös kohdistuvat implisiittisesti juuri tähän poliitikon kulttuuriradikalismiin.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

- Ahtisaari, Martti (2000): *Tehtävä Belgradissa*. Helsinki: WSOY.
- Anderson, Margaret Lavinia (2002): *Practising Democracy. Elections and Political Culture in Imperial Germany*. Princeton: Princeton UP.
- Ankersmit, Frank (1996): *Aesthetic Politics*. Stanford: Stanford UP.
- Ankersmit, Frank (2002): *Political Representation*. Stanford: Stanford UP.
- Arendt, Hannah (1958/1960): *Vita activa*. München: Piper 1981.
- Arendt, Hannah (1978): *Lectures on Kant's Political Philosophy*, toim. Ronald Beiner. New York: Harcourt & Brace.
- Bagehot, Walter (1867): *The English Constitution*. Cambridge: Cambridge University Press 2001.
- Barthou, Louis (1923): *Le Politique*. Paris: Hachette 1923.
- Benjamin, Walter (1940): *Über den Begriff der Geschichte*. Teoksessa *Illuminationen*, 251–262. Frankfurt/M: Suhrkamp 1980.
- Bryce, James (1886/1914): *The American Commonwealth I–II*. Indianapolis: Liberty Press 1995.
- Curzon [George] (1913): *Modern Parliamentary Eloquence*. London: Macmillan.
- Merleau-Ponty, Maurice (1947): *Humanisme et terreur. Essai sur le problème communiste*. Paris: Gallimard 1980.
- Mill, John Stuart (1861): *Considerations on Representative Government*. New York: Prometheus Books 1991.
- Nietzsche, Friedrich: *Werke. Kritische Gesamtausgabe 2/4*. Berlin: de Gruyter 1995.
- Ostrogorski, Moisei (1903/1912): *Démocratie et les partis politiques*: Paris: Fayard 1993.
- Palonen, Kari (1998): *Das 'Webersche Moment'. Zur Kontingenz des Politischen*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Palonen, Kari (2002a): *Eine Lobrede auf Politiker. Ein Kommentar zu Max Webers 'Politik als Beruf'*. Opladen: Leske+Budrich
- Palonen, Kari (2002b): *Rehabilitating the Politician. On a neglected genre in political theorizing*. *Archives européennes de sociologie*, 53, S. 132–153.
- Palonen, Kari (2003): *Quentin Skinner. History, Politics, Rhetoric*. Cambridge: Polity.
- Palonen, Kari (2005): *Political Theorizing as a Dimension of Political Life*. *European Journal of Political Theory*, vol. 4. 2005, 351–367.
- Palonen, Kari (2007): *Max Weber parlamentarismmin puolustajana*. Teoksessa Tapani Kaakuriniemi & Juri Mykkänen (toim): *Politiikan representaatio*. Helsinki: Valtiotieteellinen yhdistys 2007, 64–86.
- Palonen, Kari (2008): *Objectivity as a Fair Play. Max Weber's Parliamentary Redescription of a Normative Concept*. *Redescriptions* 12, 72–95.
- Palonen, Kari (2010): *"Objektivität" als faires Spiel. Wissenschaft als Politik bei Max Weber*. Baden-Baden: Nomos.
- Politics as a Profession (1869): *Quarterly Review* 126, 273–297.

- Pulkkinen, Tuija (2001): Tieteen ja totuuden politiikka – feministinen teoria toimii. *Nais-tutkimus* 3/2001, 48–50.
- Redlich, Josef (1905): *Recht und Technik des Englischen Parlamentarismus*. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosanvallon, Pierre (1992): *Le sacre du citoyen*. Paris: Gallimard.
- Rosanvallon, Pierre (2000): *La démocratie inachevée*. Paris: Gallimard.
- Rousselier, Nicolas (2000): *Deux formes de représentation politique: le citoyen et l'individu*. Teoksessa Marc Sadoun (toim): *La démocratie en France*. 1. Idéologies. Paris: Gallimard, 243–331.
- Ruutu, Yrjö (1935): *Valtiollinen tieto ja nykyaika*. Porvoo: WSOY.
- Sartre, Jean-Paul (1983): *Cahiers pour une morale*. Paris: Gallimard.
- Schmitt, Carl (1922): *Politische Theologie*. Berlin: Duncker&Humblot 1979.
- Seeley, J.R. (1883): *On History Again*, *Macmillan's Magazine*, 47, 67–80
- Skinner, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought* 1–2, Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin (1984): *The Idea of Negative Liberty: Philosophical and Historical Perspectives*. Teoksessa Richard Rorty & J.B. Schneewind & Quentin Skinner (toim), *Philosophy in History*, 193–221. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin (1996): *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin (2008): *Quentin Skinner interviewed by Alan Macfarlane* 10th January 2008. Siteerattu 16.3.2009 <http://www.dspace.cam.ac.uk/bitstream/1810/197060/1/skinner.txt>
- Teljo, Jussi (1950): *Valtio-opin suhde muihin tieteesiin*. *Suomalainen Suomi* 1950/1, 73–77.
- Turkka, Tapani (2007): *The Origins of Parliamentarism. A study of Sandys' motion*. Baden-Baden: Nomos.
- Weber, Max (1904): *Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Forschung*. Teoksessa *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, toim. Johannes Winkelmann. Tübingen: Mohr 1973, 146–214.
- Weber, Max (1913): *Gutachten zur Werturteilsdiskussion*. Teoksessa *Äußerungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuß des Vereins für Sozialpolitik*, ei julkaisijaa. 83–120.
- Weber, Max (1917): *Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. Teoksessa *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, toim. Johannes Winkelmann. Tübingen: Mohr 1973. 489–540.
- Weber, Max (1918): *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*. Teoksessa *Max-Weber-Studienausgabe I/15*. Tübingen: Mohr 1988, 202–302
- Weber, Max (1919a): *Politik als Beruf*. Teoksessa *Max-Weber-Studienausgabe I/17*, toim. Wolfgang Schluchter. Tübingen: Mohr 1994, 35–88.
- Weber, Max (1919b): *Wissenschaft als Beruf*. Teoksessa *Max-Weber-Studienausgabe I/17*, toim. Wolfgang Schluchter. Tübingen: Mohr 1994, 1–23.
- Weber, Max (1992): *Briefe 1906–1908*, toim. M.Rainer Lepsius und Wolfgang J. Mommsen. *Max-Weber-Gesamtausgabe II/5*. Tübingen: Mohr.
- Äußerungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuß des Vereins für Sozialpolitik (1913): Ei julkaisijaa.*

Lomaketutkimuksen mahdollisuudet ja rajat diskursiivisesti ymmärretyyn sosiaalisen todellisuuden tutkimuksessa

Arto Selkälä

Johdanto

Esitän tässä artikkelissa oman käsitykseni siitä, miten lomaketutkimusta (survey) tulisi soveltaa diskursiivisesti ymmärretyyn sosiaalisen todellisuuden tutkimuksessa. Käytän artikkelissani diskurssia sosiaalisen todellisuuden arkkityyppisenä kuvauksena, koska nykyisessä sosiologisessa tutkimuksessa todellisuuden luonne ymmärretään pääosin diskursiivisesti. Yleensä diskursiivinen tutkimus mielletään laadullisen tutkimuksen piiriin kuuluvaksi. Tämä ajatus liittyy käsitykseen, jonka mukaan diskurssit voidaan saada esiin vain laadullisin tekstiaineiston käsittelyyn kuuluvien menetelmien avulla.

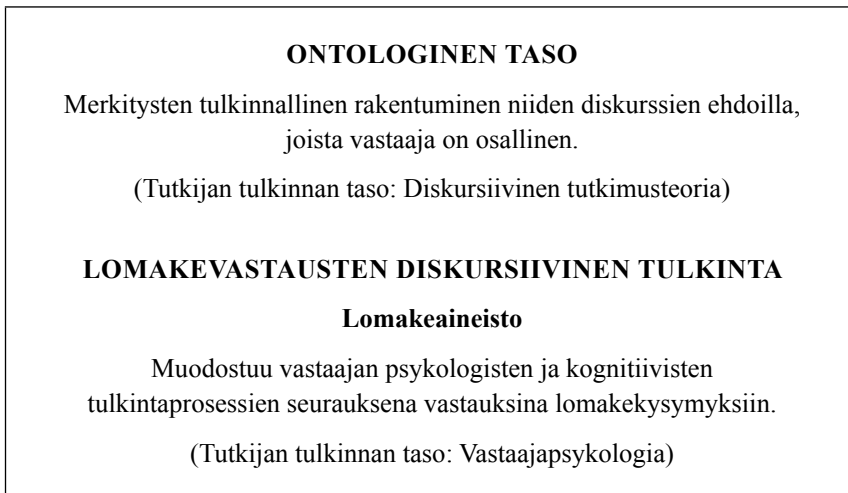
Vanhassa kvalitatiivinen/kvantitatiivinen-jaottelussa laadullisin menetelmin tehtävä tutkimus liitettiin ymmärtävän tai hermeneuttisen perinteen alle, kun taas määrällisin menetelmin tehtävä tutkimus liitettiin loogis-empiristiseen perinteeseen ja nähtiin usein positivistisena. Tällainen mustavalkoisuus on nykyään jo harvinaisempaa, vaikka edelleenkin näkee ajattelua, jossa tutkimuksen ontologiset sitoumukset ohjaavat liaksi käsitystä tutkimukseen sovellettavien menetelmien luonteesta. Tarkoitukseni on tässä artikkelissa osoittaa, että diskursiivista tutkimusta voidaan tehdä myös määrällisin menetelmin lomakeaineistosta. Oleelliseksi nousee tällaisen tutkimusotteen mahdollisuuksien ja rajoitusten tunnistaminen. Esitän artikkelissani diskursiivisen lomaketutkimuksen mallin, jonka ontologiset sitoumukset nousevat enemmän laadullisen tutkimuksen puolelta ja metodit määrällisestä tutkimuksesta. Miten nämä tutkimuksen erilaiset tasot saadaan sovitettua yhteen, kun ne ainakin näennäisesti näyttävät olevan toistensa kanssa ristiriidassa?

Lomakekysymyksiin vastaaminen edustaa tietynkaltaista tapaa tuottaa merkityksiä, jossa yksittäiset vastaukset voidaan nähdä vastaajan puhetekoina esitettyihin kysymyksiin. Toisaalta lomakeaineistoa voidaan tarkastella sen kannalta, mil-

laista kokonaisuutta vastaukset yhdessä rakentavat. Koko kyselylomake voidaan siten nähdä vastaajien puheteon kanavana, jossa yksittäisten kysymysten merkitys saa tulkinnallisen sisältönsä suhteessa taustalla vaikuttaviin diskursseihin.

Diskursiivisessa lomaketutkimuksessa tutkimuksen kohde vallitsee taustalla, mistä vastaajien vastaukset saavat niille ominaisen merkityksensä. Toisaalta nämä merkitykset rakentuvat psykologisesti vastaustilanteessa vastaajien lomakekysymyksistä tekemien tulkintojen välityksellä. Lomakeaineiston diskursiivisessa tulkinnassa tulisi siten kiinnittää huomiota myös vastausten rakentumisen psykologisiin reunaehtoihin. Tiivistetysti voidaan sanoa, että lomakeaineiston diskursiivisessa tulkinnassa yksittäiset vastaukset nousevat niistä diskursseista joista vastaaja on osallinen, mutta rakentuvat vastaustilanteessa psykologisesti vastaajien tulkintojen välityksellä. Lomakeaineiston diskursiiviselle tulkinnalle muodostuu siis kaksi suuntaa, vastausten kokonaisdiskursiivinen tulkinta, jota ohjaa suhde tutkimusteoriaan sekä lomakevastaaminen yksilöllisenä merkityksen muodostumisen prosessina:

KUVIO 1. Lomakevastausten diskursiivinen tulkintatapa.

Vallitsevat lomaketutkimuskäytännöt voidaan jakaa karkeasti kahteen toisistaan poikkeavaan lähestymistapaan. Nämä lähestymistavat tai koulukunnat suhtautuvat eri tavoin tutkimuksen epistemologiseen ja ontologiseen tasoon. Puhe koulukunnista on osittain harhaanjohtavaa, koska kyse on enemmänkin toisistaan poikkeavista käytännöistä, jotka ovat esiintyneet historiallisesti samoina aikoina ja joihin liittyviä painotuseroja näkee vielä nykyäänkin erityisesti tutkimukseen valittujen tutkimusmenetelmien ja niiden käyttötapojen välisissä eroissa. Nimeän nämä käytännöt seuraavalla tavalla:

Lomaketutkimuksen realistis-empiristinen käytäntö

Lomaketutkimuksen teoreettis-tulkinnallinen käytäntö

Lomake- ja asennetutkimuksen historiallisesta kehityksestä

Määrällisen tutkimuksen esivaiheen nähdään yleensä ulottuvan 1600-luvun puolivälistä 1800-luvun alkupuolelle (Alastalo 2005, 28). 1600-luvun jälkipuoliskolla vaikutti kaksi rinnakkaista suuntausta: brittiläinen poliittinen aritmetiikka ja saksalainen yliopistostatistiikka, joista edellä mainittu keskittyi väestön kuvaamiseen numeraalisen erittelyn avulla ja jälkimmäinen valtion kuvaukseen sanallisin keinoin (Alastalo 2005, 28). Englannissa kvantitatiivinen sosiaalitutkimus lähti 1800- ja 1900-lukujen taitteessa liikkeelle päätöksentekoa tukevien empirististen sosiaaliraporttien tuottamisena (Raunio 1999, 205). Poliittisen ja hallinnollisen sääntelyn tiedontarpeet ovat myöhemminkin sanelleet sosiaalisten ilmiöiden kvantitatiivisten tutkimusten kysymyksenasetteluja, aineistonkeruuta, analyysejä ja johtopäätöksiä (Raunio 1999, 206). Kvantitatiiviset tutkimukset ovat tuottaneet hallintoa ja politiikkaa välittömästi palvelevaa tietoa (Raunio 1999, 206). Tällaiset tutkimukset ovat olleet etupäässä tilastollisia selvityksiä ilman teoreettisesti perusteltua kysymyksenasettelua ja siihen perustuvia analyysejä (Raunio 1999, 206). Tällainen tutkimusote voidaan samaistaa lomaketutkimuksen realistis-empiristiseen käytäntöön.

Modernin surveyn ensimmäisenä esimerkkinä pidetään *The American Soldier*-tutkimusta, joka hyödynsi monia erilaisia aineistotyyppisiä, mutta käytti pääasiassa aineistonaan strukturoitua kyselylomaketta. *The American Soldier* merkitsi käännekohtaa empiirisessä sosiaalitutkimuksessa, koska se muutti survey-tutkimuksen deskriptiivisestä analyyttiseksi työkaluksi. Aiemmat surveyt olivat olleet lähinnä yksittäisten faktojen keräämistä. (Marsh 1982, 16, 19–27; Mäkelä 1996, 91–95; Toivonen 1999, 172.)

Raunion kuvailemaa empirististä mielipide- ja lomaketutkimusta on kritisoitu voimakkaasti 1950-luvulta lähtien. Tätä kritiikkiä on usein vaikea erottaa asennetutkimusta kohtaan osoitetusta kritiikistä, koska asennetutkimusta on toteutettu paljon lomaketutkimuksen keinoin. Vielä 1950- ja 1960-luvulla lomaketutkimuskäytännöt tunnettiin hyvin, ja kritiikki perustui itse käytäntöihin. 1970-luvulta lähtien kritiikki itsessään muuttui lähtökohdaksi, jota vasten keskustelut peilautuivat (Alastalo 2005, 17).

Tarkastelen seuraavaksi 1950–1960-luvuilla kirjoittaneiden Herbert Blumerin, Aaron V. Cicourelin sekä Robert L. Kahnin ja Charles F. Cannellin näkemyksiä lomaketutkimuksesta. Blumerin ja Cicourelin näkemyksiä pidetään tärkeimpinä 1950-luvun lomaketutkimuskritiikkeinä (ks. Marsh 1982, 48–59; Pawson 1989, 12, 18). Lisäksi Kahnin ja Cannellin teosta: ”The dynamics of interviewing” vuodelta 1983 (copyright 1957) pidetään haastattelutekniikan klassisena esityksenä, jonka sisällössä painottuu erityisesti myös kyselyiden suunnittelu (ks. Sudman & Bradburn 1986, 228).

Blumer (1956, 683) kritisoi lomaketutkimusta muuttujien sattumanvaraisesta valitsemisesta. Valinnalle ei näytä olevan mitään johdonmukaisia sääntöjä tai periaatteita. Muuttuja-analyysiä käytetään vain nopeasti hyödynnettävänä työkaluna ja jätetään tutkimusasetelmaan liittyvät empiiriset ja teoreettiset näkökulmat vaille syvempää pohdintaa (Blumer 1956, 684). Lisäksi hän (1956, 688–689) kritisoi sitä, että muuttuja-analyysissä yksittäiselle muuttujalle annetaan jokin yksiulotteinen sisältö. Samalla muuttujia käsitellään yksittäisinä ja erotetaan ne yhteydestään muihin muuttujiin. Muuttujien havaittu empiirinen suhde tulkitaan realistisesti ja kuvitellaan tämän suhteen vallitsevan myös tutkimuksen kohteena olevassa sosiaalisessa todellisuudessa. Blumer esittää (1956, 685) tällaisen tutkimuskäytännön johtavan siihen, että tutkimustulokset on ymmärrettävä vain ajallisesti ja paikallisesti ”tässä ja nyt” tapahtuviksi. Tällaisen tiedon ymmärtämiseksi taas olisi välttämätöntä ymmärtää ne kontekstit, joista tämä tieto nousee. Muuttuja-analyysi ei kuitenkaan anna tähän mahdollisuuksia. Se mahdollistaa vain yksiulotteisen vastaamisen, josta asioiden monimutkaisuus on poistettu. Muuttuja-analyysi ei mahdollista vastausten koko sosiaalisen kontekstin ymmärtämistä siinä merkityksessä, missä vastaajat sen itse ymmärtävät. (Blumer 1956, 685–689.)

Inhimillinen todellisuus on ymmärrettävä tulkittuna todellisuutena ja tutkimuksen tavoitteena tulisi olla näiden tulkinnallisten prosessien ymmärtäminen (Blumer 1956, 685). Muuttuja-analyysi tutkii kuitenkin riippumattomien ja riippuvien muuttujien analyysissään vain tulkinnallisten prosessien lähtökohtia ja lopputuloksia, kun tavoitteena tulisi pitää näiden prosessien tutkimista kokonaisuutena (Blumer 1956, 686; Marsh 1982, 55). Muuttujien välisen empiirisen suhteen taakse jäävät ne tulkinnalliset prosessit, joiden kautta muuttujien suhde on saanut muotonsa. Tutkijan olisi tärkeää tietää, mitkä tulkinnalliset prosessit ovat vastaajan antaman yksittäisen vastauksen takana, mistä merkityksen kontekstista vastaus saa täsmällisen merkityksensä (Blumer 1956, 686–689). Muuttujia ei tulisikaan ymmärtää toisistaan erillisinä todellisuuden kuvauksina, vaan merkkeinä (as sign) sellaisen kontekstin olemassaolosta, josta niiden sisältämä informaatio saa merkityksensä (Blumer 1956, 689).

Myös Cicourel (1964, 79, 110) korostaa Blumerin tavoin sitä, että sosiologisen tutkimuksen tulee perustua vastaajien jokapäiväisessä elämässään käyttämien ajattelun kategorioiden varaan. Survey- haastattelussa kuitenkin oletetaan, että haastattelutilanne voidaan toistaa samanlaisena eri vastaajien kohdalla, ja että vastaajilla on jokaiseen kysymykseen vain yksi oikea vastaus. Näin ei kuitenkaan ole, vaan Cicourelin mukaan haastattelutilanteen erityisyys jokaisen vastaajan kohdalla aiheuttaa sen, että vastaajien kohtaamia ärsykeitä ei voida pitää yksiselitteisinä. Todellisia vastauksia ei ole edes olemassa, vaan haastattelu ja siihen vastaaminen ovat samojen situationaalisten ja kulttuuristen määritysten alaisia tapahtumia, kuin sosiaalinen vuorovaikutus yleensäkin. Koska tutkijan osallistuminen haastatte-

lun vuorovaikutukseen muuttaa myös vastaajan tilanteenmäärittystä, mitään yksiselitteistä koeasetelmaa ei survey-haastattelusta voida rakentaa. (Cicourel 1964, 80–81, 87, 92–95, 97, 101, 108.)

Blumerin ja Cicourelin kriittiset näkemykset lomaketutkimusta kohtaan nousivat symbolisen interaktionismin koulukunnasta, jolle keskeistä oli ajatus merkitysten rakentumisesta tulkinnallisesti kohtaamisessa sosiaalisen todellisuuden kanssa (Alastalo 2005, 18; Blumer 1994, 304). Samoihin aikoihin Blumerin ja Cicourelin kanssa kirjoittaneiden Kahnin ja Cannellin (1957, uudistettu painos 1983) näkemykset haastattelutilanteen luonteesta perustuivat psykologiselle lähestymistavalle. He (1983, 113) pitävät luonnollista kieltä alttiina monitulkintaisuudelle, ja toteavat, että yksilöt tulkitsevat kirjoitettua tai puhuttua kommunikaatiota heille ainutkertaisella tavalla. Haastattelutilanteessa esitetty kysymys onkin alttiina monenlaisille tulkinnoille vastaajien taholta. Mitä hajanaisempi ja moniselitteisempi esitetty ärsyke on, sitä enemmän yksilöt joutuvat turvautumaan omiin kokemuksiinsa ja näkökulmaansa antaessaan ärsykkeelle merkitystä (Kahn & Cannell 1983, 114).

Blumerin, Cicourelin sekä Kahnin ja Cannellin esittämät puheenvuorot lomaketutkimuksesta kohdistuvat sekä tutkimuksen ontologisiin että epistemologisiin tasoihin. Blumer tarkastelee lomaketutkimuskäytäntöjen ja tutkittavan todellisuuden kohtaamattomuutta, kun Cicourel ja Kahn & Cannell kohdistavat enemmän huomiota vastaamisen psykologiseen tasoon ja haastattelukäytäntöihin. Analysoitaessa lomaketutkimuskäytäntöjä huomio tulisikin kohdistaa tutkittavan todellisuuden luonteeseen ja muistaa että tieto tästä todellisuudesta rakentuu vain vastaajien psykologisina reaktioina lomakevastauksiin (ks. kuvio 1).

Blumerin (1956, 688–689) kritisoidessa lomaketutkimusta muuttujien irrottamisesta muista muuttujista ja taustalla vallitsevasta kontekstista, esitti Raiski (1974, 20) saman asian toisella tavalla:

”Variaabelianalyysi edellyttää ns. isoivoivaa abstraktiota, jossa tietyt ominaisuudet irroitetaan ajatuksellisesti yhteydestään ja jossa ne saavat jossain määrin itsenäisen olemassaolon. Tämä itsenäistäminen helpottaa tiedonhankintaa muotoilemalla tutkittavan alueen havainnollisemmaksi. Kuitenkin itsenäisyyden absolutisoiminen vie luvattomaan yksinkertaistamiseen ja viime kädessä jopa objektiiviseen idealismiin.”

Raiskin esittämä ongelma tulee mahdolliseksi lomaketutkimuksen yleisen rakenteen takia. Lomaketutkimus tutkimustapana perustuu siihen, että sosiaalinen maailma pilkotaan havaintomatriisissa analyysiyksiköihin ja muuttujiin (ks. Alkula ym. 1994, 45–49; Bateson 1984, 24; Galtung 1970, 9–13; Räsänen 2005, 90). Tämä tekee mahdolliseksi laajan aineiston käsittelyn tilastollisin menetelmin (Raunio 1999, 195). Tästä formaalisesta rakenteesta seuraa, että myös kyselylo-

make rakentuu yksittäisten kysymysten varaan, jotka esitetään vastaajalle toisistaan erillisinä.

William Foddy (1999, 12–13) arvioi kysymysten erillisen esittämistavan taustalla vaikuttavan oletuksen siitä, että vastaajat ymmärtävät jokaisen kysymyksen samoin, ja että heillä on jokaiseen kysymykseen vain yksi vastaus (ks. myös Ahola 2000a, 70). Tällaista tiedon rakentumisen esioletusta nimitetään nykyään ärsyke-reaktio-paradigmaksi (ks. Ahola 2002, 67; Galtung 1970, 10; Mishler 1991, 13). Sen tavoitteena on löytää keinot vastaajille annettavan ärsykkeen standardisointiin siten, että vastaukset voitaisiin tulkita selvästi ja yhtenäisesti. Kysymysten standardisointi edellyttää kysymysten esittämistä myös haastattelutilanteessa vain lomakkeella esiintyvien sanamuotojen mukaisesti. Haastattelija ei saa missään vaiheessa auttaa vastaajaa kysymysten ymmärtämisessä. Kysymysten sanamuotojen tulkinta jää siten kokonaan vastaajalle. Pyrkimyksenä on varmistua siitä, että vastaaja pääsee antamaan todellisen ja ainoana oikeana pidetyn vastauksensa ilman häiritsevien tekijöiden vaikutusta. (Ahola 2000b, 65; Houtkoop-Steenstra 2000, 8–9; Mishler 1991, 15.)

Standardisoidun survey-haastattelun kehittymistä on edesauttanut myös ajatus mittausvirheen välttämisestä (ks. esim. Dillman 2007, 11). Koska tutkimustavan taustalla oleva tieteenfilosofinen näkemys on realistinen, on survey- tutkimuksen tarkoituksena ollut mahdollisimman tarkkojen tosiasiatietojen kerääminen. Mittausvirheen välttämiseksi on ollut tärkeää varmistua siitä, että sama tutkimusmenettely kohdistetaan samalla tavalla jokaiselle vastaajalle. Erot mittauksissa eivät saa johtua mittavälineestä tai mittausmenetelmästä. (Houtkoop-Steenstra 2000, 1–2.)

Tällainen realistis-empiristinen näkemys lomaketutkimuksesta on muodostunut varsinkin laadullista tutkimusta tekevien parissa lomaketutkimuksen yleiskuvaksi, jota vasten erilaisia kriittisiä puheenvuoroja on aikojen saatossa esitetty. Historiallisesti tämä näkökulma lomaketutkimukseen liittyy tosiasiakysymyksiin ja tarpeeseen selvittää niiden avulla mitattavissa olevia faktoja mahdollisimman tarkasti. Lomaketutkimuksen tiedonintressit voidaankin karkeasti ottaen jakaa seuraavalla tavalla (Ahola 2000b, 68, 70; Selkälä, 2008a, 220):

Tiedonkeruumenetelmä (Esim. auton merkki, asunnon koko, vastaajan ikä.)

SURVEY

Menetelmä merkityksenannon tutkimiseksi (Esim. asenneväittämät. Tutkitaan merkityksille annettavaa voimakkuutta)

KUVIO 2. Lomaketutkimuksen tiedonintressit.

Kun lomaketutkimusta toteutetaan edellisen kuvan esittämällä tavalla tiedonkeruumenetelmänä, on selvää, että mittausvirheen minimointi tulee yksittäisten kysymysten kohdalla ärsyke-reaktio-mallin esittämällä tavalla tärkeäksi. Tällöin on perusteltua ajatella, että esitettyyn kysymykseen on olemassa oikea vastaus, joka tietyllä tavalla kysymällä voidaan saada esiin (ks. Kahn & Cannell 1983, 172; Tourangeau & Rips & Rasinski 2005, 165). Tällainen ajattelutapa on vaikuttanut myös käsityksiin asenteiden mittaamisesta. Wilson ja Hodges (1992, 38) toteavat, että asenteet on asennetutkimuksen historiassa ymmärretty ajallisesti muuttumattomina. He käyttivät esimerkkinä Gordon Allportin vuonna 1935 esittämää näkemystä, jonka mukaan: ”Asenteet usein esiintyvät läpi elämän samassa muodossa, mihin ne lapsuudessa tai nuoruudessa ovat muotoutuneet.” Wilson ja Hodges (1992, 38) nimeävät tällaisen näkökulman asenteisiin ”file drawer” -malliksi, jonka mukaan tutkittavilla olisi jokaista asiaa varten muistissaan tiedosto (file), josta he sitten kysyttäessä poimisivat kysytyä aihetta koskevan asenteen. ”File drawer” -malli, jota suomeksi voisi nimittää säiliö-malliksi, olettaa asenteiden säilyvän vastaajan mielessä tutkimustilanteesta riippumatta, ja toisaalta olettaa ne suhteellisen pysyviksi (Tourangeau, Rips & Rasinski 2005, 167). Säiliö-mallin oletuksissa voidaan siis havaita yhtäläisyyttä lomaketutkimuksen ärsyke-reaktiomalliin, joka olettaa vastaukset lomakekysymyksiin yksiselitteisiksi ja löytyvän vastaajan mielestä lomakkeiden standardisoinnin avulla. Molemmat mallit edustavat lomaketutkimuksen realistis-empirististä käytäntöä.

Tarkasteltaessa varhaisia asennetutkimuksia, löydetään niistä yllättäen säiliömallia moniulotteisempia käsityksiä koskien lomaketutkimuksen ontologiaa ja epistemologiaa. L.L Thurstone mukaan (1928, 531–532) asenteita voidaan mitata vain epäsuorasti tulkitsemalla mielipiteet asenteiden kielelliseksi symboliksi. Tämä mittaamisen välillisuus liittyy kaikentyypiseen mittaamiseen. Totuutta on mahdoton tutkia suoraan. Sitä voidaan tarkastella vain välillisesti erilaisten merkkien välityksellä (indices). Mittaustapaan liittyvien rajoitusten lisäksi Thurstone tunnisti asenteiden ajallisen muutoksen mahdollisuuden. Hän oli myös sitä mieltä, että tutkittava voi tietoisesti piilottaa oikean asenteensa tai että sosiaalinen paine voi vaikuttaa vastauksiin. Thurstone korosti asenteiden olevan moniulotteisia (multidimensional), joita on vaikea asettaa lineaariselle jatkumolle. Yleisesti ottaen hän korosti asenteiden muutosherkkyyttä ja tulkinnan merkitystä asenteiden tutkimuksessa. (Thurstone 1928, 531–534.)

Theodore Newcomb (1937, 74–75) korosti asenteiden voivan muuttua ryhmäjäsenyyden tai propagandan seurauksena. Walter A. Lurie (1937, 82) korosti tutkimuksen tulosten olevan riippuvaisia tutkijan tekemistä tulkinnoista. E.L Thorndike (1938, 87) vertaili tutkimuksessaan vastaajien mielipiteitä joidenkin Yhdysvaltain kaupunkien tosiasiatietoihin ja totesi niiden vaihtelevan vastaajien taustan mukaan. Nämä erot eivät kuitenkaan johtuneet hänen mukaansa siitä, että vas-

taajilla olisi ollut erilaisia asenteita muistissaan säiliö- mallin olettamalla tavalla, vaan siitä että vastaajat piittaamattomuuttaan tai huolimattomuuttaan eivät huomanneet korostaa niiden asioiden merkitystä, joissa vaihtelua esiintyi.

Nämä varhaiset asennetutkimusta koskevat esimerkit edustavat edellä kuvattuja ärsyke-reaktio-mallia ja säiliömallia monipuolisempia käsityksiä. 1950-luvulle tultaessa asennetutkimus vakiintui käyttämään useampia kuin yhtä kysymystä asenteiden mittaamisessa ja teorian rooli alkoi korostua asennetutkimuksessa. Sosiologisessa tutkimuksessa useampien, kuin yhden kysymyksen käyttämistä perusteltiin sosiologisten muuttujien monimutkaisella luonteella (Riley 1954, 8,17; Riley & Toby & Riley 1954, 64). Toisaalta korostettiin sitä, että eri ihmiset suhtautuvat eri tavoin kysytyihin asioihin. Tästä syystä tarvitaan useita kysymyksiä kartoittamaan samaa asennetta, koska yksi kysymys ei riitä kattamaan tutkimusongelman kaikkia puolia (Ford 1954, 273–274). Koska jo tuolloin oli huomattu, että vastausjakaumat voivat vaihdella uusintatutkimuksessa voimakkaasti, useampien kysymysten käyttämisellä tasoitettiin tuota vaihtelua ja parannettiin tulosten reliabiliteettia (Ford 1954, 274).

Onkin merkillepantavaa, kuinka lomaketutkimusta kohtaan esitetty kritiikki ja toisaalta siitä esitetyt teoriat ja tutkimusmallit tuntuvat kulkevan kuin eri junassa. Samoihin aikoihin kritiikin esittämisen kanssa on oppikirjoissa esitetty malleja ja näkemyksiä, joissa suositellaan juuri tuon kritiikin edellyttämää tutkimustapaa. Kun Blumer kritisoi vuonna 1956 (683–684), lomaketutkimusta muuttujien satumanvaraisesta valitsemisesta ja empiiristen ja teoreettisten näkökulmien sivuuttamisesta, John W. Riley korosti vuonna 1954 (6, 13) käsitteellisen analyysin ja mittareiden laatimisen läheistä yhteyttä, muistuttamalla että se oli myös Lazarsfeldin, Mertonin, Parsonsin ja Stoufferin tavoitteena. Riley kirjoitti (9–10) myös hyvin nykyaikaiseen tapaan sosiologisen tutkimuksen kontekstuaalisesta luonteesta korostamalla, että sosiaaliset ilmiöt saavat merkityksensä tilannesidonnaisesti. Rileyn mukaan (6, 13–14) tutkijan on täsmennettävä teoreettisia käsitteitä kyetäkseen luomaan empiirisen tutkimuksen tarpeisiin indeksejä käyttäen apunaan käsitteellisiä ja matemaattisia malleja. Tämän tyyppisen lähestymistavan kehittäjänä pidetään Paul Lazarsfeldia, jonka merkitys koko myöhemmälle lomaketutkimukselle on ollut hyvin merkittävä (ks. Marsh 1982, 44–45).

Lazarsfeld nimeää (1967, copyright 1955, x) kehittämänsä tutkimustavan muuttujakieleksi, jonka keskeiseksi ongelmaksi hän asettaa kysymyksen siitä, miten sosiaalisen keskeiset ideat voidaan kääntää muuttujiksi ja kuinka näiden muuttujien keskinäiset suhteet voidaan analysoida. Muuttujakielen keskeiseksi ongelmaksi muodostui se, miten teoreettiset käsitteet käännetään empiiriseksi indikaattoreiksi (Mäkelä 1996, 104). Koska käsitteet koostuvat monimutkaisista ilmiöiden yhdistelmistä eivätkä yksinkertaisesti havaittavissa olevista kohteista, on käsitteitä täsmennettävä empiirisen tutkimuksen tarpeisiin (Cicourel 1964, 15). Lazarsfeld

kehitti tähän ongelmaan nelivaiheisen ratkaisun, jotka hän nimeää (Lazarsfeld 1977, 80–84) pohtimiseksi (imagery), käsitteen täsmentämiseksi (concept specification), indikaattoreiden valinnaksi (selection of indicators) ja indeksien muodostamiseksi (formation of indices). Ensimmäisessä vaiheessa käsitteestä muodostetaan jonkinlainen mielikuva teoreettisten tarkastelujen perusteella. Toisessa vaiheessa käsitettä täsmennetään rikkomalla se useaksi osaksi. Kolmannessa vaiheessa etsitään kutakin ulottuvuutta vastaavia indikaattoreita, jotka lopulta yhdistetään indekseiksi. Näin saadut indeksit ovat käsitteiden empiirisiä vastineita. Kokonaisuudessaan tätä prosessia nimitetään operationalisoinniksi. (Bryman 1988, 23–24; Mäkelä 1996, 104.)

Muuttujien keskinäisen riippuvuuden tutkimiseksi Lazarsfeld (1967, vi) kehitti elaboraation menetelmän. Siinä kahden muuttujan välinen riippuvuus hajotetaan kolmannen muuttujan suhteen. Seuraukseksi saadaan erilaisia elaboraation tyyppisiä riippuen siitä, mitä riippuvuuksille tapahtuu ja missä ajallisessa suhteessa muuttujat ovat toisiinsa (Mäkelä 1996, 106). Elaboratio toimii lazarsfeldilaisessa lomaketutkimuksessa keinona palata empiriasta teorian tasolle (Mäkelä 1996, 239). Koska lazarsfeldilaisessa lomaketutkimuksessa todellisuus käsitettiin kausaalisesti järjestyneeksi, nähtiin elaboratio keinona kausaalipäätelmien tekemiseen. (Marsh 1982, 44–45; Eskola 1975, 310).

Diskursiivisen lomaketutkimuksen ontologia ja epistemologia

Lazarsfeldin merkitys nykyiselle sosiaalitieteelliselle lomaketutkimukselle liittyy ennen kaikkea teorian ja empirian välisen suhteen täsmentämiseen, josta Kyösti Raunio (1999, 206–207) toteaa seuraavaa:

”Empirismissä välitön kokemusperäisyys on yhteiskuntaa koskevan tieteellisen tiedon lähtökohta ja perusta. Nykypäivän kvantitatiivinen yhteiskuntatutkimus ei useimmiten ole tässä merkityksessä empirististä vaikka onkin vankasti empiiristä... Tutkimuksen eri vaiheissa tehtyjen ratkaisujen tulee perustua teoreettiseen lähtökohtaan. ...Käsitteellinen kehys ohjaa todellisuutta koskevien havaintojen keräämistä, analysoimista ja johtopäätösten tekoa, eikä havaintoja ole perusteltua tarkastella tästä kehuksesta erillään.”

Teoreettisesti orientoituneen kvantitatiivisen tutkimuksen vastakohtaksi Raunio (1999, 206) asettaa empiristisen sosiaalitutkimuksen, missä poliittiset ja hallinnolliset tiedontarpeet pääsevät ohjaamaan tutkimuksen kysymyksenasettelua, aineistonkeruuta, analyysijä ja johtopäätöksiä. Myös lazarsfeldilaista lomaketutkimusta on syytetty teoriattomuudesta. Ray Pawson (1989, 62) toteaa, että operationalisoitaessa jotakin teoriaa, käsitteenmuodostus alkaa ensin yleisenä teoreettisena hahmotelmana. Tämän jälkeen teoria jaetaan useaan osaan, jotka konkretisoidaan epä-

selvien oletusten avulla indikaattoreiksi. Lopputuloksena alkuperäinen teoreettinen käsite tulee operationalisoiduksi vain havaintotermien kautta. Siirtymässä teoriasta indikaattoreihin ei ole siis mitään muuta logiikkaa kuin se, että tutkija on pakotettu käyttämään havaintotermejä indikaattoreiden luomiseen, vaikka lähtökohtana olikin pyrkimys teorian mittaamiseen. (Pawson 1989, 62.)

Operationalisointiin perustuva lomaketutkimus voi käytännössä johtaa myös siihen, että muuttujien välisten yhteyksien empiirinen analyysi tapahtuu operationalisoitavissa olevien käsitteiden tasolla ilman kytkentää varsinaiseen teoreettiseen analyysiin (Raunio 1999, 192). Teorialähtöinen lähestymistapa muuttuu näin tutkimusprosessin aikana realistiseksi tulkinnaksi tutkimuskohteesta. Williams (1998, 14) esittääkin paradoksina, että monet tilastolliset sosiaalitutkimukset vakuuttavat käsitteiden määrittelyn välttämättömyydestä ja kuitenkin samalla väittävät näin määriteltyjen käsitteiden kuvaavan todellisuutta sellaisenaan. Tutkimuksina ne ovat siis samaan aikaan teorialähtöisiä ja realistisen ontologian hyväksyviä. (Raunio 1999, 209.)

Operationalisoinnin ongelmista huolimatta sitä voidaan pitää nykyisen kvantitatiivisen tilastollisen sosiaalitutkimuksen ideaalimallina, jolle ei ole helppo löytää relevanttia vaihtoehtoa. Teorialähtöisyys on kvantitatiivisen sosiaalitutkimuksen väistämätön lähtökohta, mikäli tutkimuksessa halutaan päätyä sisällöllisesti järkeviin tuloksiin.

Edeltävän katsauksen perusteella voidaan todeta, että johdantoluvussa esitelmäni lomaketutkimuksen realistis-empiristinen ja teoreettis-tulkinnallinen lomaketutkimuskäytäntö asettuvat eri tavoin suhteessa seuraaviin lomaketutkimuksen ulottuvuuksiin:

Lomaketutkimuksen suhde tutkittavaan todellisuuteen:

Empiirinen / asenteet ovat pysyviä toimintatapumuksia vastaajan mielessä.

Teoreettinen / Asenteet nousevat niistä diskursseista, joista vastaaja on osallinen.

Lomakevastausten psykologisen rakentumisen tapa:

Ärsyke-reaktio malli.

Vastaajapsykologinen vastaajan tulkinnalliset prosessit huomioiva lähestymistapa.

Realistis-empiristinen käytäntö samaistaa tutkimusvälineen ja tutkittavan todellisuuden, kuten mm. Blumer (1956), Raiski (1974) ja Sulkunen (1972) toteavat, ja tästä syystä se menettää mahdollisuuden tarkastella tuota todellisuutta minkään teoreettisen kehyksen kautta. Teoriattomuus on suoraa seurausta empiristisestä suhtautumisesta havaintomatriisiin. Asennetutkimuksessa tällainen lähestymistapa olettaa

asenteiden sijaitsevan pysyvästi vastaajan mielessä, josta ne voidaan oikealla mitaustavalla poimia esiin. Psykologisella tasolla ärsyke-reaktiomallissa vastaajan oletetaan suhtautuvan kysymyksiin behavioristisina ärsykkeinä, joihin oletetaan saatavan oikea reaktio, kunhan väliin tulevat esteet poistetaan. Kyselylomakkeen standardisoinnin ajatellaan mahdollistavan tällaisen vastausprosessin.

Teoreettis-tulkinnallinen lomaketutkimuskäytäntö korostaa edeltävästä poiketen mahdollisuutta katsoa tutkimuksen kohteena olevaa todellisuutta jonkin teoreettisen kehyksen kautta (ks. Selkälä 2008a, 225–226). Itselleni tämä tarkoittaa todellisuuden näkemistä pohjimmiltaan diskursiivisesti järjestäytyneenä. Vastaamisen psykologisella tasolla tämä suhtautumistapa korostaa Cicourelin sekä Kahnin ja Cannellin tapaan vastaajan roolia tulkintoja tekevänä ja kognitiiviseen päättelyyn kykenevänä toimijana. Vastaajien kyselylomakkeella kohtaamia ärsykeitä ei voida pitää yksiselitteisinä, koska vastaaja suhtautuu niihin tulkinnallisesti (Cicourel 1964).

Teorialähtöisyys on muodostunut nykyisen lomaketutkimuksen tietynlaiseksi peruskiveksi, jonka merkitystä vain harvat enää kiistävät. Sen sijaan eroja löytyy siinä, minkälaisia menetelmiä sosiaalitutkimuksessa voidaan katsoa sovellettavan. Näiden erojen taustalta löytyy usein perimmäisempiä ontologisia ja epistemologisia käsityseroja, erityisesti suhteessa kausaalisuuden kysymykseen.

Jukka Mäkelä (1996) on osoittanut väitöskirjassaan, miten amerikkalainen sosiaalitutkimus erkani kahteen erilaiseen koulukuntaan 1920-luvulta lähtien. Tilastollinen tutkimus ja tapaustutkimus muodostivat kaksi erilaista lähestymistapaa, joista tilastollinen samaisti käsitteet empiirisiin mittauksiin ja siirsi ei-mitattavat ilmiöt ja teoreettiset käsitteet tieteen ulkopuolelle. Tilastollinen yleistäminen antoi säännöt ja normit, joiden avulla saattoi tehdä ”todennäköisiä” yleistyksiä populaation tasolle samalla, kun yleisemmällä tasolla olevat lait unohdettiin. Otos-populaatio suhteen korostaminen antoi tuloksille näennäisen objektiivisuuden ja toistettavuuden leiman. (Mäkelä 1996, 118.)

Myöhemmin tilastollinen tutkimus joutui altavastaajaksi lazarsfeldilaiselle Columbian koulukunnalle, joka perustui teoriaorientoituneeseen muuttujakieleen. Mäkelän mukaan (1996, 118–119) tilastollinen ja teorialähtöinen tilastollinen tutkimus eroavat ensinnäkin syy-seuraussuhteen tulkinnan tasolla toisistaan ja lisäksi suhteessa hypoteesien testaamiseen. Tilastollisessa testauksessa hypoteesit ovat erillisiä, yksittäisiä populaatioita koskevia väitteitä, joiden oikeellisuus ratkaistaan mekaanisen päätöksentekosäännön avulla. Teoriaorientoituneessa kvantitatiivisessa tutkimuksessa yleistyksen pyritään sen sijaan tekemään teorian tasolle (Mäkelä 1996, 238). Tällöin hypoteesit nähdään laajempina teoreettisina väitteinä, jotka voidaan operationalisoida useaksi tilastolliseksi hypoteesiksi. Tämän kaltaisten kausaalisten hypoteesien tarkastelu tilastollisten testien avulla johtaa Mäkelän mukaan usein umpikujaan, jossa osa yksittäisistä hypoteeseista hylätään ja osa hyväksytään. Columbian koulukunta luopuikin tilastollisten testien käytöstä

samaan aikaan, kun pääosa amerikkalaisesta sosiaalitutkimuksesta jatkoi niiden varaan rakentuvaa tutkimusta. (Mäkelä 1996, 118–119.)

Mäkelän kritiikki tilastollista sosiaalitutkimusta kohtaan kohdistuu siis tilastollisten testien ja hypoteesintestauksen mekaaniseen soveltamiseen, jolloin tilastollista yleistämistä koskeva päättely ohittaa tutkimuksessa teoreettisen päättelyn merkityksen. Kyösti Raunio (1999, 194) on Mäkelän kanssa samoilla linjoilla todetessaan, että kvantitatiivisessa tutkimuksessa tilastotieteellinen päättely ei sellaisenaan takaa tutkimustulosten tieteellistä merkitystä, vaan on pikemminkin tutkimuksen teoreettinen lähtökohta. Tilastollisten testien itsearvoinen käyttö tutkimusteoriasta riippumatta voidaan sijoittaa lomaketutkimuksen realistis-empiristiseen käytäntöön.

Teoriasuhteen lisäksi suhde kausaalijatteluun nousee lomaketutkimuskäytäntöjä erottelevaksi piirteeksi. Erilaisten epistemologis-ontologisten lähestymistapojen sijoittaminen lomaketutkimuskäytäntöjä erottelevaksi piirteeksi ei onnistu kuitenkaan suoraan, koska ne limittyvät ja sekoittuvat käytännön lomaketutkimuksissa. Tämä nähdään jo siinä, miten lazarsfeldilainen lomaketutkimus suhtautui kausaalisuuden kysymykseen. Lazarsfeld näki operationalisoinnin ja sen vastinparina elaboraation mahdollisuutena nimenomaan kausaalipäätelmien tekemiseen. Pertti Töttö (2004, 130–131) liittääkin elaboraatiologiikan kausaalimalleihin, koska sen tarkoituksena on kausaalisuhteen aiheuttamien ”aitojen” korrelaatioiden erottaminen näennäiskorrelaatioista. On kuitenkin todettava, että lazarsfeldilaisen lomaketutkimuksen ero aiempaan tilastolliseen tutkimukseen syntyi siitä, että lazarsfeldilaisessa tutkimuksessa kausaalisuhteita nähtiin laajemmille teoreettisille väitteille alisteisena käsitteenä, kun taas aiemmassa tilastollisessa tutkimuksessa kausaaliolletuksille perustuvia menetelmiä käytettiin irrallaan tutkimusteoriasta. Teoreettinen lähestymistapa ja kausaalisuusoletukset eivät siis automaattisesti ole toisensa poissulkevia lähestymistapoja lomaketutkimuksessa. Raunio mukaan ne liittyvät käytännön tutkimuksessa toisiinsa seuraavasti:

”Vasta kvantitatiivinen tutkimus kiinnittää systemaattisesti huomiota empirian ja teorian yhteyteen. Kvantitatiiviset muuttujat ovat teoreettisten käsitteiden operationaalisia vastinkäsitteitä ja kvantitatiivinen yhteiskuntatutkimus testaa teoriasta johdettuja hypoteeseja kehittäen teoriaa tältä pohjalta. Useimmiten hypoteesit koskevat teorian valossa mahdollisia kausaalisia riippuvuussuhteita. Kvantitatiiviseen tutkimustapaan kuuluu kausaalisten riippuvuuksien huolellinen tutkiminen elaboraatiolla, kolmansien tekijöiden vakioinnilla. Tutkimuksen tieteellisyyden kriteerit ovat kokeellisen tutkimuksen logiikan soveltamisessa yhteiskunnallisten ilmiöiden teorialähtöiseen tutkimiseen. Tilastotieteellisten menetelmien käyttäminen hypoteesien testaamisessa ja kausaalisuhteiden tutkimisessä on tähän nähden toissijaista. Tilastollisten analyysien tulokset tulkitaan suhteessa teoriaan: tilastollisista yleistyksistä edetään teoreettisiin yleistyksiin.”

Raunion näkemysten ero Mäkelän esittämiin näkemyksiin syntyy siitä, että Raunio näkee hypoteesintestauksen ja tilastollisten mallien käyttämisen mahdollisena teorialähtöisessä kvantitatiivisessa tutkimuksessa, kun taas Mäkelä tuntuu korostavan sitä, että tilastollisten testien ja hypoteesintestauksen käyttö jo sinällään johtaa teoriavetoisessa tutkimuksessa ristiriitoihin teorian kanssa. David Byrne (2002, 120) on samoilla linjoilla Mäkelän kanssa todetessaan tilastollisten mallien testaamisen perustuvan abstraktiin empirismiin. Mielestäni tämä näkemysero koskee pohjimmiltaan ontologisten näkemysten ja empiiristen menetelmien välistä suhdetta. Koska tilastolliset mallintavat menetelmät ja hypoteesintestaus on alun perin suunniteltu luonnontieteellisiin tarpeisiin, ne toimivat useimmiten kausaalisuuden logiikalla. Tilastollisessa mallinnuksessa laaditun mallin toimivuutta koetellaan empiirisen aineiston avulla. Malli koskee muuttujien välisiä suhteita, jotka usein rakennetaan matemaattisesti kausaalisuusoletuksen varaan. Regressiomallit toimivat tästä hyvänä esimerkkinä.

Toisaalta ontologiset sitoumukset ohjaavat tutkimusmenetelmien valintaa. Sosiaalisen todellisuuden näkeminen kausaalisesti järjestyneenä on nykyisessä sosiaalitutkimuksessa harvinaista, johtuen sosiaalisen konstruktionismin, diskurssiivisen teorian ja muiden kielenkäyttöön palautuvien ja tulkinnallisia prosesseja korostavien lähestymistapojen johtavasta asemasta. Sosiaalitieteellisen lomaketutkimuksen piirissä näkee silti edelleen ontologista kausaalisuutta puoltavia näkemyksiä. Kausaaliajattelun mahdollisuuksia sosiaalitutkimuksessa on pohdittu erityisesti kriittiseen realismiin liittyvän keskustelun yhteydessä.

Kriittisen realismin edustaman käsityksen mukaan tieteellisen tutkimuksen ensisijaisena kohteena eivät ole havaittavat säännönmukaisuudet, vaan niiden takana vaikuttavat kausaaliset mekanismit, voimat ja tendenssit (Kuorikoski & Ylikoski 2006, 2). Niiden vaikutus ei kuitenkaan näy suoraan havaittavina säännönmukaisuuksina, sillä havaittavat tapahtumat ovat tulosta useiden, mahdollisesti eri suuntaan vaikuttavien, kausaalisten prosessien toiminnasta (em. 2006, 2). Näin kriittisen realismin maailmankuvassa todellisuus näyttäytyy havainnoista riippumattomana, eikä sitä välttämättä saada lainkaan näkymään havaintojen tasolla (Tacq 2011, 269).

Kuorikosken ja Ylikosken mukaan (2006, 2) kriittisen realismin käsitys kausaalisuudesta perustuu ontologisiin näkemyksiin. Syyn ja seurauksen välinen suhde tulkitaan siinä luonnonvälttämättömyytenä joka sisällytetään tieteen kieleen teoreettisen käsitteenmuodostuksen kautta käsitteellisenä välttämättömyytenä. Kausaaliset voimat osallistuvat kausaalisuhteisiin tai tuottavat kausaalisuhteita niitä kantavien olioiden olemusten mukaisesti, jolloin kausaalisuhteet ovat sisäisiä suhteita (em. 2006, 5) Yhteiskuntatieteeseen sovellettuna tämä tarkoittaa sitä, että yhteiskunnalliset rakenteet koostuvat sisäisistä suhteista. (Kuorikoski & Ylikoski 2006, 2–3.)

Sekä Kuorikoski ja Ylikoski (2006) että Pertti Töttö (2004) ovat esittäneet parannuksia kriittisen realismin selittämisen tapaan. Kuorikosken ja Ylikosken

(2006, 3) mukaan kriittinen realismi ei tarjoa käsitteellisiä apuvälineitä ymmärtää sitä, mikä tekee sisäisten suhteiden luonteesta kausaalisen. Ongelmaksi muodostuu myös se, että kriittisen realismin mukaisesti olemuksiin perustuvat voimat ovat luonteeltaan kontekstiriippumattomia ja tällaisia suhteita on vaikea löytää fyysikaalisten lainalaisuuksien ulkopuolelta (em. 2006, 5). Töttö (2004, 132) puolestaan hyväksyy kriittisen realismin näkemyksen, jonka mukaan aineistossa esiintyvät korrelaatiot tai säännönmukaisuudet ovat pinnallisempia tekijöitä ja niiden taustalla vaikuttava kausaalisuus jotakin syvempää, mutta päättyy eri käsitykseen siitä, että näillä tasoilla ei olisi mitään tekemistä keskenään (Töttö 2004, 116–119).

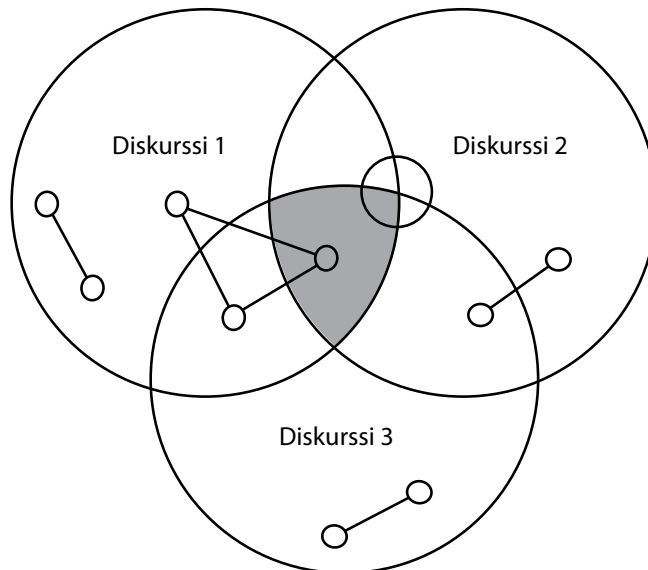
Tötön mukaan (2004, 276) kaikki selittäminen, myös sosiaalitieteellinen, on pohjimmiltaan kausaalista. Kausaalinen selittäminen edellyttää hänen mukaansa (em. 2004, 276) kuitenkin säännönmukaisuuden tai yksittäisen tapahtuman tuottavan kausaalisen mekanismin esittämistä, sen olemassaolon perustelemista ja kilpailevien selitysten sisältämien mekanismien osoittamista vähemmän selityskykyisiksi. Myös Kuorikosken ja Ylikosken esittämät parannukset kriittisen realismin teoriaan ovat samansuuntaisia. Jotta voitaisiin sanoa jonkin tekijän selittävän jotakin, täytyy olla jonkinlainen ajatus siitä, kuinka tuo tekijä voi saada aikaan selitettävän (Kuorikoski & Ylikoski 2006, 11). Tällöin tieto kausaalisesta mekanismista syventää ymmärrystä ilmiöstä, koska sen avulla voidaan paremmin sanoa, missä olosuhteissa selitys toimii ja millaisissa tilanteissa joudutaan turvautumaan muihin selittäviin tekijöihin (em. 2006, 11).

Kriittisen realismin ohella John Mackien (1974) kausaalisen selittämisen malli on saanut paljon huomiota. Mackien lähestymistapa perustuu välttämättömiin ja riittäviin ehtoihin, missä kausaalisuus nähdään välttämättömänä ehtona vallitsevissa olosuhteissa (ks. Tacq 2011, 268). Oman tutkimukseni kannalta Mackien lähestymistapa nousee kiinnostavaksi, koska hän korostaa useiden toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevien tekijöiden keskinäisriippuvuutta ja kausaalisuuden toteutumista tuossa verkostossa, mikäli eri tekijöiden muodostamat ehdot ovat kausaalisuuden toteutumiseen otolliset (Tacq 2011, 268). Myös Tötön sekä Kuorikosken ja Ylikosken tarjoama kriittiseen realismiin pohjautuva selittämisen malli voisi periaatteessa sopia useimpiin teorialähtöisiin sosiaalitutkimuksiin ja jopa diskursiiviseen selittämiseen. Tällöin tilastoaineistossa näkyvien säännönmukaisuuksien tai tekstiaineistosta löytyvien subjektipositioiden pohjalta konstruointiin teoreettisesti erilaisia diskursseja, joista jokin nousisi aineistossa näkyvien säännönmukaisuuksien ensisijaiseksi selittäjäksi. Näin ajateltuna diskurssit voitaisiin nähdä lomakeaineistossa esiintyvien säännönmukaisuuksien syytekijänä tai selittäjänä.

Itse ajattelen niin, että aineistosta löytyvät säännönmukaisuudet tulee ymmärtää vastaajien puheteoiksi esitettyihin kysymyksiin, jotka nousevat niistä diskursseista, joista vastaaja on osallinen ja joita lomakkeen tasolla ohjaa vastaajan psykologinen ja kognitiivinen päättely. Ajattelussani voidaan nähdä samanrakentei-

suutta Mackien kausaalisen selittämisen mallin tai kriittiseen realismiin perustuvan selitysmallin kanssa. Ero nousee siitä, että kun Tötön tai Kuorikosken ja Ylikosken mallissa (2006, 11) taustalla vaikuttavien mekanismien ja pinnalla näkyvien säännönmukaisuuksien suhde oletetaan kausaaliseksi, itse näen sen muodostuvan merkityksenannon prosessissa. Jos ajatusleikkiä jatketaan edelleen, voidaan ajatella, että nämä merkitykset voidaan tulkita mekanismien toimintaa välittäviksi tekijöiksi jolloin diskurssit voitaisiin nähdä säännönmukaisuuksien syytekijöinä.

Kun kausaalisen selittämisen mallia viedään tällä tavoin riittävän pitkälle, sen merkitys näyttää ikään kuin raukeavan tyhjiin. Vaikka diskurssit voidaan kin lopulta nähdä lomakeaineistossa esiintyvien säännönmukaisuuksien syinä, ei asialla lopulta ole enää merkitystä, koska diskursiivisessa tutkimuksessa itse selittämisen ydin ja samalla sen kohde on diskursiivisen kokonaisuuden kuvaamisessa. Tällaisessa näkökulmassa kausaalisuuteen sitoutuminen selittämisessä rajoittaa mahdollisen selittämisen alaa. Diskursiiviseen näkökulmaan sitoutuminen edellyttää tutkimuskohteen diskursiivisen rakenteen huomioimista. Kausaalisen selittämisen mahdollisuus katoaa olemattomiin, koska diskursiivinen teoria luo tutkittavasta todellisuudesta sellaisen kuvan, jossa vastaajien tuottamat merkitykset muodostuvat samanaikaisesti suhteessa kaikkiin niihin diskursseihin, joista vastaajat ovat osallisia (ks. kuvio 3). Tästä kokonaisuudesta käsin vastaajat tuottavat merkityksiä ja vastaavat lomakekysymyksiin.

KUVIO 3. Diskursiivinen näkökulma lomaketutkimukseen, missä isot pallot edustavat diskursseja, pienet ja keskikokoiset pallot lomakekyselyn kysymyksiä ja viivat kysymysten välisiä empiirisii, havaittavissa olevia suhteita.

Tällainen ontologinen näkemys muistuttaa kausaalisten selitysmallien todellisuuskuvaa enemmän joka suuntaan haarautuvaa verkostoa, jonka erilaiset tulkinnalliset kontekstit limittyvät toisiinsa hyvin työläästi selitettävillä tavoilla. Syyn ja vaikutuksen osoittaminen muodostuu ongelmalliseksi, koska useat todellisuuden elementit ovat samaan aikaan toistensa kanssa vuorovaikutuksessa. Tämän vuorovaikutuksen näkyvänä ilmauksena löydetään aineistosta joitakin säännönmukaisuuksia, joiden selittämisessä joudutaan turvautumaan tutkimuskohteesta tarjolla olevaan teoriaan. Lisäksi tätä verkostoa katsotaan yleisemmästä näkökulmasta, jolloin verkosto itse eli diskurssi toimii muuttujien havaitun yhteisvaihtelun selittäjänä. Yleisempi rakenne siis empiirisesti tuottaa aineistossa esiintyvät yhteisvaihtelut ja on samalla kokonaisuudessaan tulkinnan kohde ja tutkimuksen päämäärä. Mielestäni selittäminen sosiaalitutkimuksessa on siis mahdollista ilman kausaalisuuden käsitettä toisin kuin Pertti Töttö (2004, 276) tai esimerkiksi Vesa Puuronen (2005, 57) näyttävät ajattelevan.

Operationalisoitaessa diskursiivista tutkimuskohdetta lomakekyselyksi, voidaan Michel Foucaultin (2005; 2010) diskurssin teorian avulla tutkia toisiinsa vuorovaikuttavina yhteiskunnallisina tekijöinä sekä materiaalisia että kommunikation alueelle kuuluvia käytäntöjä (Casey 1995, 5, 20). Materiaaliset tekijät, kuten taloudelliset resurssit voidaan nähdä sosiaalisten käytäntöjen yhtenä ulottuvuutena (ks. Chouliaraki ja Fairclough 1999, 29). Myös goffmanilaisen diskurssianalyysin tavoitteena on sosiaalisessa vuorovaikutuksessa syntyvän merkityksenannon kytkeminen niihin taustarakenteisiin ja instituutioihin, joista diskurssi on riippuvainen (Scheff 2005, 369, 372). Näin päästään karkeasti ajatellen kaksiosaiseen malliin, missä konkreettiset tai materiaaliset tekijät edustavat lomakekyselyssä faktakysymyksiä ja mielipide- tai asennekysymykset edustavat diskursiivisesti rakentuneita merkityksiä kuvion 2 esittämällä tavalla.

Diskursiivisen lomaketutkimuksen menetelmät

Kausaaliajattelun kritiikki kvantitatiivisessa sosiaalitutkimuksessa liittyy ontologisten tai tieteelliseen selittämiseen liittyvien kysymysten lisäksi usein tutkimuskohteen moninaisuutta pelkistävien analyysitapojen käyttöön. Regressioanalyysiä voidaan pitää tällaisena analyysimenetelmänä, jossa useiden riippumattomien muuttujien joukosta etsitään yhtä muuttujaa joka selittäisi riippuvan muuttujan vaihtelun (ks. Byrne 2002, 70; Jensen 2008, 154). Vaikka regressioanalyysi saadaankin laskennallisesti helposti toteutettua, on useimmissa tapauksissa täysin riittämätöntä jättää määrällisen aineiston analyysi sosiaalitutkimuksessa tälle tasolle. Jos tarkoituksena on tutkia tai kuvata sosiaalisen järjestelmän diskursiivista rakennetta kuvion 3 osoittamalla tavalla, tarvitaan tutkimuskohteen jäsentämiseen myös muita menetel-

miä. Kuviosta 3 havaitaan, että yksittäisenkin lomakekysymyksen vastaukset kuten kysymysten välinen yhteisvaihtelu voivat nousta yhdestä tai useammasta diskursista. Tutkimusmenetelmien tulisi olla sellaisia, että ne pystyvät paljastamaan tällaisen monitasoisen todellisuuden rakenteen mahdollisimman kattavasti.

Diskursiivisesti ymmärrettyä todellisuutta ei voida kokonaisuutena ottaen mallintaa kausaalimallien avulla, koska tällainen todellisuus ei jäseny kausaalisesti. Muuttujien luomat pelkistykset tästä todellisuudesta täytyy nähdä pikemminkin tulkinnallisesti rakentuneina merkityksinä. Asettamalla toinen tällainen merkitys toisen syyksi ja lisäämällä malliin vielä muita asiaan vaikuttavia tekijöitä (ks. esim. Toivonen 1999, 85; Töttö 2004, 218) voidaan luoda kausaalimalleja, joiden taustalla olevaa todellisuutta voidaan Toivosen (1999, 140) sanoin nimittää kausaalisuhteiden verkostoksi, mutta sillä ei enää ole välttämättä paljonkaan tekemistä itse tutkittavan todellisuuden kanssa.

David Byrne (2002; 2004) on argumentoinut kokeellisten menetelmien sekä kausaalisten ja lineaaristen mallien käyttämistä vastaan sosiaalitutkimuksessa. Hän esittäytyy (2002, 8–9) realismin kannattajaksi, kuten Töttökin, mutta päätyy menetelmien käytön osalta silti vastakkaisiin johtopäätöksiin. Byrne perustaa väitteensä ontologisiin näkemyksiin. Hän näkee (2002, 31) sosiaalisen todellisuuden koostuvan monimutkaisista toisiinsa sulautuneista systeemeistä jotka sisältävät sekä sosiaalisen että luonnollisen tason ja jotka lisäksi ovat sekä yksilöllisen että sosiaalisen toiminnan kohteena. Muuttujat tulisi nähdä pikemminkin jälkinä (trace) tästä todellisuudesta ja pyrkiä ymmärtämään niiden jälkien suhdetta tuon todellisuuden kaikkiin tasoihin, jotka voivat olla esimerkiksi yksilöitä, kotitalouksia, naapurustoja, paikallisuksia, alueita, valtioita, kortteleita tai koko globaali järjestelmä sinällään (em. 2002, 40, 71). Tällainen lähestymistapa tarkastelee mieluummin koko järjestelmää ja sen muutosta kuin järjestelmän osia erikseen (Byrne 2002, 7).

Tällaisesta todellisuuskäsityksestä seuraa Byrnen (2002, 117–119; 2004, 61, 63) mukaan kausaalisten ja lineaaristen mallien, kuten regressioanalyysin ja faktorianalyysin hylkääminen, koska ne eivät vastaa tutkittavan todellisuuden rakennetta. Kausaalisten mallien käyttäminen tulee tällaisen muutoksen kuvauksessa ongelmalliseksi, koska hyvin monet tekijät muuttuvat samanaikaisesti vuorovaiikutuksessa toisiinsa. Tällöin yksittäisen tekijän nostaminen kausaaliseen malliin syytekijäksi yksinkertaistaa vallitsevaa todellisuutta liikaa (Byrne 2002, 70). Sosiaalisen todellisuuden tutkimisessa käytettävien menetelmien tulee perustua luokitteluun ja ei-lineaarisuuteen joka mahdollistaa sosiaalisen todellisuuden mallintamisen monitasoisena ja avoimena järjestelmänä (Byrne 2002, 71; 2004, 63–64). Byrnen mukaan (2002, 7–8, 95–111; 154; 2004, 61) sosiaalitutkimukseen sopivia ei-lineaarisia menetelmiä ovat ryhmittelyanalyysi, korrespondenssianalyysi, QCA ja neuroverkkomallit.

Jensen (2008, 154) seuraa Byrnen ajattelua todetessaan regressiomallien avulla saatavien tulosten heikentävän teoreettisen tulkinnan mahdollisuuksia, koska ne mallintavat todellisuutta yksiulotteiseen riippuvuuteen perustuen. Sen sijaan hän (2008, 154) puolustaa ryhmittelyanalyysin ohella myös faktorianalyysin käyttöä ja toteaa, että ne ovat ei-yksiulotteisina menetelminä saavuttaneet viime aikoina kasvavaa suosiota hyvinvointiregiimien tutkimuksessa.

Itseni on helppo samaistua Byrnen ajatteluun, koska se tulee lähimmäksi sitä, miten ymmärrän sosiaalisen todellisuuden luonteen ja sen tutkimiseen käytettävien menetelmien välisen suhteen. Ajattelutapani eroaa Byrnestä kuitenkin suhtautumisessa menetelmien käyttöön. Vaikka olenkin samaa mieltä hänen kanssaan (Byrne 2002, 71; 2004, 63–64) siinä, että sosiaalisen todellisuuden tutkimisessa käytettävien menetelmien tulee perustua luokitteluun ja ei-lineaarisuuteen, joka mahdollistaa sosiaalisen todellisuuden mallintamisen monitasoisena ja avoimena järjestelmänä, ei muitakaan menetelmiä tarvitse silti hylätä kuten Byrne tekee. Menetelmät on kuitenkin nähtävä vain menetelminä ja pohdittava jokaisen kohdalla erikseen, kuinka suuressa määrin ne muovaavat aineistoa sellaiseen suuntaan, joka ei enää vastaa sen todellisuuden teoreettisesti määriteltyä rakennetta, josta tuo aineisto on poimittu. Myös lineaarisilla menetelmillä, kuten faktorianalyysillä voidaan saada sisällöllisesti mielekkäitä tuloksia, kunhan muistetaan pitää mielessä niiden empiirisen rakentumisen taustaehdot. Tuloksia tulkittaessa on muistettava, että ne tuottavat aineistosta vain lineaariseen riippuvuuteen perustuvaa kuvaa, kun taas esimerkiksi ryhmittelyanalyysi on tästäkin rajoituksesta vapaa.

Myös kausaalille oletuksille perustuvien menetelmien, kuten regressioanalyysin käyttäminen on periaatteessa mahdollista, kunhan muistetaan, ettei menetelmien sisältämien piirteiden anneta ohjata aineistosta tehtäviä johtopäätöksiä. Jos regressioanalyysin toimintatapa perustuu kausaaliseen ontologiaan, ei sen avulla saatuja tuloksia ole kuitenkaan pakko tulkita kausaalisesti. Kausaalista selittämistä voidaan käyttää myös diskursiivisen selittämisen sisällä eräänlaisena sille alisteisena selittämisen muotona. Näin kirkastuu sekin asia, että kausaaliossa selittämisessä on kyse vain selittämisestä. Ongelmaksi se muodostuu vasta, kun selittämisen tapa siirtyy tutkittavan todellisuuden ontologisiksi väitteiksi. Kausaaliajattelu tulee siis nähdä enemmänkin epistemologisena ajattelun ja havaintojen järjestämisen apuvälineenä, joka ei välttämättä edellytä sitoutumista kausaaliseen ontologiaan.

Esimerkiksi kuntien taloudellisten resurssien sekä niiden järjestämien palveluiden välinen suhde voidaan varsin helposti mieltää kausaaliossa, jos halutaan tarkastella vain näiden kahden muuttujan välistä suhdetta. Tämä ei silti tarkoita sen hyväksymistä, että koko se yhteiskunnallinen rakenne jonka osia nuo kaksi muuttujaa ovat, ymmärretään kausaalisesti organisoituneena. Sen selittämiseen ja ymmärtämiseen sopii paremmin esimerkiksi juuri diskurssin käsite. Tilastollisia menetelmiä käytettäessä on siis muistettava, että ne parhaimmillaankin kuvaavat tutkittavaa todel-

lisuutta ainoastaan niihin rakennettujen matemaattisten ehtojen määrittelemällä tavalla. Tutkijan tehtävä on päättää minne asti niiden tuottamaa kuvaa suhteessa tutkimusteoriaan voidaan tulkita. Kvantitatiivisessa ihmistieteellisessä tutkimuksessa on siis loppujen lopuksi kyse ilmiöiden välisten kvalitatiivisten yhteyksien todentamisesta kvantitatiivisin menetelmin (Jokivuori & Hietala 2007, 11).

Menetelmät eivät siis itsessään ole ongelma. Kausaalille oletuksille perustuvia menetelmiä voidaan vallan hyvin käyttää sosiaalitutkimuksen menetelminä. Ongelma on pikemminkin tulkinnassa, siinä kuinka pitkälle meneviä johtopäätöksiä katsotaan voitavan tehdä esimerkiksi yhden regressioanalyysin tuloksista. Käytettävien menetelmien ei saa myöskään antaa liikaa ohjata aineistosta tehtäviä teoreettisia johtopäätöksiä. Vain tutkimusteoria voi ilmaista sen, millainen ontologinen käsitys tutkijalla tutkittavasta todellisuudesta vallitsee. Jukka Mäkelän sanoin menetelmät ainoastaan ”pyörittävät” aineistoa, ne eivät itsessään ”tee” mitään tutkimuksen ontologisella tasolla. Näin ollen tutkija ei kausaalille oletuksille perustuvia menetelmiä käyttäessään sen kummemmin sitoudu kausaalisten ontologisten väitteiden alaiseksi, kuin käyttäessään toisenlaisiakaan menetelmiä, kuten ryhmittelyanalyysiä.

Pelkistetysti omassa lähestymistavassani sosiaalitieteelliseen lomaketutkimukseen on kyse paluusta Blumerin (1956, 685) näkemykseen inhimillisestä todellisuudesta tulkittuna todellisuutena, joka edellyttää näiden tulkinnallisten prosessien ymmärtämistä. Lähestymistapani muistuttaa myös Suvi Ronkaisen (1999, 110) ajatusta siitä, että lomakevastaukset ovat paikallisuuteen ja kokemukseen sitoutuneita selontekoja. Tämän lisäksi lähestymistapani korostaa vastaamisen psykologisen tason huomioimista tutkimusprosessissa. Voidaan sanoa, että juuret tällekin lähestymistavalle löytyvät jo 1950–1960-luvun metodikeskusteluista, jolloin sekä Cicourel (1964) että Kahn ja Cannell (1957) korostivat lomakevastausten rakentuvan tulkinnallisesti suhteessa vastaustilanteeseen ja lomakkeen psykologisiin reunaehtoihin. Tällainen ajattelutapa eroaa selvästi ärsyke-reaktio-mallin sisältämästä käsityksestä lomakevastausten psykologisesta rakentumisesta.

Kognitiivisen psykologian rooli lomakevastausten tulkinnassa

Lomakevastaamisen psykologiassa käytetään nykyisin pääasiassa kognitiivisen psykologian käsitteistöä. Tästä näkökulmasta lomakekysymyksiin vastaava henkilö suorittaa kognitiivisia tehtäviä, jotka etenevät seuraavassa järjestyksessä: (1) kysymyksen ymmärtäminen, (2) mieleen palauttaminen, (3) arviointivaihe ja (4) vastauksen antaminen (Godenhjelm 2002, 44; Tourangeau ym. 2005, 8). Näitä vaiheita ei kuitenkaan tule ymmärtää tiukasti peräkkäisinä, vaan mieluummin limittäisinä (Tourangeau ym. 2005, 15–16). Jokainen näistä vaiheista voi häiriintyä vastausprosessissa. Vastajat voivat esimerkiksi tulkita väärin esitetyn kysy-

myksen, unohtaa oleellisen informaation, tehdä virheellisiä päätelmiä mieleen palauttamastaan materiaalista tai sijoittaa vastauksensa epätarkoituksenmukaiseen vastausluokkaan (Tourangeau ym. 2005, 8).

Merkittävimpiä lomakevastaamiseen vaikuttavia tilannetekijöitä ovat erilaiset kontekstivaikutukset, jotka voivat esiintyä lomakkeen kysymysten vaikutuksena toisiinsa tai haastattelijan ja haastattelutilanteen tuottamina kontekstivaikutuksina (Schuman 1992, 18). Postikyselyssä haastattelijan ja haastattelutilanteen tuottamat tekijät luonnollisesti sulkeistuvat pois. Erilaisia kontekstivaikutuksia on tutkittu ainakin 1950-luvulta lähtien. Hyman ja Sheatsley tutkivat vuonna 1950 kysymysten esittämisjärjestyksen vaikutusta vastausjakaumiin. Kysymys koski sitä, pitäisikö Yhdysvaltojen päästää maahansa kommunistisia lehtimiehiä raportoimaan näkemästään. Tämän edellä tai sen jälkeisenä vaihtoehtona esitettiin toinen kysymys, joka koski sitä, pitäisikö kommunistisen maan, kuten Neuvostoliiton, sallia amerikkalaisten lehtimiesten maahantulo. Myönteiset vastaukset kommunististen lehtimiesten päästämistä Yhdysvaltoihin vaihtelivat kysymysten esittämisjärjestyksen mukaan. Jos kommunististen lehtimiesten pääsyä Yhdysvaltoihin koskenut kysymys esitettiin ensin, sitä tuki 36 prosenttia vastaajista. Jos se esitettiin vasta amerikkalaisten lehtimiesten pääsyä Neuvostoliittoon koskevan kysymyksen jälkeen, myönteisten vastausten määrä nousi 73 prosenttiin. Tulosta tulkitaan niin, että kun kommunististen lehtimiesten pääsyä Yhdysvaltoihin koskenut kysymys esitettiin ensin, siihen annetut vastaukset heijastelivat pelkästään asenteita kommunismiin tai Neuvostoliittoon. Kun kysymys esitettiin vasta amerikkalaisten pääsyä Neuvostoliittoon koskevan kysymyksen jälkeen, vastaukset perustuivat enemmän tasapuolisuuden normiin, jonka vaatimuksesta kumpaakin kysymystä kohdeltiin samanarvoisemmin (Billiet, Waterplas & Loosveldt 1992, 136). Koeasetelma paljasti vastaajien pyrkimyksen johdonmukaiseen vastaamiseen. (Clark & Schober 1991, 39; Schuman & Presser 1981, 28–31; Tourangeau, Rips & Rasinski 2005, 210–211.)

Erilaisia kontekstivaikutuksia esiintyy niin survey-haastattelussa kuin postikyselynä toteutettavassa lomaketutkimuksessakin. Niiden tutkimisesta on tullut yksi näkyvimpiä lomaketutkimuksen arvioinnin tapoja. Erilaiset koeasetelmat ovat toistaneet Hymanin ja Sheatsleyn tuloksen, jonka mukaan lomakekysymyksiä ei voida pitää ärsyke-reaktio-mallin mukaisesti erillisinä ärsykkeinä, vaan kysymykset riippuvat eriasteisesti toisistaan ja vaikuttavat toisiinsa. Järjestysvaikutusten ohella on huomattu kysymysten sanamuotojen vaihtamisen tuottavan muutoksia vastausjakaumiin (Ahola 2002, 71; Ronkainen 2004, 53; Sudman & Bradburn 1986, 1; Tourangeau, Rips & Rasinski 2005, 13). Tämän lisäksi edeltävät kysymykset lomakkeella voivat vaikuttaa siihen miten vastaajat tulkitsevat jäljempänä tulevien kysymysten merkitystä, mitä he palauttavat mieleensä muotoillessaan vastauksiaan, mihin he vertaavat arvioimaansa kysymystä, ja miten he muotoilevat vastauksensa (Tourangeau, Rips & Rasinski 2005, 20).

William Foddy (1999, 40) mukaan vastaajat suhtautuvat kyselylomakkeeseen jo luonnostaan tulkinnanvaraisesti (ks. myös Todorov 2000, 65). Tämä johtaa siihen, että vastaaja on taipuvainen etsimään vihjeitä kyselyn muista kysymyksistä ja vastaamaan johdonmukaisesti omiin edeltäviin vastauksiinsa nähden. Tässä mielessä vastaaja tulkitsee kysymysten tarkoitusta suhteessa muihin esitettyihin kysymyksiin ja suhtautuu niiden tuottamaan kokonaiskuvaan viitekehyksenä, jonka sisällä vastaaminen tapahtuu (Sudman & Bradburn 1986, 142–144; Suhonen 2006, 319). Jos lisäksi kyselyn tai yksittäisen kysymyksen tarkoitus jää vastaajalle epäselväksi, hän joutuu hakemaan vielä tavallistakin enemmän vihjeitä kyselyn tai tiedonkeruutilanteen muista piirteistä (Ahola 2002, 78; Tourangeau ym. 2005, 43). Näistä tekijöistä nousee Aholan (2002, 75–76) mukaan kaksi ongelmaa. Ensinnäkin vastaukset, jotka päältäpäin näyttävät samoilta, voivat olla annetut aivan eri näkökulmista. Toiseksi jos tutkija ei tiedä vastaajan näkökulmaa, hän ei kykene tulkitsemaan vastauksia luotettavasti. Tutkijan ja vastaajien merkitysjärjestelmät poikkeavat siis toisistaan (Lehto 1998, 222).

Kontekstivaikutusten hallitsemiseksi on lomaketutkimuksessa kehitetty erilaisia ratkaisuja. William Foddy (1999, 140) tukeutuu sosiaalisen interaktionismin teoriaan. Hän toteaa, että jos vastaajat omaksuvat erilaiset merkitykset tutkimuksen avainkäsitteistä ja vastaavat erilaisista perspektiiveistä esitettyihin kysymyksiin, he käytännössä vastaavat eri kysymyksiin (ks. myös Tourangeau, Rips, Rasinski 2005, 23). Vastausten merkitys vastaajille on tällöin eri, vaikka vastaukset sijoittuisivatkin samoihin vastausluokkiin. Foddy (1999, 17) toteaa, että tämän ongelman välttämiseksi vastaajan olisi ymmärrettävä kysymykset tutkijan tarkoittamalla tavalla ja tutkijan olisi ymmärrettävä vastaukset vastaajan tarkoittamalla tavalla. Tällöin vastaaja tulee johdatetuksi tutkijan teoreettiseen viitekehykseen ja tutkija kuuntelee vastaajaa tämän omalla äänellä (Foddy 1999, 73). Lopullisena tavoitteena on tutkijan ja vastaajan perspektiivien yhdistyminen.

Foddy esittämä ratkaisu kontekstivaikutusten ongelmaan näyttää perustuvan äärikonstruktivistiselle oletukselle. Todellisuuden nähdään tällöin ilmenevän vain kielellisen merkityksenannon tasolla (vrt. Burr 1996, 86; Juhila 2002, 162; Schwandt 2000, 198–200). Vastaajalle ominaisen merkityksenannon mahdollisuus suljetaan lähestymistavan ulkopuolelle, koska vastauksen validiteetti saavutetaan sitomalla vastaaja tutkijan määrittelemän kielipelin alaiseksi. Tällaisen ratkaisun mielekkyys riippuu kuitenkin kysyttävien asioiden luonteesta. Erilaisten faktatietojen selvittämisessä se voi toimia standardisoitua lähestymistapaa paremmin. Ahola (2000b, 69) toteaa, että haastattelussa haastattelijan ja vastaajan neuvottelu kysymyksen tarkoituksesta parantaa siihen saadun vastauksen johdonmukaisuutta ja tuottaa vertailukelpoisempia vastauksia kuin tiukasti standardisoitu haastattelu (ks. myös Suchman & Jordan 1992, Tourangeau ym. 2005, 55). Neuvotteleva lähestymistapa ei kuitenkaan toimi samalla tavoin mielihäily- ja asennekysymyksissä, koska

niiden vastaamisprosessi on erilainen. Faktakysymyksissä kysymyksen tarkoitus on määriteltävissä, kun taas mielipide- ja asennekysymyksissä täsmällisen tarkoituksen määrittely on hankalaa eikä niihin ole yhtä ja oikeaa vastausta (Ahola 2000b, 70).

Mielipide- ja asennekysymyksissä kysymysten tarkoitusten täsmentäminen ei välttämättä takaa sitä, että vastaajat omaksuisivat samanlaisen perspektiivin vastaamiselleen. Koska vastaajat ovat diskursiivisesti riippuvaisia jostakin tietystä tavasta tuottaa merkityksiä, tämä vaikutus säilyy silloinkin, kun vastaaja tulee tietoiseksi tutkijan tavasta ymmärtää esitetty kysymys. Sen tavoittaminen, että kysymysten merkitykset muodostuisivat samoiksi eri vastaajille, on hankalaa (Houtkoop-Steenstra 2000, 8). Diskursiivisesti orientoituneen lomaketutkimuksen tulisi siis säilyttää herkkyys vastaajalle ominaista todellisuutta kohtaan siinä mielessä, että vastaajaa ei pakoteta ajattelemaan tutkijan luoman näkökulman mukaisesti. Kun vastaaja oletetaan sosiaalisesta taustastaan riippuvaiseksi toimijaksi, se vaikuttaa myös oletuksiin hänen tavastaan tuottaa merkityksiä. Tämä puolestaan johtaa siihen, että diskursiivisesti orientoituneen lomaketutkimuksen tavoitteeksi tulee ymmärtää näitä sosiaalisesta taustasta kumpuavia merkityksiä. Onnistumisen vaatimuksena on, että tutkijan tulisi ymmärtää tapaa, jolla vastaaja tulkitsee esitettyjä kysymyksiä. Pohjimmiltaan kyse on sen selvittämisestä, mitä vastaaja vastauksellaan tarkoittaa (ks. Lehto 1998, 228).

On silti selvää, että ainakin monimutkaista merkityksenantoa edellyttävissä kysymyksissä pyrkimys selvittää, mitä vastaajat aidosti vastauksillaan tarkoittavat, on tuomittu epäonnistumaan. Tämä johtuu ensinnäkin siitä, että emme koskaan pääse täysin vastaajan ”pään sisälle” tarkkailemaan merkityksenannon prosessia (Räsänen 2006, 423). Toisaalta minkä tahansa aineiston analyysi on aina riippuvaista myös tutkijan tekemistä tulkinnoista. Onkin hyväksyttävä, että vastaajan tuottamien merkitysten analyysi kuuluu teoreettisen tulkinnan alaan. Tätä voidaan kuitenkin toteuttaa monin eri tavoin. Esimerkiksi eri sosiaaliryhmiin kuuluvien vastaajien vastaukset terveystieteisiin tulkitaan tavallisesti terveyden sosioekonomisiksi eroiksi, koska esitettyjen kysymysten merkitysten oletetaan olevan samoja eri sosiaaliryhmiin kuuluvilla (Ahola 1998, 273). Mikäli vastaajien merkityksenannon erilaisuutta halutaan tutkimuksessa kunnioittaa, olisi tulosten tulkinnassa pohdittava myös sitä, onko kysymysten merkitys alun perinkään ollut sama eri sosiaaliryhmillä. Kyselylomakkeeseen liittyvien psykologisten vihjeiden avulla tutkija voi paremmin ymmärtää löydöksiään (Ahola 2002, 79). Tällainen lomakkeen tasolla tapahtuva vastaajapsykologinen arviointi olisi liitettävä tulosten teoreettisen tulkinnan osaksi. Tavallisestihan aineistossa esiintyvät erot tulkitaan suoraan suhteessa tutkimusteoriaan, jolloin ei mietitä lainkaan vastaajien tulkintoja esitetystä kysymyksistä. Vastaajapsykologinen tieto voi auttaa ymmärtämään vastaajien tekemiä tulkintoja lomakekysymyksistä.

Johtopäätökset

Diskursiivisen lomaketutkimuksen toteuttamisessa olisi hyvä muistaa seuraavat tekijät:

Realistiseen diskurssin teoriaan perustuen (esim. Foucault; Fairclough) on mahdollista operationalisoida diskurssin konkreettisia tekijöitä ilmaisevat ulottuvuudet lomakekyselyn faktakysymyksiksi ja kielellisten merkitysten alaan kuuluvat ulottuvuudet asenneväittämiksi tai mielipidekysymyksiksi.

Diskurssin käsite sosiaalisen rakenteen tai sosiaalisen todellisuuden kuvauksena kuuluu ontologiselle tasolle. Olisi vältettävä empirististä menetelmävetoista tutkimusotetta ja tulkittava aineistotulokset suhteessa diskursiiviseen ontologiaan. Tämä tarkoittaa kuvion 3 esittämällä tavalla sen mahdollisuuden tiedostamista, että yksittäisenkin lomakekysymyksen sisältämä informaatio tai eri kysymysten välinen yhteisvaihtelu voi nousta yhdestä tai useammasta diskurssista.

Kausaaliotetukseen perustuvien menetelmien, kuten regressioanalyysin ei saa antaa dominoida aineistotuloksista tehtäviä johtopäätöksiä. Silti kausaaliotetukseen perustuvia menetelmiäkin voi tutkimuksessa käyttää, kunhan eri muuttujien yhteisvaihtelua tarkastellaan koko aineiston tasolla myös ei-lineaaristen ja ei-kausaalisten menetelmien, kuten ryhmittelyanalyysin, korrespondenssianalyysin tai vastaavien menetelmien avulla (ks. Byrne 2002; 7–8, 95–111; 154; 2004, 61; Jensen 2008). Näiden menetelmien tuottama kuvaus aineistosta on otettava analyysin perustaksi, koska niiden avulla pystytään kattavimmin kuvaamaan diskursiivisen todellisuuden rakennetta.

Vastaamisen psykologinen (survey psychology) analyysi on otettava aineistotulosten tulkinnan yhdeksi tasoksi.

Näiden ohjeiden avulla on lomaketutkimuksen keinoin mahdollista päästä niin lähelle diskursiivisen sosiaalisen todellisuuden relevanttia kuvausta kuin se lomaketutkimuksella ylipäätään on mahdollista. Diskursiivisen lomaketutkimuksen suurimmat vaaranpaikat ovat empiristinen suhtautuminen aineistoon, joka johtaa helposti tutkimuskohteen ontologisen rakenteen sivuuttamiseen. Tämä taas johtaa helposti menetelmien käytön tasolla sellaisten menetelmien suosimiseen (esim. regressioanalyysi), jotka eivät kykene tavoittamaan aineiston olennaisia diskursiivisia piirteitä.

Paljon jää lomaketutkimuksen keinoin diskursiivisesta todellisuudesta myös havaitsematta, vaikka käytettäisiinkin siihen sopivia menetelmiä. Kaikki sellainen haastattelun tai muunlaisen tekstiaineiston perusteella tuotettu informaatio, jonka avulla päästään esimerkiksi erilaisten subjektipositioiden jäljille, jää lomakekyselyssä helposti tavoittamatta. Toisaalta mikään ei estä laatimasta kyselylomaketta siihen muotoon, että sen avulla saadaan kartoitettua myös eri diskursseihin kuuluvia subjektipositioita. Kyse ei ole niinkään kysymisen mahdollisuudesta sinänsä, vaan kysymisen instrumentin etukäteen lukkoon lyödystä luonteesta, joka

estää sellaisen ennakoimattoman informaation tuottamisen, joka vaikkapa haastattelutilanteessa nousee helpommin esiin. Erilaisten tekstiaineistojen sisältämä informaatio on myös merkitysvivahteiltaan huomattavasti rikkaampaa, kuin lomakevastaukset voivat koskaan olla. Toisaalta lomaketutkimuksen etuna on muuttujien yhteisvaihtelun matemaattinen mallintaminen, jonka avulla päästään paljon pidemmälle tutkittavan todellisuuden eri elementtien välisten suhteiden analyysissä, kuin mitä tekstiaineiston perusteella on mahdollista toteuttaa.

Lomakevastaamisen psykologista tasoa korostava näkökulma nousee lomaketutkimuksen vastaajapsykologiasta (survey psychology), jota ei vallitsevassa lomaketutkimuskäytännössä riittävästi oteta huomioon (ks. Selkälä 2008b). Vastaajapsykologian kannalta katsottuna vastaajien merkityksenannon tulkinta esitettyihin kysymyksiin jää puolitiehen, mikäli vastauksiin suhtaudutaan toisistaan riippumattomina, kuten vallitsevassa käytännössä pitkälti tehdään. Tutkimuksen suunnitteluvaiheessa lomakekysymykset operationalisoidaan tutkimusteoriasta. Aineiston käsittelyvaiheessa muuttujia käsitellään toisistaan erillisinä, koska se on teknisesti helppoa ja lasketaan monenlaisia yhteisvaikutuksia riippumatta siitä, missä kyselylomakkeen kontekstissa kysymys on vastaajalle esitetty. Tutkija olettaa vastaajan ymmärtävän kysymykset samalla tavalla kuin hän itse, ja siirtyy sen vuoksi suoraan tulkitsemaan vastauksista muodostuvien yhteisvaihteluiden suhdetta tutkimusteoriaan. Usein myös argumentoidaan tällaisen toimintatavan puolesta sillä perusteella, että sosiaalitutkimuksessa ei tarvitse olla kiinnostunut vastaajan intentiosta. Vastaajan merkityksenannon tarkempi analyysi koetaan reduktionistisena pyrkimyksenä, joka palauttaa vastausten sosiologisen merkityksen psykologiaan. Tämän virheellisen käsityksen sijasta vastaajapsykologian rooli sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa tulee nähdä tulkinnallisena apuvälineenä, jonka tarkoituksena on parantaa tulosten ymmärrettävyyttä.

Lomaketutkimuksen keinoin on siis mahdollista toteuttaa myös diskursiivista sosiaalitutkimusta, kunhan muistetaan huomioida tässä artikkelissa esille tuodut ontologisiin käsityksiin, tieteelliseen selittämiseen, menetelmien valintaan ja lomakevastaamisen psykologiaan liittyvät reunaehdot.

Lähteet

- Ahola, Anja (1998) Haastattelutilanne surveyvastausten rakentajana. Teoksessa Paananen, Seppo, Juntto, Anneli & Sauli, Hannele (toim.) Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt. Vastapaino, Tampere, 257–281.
- Ahola, Anja (2000a) Surveykysymysten tarkoitus ja vastausten tulkittavuus. Hyvinvointikatsaus 2000/1. Tilastokeskus, Helsinki, 67–71.

- Ahola, Anja (2000b) Surveykysymyksen tarkoitus ja haastattelutavan valinta. Hyvinvointikatsaus 2000/4. Tilastokeskus, Helsinki, 64–70.
- Ahola, Anja (2002) Surveytiedon kontekstuaalisuus surveylaboratorion haasteena. Teoksessa Ahola, Anja & Godenhjelm, Petri & Lehtinen, Marjaana (toim.) Kysymisen taito. Surveylaboratorio lomaketutkimusten kehittämisessä. Tilastokeskuksen katsauksia 2002/2. Tilastokeskus, Helsinki, 53–64.
- Alastalo, Marja (2005) Metodisuhdanteiden mahti. Lomaketutkimus suomalaisessa sosiologiassa 1947–2000. Vastapaino. Tampere.
- Alkula, Tapani & Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1994) Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. WSOY. Helsinki.
- Bateson Nicholas (1984) Data construction in social surveys. George Allen & Unwin. London.
- Billiet, Jaak, B. & Waterplas, Lina & Loosveldt, Geert (1992) Context effects as substantive data in social surveys. Teoksessa Schwarz, Norbert & Sudman, Seymour (toim.) Context effects in social and psychological research. Springer-Verlag. New York, Berlin Heidelberg. 131–148.
- Blumer, Herbert (1956) Sociological Analysis and the "Variable." American Sociological Review 21:6, 683–690.
- Bryman, Alan (1988) Quantity and quality in social research. Unwin Hyman Ltd. London.
- Burr, Vivien (1996) An introduction to social constructionism. London and New York: Routledge.
- Byrne, David (2002) Interpreting quantitative data. Sage publications Ltd. London.
- Casey, Catherine (1995) Work, self and society. After industrialism. Routledge. London and New York.
- Chouliaraki, Lilie & Fairclough, Norman (1999) Discourse in late modernity. Rethinking critical discourse analysis. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Cicourel, Aaron, V. (1964) Method and measurement in sociology. The Free Press of Glencoe, New York.
- Clark, H. Herbert & Schober, Michael, F (1991) Asking questions and influencing answers. Teoksessa Tanur, J. M. (toim.) Questions about questions: Inquiries into the cognitive bases of surveys. Russell Sage Foundation, New York, 15–48.
- Dillman, Don (2007) Mail and internet surveys. The tailored design method. John Wiley & Sons, Inc. Hoboken. New Jersey.
- Eskola, Antti (1975) Sosiologian tutkimusmenetelmät 2. WSOY. Porvoo.
- Foddy, William (1999) Constructing questions for interviews and questionnaires. Theory and practice in social research. Cambridge university press, Cambridge.
- Ford, Robert, N. (1954) A rapid scoring procedure for scaling attitude questions. Teoksessa Riley, Matilda, White & Riley, John, W. & Toby, Jackson (toim.) Sociological studies in scale analysis. Rutgers University Press. New Jersey, 273–305.
- Foucault, Michel (2005) Tiedon arkeologia. Vastapaino. Tampere.
- Foucault, Michel (2010) Sanat ja asiat. Gaudeamus. Helsinki.
- Galtung, Johan (1970) Theory and methods of social research. Universitetsforlaget. Oslo.
- Godenhjelm, Petri (2002) Kysymysjärjestys vaikuttaa vastauksiin. Hyvinvointikatsaus 2002/4. Tilastokeskus, Helsinki, 44–45.
- Houtkoop-Steenstra, Hanneke (2000) Interaction and the standardized survey interview. The living questionnaire. Cambridge university press, Cambridge.
- Jensen, Carsten (2008) Worlds of welfare services and transfers. Journal of European Social Policy 18:2, 151–162.
- Jokivuori, Pertti & Hietala, Risto (2007) Määrällisiä tarinoita. WSOY. Helsinki.

- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Sophi. Jyväskylän yliopisto, 11–19.
- Kahn, Robert, L. & Cannell, Charles, F. (1983) *The dynamics of interviewing. Theory, technique and cases*. Robert E. Krieger publishing company. Malabar, Florida.
- Kuorikoski, Jaakko & Ylikoski Petri (2006) Kausaliteetti ja kriittinen realismi. *Sosiologia*. 43: 1, 1–13.
- Lazarsfeld, Paul, F. (1967) *Esipuhe teoksessa Hyman, Herbert: Survey design and analysis*. The Free press. New York v–xiii.
- Lehto, Anna-Maija (1998) Laatusurveytutkimukseen. Teoksessa Paananen, Seppo, Juntto, Anneli & Sauli, Hannele (toim.) *Faktajuttu. Tilastollisen sosiaalitutkimuksen käytännöt*. Vastapaino, Tampere, 207–232.
- Lurie, Walter A. (1937) Statistics and public opinion. *The Public Opinion Quarterly* 1:4, 78–83.
- Mackie, John Leslie (1974) *The Cement of the Universe. A Study of Causation*. Oxford University Press. Clarendon.
- Marsh, Catherine (1982) *The survey method. The contribution of surveys to sociological explanation*. George Allen & Unwin. London.
- Mishler, Elliot, G. (1991) *Research interviewing. Context and narrative*. Harvard university press, Cambridge, Massachusetts and London.
- Mäkelä, Jukka (1996) *Menneisyyden nykyisyys. Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tuolla puolen*. Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Rovaniemi.
- Newcomb, Theodore (1937) Determinants of opinion. *The Public Opinion Quarterly* 1:4, 71–78.
- Pawson, Ray (1989) *A measure for measures. A manifesto for empirical sociology*. Routledge. London and New York.
- Puuronen, Vesa (2005) *Suomalaisen sosiologian paradigmoja 1960-luvulta nykypäivään*. *Sosiologia* 42:1, 50–62.
- Raiski, Seppo (1974) *Operationaalistamisen harhat. Tutkimus variaabelianalyysin tietoteoreettisesta asemasta*. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitosten tutkimuksia. Tampereen yliopiston sosiologian laitos, Tampere.
- Raunio, Kyösti (1999) *Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt*. Gaudeamus. Helsinki.
- Riley, John, W. (1954) *The sociological variable*. Teoksessa Riley, Matilda, White & Riley, John, W. & Toby, Jackson (toim.) *Sociological studies in scale analysis*. Rutgers University Press. New Jersey, 5–20.
- Riley, Matilda, White & Toby, Jackson & Riley, John, W. (1954) *The subjects and objects of social action*. Teoksessa Riley, Matilda, White & Riley, John, W. & Toby, Jackson (toim.) *Sociological studies in scale analysis*. Rutgers University Press. New Jersey, 61–92.
- Ronkainen, Suvi (2004) *Kvantitatiivisuus, tulkinnallisuus ja feministinen tutkimus*. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Vastapaino. Tampere.
- Räsänen, Pekka (2005) *Havaintojen mittaus ja aineiston jäsentämisen metodologia*. Teoksessa Räsänen, Pekka & Anttila, Anu- Hanna & Melin, Harri (toim.) *Tutkimusmenetelmien pyörteissä*. PS- kustannus. Jyväskylä.
- Räsänen, Pekka (2006) *Naiivista realismista oivaltavaan epärealismiin*. Lyhyt kommentti Arto Selkälän vastineeseen. *Janus* 14:4, 422–423.
- Scheff, Thomas J. (2005) *The structure of context: Deciphering Frame analysis*. *Sociological Theory* 23: 4, 368–385.

- Schuman, Howard (1992) Context effects: State of the past / State of the art. Teoksessa Schwarz, Norbert & Sudman, Seymour (toim.) Context effects in social and psychological research. Springer-Verlag. New York, Berlin Heidelberg. 5–21.
- Schuman, Howard & Presser Stanley (1981) Questions and answers in attitude surveys. Experiments on question form, wording and context. Academic press, inc. Orlando.
- Schwandt, Thomas, A. (2000) Three epistemological stances for qualitative inquiry. Interpretivism, hermeneutics, and social constructionism. Teoksessa Denzin, Norman, K. & Lincoln, Yvonna, S. (toim.): Handbook of qualitative research. Thousand Oaks: Sage publications.
- Selkälä, Arto (2008a) Tutkijan valintojen seurauksista lomaketutkimuksessa. Teoksessa Lempiäinen, Kirsti & Löytty, Olli & Kinnunen, Merja (toim.) Tutkijan kirja. Vastapaino. Tampere, 219–230.
- Selkälä, Arto (2008b) Lomaketutkimuksen haasteet ja verkkolomakkeiden mahdollisuudet niihin vastaamisessa. Sosiologia 45: 2, 119–134.
- Suchman, Lucy & Jordan, Birgitte (1992) Validity and the Collaborative Construction of Meaning in Face-to-Face Surveys. Teoksessa Tanur, Judith M. (toim.) Questions about Questions. Russel Sage Foundation. New York, 241–267.
- Sudman, Seymour & Bradburn, Norman, M. (1986) Asking Questions. JOSSEY- BASS. San Francisco, London.
- Suhonen, Pertti (2006) Mielipidetutkimukset ja yhteiskunta. Tampere University Press, Media Studies: Tampere.
- Sulkunen, Pekka (1972) Surveyanalyysistä ja teoreettisesta mielivallasta. Sosiologia 9:4, 157–166.
- Tacq, Jacques (2011) Causality in qualitative and quantitative research. Quality & Quantity 45, 263–291.
- Thorndike, E. L. (1938) Facts vs. opinions: An empirical study of 117 cities. The Public Opinion Quarterly 2:1, 85–90.
- Thurstone, L. L. (1928) Attitudes can be measured. The American Journal of Sociology 33:4, 529–554.
- Todorov, Alexander (2000) Context effects in national health surveys. Effects of preceding questions on reporting serious difficulty seeing and legal blindness. Public Opinion Quarterly 64, 65–76.
- Toivonen, Timo (1999) Empiirinen sosiaalitutkimus. Filosofia ja metodologia. WSOY. Porvoo.
- Tourangeau, Roger & Rips, Lance J. & Rasinski, Kenneth (2005) The psychology of survey response. Cambridge University Press, Cambridge.
- Töttö, Pertti (2004) Syvällistä ja pinnallista. Vastapaino. Tampere.
- Williams, Malcolm (1998) The social world as knowable. Teoksessa May, Tim & Williams, Malcolm (toim.): Knowing the social world. Open university press. Buckingham, Philadelphia, 5–21.
- Wilson, Timothy, D. & Hodges, Sara, D. (1992) Attitudes as temporary constructions. Teoksessa Martin, Leonard, L. & Tesser, Abraham (toim.) The construction of social judgments. Lawrence Erlbaum associates, publishers. Hillsdale, New Jersey.

Kielestä, totuudesta ja analogisesta järkeilystä¹

Hannes Peltonen

Johdanto

Tämä essee käsittelee kolmea asiaa, joita yhdistää suhteellisuus. Kielessä merkitys muodostuu eri käsitteiden ja muiden merkitysten suhteista semanttisessa kentässä (semantic field) ja jossakin tietyssä kontekstissa. Totuus pohjautuu väittämiin ja teorioihin, joiden oikeellisuus punnitaan suhteessa muihin väittämiin ja teorioihin. Analoginen järkeily korostaa eri tapausten sisäisten suhteiden ymmärtämisen tärkeyttä.² Näissä kolmessa suhteellisuus ei kuitenkaan tarkoita relativismia eli sitä, että esimerkiksi mikä tahansa ”totuus” on yhtä oikein kuin mikä tahansa muu ”totuus”. Kieli, totuus tai analoginen järkeily ei ole joko subjektiivista tai absoluuttista vaan intersubjektiivista.

Avatakseni näitä asioita käsittelen esseen seuraavassa osiossa kielen merkitystä yleisesti ja sitä, miten merkitys rakentuu kielessä. Se ei perustu universaaleihin peruselementteihin, vaan se rakentuu suhteista. Esseän toinen osio jatkaa tästä ajatuksesta, ja se keskittyy argumentoimaan, ettei universaalien peruselementtien puute tarkoita relativismia. Väitän että ”valintaa” ei tarvitse tehdä vain kahden vaihtoehdon väliltä. Esimerkkinä käytän erityisesti abduktiota kolmantena vaihtoehtona induktion ja deduktion rinnalla. Korostan, että on olemassa ainakin kolme erilaista ajattelumallia. Samoin subjektiivisuuden ja objektiivisuuden rinnalla on intersubjektiivisuus. Ennen yhteenvetoa käsittelen lyhyesti kasuismia (käytännöllinen eettinen päättely, ks. esim. Jonsen and Toulmin 1989) ja analogista järkeilyä senkaltaisina käytännön järkeilymuotoina, jotka pystyvät ohjaamaan toimintaa ja

---

1 Tekijä kiittää erityisesti Toivo Salosta ja Seppo Sotasaarta sekä anonyymejä arvioitsijoita heidän kommentistaan ja ehdotuksistaan tähän artikkeliin liittyen. Jäljelle jääneet asia- tai muut virheet ovat kuitenkin tekijän omia. Tekijä kiittää myös Juha Pertulaa ja Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellistä tiedekuntaa tuesta tämän artikkelin kohdalla. Artikkelin hyödyntää tutkimusta, joka suoritettiin tekijän vielä ollessa töissä Lapin yliopistossa.

2 En tarkoita puhtaasti loogista *päättelyä*.

päätöksentekoa ilman, että ne johtavat samanlaisiin välttämättömiin johtopäätöksiin kuin deduktiivinen päättely. Tässä mielessä kasuismi ja analoginen järkeily saattavat olla deduktioon nähden loogisesti epätäydellisiä, mutta ne toimivatkin kuten luonnolliset kielet, joiden säännöt (kielioppi) mahdollistavat uusien merkitysten ja ilmausten syntymisen – ei vain premisseissä olevan tiedon ilmaisemisen toisin logiikan sääntöjen vaatimalla tavalla.

Kielen merkityksestä ja merkityksestä kielessä

Eri tieteenalat ovat viime vuosikymmenien aikana väitelleet epistemologisista kysymyksistä. Yksi merkittävistä tieteenfilosofisista väittelyistä keskittyy kielen merkitykseen sosiaalisessa maailmassa. Itselleni kansainvälisten suhteiden ala on tutuin, joten viittaan lähinnä tuohon alaan tässä esseessä. Kansainvälisten suhteiden alalla käytävä väittely on vain yksi esimerkki keskusteluista, jotka liittyvät empiiris-positivismiin lupauksen tuottaa kumulatiivista tietoa tieteellisen menetelmän avulla. Samoja keskusteluja on käyty (ja käydään) eri yhteiskuntatieteiden aloilla. Joillakin tieteenaloilla – kuten filosofiassa – tämä keskustelu on jatkunut pitkään, ja se on täten edennyt pidemmälle kuin joillakin toisilla aloilla, mutta sen merkitys käytännön tutkimuksen tavoissa ei taida olla yleisesti hyvin ymmärrettyä ainakaan monissa yhteiskuntatieteissä.

Kansainvälisten suhteiden alalla niin kutsuttu ”kolmas väittely” (*Third Debate*) keskittyy osin juuri kielen merkitykseen osana sosiaalisen maailman konstruointia.³ Tuossa keskustelussa, kuten myös muilla tieteenaloilla, kyseenalaistetaan ja haastetaan essentiaalisia diskursseja, jotka pohjautuvat ajatuksiin objektiivisesta ”Totuudesta”, rationaalisuudesta sekä ihmisistä riippumattomasta todellisuudesta, ja joiden ajatellaan olevan luonnontieteiden – ja täten yleisesti ”Tieteen” – perusta.⁴

---

3 Niin sanottujen suurten väittelyiden lukumäärä on kyseenalainen. Osasyy tähän on se, ettei ole varmuutta, tapahtuiko tieteenalan mytologiaan kuuluva ensimmäinen väittely idealistien ja realistien välillä 1900-luvun alussa. Toisena väittelynä yleisesti pidetään niin sanottua behavioralistista käännettä yhteiskuntatieteiden alalla. On kuitenkin huomattava, ettei yksikään niin kutsutuista suurista väittelyistä ole välttämättä yhtenäinen, yksi keskustelu. Esimerkiksi post-positiivinen näkökanta on viime vuosina kohdistunut kielen lisäksi muun muassa praktiikkaan ja pragmatismiin (ks. esim. Adler and Pouliot 2011).

4 ”Totuus” viittaa siihen käsitykseen, että olisi olemassa jokin objektiivinen totuus, joka olisi myös mahdollista tietää. Samoin ”Tieteellä” viittaan samanlaiseen ajatukseen, että olisi olemassa jokin ”oikea” käsitys siitä, mitä ovat tiede ja tieteellinen metodi. Esimerkiksi monet yhteiskuntatieteilijät uskovat, että luonnontieteet ovat objektiivisia ja että yhteiskuntatieteiden tulee pyrkiä samanlaisiin objektiivisiin lakeihin ja metodeihin kuin luonnontieteissä. Onkin huomattava, että tämänlaiset ajatukset kertovat ehkä enemmän siitä, miten eräät yhteiskuntatieteilijät luulevat luonnontieteiden eroavan yhteiskuntatieteistä, kuin siitä, minkälaista tieteen ja tiedon *tekeminen* on luonnontieteissä (ks. esim. Knorr-Cetina 1981; Toulmin 2001; Ziman 1991).

Yksi suosituista lähtökohdista näissä väittelyissä on filosofi Ludwig Wittgenstein. Karin Fierken (2002) mukaan Wittgenstein on siitä mielenkiintoinen, että hänen tuotantonsa tukee molempia väittelyn osapuolia. Fierke väittää, että esimerkiksi Karl Popperin (1968; 1979) falsifikaatio ja sen innoittama looginen empirismi nojaa Wittgensteinin alkutuotantoon, erityisesti hänen *Tractatus Logico-Philosophicus* (1922) teokseensa. Toisaalta Fierke tulkitsee myös, että Wittgensteinin myöhäinen tuotanto, josta erityisesti *Philosophical Investigations* (1953/2003) on tullut tutuksi laajalle yleisölle, loi pohjaa positivismin kritiikille, kielelliselle käänteelle ja poststrukturalismille (ainakin) kansainvälisten suhteiden alalla.⁵ Fierken (2002) mukaan tässä kansainvälisten suhteiden alalla käytävässä tieteenfilosofisessa väittelyssä on kyse kahdesta eri logiikasta: toinen ymmärtää kielen peilaavan todellisuutta, ja toinen käsittää kielen tietynlaisena ”pelinä”. Keskustelut, joita tämän aiheen ympärillä käydään, ovat perustavanlaatuisia siinä mielessä, että kyseessä on merkityksen (ja täten totuuden) perusta.

Vähintään Descartesista lähtien ja viime vuosikymmeniin saakka tiedettä on hallinnut usko siitä, että merkityksen, tiedon ja totuuden tulee pohjautua johonkin perimmäiseen perustukseen tai perustaan.⁶ Positiivisessa oikeusfilosofiassa Hans Kelsenin (1973) *Grundnorm* on hyvä esimerkki tästä uskomuksesta. Kelsenin mukaan lakijärjestelmät perustuvat johonkin perusnormiin tai -sääntöön, joka antaa merkityksen kyseisen järjestelmän muille osille.⁷ Lingvistiikassa Natural Semantic Metalanguage (NSM) lähestymistapa on väittänyt jo 40 vuoden ajan, että lausahdusten täytyy olla rakennettu yksinkertaisista, universaaleista elementeistä, jotka ovat itsessään ymmärrettävissä. Tämä väite pohjautuu siihen uskukseen, että kieli ei voi välittää merkitystä, jos sen käyttämät käsitteet ovat siinä mielessä kierteisiä, että käsitteet määritellään muilla käsitteillä, jotka taas määritellään toisilla käsitteillä ja niin edelleen. Väitteen mukaan merkitys ei voi pohjautua tuonkaltaiseen potentiaalisesti loputtomaan prosessiin. Sekä Kelsenin oikeusfilosofiassa että NSM lähestymistavassa ajatellaan, että tarvitaan jokin ”peruskallio”, jonka päälle ”Totuus” rakentuu tai joka antaa ”todellisen” (objektiivisesti oikean) merkityksen muulle – oli tuo peruskallio miten pieni hyvänsä.

---

5 Luonnollisesti positivismin kritiikki, kielellinen käänne ja poststrukturalismi pohjautuvat myös muihin lähteisiin kuin vain Wittgensteiniin. Esimerkiksi Edmund Husserlin ja Martin Heideggerin tuotantoa ei sovi unohtaa, muttei Wittgensteinin merkitystäkään voi väheksyä. Onkin mielenkiintoista, miten Wittgensteinista on tullut suosittu lähde tuossa kansainvälisten suhteiden keskustelussa. On tosin huomattava, että Wittgenstein itse ei ehkä nähnyt yhtä suurta eroa oman aikaisemman ja myöhäisemmän tuotantonsa välillä kuin se nykyään usein tulkitaan.

6 Toki hajaääniä on ollut, joista esimerkkinä toimii Wilhelm von Humboldt (1836/1988).

7 Positiivinen oikeusfilosofia on luonnollisesti vain yksi muiden joukossa. Toinen esimerkki vaikutusvaltaisesta oikeusfilosofiasta on niin sanottu New Haven School, joka näkee lain prosessina. Vaihtoehtoisesti viime aikoina on noussut esiin foucault’laisia lähestymistapoja (kuten esim. Rajkovic 2010).

Nämä asiat nähdään toisin post-positivistisissä lähestymistavoissa, joista niin sanottu kielellinen käänne toimii hyvänä esimerkkinä. Sen mukaan kieli toimii juuri yllä kuvatun potentiaalisesti loputtoman prosessin tavoin. Kuten Wittgensteinin myöhäisempi tuotanto tuo esiin, esineillä ja asioilla ei ole ”perusolemusta” (*essence*); merkitys ei ole viittausta objekteihin ”tuolla jossain” eikä se rakennu joistain semanttisista peruselementeistä. Näiden sijaan merkitys muodostuu kontekstissa ja käytössä. Luopumalla klassisista kielimalleista ja -teorioista, joihin myös NSM lähestymistapa kuuluu ”nuoruudestaan” huolimatta, voimme ymmärtää ja käsittää senkaltaisia kielen ominaisuuksia kuten aikaisempia olettamuksia (*presupposition*), indeksikaalisuuksia (*indexicality*), puheen kautta toimimista tai tekemistä (*speech acts*) ja performatiivisuutta (*performativity*) (ks. esim. Austin 1976; Barker 2004). Esimerkiksi lupaaminen – se, että sanoo ”minä lupaan” – on itsessään toimimista, mitä klassiset ja positivistiset kieliteoriat eivät pysty käsittelemään (Barker 2004). Postmodernistit ja poststrukturalistit muistuttavatkin meitä nimenomaan siitä, että kieli ei vain heijasta meistä riippumatonta todellisuutta, vaan se myötävaikuttaa sen todellisuuden luomiseen, jossa elämme.⁸

Selventääkseni yllä olevien kohtien merkitystä on viimeistään tässä kohtaa erotettava fyysikaalinen maailma sosiaalisesta maailmasta. Fyysikaalinen maailma on meistä ja kielestämme erillinen. Siellä ruusu on ruusu, ja se tuoksuu yhtä hyvälle, vaikka sitä muuksi kutsuisi, lainatakseni Shakespearen sanoja. Sosiaalinen maailma ja sen objektit ovat meistä, kielestämme ja käytännöstämme riippuvaisia.

Toinen tärkeä ero on fyysikaalinen maailma ja siitä keskusteleminen joko tie-teellisesti tai muuten. Nämä kaksi ovat eri asioita. Kasvi, jota kutsumme ruusuksi, on olemassa meistä tai sen nimestä huolimatta, mutta sen kutsuminen ruusuksi liittää sen osaksi muita asioita ja merkityksiä sosiaalisessa maailmassa. Pluton tapaus on hyvä esimerkki tästä. Ensihavainnostaan, vuodesta 1930 lähtien Pluttoa pidettiin planeettana, mutta vuonna 2006 kansainvälisen astronomisen liiton äänestystulos päätti, että Pluto ei ole planeetta vaan tyyppiesimerkki ”trans-neptuunilaisista objekteista” (*Trans-Neptunian Object*) (ks. International Astronomical Union General Assembly 2006a; International Astronomical Union General Assembly 2006b). Taivaankappale, jonka tunnemme Plutona, on olemassa meistä ja nimestään riippumatta, mutta sen kategorisointi planeetaksi tai joksikin muuksi ei johdu sen perusolemuksesta (*essence*) planeettana tai muuna vaan meistä – tai itse asiassa suhteellisen pienen ihmismäärän antamista äänistä. Tuolla uudelleen-kategorisoinnilla on kuitenkin hyvin konkreettisia seurauksia.

---

8 Postmodernit ja poststrukturalistit pohjaavat havaintonsa mm. tutkimustuloksille filosofiassa (esim. Wittgenstein 1953/2003), lingvistiikassa (esim. Berlin and Kay 1969/1999) ja kognitiivisessa psykologiassa (esim. Rosch 1973).

Kolmas ero on ontologinen siinä mielessä, että fyysikaalisen maailman objektit ovat olemassa meistä riippumatta, mutta sosiaalisen maailman objektit ja asiat ovat olemassa vain meistä johtuen. Esimerkiksi raha (ja sen arvo), demokratia, ihmisoikeudet tai valtio on olemassa vain sosiaalisessa maailmassa. Deleuzen ja Guattarin (2011) käyttämä erottelu selventäneen tätä ajatusta: raha, demokratia, ihmisoikeudet ja valtiot ovat todellisia (*real*), sillä niillä on esimerkiksi konkreettisia seurauksia sosiaalisessa maailmassa, mutta ne eivät ole samalla tavalla aktuaalisia (*actual*) kuten Plutoksi kutsumamme taivaankappale. Fysikaalisten ja sosiaalisten asioiden ja objektien ontologiat eroavat toisistaan ainakin tässä mielessä.

Yksi seuraus näistä erotteluista on se, että materiaallinen todellisuus on meistä ja kielestämme riippumaton, mutta me annamme merkityksiä sen objekteille, jäsenämme sitä ja muodostamme suhteemme siihen kieleemme kautta. Yhden kuvauksen (tai käsitteen) valitseminen toisten mahdollisten kuvausten sijaan ei ole vain todellisuuden heijastamista vaan merkityksen antoa. Me emme vain kuvaa olemassa olevaa erilaisilla käsitteillä, vaan käyttämämme käsitteet osittain luovat ja antavat merkityksen sille, mitä kuvaamme. Oikeustieteistä on helppo antaa esimerkkejä: ihmiset eivät vain kiipeä aidan yli, vaan he tunkeutuvat laittomasti toisen kiinteistölle tai he murtautuvat. He eivät vain anna toiselle rahaa tai palveluksia, vaan he lahjoivat. Valitsemillamme ilmauksilla ja käsitteillä on konkreettisia seurauksia.

Luonnollisesti tässä kohtaa tulee muistaa kieliopin (*grammar*) merkitys sekä luonnollisissa että muissa ”kielissä” (tieteen kieli, filosofian kieli, laki kielenä ja niin edelleen). Meidän tulee koodata ja jäsentää havaintomme, kokemuksemme ja ajatuksemme käyttämiemme kielten *vaatimilla tavoilla*. Vain täten syntyy ymmärrettäviä merkityksiä semanttisessa kentässä (Gumperz and Levinson 1999: 27). Nämä tavat (kieliopit) ovat tavalla tai toisella opittuja, ei annettuja. Esimerkiksi äidinkieliemme vaatimat ilmaisutavat opimme jo hyvin nuorina, ja ne saattavat poiketa muiden luonnollisten kielten vaatimista tavoista (ks. esim. Davis 2005: 18ff.). Tieteen, filosofian tai lain ”kieliopit” opimme yleensä formaalissa koulutuksessa.

Toinen seuraus, joihin keskustelemani kohdat viittaavat, on se, että kielet ovat *intersubjektiiivisia*. Kielissä merkitys ei rakennu objektiivisten (tai universaalien) peruselementtien varaan. Samalla näiden puute ei tarkoita, että kielet ja merkitykset olisivat subjektiivisia. Alkuelementtien puuttuessaakin me ymmärrämme toisiamme sekä toistemme antamia merkityksiä nimenomaan siksi, että kielet eivät ole subjektiivisia tai puhtaasti relativistisia. Esimerkkinä voimme verrata käsitteitä ”suuri” ja ”pieni” kahdessa eri tilanteessa.⁹ Ensimmäisessä tilanteessa juuri valmistumaisiltaan olevan pilvenpiirtäjän ylimmässä kerroksessa on yhden millimetrin poikkeavuus. Toisessa tilanteessa mikroprosessoritehtaan tuotannossa on yhden millimetrin poikkeavuus. Ovatko nuo millimetrin poikkeavuudet suuria vai pieniä? Luonnol-

---

9 Lainaan tätä esimerkkiä Friedrich Kratochwililta (2008).

lisesti ensimmäisessä tapauksessa yhden millimetrin poikkeavuus pilvenpiirtäjän ylimmässä kerroksessa on niin pieni, että sillä ei ole mitään merkitystä. Toisessa tapauksessa yhden millimetrin poikkeavuus on niin suuri, että se on katastrofaalinen. Nämä esimerkit osoittavat, että ”suuri” tai ”pieni” ei ole objektiivista – yhdellä millimetrillä ei ole perusolemusta – vaan niiden merkitys muodostuu tapauskohtaisesti. Samalla nämä esimerkit osoittavat, että kyseessä ei ole puhtaasti subjektiivinen arvio siitä, onko jokin suuri tai pieni. Jos se olisi subjektiivista, molemmissa tapauksissa yhden millimetrin poikkeavuus voisi olla joko suuri tai pieni riippuen puhujasta. Näinhän ei ole, joten kielet (ja merkitykset) ovat intersubjektiveisia.

Abduktiosta ja binääriajattelusta

Yllä käymäni keskustelun merkitys korostuu, jos ajattelemme erilaisia järkeily- tai ajattelumalleja. Pragmatisti Charles Sanders Peircen mukaan on olemassa kolme perusajatusmallia tai -tapaa: induktio, deduktio ja abduktio. Koska Peirce työskenteli abductionin parissa ja siihen liittyen ilmeisesti ainakin viiden vuosikymmenen aikana, ei sinänsä ole yllättävää, että hänen ”abduktioteoriansa” ei ole täysin yksiselitteinen tai edes tyhjentävän koherentti.¹⁰ On myös huomattava, että Peircen käsityksiä on myös tulkittu eri tavoin eri ajattelijoiden toimesta.¹¹

Abduktion kuvaaminen on hyvä aloittaa lyhyellä induktion kuvauksella. Induktiossa yksittäisistä faktoista tai tapauksista johdetaan yleisiä periaatteita tai lainalaisuuksia. Tämä on kuitenkin ongelmallista. Induktion ongelmat ovatkin motivoineet useita hyvin erilaisia ajattelijointa ainakin Humesta Popperiin ja esimerkiksi von Wrightiin. Yksi selkeistä ongelmista induktiossa on seuraavanlainen: esimerkiksi se, että vanki on saanut lounaan aina samaan aikaan jokaisena menneenä päivänä, voisi johtaa siihen induktiiviseen johtopäätökseen, että hän saa sen samaan kellon aikaan myös jokaisena tulevana päivänä. Näinhän ei välttämättä ole, erityisesti jos kyseessä on kuolemaan tuomittu vanki.

Osittain abductionin voidaan ajatella olevan induktiivisen ajattelun kaltainen siinä mielessä, että abduktiivinen ajattelu käyttää aikaisempia havaintoja ja faktoja hieman samanlaisesti kuin induktio, mutta se ”tunnustaa” johtopäätöksensä olevan todennäköisyyksiä tai järkeilyjä eikä loogisia päättelyjä. Tämä on antanut abduktiolle maineen ”arvaamisena” tai ”vaistona” (ks. esim. Paavola 2005), sillä se ei kykene samanlaiseen varmuuteen kuin deduktio. Tosin abduktio ei edes tähtää

---

10 Yleisesti Peircen abduktiosta, ks. esim. Fann (1970).

11 Selkeän abductionin määrityksen puute saattaa vaikuttaa ”epätieteelliseltä”, mutta se ei ole yllättävää ottaen huomioon ne asiat, joista keskustelin edellisessä osiossa. Ei ole olemassa yhtä objektiivista, ”oikeaa” Totuutta. Vaikka sellainen olisikin olemassa, me emme voi sitä tietää tai keskustella siitä ilman jonkinlaista kieltä.

samaan kuin deduktio (tai induktio), ja arvaamisellakin tarkoitetaan ”tieteellistä” tai tietoon nojaavaa järkeilyä. Abduktion etu deduktioon nähden on se, että deduktiossa johtopäätös voi olla vain premissien sallima, joten siinä mielessä deduktio ei tarjoa mitään uutta, sillä kaikki on jo ilmaistu premississä. Peirce korostikin abduktion merkitystä uusien hypoteesien ”löytämisessä” eikä niinkään niiden tarkastelemisessa tai todistamisessa.

Ottaen huomioon miten ongelmallista on esittää tyhjentävästi, mitä abduktio on ”oikeasti” edes Peircen itsensä mielestä, yllä oleva ei ole ainoa eikä yleisin (eikä välttämättä paras) tulkinta abduktiosta.¹² Tarkoitukseni tosin ei olekaan väitellä abduktiosta sinänsä, vaan käyttää sen olemassaoloa esimerkkinä. Tätä tarkoitusta varten tarjoan oman lyhyen tulkintani ajattelumallista, jota nimitän tässä esseessä abduktioksi.

Tästä eteenpäin (tässä esseessä) ymmärrän abduktion eroavan induktiosta ja deduktiosta seuraavasti. Jos induktio ja deduktio toimivat *vertikaalisti* siinä mielessä, että ensimmäisessä aloitetaan yksittäistapauksista ja päädytään yleistyksen, ja toisessa aloitetaan yleistyksestä ja päädytään selittämään yksittäistapauksia, abduktio toimii *horisontaalisesti* sillä tavoin, että järkeily tapahtuu tapauksesta toiseen. Tämä tulkinta riittänee tässä kohtaa, sillä Peircen oma tulkinta tai abduktio ylipäättään, on merkittävää tässä artikkelini osiossa ja keskustelussani lähinnä sen takia, että se korostaa kolmannen ajattelutavan tai järkeilymuodon olemassaoloa induktion ja deduktion lisäksi.

Yleinen väitteeni on, että binäärinen ajattelu itsessään on harhaanjohtava. Abduktioksi kutsumani ajattelutapa eroaa induktiosta ja deduktiosta, ja täten se osoittaa, että on olemassa ainakin *kolme* erilaista järkeilymallia. Juuri tämän kolmannen vaihtoehdon esille tuominen on yksi abduktion merkittävistä kontribuutioista. Sen olemassaolo yhtenä omana järkeilyn muotona induktion ja deduktion lisäksi on tärkeää, koska se tuo esiin usein poissuljetun kolmannen vaihtoehdon.

Kolmas vaihtoehto ja kysymys sen poissulkemisesta tulevat esiin myös muissa tilanteissa. Aikaisemmin tässä esseessä pohdin, miksi kielet eivät ole joko objektiivisia tai subjektiivisia vaan intersubjektiivisia. Kyse ei ole pelkästään objektiivisuudesta tai subjektiivisuudesta, sillä kieli ja täten merkitykset (samoin kuin tieto) sosiaalisessa maailmassa ovat intersubjektiivisia. Täten on olemassa (ainakin) kolme erilaista vaihtoehtoa: objektiivinen, subjektiivinen ja intersubjektiivinen. Yleisesti ajateltu objektiivinen/subjektiivinen-dikotomia on harhaanjohtava siinä mielessä, että se muodostetaan sulkemalla pois kolmas vaihtoehto.

Toisena esimerkkinä toimii monista etiikan keskusteluista tuttu ajatus siitä, että ”ilman objektiivisuutta ei ole pohjaa tuomita toisen kulttuurin moraalijärjestelmää, ei edes Hitlerin tai Idi Aminin moraalikäsitteitä” (esim. Harbour 1995). Ajatuksena tässä on se, että koska me pystymme tuomitsemaan natsi-Saksan toi-

---

12 Ks. esim. Paavola (2005) ja *Semiotican* koko numero, jossa tuo artikkeli julkaistiin.

met, täytyy olla olemassa objektiivisia moraalिसääntöjä. Ajatellaan, että muussa tapauksessa vallitsisi kulttuurirelatiivisuus, ja täten mikä tahansa, vaikka äärrasis-tinen kulttuuri, on yhtä ”hyvä” kuin mikä tahansa muu kulttuuri. Tämä johtopää-tös objektiivisten (tai universaalisten) moraalिसääntöjen olemassaolosta perustuu binääriseen logiikkaan, jossa muodostetaan dikotomia ”unohtamalla” kolmas vaihto-
toehto: intersubjektiivisuus. Objektiivisen moraalिसäännön puute ei johda moraali-
seen relativismiin yhtään sen enempää kuin peruselementtien puute ei johda mer-
kityksettömyyteen kielissä. Ajatellaan vaikka yleisenä pidettyä kieltoa ”älä tapa”,
joka on muun muassa Gertin (2004) ensimmäinen yleinen moraalिसääntö. Tuota
sääntöä pidetään usein ”objektiivisena” siinä mielessä, että se esiintyy tavalla tai
toisella kaikissa, tai ainakin useimmissa, moraalijärjestelmissä ja kulttuureissa;
tämän esimerkkini tarkoitusta varten oletan sen olevan objektiivinen sääntö. Sii-
hen kuuluu kuitenkin hyväksyttäviä poikkeuksia. Nämä legitiimit poikkeukset
vaihtelevat moraalijärjestelmästä ja kulttuurista toiseen.¹³ Tässä onkin tämän esi-
merkin tarkoitus: se, että tuolla objektiivisena pidetyllä säännöllä on poikkeuk-
sia, jotka eivät ole universaaleja (samat kaikissa moraalijärjestelmissä ja kulttu-
ureissa), ei tarkoita sitä, että nyt yhtäkkiä tuo kielto ”älä tapa” ei enää olisikaan
voimassa ja että tappaminen olisikin nyt oikeutettua milloin vain! Harbourin väite
on harhaanjohtava, sillä vaihtoehtoja ei ole vain kaksi – objektiivisuus tai subjek-
tiivisuus – vaan kolmas vaihtoehto eli intersubjektiivisuus on unohdettu.

Yleinen väitteeni on, että usein muodostamme dikotomioita ja binääripareja,
joiden väliltä meidän ”pitää” valita. Samalla, systemaattisesti suljemme pois kol-
mannen vaihtoehdon. Tämä käytäntö olisikin aika lopettaa. Väitteeni moniarvoi-
sesta logiikasta ei ole uusi siinä mielessä, että se on tunnettu jo Aristoteleesta läh-
tien. En siis esitäkään jotakin täysin uutta tässä mielessä. Sen sijaan tahdon tuoda
esiin, että muiden vaihtoehtojen tiedostamisesta huolimatta monissa yhteiskun-
tatieteen tutkimuksissa (kuten arkielämässä) käytetään edelleen binääriajattelua
kuten lainaus Harbourin tekstistä osoittaa. Keskustelu kolmansien vaihtoehtojen
systemaattisen poissulkemisen käytännöstä ei kärsi inflaatiosta.

Luonnollisesti on mahdollista jatkaa tätä käytäntöä ja esimerkiksi sivuuttaa
abduktio tai intersubjektiivisuus kolmantena vaihtoehtona. On mahdollista väittää
ja uskoa, että on olemassa jokin oikea, objektiivinen Totuus ja että on mahdollista
tarkastella asioita objektiivisesti (ks. esim. Nagel 1986). On mahdollista uskoa,
että ”oikea” tieto perustuu objektiivisiin tosiasioihin. On mahdollista uskoa, että

---

13 Tässä kohtaa on hyvä muistaa Walzerin (1994) argumentti kahdesta eri ”moraalikieldestä”. Ensimmäinen on paikallinen ja ”vahva”, ja toinen on universaali ja ”heikko”. Universaalit moraalिसäännöt ovat heikkoja, sillä ne ovat oman abstraktiutensa takia yleisesti hyväksyttäviä. Kuitenkin paikalliset kulttuurit ja tavat määrittävät vahvat säännöt, joiden perusteella yleisiä sääntöjä tulkitaan ja sovelletaan. Täten universaaleissa säännöissä voi olla hyväksyttäviä paikallisia tulkintoja, jotka poikkeavat toisista, yhtä hyväksyttävistä paikallisista tulkinnoista.

esimerkiksi luonnontieteiden menestys ja teknologiset keksinnöt todistavat kiistattomasti, että on olemassa objektiivisia faktoja ja objektiivista tietoa.

Tämänkaltainen vankka usko on siitä outoa, että luonnontieteissä ymmärretään tiedon olevan ”tehtyä” (Knorr-Cetina 1981). Onhan jopa ”faktan” etymologiset juuret sanassa *facere* (tehdä)! Uskokoon ken haluaa, että tieteessä (tai arjessa) riittää binäärisuus. Antaahan se pohjan moraalikeskustelujen ikuisuuskytymyksille liittyen Jumalan olemassaoloon tai Sorites-paradoksin kaltaisille asioille, joita on mukava pyörittää takkatulen ääressä ilman, että tarvitsee pelätä keskustelun tyrehtyvän. Vaihtoehtoisesti esimerkiksi semanttisten peruselementtien metsästyksen kielentutkimuksessa on ”antoisa” projekti siinä mielessä, ettei sen päätyminen todennäköisesti johdu siitä, että nuo kaivatut peruselementit löytyvät!

On myös huomattava, että vaikka binääriajattelu on mahdollista, on siihen takertuminen ongelmallista. Esimerkkinä voi ajatella demokratiatutkimusta. Eritäin tärkeässä roolissa tuossa on demokratian mittaaminen eri maissa. Indikaattoreita ja mittaustapoja on monia. Lasswell (1950) käyttää seitsemää indikaattoria; Linz ja Stepan (1996) käyttävät viittä; Freedom House -indeksi tarkastelee kymmentä poliittisen vapauden indikaattoria ja viittätoista kansalaisyhteiskunta-indikaattoria. Joskus mittaus perustuu yksinkertaiseen dikotomiaan: joko maassa vallitsee tai ei vallitse demokratia (katsaus esim. teoksesta Collier and Adcock 1999). Joskus muodostetaan jana, jonka toisessa päässä on demokratia ja toisessa autokratia (Jagers and Gurr 1995: 469), ja sumean logiikan avulla sijoitetaan eri maat tuolle janalle. Kaikki nämä erilaiset demokratianmittaustavat perustuvat kuitenkin ajatukseen siitä, että jokainen maa voidaan sijoittaa joko kategoriaan ”demokraattinen” tai ”ei-demokraattinen”. Kehittyneimmissä versioissa käytetään sumeaa logiikkaa, jonka perusteella voidaan väittää jonkin maan olevan esimerkiksi 75-prosenttisesti demokraattinen tai 25-prosenttisesti ”ei-demokraattinen”.

Ensimmäinen huomionarvoinen asia on, että indikaattorien lisääminen tai yksityiskohtaisempien indikaattorien käyttö ei tee demokratian mittaamisesta objektiivisesti tarkempaa. Kyseessä on sama asia kuin esimerkiksi Britannian rantaviivan mittaamisessa. Helposti ajatellaan, että tarkempi mittayksikkö tuo tarkemman mittaustuloksen. Jos käytämme metriä mittauksen perusyksikkönä, pitäisi meidän täten saada tarkempi tulos kuin käytettäessä kilometriä perusyksikkönä. Saman ajatellaan toimivan demokratian mittauksessa: useamman indikaattorin käyttämisen ajatellaan tuottavan tarkemman tuloksen kuin harvemman indikaattorin käyttö. Vaikka tämä vaikuttaa täysin järjelliseltä, Richardson (1961) huomasi asiassa ongelman, jonka Mandelbrot (1967) esitti yksityiskohtaisemmin.

Artikkelissaan Mandelbrot osoittaa matemaattisesti, että Britannian rantaviivan pituus riippuu mittayksiköstä; ”tarkempi” mittayksikkö ei tuo tarkempaa vaan *eri* tuloksen. Lyhyesti sanottuna, jotta voisimme tietää, että joku mittaustulos on tarkempi kuin joku toinen mittaustulos, meidän pitää ensin tietää totuus rantaviivan

pituudesta. Ongelmahan on juuri se, että me pyrimme selvittämään rantaviivan pituuden mittaamalla, koska me emme tiedä sitä. Sama pätee demokratian mittaamisessa. Mehän nimenomaan pyrimme selvittämään, missä määrin jokin maa on demokraattinen, koska emme tiedä sitä. Useampien tai yksityiskohtaisempien indikaattorien käyttö ei tee mittauksesta tarkempaa, sillä ensinnäkin saamme eri tuloksen tietämättä onko se lähempänä Totuutta kuin jokin toinen tulos. Toiseksi, yksityiskohtaisempien tai useampien indikaattorimäärittelien käyttö ei poista tätä nimenomaan sen takia, että käsitteet ja määritelmät määrittävät suhteessa muihin käsitteisiin ja määritelmiin prosessissa, joka on potentiaalisesti loputon (kuten aikaisemmin keskustelin). Nämä mainitsemani asiat tuovat hyvin esille sen, että *me emme vertaa tuloksiamme Totuuteen vaan muihin tuloksiin* eli intersubjektiivisiin totuuksiin. Tämä jää huomaamatta, jos lähestymme tiedettä (tai muuta sosiaalisen maailman saraa) objektiivinen–subjektiivinen-dikotomian kautta.

Toinen asia, joka tulee huomata, on että sumean logiikan käyttö ei pelasta esimerkiksi demokratian mittaamista edellä mainituista ongelmista. Vaikka sumea logiikka mahdollistaa ”liukuvan” totuuden (ks. esim. Belohlavek and Klir 2011), päätyy se silti samaan Sorites-paradoksiin tai samankaltaiseen ongelmaan kuin klassinen, binäärinen logiikkakin. Lyhyesti Sorites-paradoksissa kyse on siitä, että yksi jyvä ei tee kasaa. Toisen jyvän lisääminen ensimmäisen viereen ei myöskään muodosta kasaa. Jos jyviä lisätään yksitellen, jossain kohtaa muodostuu kasa, mutta koska minkään yhden jyvän lisääminen ei sitä muodostanut, on mahdotonta sanoa milloin ”ei-kasa” muuttui ”kasaksi”. Demokratian mittauksessa on sama ongelma, sillä puhdas logiikka ei kerro meille, milloin esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan lisääminen on muuttanut ”ei-demokratian” demokratiaksi. Klassisesta logiikasta poiketen sumea logiikka tarjoaa mahdollisuuden ajatella, että ”ei-demokratian” ja demokratian välillä on muita arvoja. Tällöin voidaan ajatella, että jossakin kohtaa kansalaisyhteiskunnan lisääminen tekee yhteiskunnasta 60-prosenttisesti demokraattisen. Vaikka tämä vaikuttaa pelastavan meidät edellä mainitulta ongelmalta, on kuitenkin huomattava, että tämän logiikan käyttäminen voi päätyä arvioimaan jonkun yhteiskunnan olevan demokraattinen 50-prosenttisesti. Onko se nyt sitten demokratia vai ”ei-demokratia” on kysymys, johon tämä logiikka yksin ei enää voikaan vastata. Yleisesti sanottuna, oli tuo prosenttiluku mikä tahansa, tuo luku perustuu joka tapauksessa ennalta ja konventionaalisesti määriteltäisiin demokratian tunnusmerkkeihin, joten siihen pätee edellisessä kappaleessa keskustelemani ongelma.

Tällaiset ja tämänkaltaiset ongelmat nousevat helposti esiin, jos pysymme vakaassa binääriajattelun uskossa ja jos emme ota tosissamme esimerkiksi kielellisen käänteen esille tuomia asioita, joihin viittasin aikaisemmin. Nämä ongelmat juontavat merkittäväällä tavalla halusta sulkea pois tulkinnan ja konventioiden merkitys. Yllä olevassa esimerkissä demokratian mittaaminen ei ole mahdollista ilman jotakin tulkintaa tai konventionaalista päätöstä, mikä korostaa intersubjektiivisuu-

den merkitystä. Rationaalisesti tai loogisesti emme pysty erottamaan demokratiaa ”ei-demokratiasta”. Kategorioiden lisääminen tai ”käsitejanojen” muodostaminen ei asiaa ratkaise, sillä kumpikaan ei tee kyseisestä tutkimuksesta tarkempaa, kuten Mandelbrotin osoitus selvittää. Toki kategorioiden lisääminen saattaa olla järkevää – jakoihan Aristoteleskin poliittiset järjestelmät kuuden vaihtoehdon typologian avulla. Tärkeämpää on kuitenkin havaita, että me emme vain ”havaitse” objektiivisia totuuksia, vaan me tulkitsemme ja täten annamme merkityksiä. Tärkeää on myös huomata, ettei haittaa, vaikka tulkintamme – tai niiden järjestyminen tai tulkintojen järjestyksen perusteet – eivät ole suhteessa Totuuteen ”tuolla jossain” vaan muihin tulkintoihin ja tulkintojen perusteisiin aivan kuten kielissämme merkitykset rakentuvat eri käsitteiden ja kielenosien suhteista muihin käsitteisiin ja osiin ilman semanttisia peruselementtejä.

Toki perinteisellä tai sumealla logiikalla on paikkansa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, mutta sen rajat on hyvä tiedostaa. Kuitenkin on tärkeää huomata, että ne asiat, joihin logiikka ei pysty vastaamaan, saattavatkin olla kaikkein mielenkiintoisimpia kysymyksiä, joihin on sovellettava jonkinlaista *käytännön järkeilyä* tai *käytännön viisautta*, kuten Aristoteles (1984: 1140a24-b30) huomauttaa.

Analoginen järkeily

Kansainvälisten suhteiden alalla käytännön järkeilyn voi tulkita tarkoittavan käytäntöjen tarkastelua (kuten esim. teoksessa Adler and Pouliot 2011). Paljon riippuu siitä miten tuo tarkastelu toteutetaan käytännössä. Henkilökohtainen huoleni on, että se saatettaisiin toteuttaa kuten monet nykyiset ”konstruktivistit” tarkastelevat sosiaalisia normeja – kausaalisuuden kautta. Tällöin ensimmäisten konstruktivistien ja esimerkiksi kielellisen käänteen peräänkuuluttama *Gestalt* normien ja kielen merkityksestä sosiaalisesta maailmasta tuntuu unohtuvan.¹⁴

Vaihtoehtoisesti, ja tieteenalojen rajat ylittäen, käytännön järkeilyn voisi ymmärtää olevan samanlaista kuin kasuistinen ajattelu etiikassa tai lääketieteissä (ks. esim. Jonsen 2000; Jonsen and Toulmin 1989). Kasuistinen ajattelu korostaa tapauskohtaista päättelyä, joka perustuu usein typologioihin. Kasuistiikka joutui

---

14 Max Wertheimer, Kurt Koffka ja Wolfgang Köhler perustivat ensimmäisen Gestalt-psykologian ”koulukunnan” vuonna 1900-luvun alussa (ks. esim. Wertheimer 1924/2006). Gestalt-psykologia vastustaa empiristien ”atomistisia” malleja (Blackburn 1996), joissa visuaaliset kuviot ja säännöllisyydet muodostuvat itsenäisten ärsykkeiden mosaiikista. Sen sijaan Gestalt-psykologia toi esiin, että esimerkiksi visuaalisten ärsykkeiden tulkinta muuttaa niiden havaitsemista (Blackburn 1996), ja että kokonaisuus ei ole vain osien summa, vaan kokonaisuus ehdollistaa myös sen osia (Wertheimer 1999: 6). Gestalt-psykologia on tässä yhteydessä merkittävää juuri osoittaessaan, ettei kokonaisuutta pysty hahmottamaan aloittamalla vain osista.

epäsuotuiseseen valoon muun muassa Blaise Pascalin *The Provincial Letters* -kirjeiden myötä 1600-luvun puolella välissä (ks. esim. Jonsen and Toulmin 1989: 11–6), mutta osakunnia kasuismin epäsuotuisesta valosta kuuluu sille itselleen.

Ongelmalliseksi kasuistiikassa on koettu ainakin kaksi asiaa. Pascalin kirjeet korostivat sitä yleisesti oikeaksi ajateltua logiikkaa, että moraalisten päätöskien ja päätelmien tulee perustua universaaleihin periaatteisiin – kuten Harbourin väitteessä ja Kelsenin ajatuksessa *Grundnormista*. Ilman tuonkaltaisia universaaleja periaatteita Pascal, kuten monet hänen aikalaisensa ja kuten monet edelleen nykypäivänäkin, väitti olevan mahdollista perustella mikä tahansa väite moraalisesti hyväksi, sillä ilman universaaleja periaatteita mikä tahansa voisi olla ihan yhtä hyvä kuin mikä tahansa muu. Toinen ongelmalliseksi koettu kohta kasuistiikassa on siitä seuraava kehäpäättelyn mahdollisuus. Kasuistit korostavat ennakkotapausten (ja/tai hypoteettisten tapausten) perusteella tehtyjä typologioita, joiden perusteella voimme toimia ”oikein” kussakin tilanteessa. Ongelmaksi muodostuu, että meidän pitää ensin tietää ”mikä on oikein” ennen kuin voimme valita oikean ratkaisun (oikeasta) typologiasta.

Kasuistiikan puolustukseksi on sanottava, että on väärin tulkita universaalien periaatteiden puutteen tarkoittavan automaattisesti relativismia, kuten jo pohdinkin. Siinä määrin kuin niin sanottu ”huono” kasuistiikka antoi tuon kuvan, tai siinä määrin kuin kasuistiikkaa käytettiin hyväksi melkein minkä tahansa oikeuttamiseen, tuo hyökkäys on oikeutettua. Tosin, kuten Jonsen ja Toulmin (1989) argumentoivat, ”hyvä” kasuistiikka ei pyri oikeuttamaan relativismia; se ei perustu relativismiin eikä sen käyttö johda relativismiin; objektiivisen Totuuden poissaolo ei tarkoita sitä, että kaikki on vain subjektiivista. Toisaalta on myös sanottava, että vaikka kasuismin voi nähdä pohjautuvan loogiseen kehäpäättelyyn, antaa se kuitenkin pohjan käytännön toiminnalle, kuten selvennän seuraavaksi.

Hyvä kasuistinen ajattelu on esimerkki senkaltaisesta käytännöllisestä järjestyksestä, joka on selkeästi esillä muun muassa kliinisessä lääketieteessä ja diagnostiikassa ja joka pohjaa merkittäväällä tavalla kokemukseen.¹⁵ Aristoteleen (1984: 1141b8–20) viittaus kananlihaan terveellisenä ruokana on esimerkki tämänkaltaisesta ajattelusta. Käytännön kokemus kananlihasta antaa tietämyksen sen terveellisyydestä. Vasta tuon käytännön kokemuksen kautta voimme esittää teoreettisen kysymyksen: miksi tai mikä tekee kananlihasta terveellisen? Samoin käytännön kokemus asetyylialisyylihapon vaikutuksesta mahdollistaa teoreettisen kysymyksen: miksi asetyylialisyylihapo vähentää kipua? Samalla on huomattava, että Aristoteleen esimerkki ei tarkoita, että *kaikki* kanat ovat terveydelle hyödyllisiä. Kasuistinen ja käytännön järjely nimenomaan vaativat kysymään, onko

---

15 Esimerkkini koskevat teorioiden muodostamista. Vaikka käytännöillä on tärkeä merkitys teorioiden testaamisessa, en käsittele tuota puolta tässä yhteydessä.

tämä kana terveydelle hyväksi, jos aikaisemman kokemuksen perusteella voidaan sanoa, että kananliha on yleensä edistänyt terveyttä. Toisin sanoen, mahdollisesti yleistettävän tiedon valossa on silti huomioitava jokaisen yksittäisen tapauksen yksityiskohdat, sillä onhan mahdollista, että kyseinen kana on pilaantunut tai valmistettu jollakin terveydelle haitallisella tavalla. Lääketieteen harjoittamisessa on kyse samanlaisesta käytännön järkeilystä, joka keskittyy huomioimaan teoreettisen ”yleistiedon”, yksittäisten tapausten partikulaarit ja näiden soveltamisen ei kaikissa vaan juuri jossakin tietyssä tapauksessa, jonkin tietyn potilaan kohdalla. Teoreettinen tieto ja aikaisemmat kokemukset ohjaavat diagnostikkoa, mutta jokainen yksittäinen tapaus on käsiteltävä omana itsenäisenä tapauksenaan.

Yllä kuvaamassani järkeilyssä nousee esille aikaisemmin viittaamani horisontaalinen ajattelu ja täten analogioita hyödyntävän ajattelun hyödyllisyys. Analogiassa ei verrata kahta tai useampaa samanlaista tapausta (case) toisiinsa, kuten komparatiivisessa tutkimuksessa, vaan kahta tai useampaa tapausta, joiden sisäisten suhteiden voidaan olettaa toimivan samalla tavoin. Sen pohjalta, mitä tiedämme ensimmäisen tapauksen sisäisistä suhteista, voimme pyrkiä tietämään toisen, vähemmän tunnetun tapauksen sisäisistä suhteista, ja täten sen yleisestä toiminnasta. Toisin sanoen tunnemme (tai luulemme tuntevamme) ensimmäisen tapauksen struktuurin ja osittain toisen tapauksen struktuurin, jolloin järkeilemme analogian kautta, että toisen tapauksen struktuurin tuntemattomat osat vastaavat ensimmäisen tapauksen tunnettuja osia. Vaikka tämä vaikuttanee induktiolta, ei siinä kuitenkaan pyritä luomaan yleistyksiä tai ”lainalaisuuksia” yksittäisistä tapauksista. Tarkoitushan on muodostaa todennäköisesti järkevä pohja toiminnalle nimenomaan vain tuossa toisessa tapauksessa. Esimerkiksi käytännön kokemuksen merkitys lääkäreillä on tärkeää nimenomaan sen takia, että he pystyvät diagnosoimaan onnistuneesti analogisella järkeilyllä, joka perustuu aikaisempiin kokemuksiin. Tietämällä aikaisempia tapauksia, joissa sisäiset suhteet ja olosuhteet olivat samanlaisia, ja tietämällä, mikälainen hoito tehoi, diagnostikko pystyy yhden tai useamman analogian avulla ehdottamaan mahdollisimman järkevän tavan hoidon aloittamiselle. Samalla hän ottaa huomioon kyseisen tapauksen yksityiskohdat (esim. raskaus, lääkeaineallergia tai muut vastaavat). Koska kyseessä on käytäntö ja käytännöllinen tieto sekä yksilöllinen potilas, ei hoidon tehosta ole takeita. Jos hoito ei tehoa, tai potilaan tila huononee, selviää, etteivät kyseisen tapauksen kaikki sisäiset suhteet tai olosuhteet olekaan vastaavat kuin aikaisemmissa tapauksissa tai jopa että kyseessä on *uusi* tapaus (vertaa Pluton kohtaloon). Jos sisäiset suhteet edelleen näyttävät samanlaisilta, lienee selvää, että jokin merkittävä yksityiskohta on jäänyt huomioimatta joko aikaisemmissa tai nykyisessä tapauksessa. Täten diagnostikon onkin harkittava hoitomuoto uudelleen, toisen analogian kautta.

Analogisen järkeilyn merkitys korostuu varsinkin, jos ajattelemme vasta kehittyviä tapauksia (eri tieteissä samoin kuin esimerkiksi sellaisissa käytännöissä kuin

politiikka), joista emme vielä tiedä paljoa, mutta meidän on jo toimittava ja päätettävä jotakin. Tällöin korostuvat sekä analogiat aikaisempiin tapauksiin että niiden kehittyminen ja se, missä määrin on mahdollista olettaa sillä hetkellä käsiteltävän tapauksen olevan samanlainen ja kehittyvän samalla lailla kuin aikaisemmat, analogiset tapaukset.

Yhteenveto

Tässä esseessä olen käsitellyt kolmea asiaa: kielen merkitystä, totuutta ja analogista järkeilyä. Yhteistä näille kolmelle on niiden suhteellisuus siinä mielessä, että kielissä merkitys muodostuu suhteista, totuutta arvioidaan suhteessa muihin väittämiin ja analoginen järkeily perustuu suhteiden ymmärtämiseen. Käytännön ajattelu ja analoginen järkeily korostavat eri tapausten välisiä ja sisäisiä suhteita. Kielissä merkitykset eivät juonnu universaaleista peruselementeistä, vaan ne muodostuvat käsitteiden suhteista muihin käsitteisiin sekä muiden merkitysten suhteista semanttisessa kentässä. Tietomme ei kasva tai varmistu suhteessa Totuuteen ”tuolla jossain” vaan suhteessa aikaisempaan intersubjektiiviseen tietoon.

En kuitenkaan tahdo antaa sitä kuvaa, että kaikki on suhteellista sanan toisessa merkityksessä; väittämäni ei tarkoita relativismia. Kielissäkin voi sanoa väärin. Mikä tahansa väittämä ei ole yhtä totta kuin mikä tahansa muu väittämä, vaikka väitteitä ei verratakaan Totuuteen vaan muihin väittämiin. Kaikki vertaukset eivät ole hyviä analogeja. Vaikka vertaukset eivät todista mitään – todistaminen ei ole niiden tarkoituskaan – ne auttavat vieraan asian tai tilanteen ymmärtämisessä. Jotkin vertaukset sopivat paremmin kuin toiset; jotkin vertaukset saattavat johtaa harhaan. Ongelmahan on nimenomaan se, että käytämme vertauksia ymmärtääksemme asiaa, josta tiedämme vähän, mutta tarvitsemme kuitenkin jonkin pohjan toiminnallemme ja päätöksillemme. Laboratorion ulkopuolella – ymmärrettäköön tuo fyysisesti tai filosofisesti – päätöksiä ja valintoja pitää tehdä yleensä puutteellisin tiedoin ja aikapaineen alla. Tärkeää on olla nöyrä ja valmis palaamaan valintoihinsa ja väittämiinsä uusien yksityiskohtien valossa.

Lähteet

- Adler, E., and Pouliot, V. (eds) (2011) *International Practices*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aristotle (1984) *Nicomachean Ethics, The Complete Works of Aristotle*, Princeton: Princeton University Press.
- Austin, J.L. (1976) *How to Do Things with Words*, 2nd edn, Oxford: Oxford University Press.
- Barker, C. (2004) 'Paraphrase Is Not Enough', *Theoretical Linguistics*, 29:201–209.
- Belohlavek, R., and Klir, G.J. (eds) (2011) *Concepts and Fuzzy Logic*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Berlin, B., and Kay, P. (1969/1999) *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*, Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- Blackburn, S. 1996. *The Oxford Dictionary of Philosophy: Oxford Paperback Reference*.
- Collier, D., and Adcock, R. (1999) 'Democracy and Dichotomies: A Pragmatic Approach to Choices About Concepts', *Annual Review of Political Science*, 2:537–565.
- Davis, J.W. (2005) *Terms of Inquiry: On the Theory and Practice of Political Science*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Deleuze, G., and Guattari, F. (2011) *What Is Philosophy?*, translated by H. Tomlinson and G. Burchell, reprint of the 1994 edition edn, London: Verso.
- Fann, K.T. (1970) *Peirce's Theory of Abduction*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Fierke, K.M. (2002) 'Links across the Abyss: Language and Logic in International Relations', *International Studies Quarterly*, 46:331–354.
- Gert, B. (2004) *Common Morality: Deciding What to Do*, Oxford: Oxford University Press.
- Gumperz, J.J., and Levinson, S.C. (1999) 'Introduction to Part I', *Rethinking Linguistic Relativity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harbour, F.V. (1995) 'Basic Moral Values: A Shared Core', *Ethics & International Affairs*, 9:155–170.
- Humboldt, W.v. (1836/1988) *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind*, translated by P. Heath, Cambridge: Cambridge University Press.
- International Astronomical Union General Assembly (2006a) Resolution 5: Definition of a Planet in the Solar System. Prague, Czech Republic.
- International Astronomical Union General Assembly (2006b) Resolution 6: Pluto. Prague, Czech Republic.
- Jagers, K., and Gurr, T.R. (1995) 'Tracking Democracy's Third Wave with the Polity Iii Data', *Journal of Peace Research*, 32:469–482.
- Jonsen, A.R. (2000) *A Short History of Medical Ethics*, New York: Oxford University Press.
- Jonsen, A.R., and Toulmin, S.E. (1989) *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning*, London: University of California Press.
- Kelsen, H. (1973) *General Theory of Law and State*, New York: Russell & Russell.
- Knorr-Cetina, K.D. (1981) *The Manufacture of Knowledge*, Oxford: Pergamon.
- Kratochwil, F. (2008) 'Constructivism: What It Is (Not) and How It Matters', in D. della Porta and M. Keating (eds) *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lasswell, H. (1950) *Politics: Who Gets What, When and How*, New York: P. Smith.

- Linz, J.J., and Stepan, A.C. (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Mandelbrot, B. (1967) 'How Long Is the Coast of Britain? Statistical Self-Similarity and Fractional Dimension', *Science*, 156:636–638.
- Nagel, T. (1986) *The View from Nowhere*, Oxford: Oxford University Press.
- Paavola, S. (2005) 'Peircean Abduction: Instinct or Inference?', *Semiotica*, 153:131–154.
- Popper, K.R. (1968) *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, New York: Harper & Row.
- Popper, K.R. (1979) *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, revised edn, Oxford: Clarendon.
- Rajkovic, N.M. (2010) 'Global Law' and Governmentality: Reconceptualizing the 'Rule of Law' as Rule 'through' Law', *European Journal of International Relations*.
- Richardson, L.F. (1961) 'The Problem of Contiguity: An Appendix to Statistics of Deadly Quarrels', *General Systems Yearbook*, Michigan: Ann Arbor.
- Rosch, E.H. (1973) 'Natural Categories', *Cognitive Psychology*, 4:328–350.
- Toulmin, S.E. (2001) *Return to Reason*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Walzer, M. (1994) *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Wertheimer, M. (1924/2006) *Gestalt Theory*, translated by W.D. Ellis, Raleigh, NC: Hayes Barton Press.
- Westheimer, G. (1999) 'Gestalt Theory Reconfigured: Max Wertheimer's Anticipation of Recent Developments in Visual Neuroscience', *Perception*, 28:5–15.
- Wittgenstein, L. (1922) *Tractatus Logico-Philosophicus*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Wittgenstein, L. (1953/2003) *Philosophical Investigations*, translated by G.E.M. Anscombe, Reprinted 2001 ed. edn, Oxford: Basil Blackwell.
- Ziman, J.M. (1991) *Reliable Knowledge: An Exploration of the Grounds for Belief in Science*, Cambridge: Canto.

Aby M. Warburg ja vastavirran taidehistoria

”Kritik der reinen Unvernunft”
– taidehistoria puhtaana epäjärjen kritiikkinä

Petri Vuojala

”Fiktiivisellä väkivallalla tunnustellaan taiteen rajoja, mutta todellisen väkivallan kokemus sulkee ihmisen”, kirjoitti Reetta Meriläinen kolumnissaan Helsingin Sanomissa 18.9.2012. Todellisena kokemuksena väkivalta on aivan muuta kuin mitä sen fiktiossa uskotellaan olevan. Entisenä lehden päätoimittajana hän ilmaisi huolensa ja kyllästymisensä liian suureksi kasvaneeseen väkivallan annoskokoon taiteessa ja viihteessä.

Hän kertoo kuinka toimituksessa sensuroitiin hänen aikanaan julkaistavien kuvien virrasta aina pahimmat kuvat määrätietoisesti pois, koska sodan väkivaltaisuus kävi lukijalle täysin selväksi ”ilman kauhumässäilyä”.

Siellä oli myös huomattu, kuinka ”lukijan reaktion voimakkuus riippui verestä. Jos kuvissa näkyi verta, paheksuva palaute oli varmaa. Veri rikkoi etäännyttävän välimatkan siellä jossakin tapahtuneesta kuolemasta aamukahvipöytään”. Sodan väkivaltaisten jälkien katselun herättäessä pahoinvointia kuvien katselijoissa aamukahvipöydässä, toimiikin viihdeväkivalta illan jääkiekko-ottelussa tarkalleen päinvastoin. Siellä se kiinnostaa, koska ”kenenkään henki ei ole vaarassa teatterien pehmeillä tuoleilla tai jääkiekkokatsomossa. Voi rauhassa huutaa verta pakkiin ja mättää popcornia suuhun, kun kädetkin ovat tallella. Niitä ei ole hakattu irti.” Meriläinen on työssään saanut syvällisen kokemuksen veren symbolin kaksois-funktiosta toimiessaan kuvavirtojen ammattimaisena ohjailijana ja muotoilijana.

Meriläisen viesti on, että ihminen janoaa visuaalisia kiihokkeita. Niitä hän löytää urheilutapahtumien ohella myös muista mitä moninaisimmista fiktiivisistä lavastuksista kuten elokuvista ja näytelmistä, joita hänen kulutettavakseen tuotetaan teollisesti. Kiinnostavaa on, että Reetta Meriläisen oivaltama paradoksi on kaikkein keskeisin tutkimusongelma ikonologian klassikkona tunnetun taidehistorioitsija Aby Warburgin taiteen teoriassa.

Kuin jatkeeksi Meriläisen mietteille sopii Warburgin aforistinen tiivistys: ”Ihminen on vaikeasti kesyntyvä luontokappale, joka pitää tiukasti kiinni pri-

mitiivisistä mieltymyksistään saada tapella, tanssia ja käyttäytyä estottomasti: jos niiden toteuttaminen ei käy päinsä todellisuudessa, niin sitten kuvassa” – eli fiktii-visesti (Warburg, Festwesen, 1905, 86). Kun todellisuus panee rajoja vastaan toiminnalle, ne voidaan ylittää fantasian maailmassa kuvitteellisesti ja symbolisesti, mutta tämä kuvitteellinen maailma ei välttämättä ole vaaraton, koska rajojen ylittämistä voi tulla todellisuutta.

Aby Warburg kirjoitti nämä sanat muistikirjaansa vuonna 1903, ajankohtana jolloin hänen näkemyksensä uudenlaisesta vastavirran taidehistoriasta oli muotoutumassa tutkimusmetodiksi, joka liitetään hänen nimeensä ja tunnetaan yleisesti Aby Warburgin metodina.

Edesmenneen Åbo Akademin professorin Sixten Ringbomin ulostulo tässä samassa asiassa on harvinainen poikkeus konformististen taidehistorioitsijoiden joukossa. Hän antoi Helsingin Sanomille haastattelun, joka julkaistiin 13.5.1990 otsikolla ”Älymystön on käytävä vastaiskuun väkivallan peikkoja vastaan”. Siinä hän paheksui Suomessa käynyttä ”hullua amerikkalaista naista” performanssitaitelija Karen Finleytä, jonka esitys ”sisälsi raakaa väkivaltaa ja natsismia muistutavaa verimystiikkaa”. Ringbom käänsi sanansa myös Suomeen: ”Samaa sukua oli lapualaisen Teemu Mäen ”näyttely”, jota iltapäivälehti ihasteli”. ”Ihminen, joka esimerkiksi julkisessa esityksessään tappaa kissoja on jo ohittanut Auschwitzin esivaiheen, madaltanut myötätunnon kynnystään”.

Ringbom kysyi, että ”jos ns. kulttuurihenkilöt flirttailevat erilaisten väkivaltaideologioiden kanssa ja lähtevät fasistiseen, verimystiseen suuntaan, miten muut ihmiset käyttäytyvät? Tällainen alkaa usein flirttailuna – ja loppuu niin kuin tiedämme toisesta maailmansodasta, fasismin jäljistä”...

”Ketkä vastustavat brutaalisuutta ja epäinhimillisiä otteita, jos ns. älymystö, jolla on aseinaan julkisuus ja sana, ei sitä tee”. ”Sensuurimielialasta ei ole kyse, hän torjuu. Väkivaltaa, insestiä, kaikkia maailman hirmutöitä voidaan käsitellä tieteellisissä ja muissa asiallisissa yhteyksissä. Hän ei vain ymmärrä, miksi tällaisista asioista pitäisi tehdä ns. taiteellista viihdettä.” ”Yhteiskunnassa elää elämäänsä psykologinen pohjavirta”. Se viehättää Sixten Ringbomin mielestä ”ihmismieltä tänäkin päivänä: viiheellisen, jännittävän väkivallan kaupustelija kiinnostaa enemmän kuin inhimillisten arvojen puolustaja.”

Sixten Ringbom kertoi itse minulle, että hän oli omaksunut kriittisen näkemyksensä Aby Warburgilta. Juuri samana keväänä 1990 hän toimi Warburgia käsittelevän lisensiaatintyöni ohjaajana. Hän vahvisti minulle, että prosessin aikana Warburg oli tehnyt häneen yhä suuremman ja syvenevän vaikutuksen.

Warburg hahmottaa edellä kuvattua ongelmaa moniulotteisesti, kulttuuripsykologisesti ja historiallisesti. Hänen mukaansa kuvataide on etiikan ja patologian rajankäyntiä, jatkuvaa taiteen rajojen kokeilua. Näin on aina ollut. Tämä on väisämätöntä, koska henkisen kiihtyneisyyden tila (paatos, *pathe*, joka on kanta pato-

logialle) muodostaa luovuuden lähteenä olevan energiavarannon, josta taide imee herätteitään ja saa vaikuttavan voimansa. Sen avaamien impulsiivisten virikkeiden varaan taide rakentaa koko fiktiivisen valtansa. Warburgin kriittinen taidehistoria suuntaa valokeilansa juuri tuolle taiteen hämärälle ei-kenenkään maalle.

Hänen tarjoamansa kuva taiteen historiasta on raadollisuudessaan ja kolkkouudessaan vastakohta perinteiselle tutulle ja turvalliselle estetisoivalle taidenäkemykselle, joka palvoo kauneusarvoja: taide rakentuu kauneudelle, tai vielä enemmän, se on itse kauneus, jota avautuu kokemukselle esteettisessä elämyksessä. Warburgille kauneus oli vain puolitotuus ja taiteen toinen puoli.

Warburg ironisoi värikkäin sanakäantein pinnallisia ja yksipuolisia taidemääritelmiä ja niistä implikoituja historiatulkintoja. ”Tunnehumalaisen” esteettisen tutkimuksen tarjoama historiakuva oli imelä kuin ”naisten konditoria”, jossa kilvan maisteltiin taiteellisia tuotteita ”kulinaristin mentaliteetin” ohjailmana. Tyylillisesti sitä hallitsi liioitteleva subjektivismi, se oli ”tunteikkaasti fantasiaovasta miehen rinnasta nousevaa snobismia” (Heckscher 1979, 135, Vuojala 1997, 31). ”Taidehistoriallista yleisöä” turmeltiin epäaidoilla tuloksilla, kun ”harrastajamaiset” tutkijat ”tunkivat oman itsetyytyväisen kielevyytensä sinne, missä menneisyys voisi itse puhua meille omalla äänellään” (lainaus: Wuttke 1980, 604).

Warburg ei ollut kuitenkaan taiteellisuutta väheksyvä epäesteetikko, vaan historiallisesta todellisuudesta kiinnostunut realisti. Häntä närkästytti yksisilmäinen idealismi, joka sävytti kuvaa taiteesta kokonaisuudessaan. Historiakuvaa vääristävä oli varsinkin ”edelleen vaikuttava yksipuolisesti klassistinen antiikin hiljaisen suuruuden oppi”. Sen tarjoama kuva niin antiikin taiteesta kuin sen perinnön laadustakin oli puhtaaksi viljellyssä idealismissaan harhainen eikä kestänyt historiallista kritiikkiä (Warburg, 1969, 445–446).

Warburg kehotti etsimään taiteen todellisuutta kulttuurin pohjakerroksista, sen psykologisista pohjavirroista, koska taidetta tehdään kuvien janoon. Vieteillä on valta taiteessa: ”Tyytyköön hän, joka niin haluaa, kaikkein kauneimpien ja sulotuoksuisimpien kasvien floraan. Kasvifysiologista kiertokulkua ei niin kuitenkaan saada selville. Se avautuu vain niille, jotka tutkivat elämää maanalaisissa juuristoissa” (lainaus: Wuttke 1980, 614).

Taiteen tehtävä ei ole rajoittunut elämän ympäristön esteettiseen kaunistuttamiseen. Warburg piti taidetta ennen kaikkea mielten hallinnan keinona. Se oli herätteiden tarjoamista, tunteiden liikuttelua, rajojen ylityksiä, mutta myös tekoihin yllyttämistä. Kuva on aina ollut tehokas kollektiivisen vaikuttamisen väline, koska sen sosiaaliset funktiot perustuvat sen symboliseen voimaan herättää tunteita: koskettaa, liikuttaa, puhutella, ravistaa, kiihottaa, yllyttää mieliä.

Päästäkseen perille mieliin, tehdäkseen vaikutuksen, murtaakseen rajat, taiteilija liioittelee aina, jopa kasvattamalla taiteellisen ilmaisun annoskokoa yli kaikkien kohtuuden rajojen. Hän tekee niin täysin tarkoituksellisesti, koska se on

hänen roolinsa. Taiteilijaa Warburg kuvaa toimijaksi, joka ylläpitää sosiaalisessa maailmassa ”tunteiden mahlan nousua venyttämällä mielikuvituksen, kuvallisuuden ja symbolisuuden rajoja”. ”Sitä tehdessään hän luovana työläisenä löytää [spontaanisti] mielestään sosiaalisen perinnön säilömät ja muotoilemat ilmaisulliset arvot. Hänen kykynsä muistin käyttöön tekee hänestä objektiivisen, persoonallisen orgaanin, joka valikoi ja liioittelee tarkoituksellisesti.” (Warburg, *Tagebuch der K.B.W.*, 1928, lainaus: Schoell-Glaess 2008, 159).

Warburg kutsuu taiteilijaa *Gestalteriksi*, designeriksi, jonka armonlahjat eivät rajoitu pelkkään esteettisen muodonannon hallintaan eli kauneuden produktioon, vaan ulottuvat sosiaalisen vaikuttamisen keinoihin kaikkein laajimmassa mitassa – he kuuluvat nimittäin siihen ydinjoukkoon, joka osaa ohjailia ja johtaa sosiaalisia prosesseja kuvien avulla.

Warburgin näkemys ihmiskunnan kokonaishistoriasta on antropologisesti sävytynyt. Inhimillinen historia ei ole jatkuvan teknisen edistyksen ja sivistymisen voitokulkua, vaan tarina, jossa logos ja sivistys on ajoittain kadotettu. Historia on ikään kuin kaksilla raiteilla kulkua. Millaisia toteutumia historian kehityksellä kulloinkin on, niissä on aina myös inhimillisellä heikkoudella, irrationaalisella ajattelulla, regressiivisyydellä ja jopa aidolla tyhmyydellä ollut oma sanansa sanottavana.

Warburg kirjoitti 1918: ”Kulttuurihistoriallinen kehitys on kuin diagonaali [voimien] suunnikkaassa (*Parallelogramm*)”. ”Sen lyhin sivu on fyysinen maailma ja toinen, sitä paljon pidempi sivu on hengen kehitys – Eurooppa ja ennen kaikkea Saksa joutuivat ennen sotaa materialistisen idiotismin pauloihin, tuijottamaan ainoastaan suunnikkaan lyhyttä sivua ja samalla sellaisten demagogisten suunnittajien huiputtamiksi kuin [Houston] Chamberlain [...] Me saamme nyt pelätä, että raskaan teollisuuden Molokin palvonta vetää mukaansa yhä enemmän uusia [yhteiskunnan] piirejä”, (Warburg, kirje 22.5.1918, lainaus Scholl-Glass 2008, 93)

Warburgin ”parallelogrammi” on hänelle tyypillinen tekninen metafora, jolla hän kuvaa historian kehityspolun (”voimasuunnikkaan diagonaalin”) sattumanvaraista polveilua vastakkaisten voimien jännitteessä. Warburgille oli viimeistään 1918 selvää, että tekninen edistys puhtaana siunauksena ja historiallisena sallimuksena oli edistysuskoisten sokeiden keksimä fiktio.

Humanistisen sivistystyön (”suunnikkaan pitkän vaivalloisesti rakennetun sivun eli logoksen”) romahtaessa sille täysin vastakkaisia henkisiä tendenssejä edustavat toimijat pääsevät valloilleen ja ottavat tieteen ja teknologian (”suunnikkaan lyhyen nopeasti rakentuvan sivun”) keinot haltuunsa. Logoksen kadottaminen ilmenee kulttuurissa ajattelun ja kielen latistumisena ja symbolimaailman turmeltumisena. Teknologian piirissä ”sivistyneiden vastavoimien tai järjen äänen” kaikkoaminen sai aikaan käänteen sen kehityksessä kohti epäinhimillisiä pelottavia seuraamuksia.

Saksasta alkanut terästeollisuuden Molokille antautuminen ja siihen liittyvä humanien arvojen negaatio oli synnyttänyt sodan muodossa koko Euroopan

sisälleen nielevän kaaoksen. Warburgin pahaenteisesti mainitsema Houston Chamberlain on Saksaan muuttanut brittiläinen Blut und Boden -demagogi, jolta Hitler omaksui myöhemmin keskeisen aatteensa. Joacim Sprung on valottanut äsken Warburgin tulkintaa Molokista, joka esiintyy hänellä vertauksena useammassa asiayhteydessä, mutta aina samassa raamatullisessa merkityksessä.

Molok on sokeiden kuningas tai jumala, joka vaati palvojiltaan lahjoina itselleen yhä uusia lapsiuhreja. Molokin työn tekeminen tarkoittaa nuorimman sukupolven uhraamista tälle jostain esille nousevalle ja vaatimuksissaan ehdottomalle epäjumalalle. Molok on metaforana sokean antautumisen ja epäinhimillisyyden perikuva (vrt. Sprung 2011, 172) – teknologinen Molok on epäjumala, joka nielee symbolisesti koko tulevaisuuden kitoihinsa. Edellä mainittua kirjoittaessaan Warburgilla oli mielessään, ei vain terästeollisuuden tykkien rumputulessa tuhoutunut nuorukaisten sukupolvi, vaan myös tämän kaiken mahdollistanut akateemisen ajattelun turmeltuminen Saksassa ennen vuotta 1914.

Warburg on tutkimuksissaan löytänyt taiteen historiasta useita epäjärjen historian juonteita. Ne ovat hänelle tilanteita, joissa kuvia on käytetty inhimillisen järjen valon sammuttamiseen, vaikka taiteen alkuperäisenä tehtävänä olikin tuoda valoa ja kauneutta ihmisille. Warburg on kuvannut erään tunnetun aforisminsa mukaan omaa uutta kulttuurin pimeitä soppia valaisevaa kriittistä taidehistoriaansa täysin aikuisille tarkoitetuksi kummituskertomukseksi (*Gespensergeschichte für ganz Erwachsene*) – nimittäin vain täysin aikuisiksi kypsyneet voivat oppia tuntemaan sen missä eettis-humaaniset rajat kulkevat kuvallisessa esittämisessä, tai kääntäen: ehkäpä vasta katseelle oikeutta tekevien eettisten ja esteettisten rajojen tunteminen kypsytää kulttuurin humaniseen aikuisuuteen.

Aby M. Warburg: lyhyt henkilöhistoria

Warburg Arizonassa, 1895

Kuka oli Aby Warburg? Antakaamme hänen itsensä vastata kysymykseen: ”Olen pieni mustaviiksinen mies, joka joskus kertoilee tarinoita puhuen paikallismurteilla, 1 m 59 cm pitkä”. Toisen kerran hän kuvaili itseään sanoen olevansa ”puoliksi jättiläinen, puoliksi kääpiö samassa persoonassa” ja vielä lisäksi:” Minä en ole missään tapauksessa warburgilainen, olen viimeinen alkamaan sellaiseksi”. Nämä kaksijakoiset puolipilalliset kärjistyksiset paljastavat piirteitä hänestä: kiinnostuksen suuriin teorioihin keskeneräisiksi jäävien saavutusten uhallakin, itsekriittisen ja epäautoritaarisen asenteen ja valmiuden oman tutkijan minänsä uudelleen asemoimiseen uuden tehtävän mukaisesti.

Hän ei jättänyt jälkeensä mitään valmista teoriaa tai metodia, jota voisi sellaiseanaan soveltaa ”warburgilaisessa” tutkimustyössä. Hän jätti sitä vastoin perinnökseen joukoittain metodisia vihjeitä ja tiukoiksi lauseiksi pakattuja teorian siruja. Niitä hän ripotteli ikään kuin syvälle luotaavien ideoiden merkkipoijuiksi tieteellisiin teksteihinsä ja muistiinpanoihinsa. Aidointa Warburgia ovat avoimeksi jätetyt kysymykset, arvoitukset, aforismit ja metaforat. Niitä löytyy kaikkialta, julkaisuista teksteistä, luennoista ja yksityisistä muistiinmerkinnöistä, jopa hänen lukemiensa kirjojen marginaaleista. Juuri nämä illuminatiiviset filosofiset Warburg-sirut tarttuvat helposti hänestä kiinnostuneeseen. Ne voivat jäädä mieleen pysyvästi vaikuttaviksi ajatushiukkasiksi, jotka alkavat muokata kuvaa maailmasta. Warburg on enemmän vastarinnan mielentila kuin varma metodiopas, joskin senkin omaksumisessa voi olla vaaransa.

Historiallisena henkilönä Aby M. Warburg (1866–1929) on taidehistorian tutkimuksen tunnettu klassikko. Hänen tutkijan roolilleen antaa lisämielenkiintoa hänen sukutaustansa. Hän lukeutui erääseen 1900-luvun merkittävimpään hampu-

rilaiseen pankkiirisukuun. Aby (Abraham) oli perhetaustaltaan Thoman Mannin Buddenbrook sanan varsinaisessa merkityksessä.

Abyn veli Max oli Saksan johtavia pankkiireita. Hän oli keisari Wilhelm II:n neuvonantaja, joka lukeutui myös Saksan valtuuskuntaan Pariisin rauhanneuvotteluissa 1918. Veli Paul oli siirtynyt Yhdysvaltoihin johtamaan saman eli M.M. Warburg -pankin amerikkalaista haarakonttoria. Hänestä tuli siellä presidentti Wilsonin oikea käsi. Paul Warburgin aloitteesta ja hänen laatimansa käsikirjoituksen mukaisesti perustettiin USA:n keskuspankki FED eli *Federal Reserve* 1913.

Kolmas veli, Felix vaikutti natsismin kaudella amerikkalaisissa juutalaisissa komiteoissa ja hänellä oli siellä 1930-luvulta alkaen merkittävä panos Israelin valtion perustamisessa. Lähisukulainen Siegmund Warburg oli luomassa 1940-luvulla eurooppalaisia yhteismarkkinoita ja Euroopan unionia. Hänen johtamansa pankki on nykyisin osa eräästä maailman suurimmista finanssilaitoksista, UBS – Warburg -pankista. Juuri juutalaisen Warburg-suvun toiminnasta ja globaalista vaikutusvallasta on lähtöisin natsien keksimä ja viljelemä, edelleen yleinen myytti juutalaisen maailmansalaliitosta (tietoa Warburgien sukuhistoriasta, ks. Chernow 1994).

Sukulaisuussuhteet ja laajat yhteiskunnalliset suhdeverkostot antavat aiheen sanoa, että Aby Warburg eli koko elämänsä globaalisen kapitalismin kehityksen hermolla ja maailmanhistorian aitiopaikalla.

Historia tilana: uudenlainen levoton historian näyttämö

Warburg-esittelyissä lähtökohdaksi tulee ottaa hänen epäsovinnainen, ahtaan taiteellisuuden rajat rikkova käsityksensä kuvasta ja sen symbolisista funktioista kulttuurissa. Kuvat ovat enemmän kuin taidetta. Ne ovat kulttuurin symbolista ydintä, mutta myös taiteena sitä verhoavaa estetiikkaa. Kuvilla on itsenäinen elämä ja dynamiikka, koska niillä on taipumus latautua kollektiivisella energialla, josta ne keräävät voimansa levitä ja lisääntyä.

Irti päässeiden kuvien lumipallovyöryä ei voi pysäyttää, ei hallita. Ne eivät tiellään piittaa maantieteen tai kulttuurien rajoista. Kriittisen ikonologisen painomomentin ylitettyään niillä on aivan erityinen läpäisyvoima.

Tästä voimme kutsua todistamaan USA:n entisen puolustusministeri Donald Rumsfeldin. Hän antoi Irakin Abu Ghraib -vankilan kuvaskandaalin säikäyttämänä senaatille todistajanlausunnon, jossa hän luonnehti Abu Ghraibista peräisin olevia, globaalisti levinneitä kidutuskuvia radioaktiivisiksi, strategisella tavalla maailmassa vaikuttaviksi voimatekijöiksi, tehokkaammaksi kuin mitkään puhutut sanat:

”Juuri valokuvat antavat elävän havainnon siitä mitä todella tapahtui. Sanat eivät siihen pysty. Sanat siitä, että on tapahtunut väärinkäytöksiä, että on ollut

julmuutta, epäinhimillisyyttä – mikä kaikki on totta – että on tapahtunut törkeyksiä. Kun luet ne, ne ovat oma juttunsa. Mutta kun näet valokuvat ja koet ne, et voi olla muuta kuin raivoissasi [...] Asia muuttuu jotenkin radioaktiiviseksi, joksikin jolla on strategista merkitystä maailmassa. Me elämme [...] informaation aikakautta, missä ihmiset kuljeskelevat ympäriinsä digitaalikameroiden kanssa ja ottavat näitä uskomattomia valokuvia ja laittavat niitä liikkeelle, lain vastaisesti, mediaan, yllätykseksemme, ennen kuin ne edes ehtivät Pentagoniin asti.” (Rumsfeld, May 7, 2004, lainaus: Schoell-Glass 2007, 156–157)

Eräät noista sanoista voisivat olla peräisin suoraan Aby Warburgin sanelemina hänen sihteerinsä Gertrud Bingin kirjoituskoneesta.

Kuvilla on sosiaalista ja poliittista voimaa. Mutta Warburg meni vielä pidemmälle niiden voiman määrittelyssä. Kuvien läpäisyvoima rikkoo eri taidemuotojen, tekniikoiden ja materiaalien rajat. Kuvat käyvät läpi taiteen eri muodot piittaamatta lainkaan, miten ja mistä kuva on tehty, onko kuva materialisoitu veistokseksi, maalaukseksi, tai vangittu valokuvaksi, heijastettu diana seinälle tai produsoitu yleisön eteen liikkuvana hahmona elokuvallisesti valkokankaalle heijastamalla.

Kuvan symbolisuus läpäisee myös luonnollisen ruumiin kielen ilmaisumuodot ilmentyen siellä esille läpilyövinä ja edelleen ”radioaktiivisesti tarttuvina” elementoina. Kuvat ovat pesiytyneet ruumiin kielen sisälle mieliin tallentuneina ekspressiivisinä tai retorisinä valmiuksina saaden erilaisia ilmaisumuotoja erilaisissa tilanteissa. Kuva ei piittaa lainkaan siitä onko se tallentunut taiteelliseen mediaan, syntykö se teatterin näyttämölle, puhujalavalle vai luonnollisen esiintymisen elementoihin. Vaikka kuvien muoto voi olla taiteellisesti tai esteettisesti kultivoitunut, kuvien perimmäinen symbolinen luonne ei käy ilmi niiden muotoon kohdistetussa ahtaan taiteellis-esteettisessä tarkastelussa.

Historioitsija Warburgin ”visiossa” kuvat eivät kunnioittaneet edes aikakausien rajoja, vaan hänen tunnistamansa erikoinen ilmiö on kuvien uudelleen herääminen, vanhojen kuvien omituinen jälkielämä (*Nachleben*) keskellä uutta ulkoisesti muuttunutta maailmaa. Kuvien ja kokonaisten kuvastojen uudelleen heräämistä Warburg piti toistuvana ilmiönä historiassa, hän tunnisti sen tapahtuvan myös omassa ajassaan.

Se johtuu siitä, että ”klassillinen perintö toimii Euroopan mentaliteetin muisti-varantona”. Klassisen perinnön kohtaaminen on Euroopassa väistämätöntä. ”Tämä *necessitas* on kulttuurinen oiretila, joka on yksilöstä riippumaton. Se tulee väliin kussakin tietoisessa pyrkimyksessä orientoitua maailmassa järkemme avulla”. (Warburg, kirje tammikuu 1927, lainaus: Schoell-Glass 2008, 137–138).

”Jokaisella aikakaudella on juuri sellainen antiikin renessanssi kuin minkä se ansaitsee”, Warburg on kirjoittanut. Antiikki on tarjonnut tukeaan kaikenlaisissa

ilmaisullisissa tarpeissa, joissa sen esikuvia ja malleja on testattu käyttöön. Vain helposti ruokittava epähumanistinen välinpitämättömyys menneisyyttä kohtaan estää näkemästä antiikin voimaa tosiasiana.

Antiikin ”vaikutus” oli renessanssin kaudella Italiassa vähemmän apollonisesti jalostava. Se oli ennen kaikkea taiteen muotomaailmaa dionyysisessä mielessä elävöittävä ja liikkeelle saattava. Tämä oli Warburgin pääteesi Sandro Botticelli -tutkimuksissa 1890-luvulla. Pian sen jälkeen hän vakuuttui, että varhaisrenessansi löysi antiikista ennen kaikkea ”traagisen paatoksen keskeisenä tyyliperiaatteena” (*das tragische Pathos...als wesentliches Stilprinzip d. antiken Kultur*, Vorlesung, Hamburg, 1909, 270. käsikirjoitus)

Sen jälkeen 1912 Warburgin huomio siirtyi kokonaan uuteen aspektiin antiikin ”vaikutuksessa”: kulttuurin demonisointiin antiikin avulla. Tutkimus Francesco Cossan maalauksista Palazzo Schifanojassa Ferrarassa keskittyi antiikin orientaalisten astraalidemonien ”renessanssiin” 1400-luvun Italiassa.

Samoihin aikoihin hänen näköpiiriinsä osuivat samat ”klassiset” tähtitaivaan planetaariset demonit, mutta nyt oman aikansa sanomalehtien astrologisia horoskooppeja sisältävillä lehtipalstoilla. Järkytys astrologian ajattomuudesta oli niin suuri, että hän aloitti I maailmansotaa edeltävinä vuosina henkilökohtaisen taistelun lehtikirjoituksilla ja yleisöluennoilla astrologisia ennustajia vastaan, joiden hän katsoi kahlitsevan henkistä vapautta ja levittävän ihmisten mielissä vaarallista ”absorboivaa kaaosta”.

Warburg tulkitsi planetaarisen fatalismin, uskon tähtidemonien mahtiin kohतालoiden määrääjinä foobiseksi reaktioksi, joka sumensi järjen. Sitä harjoittavat ihmiset antoivat tulevaisuuden pelon kahlita itsensä ja luopuivat henkisestä autonomiastaan. Astrologia nollasi kulttuuriarvoja levittäessään ympärilleen ”lamauttavaa uskoa pahansuopaisella tavalla lumoutuneeseen maailmaan” (*Bann des lähmenden Glaubens an eine tückisch Zauberte Welt*, Warburg, Luftschiff und Tauchboot in der mittelalterlichen Vorstellungswelt 1913, Gesammelte Schriften, 1969, 248). Sanomattakin on selvä, että Warburgin taistelu julkisuudessa astrologiaa vastaan oli yksinäistä ja toivotonta ponnistelua, ja jäi vaille minkäänlaista hedelmää. Näihin aikoihin ensimmäisen maailmansodan alla Warburg asettui ensimmäisen kerran vapaaehtoisesti eräänlaisena yksinäisenä Atlas-jättiläisenä uhanalaisen sivistyksen tukipilariksi.

Warburgin teksteistä on suodatettavissa esille uudenlainen äärimmilleen viety kuva historiasta, joka on ajaton ja vailla diakronista kehittymisen ulottuvuutta. Se eroaa radikaalisti tuolloin vahvana vallitsevasta edistysuskoisesta ja evolutio-nistisesta aikakäsityksestä. Hän muuntaa johdonmukaisesti temaattisissa tarkasteluissaan ajan ja historian tilalliseksi ulottuvuudeksi. Hänen historiakuvansa on spatiaalinen, mikä ei tarkoita, että hän kiistäisi sinänsä ajan historiallisuuden tai historian olemassaolon.

Warburgin kuva historiasta ei ole eheä konstruktio, vaan menneisyys on hänelle pikemminkin kaaosta ja loputonta liikettä ajassa. Se on sitä, koska reaalisella historialla ei ole tarjottavanaan itsestään jälkimaailmalle homogeenistä ja valmista pysäytyskuvaa. Myös jokainen pyrkimys historian jälkikäteiseen eheyttämiseen tuottaa historiakuvaan tekijälähtöistä teoreettista tai subjektiivista harhaa. Warburgin taidehistoria on liiketilassa oleva maisema tai näyttämö, jossa yksittäiset kuvat syntyvät, erottuvat, irrottautuvat, hyppivät ja yhdistyvät uudelleen yhä uusiin asiahteyksiin ja uusien kuvastojen osiksi.

Mistä kuvat saavat liike-energiansa? Herätteensä kuvantarjonta saa tietysti käyttötärpeestä, kysynnästä ajassa. Kuvien liikennettä motivoi ”sosiaalinen tilaus” ja sillä on oma tuotantotaloutensa. Psyko-sosiaalinen ilmaisutarve ja tilaajatahojen sosiaalinen symbolisoitumisvietti lisäävät kuvien kysyntää ja kannustavat kuvaproduktiota kohti yhä uusia kuvainnovaatioita. Kuvat heräävät eloon sitä mukaa kuin niitä kopioidaan, muokataan, siteerataan, lainataan tai vedostetaan sarjoina teoksissa käytettäväksi. Ihminen on luonnon olento, joka muista olioista poiketen janoaa kuvia.

Havaintona hänellä on, että menneisyys avaa ikkunansa nykyisyydelle aina kun taiteessa haetaan uutta. Italian 1400-luvun taiteesta hän keksi, että antiikin teoksia ryhdyttiin hyödyntämään malleina siitä yksinkertaisesta syystä, että nuori taiteilijasukupolvi koki tarjolla olevan, esimerkiksi työhuoneissa mestareiden heille opettaman taiteen vanhahtavaksi, kuluneeksi ja ajastaan jääneeksi. Tulevaisuus ja menneisyys ovat kuin kaksi samassa tilassa yhdistyvää polaarista napaa, joiden sähköisessä jännitteessä kuvat syntyvät.

Antiikin kuvien käyttöön ottoa kuvamalleina figuurimaalauksessa renessanssin Italiassa vauhditti ja motivoi niiden puhuttelevuus, niiden tarjoamat ylivertaiset valmiudet pukea kuvaksi ajassa olevat tunnetilat ja -tasot, halu tehostaa ilmaisua – toisin sanoen ja konkreettisesti ottaen taiteilijoiden luontainen halu tehdä entistä vetovoimaisempia kuvia ja tilaajien halu saada itselleen sellaisia.

Uuden, paremman tyylin etsintä johti 1400-luvun lopulla tyyppillisesti antiikin kuvien ”copy-paste-käyttöön”. Sitä edisti uusi tekninen keksintö, nimittäin paperinen luonnosvihko *taccuino da viaggio*, joka korvasi keskiaikaisen pergamenttisen mallikirjan, *vellumin*. Kuten nimikin paljastaa, *taccuino* oli helposti kuljetettava vihkonen, johon sen omistaja saattoi taltioida huolettomasti kuvia matkoillaan silmiinsä osuneista kiinnostavista kohteista. Vihkon suhteellisen halpa hinta kannusti satunnaisotoksien poimintaan.

Botticellin työhuoneen piirtäjä on säilyneen luonnoskuvan perusteella kopioinut ja muokannut paremmin omaa ”makuaan” vastaavaksi kivisen Woburn Abbeyn sarkofagin nymfejä. Warburgin Botticelli-työssään löytämä viaton rinnastus osoittaa kuvan harppauksen 1000-vuotisen aikakynnyksen yli.

Akhilles Skyroksella, Woburn Abbey, antiikin sarkofagireliefi

Botticellin piiri, Chantilly, sulkakynäpiirros

Vastaavalla tavalla Andrea del Verrocchio on herättänyt paperisen taltioinnin pohjalta kivisessä reliefissä eloon antiikin surevan hautajaisseurueen. Hän on soveltanut ”copy-paste-tekniikkaa” pyrkien luomaan samanlaisia emootioiden herätteitä kuin antiikin veistäjäkollega – häneltä oppia etsien.

Andrea del Verrocchio, Surunäkymä (Francesca Pitti-Tornabuonin kuolema), Museo Nazionale, Firenze

Alkesteen kuolema, roomalainen sarkofagireliefi

Tässä kuvien toistumisessa, loputtomassa uudelleenkäytössä, kierrättämisessä kuvastuu taiteen historiallinen ja kulttuurinen psykodynaamikka. Warburgin taidehistoria on taiteen psykohistoriaa.

Renessanssin kulttuurissa kiehtova ilmiö on lapidaariseksi fossiiliksi jäähmettyneen kuvan irtoaminen kivisestä taustastaan kevyempään paperiseen mediaan eli luonnosvihkoon, josta se on herätetty uusiokuvana elämään kokonaan uudessa merkityksessä ja tarkoituksessa freskossa tai veistoksessa.

Toisessa Warburgin mainitsemassa esimerkissä Bertoldo da Giovanni kutsui antiikista hurmioituneen mainadin (Dionysoksen palvojattaren) esittämään Maria Magdaleenan roolia Ristiinnaulitsemisreliefiin, koska hänen ekstaattista hurmiotilaa ilmaiseva taaksepäin kääntyvä pää sopi taiteilijan oivaltavan havainnon mukaan oikein hyvin kuvaamaan täysin vastakkaista tunnetilaa eli Magdaleenaa raastavaa tuskaa ja surua.

Ekstaattinen mainadi, klassinen reliefi

Bertoldo da Giovanni, Ristiinnaulitseminen, Museo Nazionale, Firenze

Metodia, jossa samalla kuvakaaviolla ilmaistaan vastakkaista tunnetilaa, kuten hurmiolla surua, Warburg nimittää energiseksi inversioksi. Kun tähän vielä liitetään kuvan saama uusi ikonografinen eli kirjallinen merkityssisältö, toteutuu kuvan uusiokäytössä kaava: *Bild – Abbild* – uusi emotionaalinen funktio – uusi kirjallinen merkitys näennäisesti saman ulkoisen muodon puitteissa. Vanha kuva on otettu malliksi, koska se mahdollistaa uuden kuvan.

Energinen inversio on tulosta energisestä polarisaatiosta, ilmaisuarvojen radikaalista dynaamisesta kuperkeikasta, ilmaisullisten potentiaalien liu'uttamisesta positiivisesta navasta negatiiviseen, jolloin vanha muoto saa nurin niskoin käännettynä ja siten dynamisoituna kokonaan uuden elämän ja toiminnon. Energinen inversio on todiste arvojen kaksinapaisesta, paradoksaalisesta luonteesta.

Maailman äyllinen muoto on Warburgille ellipsi, keskellä on sokea piste, johon yksiarvoinen ajattelu juuttuu. Warburgin oma *alter ego*, Thomas Carlylen nurinpäin kääntämä saksalainen idealistifilosofi, vaatefilosofian professori Teufelströckh lausui juuri tästä arvoilosofisesta kysymyksestä: ”Tässä oli välinpitämättömyyden keskus, jonka juuri saavutin. Sen läpi käy väistämättä jokainen, joka kulkee negatiivisesta navasta positiiviseen” (Carlyle, Sartor Resartus, 1987, 139).

Eräillä antiikkisilla kuvilla on erityistä voimaa, niillä on taipumus herätä kuin aaveet tai zombiet yhä uudelleen käyttöön taiteessa – kiitos niiden poikkeuksellisen puhuttelevuuden ja ilmaisuvoimaisuuden. Kuva-aaveista vapautumiseksi edes niiden kivisen alkukodin tuhoaminen ei riitä. Ne ovat jättäneet jälkiään kaikkialle ja pesiytyneet kulttuurin kollektiiviseen muistiin.

Kulkeutuessaan historian läpi aavekuvastot ovat luovuttaneet ilmaisuvaramojojaan yhä uudelleen myöhemmin tulevien tekijöiden käyttöön, samalla kun uusi taide on imenyt käyttövoimansa vanhan taiteen symbolisista ja synkistäkin ilmaisupotentiaaleista.

Warburg omaksui tavan tarkastella kuvia diakroniasta tai ikonografiasta piittaamatta sellaisina inhimillisten tilanteiden ympärille jäsentyneinä teemakokonai-

suuksina kuten raastavan tuskan, tanssin ja tappelun, takaa-ajon ja ryöstön, ihmishuhrin tai voittoisan päätöksen kuvastoina. Hän fokusoii tutkimuksensa niiden esiintymisiin eri käyttötarkoituksissa, esimerkiksi renessanssikauden kapiokirstuissa (*cassoni*) tai sellaisissa tuon ajan juhlallisuuksia varten tehdyissä esineissä kuten kuvakudoksissa, lipuissa, laatikoissa, lautasissa, pöydillä, metalliesineissä, kirjoissa kuparipiirroksina tai puuleikkauksina, joissa ne ovat saaneet erityisen ulkoisen liikkuvuuden (*äussere Beweglichkeit*; Warburg, Festwesen, 1903, 5).

Eräät Warburgin jäljittämät vaeltelevat kuvat olivat kerrostuneet lainausprosessin kuluessa kaukaisuuteen ulottuviksi kuvasarjoiksi tai kuvajonoiksi (*kunstgeschichtliche Bilderreihen*). Warburg kuvaa ilmiötä sukutaulun metaforalla: eräillä energisillä ja vetovoimaisilla erilliskuvilla on lähes keskeytymätön historiallinen sukupuu, jonka juuret ovat kaukaisessa muinaisuudessa, mutta josta edelleen verso esille uusia vehreitä oksia.

Tila, jossa taiteen ikonologinen sukupuu kasvaa, on tavallaan ajaton ulottuvuus niissä kulttuureissa, joiden kollektiivisen muistivarannon muodostaa klassinen perintö, jota ne kohtalonomaisella tavalla joutuvat jakamaan.

Kuvien versoaminen ei ole arkkityyppien kuljeskelua mielten maiseman syövereissä. Siinä ei oikeastaan ole mitään mystistä. Kuvamuotojen välittyminen on aina tulosta konkreettisesta tekemisestä ja toiminnasta: työhuoneissa päivän valossa tapahtuvasta kuvien tuotannosta.

Kuvat ovat materiaalisia ja teknisiä tuotteita, jotka on voitu tehdä kankaalle maalaamalla, kiveen veistämällä, rakennukseen muuraamalla, filmille valotettuna tai ne voidaan tulostaa elokuvaprojektorilla ”kinematografisesti” kankaalle heijastettuna (*kinematographisch*, vrt. Warburg 1969, 478). Kuvien liikunta ja funktiot on ymmärrettävä yhteiskunnan henkisen kehittymisen (kulttuurin ja sivistyksen) ja tuotantotekniikan suunnikkaassa, vastakkaisten voimien välisessä diagonaaliosessa vektorissa. Kuvilla on warburgilaisittain oma ”hardware”-puolensa, samalla kun niiden ”software” eli symbolinen ohjelmointi ja esteettinen muotoilu saavat hänen erityishuomionsa.

Kuvilla on aina omat tekijänsä ja tuotantotaloutensa. Saamme kuvamme *Gestalttereilta*, jotka muodostavat kuvien muotoilijoiden, tuottajien, käyttäjien ja välittäjien kirjavan joukkion. Heihin lukeutuvat myös renessanssin ajan ”taiteilijaneerot” eli mesenaattiansa oikuille kuuliaiset ja kaikkeen pystyvät tavarantoimittajat, *uomo expeditivo*, kuten Warburg kutsui maalari Domenico Ghirlandajoa.

Kuvat saapuvat luoksemme näiden ammattitaitoisten osaavien kuvantekijöiden tuottamien konkreettisten ”objektivaatioiden” eli teosten ja medioiden välittämänä. Ammattitautustalla ei tässä kuvien tuotannon teknologiassa ole sinänsä mitään rajoittavaa tai määrittävää merkitystä, sitä on vain luovalla eteenpäin suuntautuvalla ja tilaajaa tyydyttävällä osaamisella.

Jo siteeratuin Warburgin sanoin: luova muotoilija toimii (yhteiskunnassa) persoonallisena objektiivisena eli muille esimerkillisenä orgaanina, joka valikoi kuvia ja käyttää niitä tarkoituksellisesti liioitellen. Hänkään ei ota kuviaan ilmasta, vaan poimii ne tarjolla olevasta kuvaperinteestä työstäen niitä kohdeyleisönsä janoisen mielikuvituksen kiihottamisessa ja ruokinnassa käytettäväksi.

Liikeprosessin alulle saattamisen konkreettinen edellytys on kuvamanipulaattorin pääsy menneisyyden prototyyppisten kuvastojen äärelle. Ratkaisevaksi muodostuu silloin tietysti esikuvan fyysinen läsnäolo, sen potentiaalinen saavutettavuus. Taidehistorian Pandoran lippaan avaaminen ei silti onnistu ilman kuvantekijän persoonallista panosta, mukaan lukien koulutusta ja ammatillista osaamista.

Kulttuuri on Warburgille tilallinen ulottuvuus, mihin liittyy keskeisenä kuvan fyysisen saavutettavuuden materialistinen aspekti. Kuvan historiallista vaellusreittiä jäljittävä tutkimus edellyttää taidehistorian metodologista rajanavausta sekä materiaaliteknisesti että tilallisesti (*eine methodische Grenzerweiterung unserer Kunstwissenschaft in stofflicher und räumlicher Beziehung*) (Warburg 1969, 478).

Jopa militantein sanakääntein Warburg kehottaa 1925 ympärilleen syntynyttä ”vapaaehtoista komennuskuntaansa” (joksi hän nimitti Hampurin yliopiston taidehistorian tutkimusseminariaan, ks. Vuojala 1997, 46) ylittämään pelottomasti kaikki vastaan tulevat tieteelliset raja-aidat – olivat ne sitten aikakaushistoriallisia, materiaaliteknisia, metodologisia tai esteettisiä. Hän kehotti olemaan piittaamatta näitä keinotekoisia rajoja ”vartioivien rajapoliisien ahdasmielisyydestä” (*Grenzpolizeiliche Befangenheit*; Warburg, 1969, 478). Itse hän kieltäytyi auktoriteettien ohjailusta, eikä halunnut sellaiseksi suurmieheksi itsekkään ryhtyä, vaan jättäytyi mieluummin ”toiselta puoleltaan kääpiöksi”.

Warburg korosti olevansa kuuliainen ainoastaan ongelmalle, joka häntä puhuteli; ”ongelmalle, joka komensi häntä eteenpäin” (*Problem das ihn kommandierte*; ilmaus Gertrud Bingin välittämä, ks. Vuojala 1997, 10). Warburg tähdensi eri yhteyksissä kuinka ongelma sijaitsi keskellä, vastakohtien välissä, juuri siellä minne yksisilmäinen arkiajattelu kuvitteli totuuden (ks. esimerkiksi Warburgin yliopistokriittinen artikkeli ”Das Problem liegt in der Mitte”). Ongelman sijaintipaikka oli myös välinpitämättömyyden sokean pisteen osoittamassa suunnassa: taidehistorialliselle komennuskunnalleen hän oli antanut ensimmäiseksi ohjeeksi: ”1. Tunnistamme välinpitämättömyytemme ja torjumme sen siellä mistä sen löydämme” (Ks. Vuojala, 1997, 46).

Warburg, Mnemosyne, taulu 45, Betlehemin lastensurma

Warburg pani vireille 1920-luvun lopulla erikoisen hankkeen länsimaisen ruumiinkielen kuvaston kokoamiseksi. Sitä voidaan luonnehtia monumentaaliseksi taidehistorian hankkeeksi, jonka metodologisena periaatteena oli kaikkien ajan ja paikan rajojen murtaminen.

Tämä *Mnemosyne Atlas* -projekti tuotti loppuvaiheessaan tulokseksi 79 suurta kuvataulua, jossa on koottu taidetta eri ajoilta valokuvajäljennöksinä tauluille erilaisiksi teemaryhmiä. Valokuvattujen teosten eli kohteiden määrä oli 1929 syyskuussa 1160. Taulujen taustat ovat mustaa kangasta. Valokuvat ovat irrallisia ja siirrettäviä, joten kuvasommitelmat elivät ja muuttuivat tauluilla koko ajan Warburgin sommitellessa niistä erilaisia kuvakonstellatioita. Uudet karttuneet ja muuttuneet sarjat dokumentoitiin valokuvaamalla. Kuvastoista on kolme pääsarjaa, ja niihin tehdyt muutokset ovat tehneet niiden rekonstruoinnista haasteellisen, kun yksittäinen kuva tai ryhmä saattoi vaeltaa taulusta toiseen. Jopa kokonainen temataulu saattoi sisältyä pienennettynä uuteen tauluun. Taulut oli numeroitu ja Warburg käytti niistä lausemuotoisia moniselitteisiä teemanimiä, jotka nekin muuttuivat sarjasta toiseen.

Kuvastot ovat tekstittömiä, mutta eivät kielettömiä. Kieli, jota kuvat puhuvat on mykkää eleiden kieltä kaikilta vuosisadoilta. Heinrich Wölfflinin ”taidehistoria ilman nimiä” on nyt saanut vastineeksi ”taidehistorian ilman tekstiä”! Sarjoihin liittyy useita Warburgin eri paikkakunnilla pitämiä luentoja, joita on säilynyt eri asteisina käsikirjoitusversioina. Ne ajoittuvat vuosille 1925–1929, ja niistä merkittävimmät ovat Franz Boll -esitelmä (1925), Rembrandt-luento (1926) ja Hertziana-luento (1929).

Mikään niistä ei anna kattavaa diskursiivista kuvausta tauluista ja jättävät enemmän avoimia kysymyksiä kuin tarjoavat vastauksia. Selostavien tekstien

suppeus selittyy osaltaan myös hankkeen keskeneräisyydellä, Warburg kuoli 1929. Jos Mnemosyne on yhteenveto Warburgin koko tutkijan työstä, voidaan hänen koko tutkimustyönsä valjastaa käyttöön taulujen tulkinnassa. Sen läpikäyminen kasvattaa taidehistoriassa, mutta opastaa myös näkemään tauluissa sen mikä muuten jäisi piiloon.

Nämä hiljaiset *storyboardit* (termi Peter Huisstedeltä, ks. Vuojala 1997, 117) ovat askarruttaneet tutkijoita etenkin, koska niistä on paljastunut esille yllättäviä oppineita piilomerkityksiä sekä kokonaisuuksien että yksittäisten kuvien relaatioiden osalta. Hämmäntävää on, että jokaisen kuvan sijoittaminen muiden kuvien ”energiakenttään” on erittäin huolellisesti harkittua. Taulut liikkuvine kuvineen voidaan tulkita liikkeessä olevan tähtitaivaan metaforalla. Pääaiheena oleva kuva ver-tautuu aurinkoon, jota kiertää joukko näkyviä tai piilossa olevia kuvaplaneettoja.

Merkitykset kullekin kuvaryhmälle avautuvat vasta raskaan ”arkeologisen louhinnan” tuloksena, joka johtaa tien Warburgin tutkijan huoneen laatikostoihin. Mutta piiloviestit ovat silti siellä, ja niitä etsivälle on tarjolla johtolankoja. Charlotte Schoell-Glass on kunnostautunut usean teeman selvittelijänä (lastenmurha, työskentelevät talonpojat ja veriuhuri).

Myös Atlas-kartaston nimi muuttui koko ajan. Warburg kutsui kartasto-hankkeen esillepanoja vaihtelevasti mm. ”Energisen ilmaisuvarvonmuodostuksen historialliseksi fenomenologiaksi” (*Historische Phänomenologie der energischen Auswertbildung*) tai ”Atlas –kuviksi puhtaan epäjärjen kritiikkiä varten” (*Bilder der Atlas zur Kritik der reinen Unvernunft*).

Mnemosyne-taulut esittelevät juuri jo mainittuja vaeltelevien kuva-aaveiden vai-tonaisia joukkioita erilaisten primitiivisten tai muutoin vain perusinhimillisten tilan-teiden kuvastoiksi koottuina. Moraalisen vastarinnan taidehistorioitsijana hän ikään kuin asettui itse Atlaksen rooliin ottaen tauluillaan harteilleen koko taidehistorian.

Mikael Enckell on kirjoittanut 1989: ”Uni ja taide ovat polkuja näihin hämäriin seutuihin, joita asuttavat kadonneen ajan haamut ja epämääräiset varjot. Ne puut-tuvat kokonaan arkisesta tietoisuudestamme ja elävät niin voimakkaiden ahdistus-ten lähteiden rinnalla, että elävät tietoisessa elämässämme vain assosiatiivisesti valittujen edusmiestensä kautta” (lainaus Siltalan 2004 kautta).

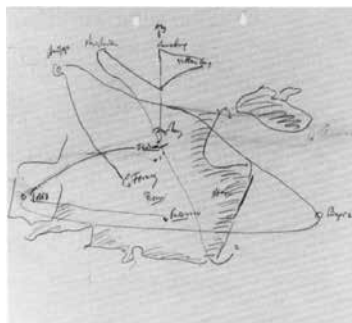
Vaeltelevat kuvat, niiden kulkureitit ja etappipisteet

Warburg ei ole jungilainen sameiden symbolien ja arkkityyppien etsijä, vaan hän yhdistää taidetutkimuksissaan kulttuuripsykologian taideteosten materialistiseen tutkimukseen (*Kunstwerk-Geschichte*). Hänelle tuli tärkeäksi taiteen materiaalisen perusluonteen tarkastelu: kuvataideteos on ennen kaikkea materiaalinen objekti ja esine. Kuva on aina tavalla tai toisella sidoksissa materiaaliseen mediumiin. Hän tar-

kastelee kuvien vaellusta materialistisessa kontekstissa, aaveiden historialla on reaali-historiallinen asiayhteys. Se tuo tarkasteluun vahvan tervehkeksen kontrolliperustan.

Warburgin kuuluisia käsitteitä ovat ”kuvien vaellusreitit”, ”kuvien liikkuvat kulkuvälineet”, ”kuvien pysyvät säilyttäjät”, ”monistetut ja itsenäisesti kopioituvat kuvien kuljettajat” ja ”kuvien vaellusreittien etappipisteet”. Vaellusreitit ovat niitä teitä, konkreettisesti maanteitä ja merireittejä, joita pitkin kuvilla on ollut tapana levittäytyä maantieteellisessä tilassa. Kulkuvälineet ovat niitä materiaalisia medioita, joita käyttäen kuvat ovat liikkuneet (kuten luonnoslehtiöt, kankaalle tehdyt maalaukset, morsiuskirstujen paneelit) paikasta toiseen. Sanalla sanoen Warburg on kulttuurimaantieteilijä syvällisimmässä ja haasteellisimmassa merkityksessä. Hän on kuvien matkailun tutkija.

Warburgin mainitsemia ”kuvavaellusten etappipisteitä” ovat tietysti konkreettisimmillaan taiteilijoiden työhuoneet, ne ovat taiteellisia mikrokosmoksia, jossa kuvia tuotetaan käyttöön ja levitykseen. Luonnollisesti taiteilija-tuottajien tekemät matkat ovat keskeinen osa taiteen kulttuurimaantiedettä. Tunnettu Warburgin tutkima esimerkki matkailevasta kuvavirtojen ohjailijasta on Albrecht Dürer, joka rakensi sillan pohjoisen ja eteläisen renessanssin välille tutustuttuaan Mantegnan piiriin grafiikkaan Venetsian matkallaan 1506.

Astrologisen kuvittelun kulttuurimaantiede, Warburg, luonnos 1928

Kuvat eivät liikkuneet tilassa ja ajassa vain uniikkeina yksittäiskappaleina. Kuvia on monistettu eri aikoina eri muodossa erilaisia painoteknisiä menetelmiä käyttäen, kuten grafiikanlehdille vedostettuina, tai vaikkapa embleemi- ja arkkitehtuurikäsikirjoihin mallikuvastoina painettuina. Graafisen monistamisen historia jatkuu ja monipuolistuu 1900-luvulla ilmentyen monimuotoisena kirjallisuutena ja lehdistönä muuntuen keksintöjen myötä silmänräpäyksen nopeudella leviäväksi digitaaliseksi tietovirraksi, jolloin maantieteen asettamat rajoitukset tai pidäkkeet kuvavirroille lopullisesti menettivät merkityksensä.

Paperisten kuvatalenteiden säilyvyys ajassa – digitaalisista puhumattakaan – ei ole parhaasta päästä. Mitä raskaampi valmistusmateriaali, sitä parempi on kuvan säily-

vyys. Kuvien parhaampia säilyttäjiä ajassa ovat esimerkiksi ajan hammasta kestäväksi tehty kivikuvanveisto tai seinään kiinnikahlittu arkkitehtoninen freskomaalaustaide.

Tämä Warburgin kuvailema kuvia levittävä ja säilövä konkreettinen rekvisiitta on kaikessa materiaalisessa runsaudessaan kollektiivisen muistin materiaalihistoriaa, muistaminen on yhteisöllisesti ja yksilöllisesti sidoksissa taiteen materiaaliseen olemukseen ja taiteen mediaalisiin funktioihin. Joku voisi olla nokkela ja soveltaa Warburgin strukturalistisen selitysmallin internetin aikakaudelle. On mahdotonta, järjetöntäkin irrottaa kollektiivinen muistaminen mediasta, jonka tärkein tehtävä on muistipotentialien työstäminen ja ylläpitäminen. Media manipuloi ja agitoi. Kuvien ajattelevat, kuvia muistavat ja kuvia tuottavat taiteilijat ovat olleet aina sen käyttämää halukasta ja pätevää työvoimaa.

Kuvien tuotannon sosiaalista problematiikkaa pohdiskellessaan Warburg tuli ”keksineeksi” kollektiivisen muistin käsitteen jo 1902. Esimerkiksi 1908 hän puhuu kuvien refleksiivisestä paluusta mieliin, jolloin kuvien generoitumisessa toteutuu ”sosiaalisen muistin omituinen mieleenpalautusfunktio” (*eigentümliche Erinnerungsfunktion des sozialen Gedächtnisses*) (Warburg, Hamburg Vorlesung, 9, lainaus: Vuojala 1997, 121) Tätä taustaa vasten sosiologian klassikko Maurice Halbwachs ei ole sosiaalisen muistin teorian tai käsitteen keksijä.

Warburg oivalsi kuvan media-luonteen tutkiessaan Martti Lutherin piirin tuottamaa, ”aviaattisesti” eli lentolehtisinä levitettyä poliittista propagandaa 1500-luvulla. Siinä paavillista vastustajaa oli johdonmukaisesti demonisoitu ja epäinhimillistetty tyyllitelemällä irvokasta viholliskuvaa. Kyseessä on ensimmäinen tunnettu tapaus historiassa, jossa vastustajasta tehtyjä paperisia pelko- ja vihakuvastoja oli käytetty massamittaisen poliittisen propagandan keinona. Kuvastolla oli kytkentöjä Albrecht Dürerin piiriin.

Kokonaisten kansakuntien ja kansanryhmien (juutalaiset, venäläiset jne.) leimaaminen, epäinhimillistäminen ja demonisointi on toki tyypillistä juuri 1900-luvun psykopatologialle, mutta Warburg löysi tälle tunnistamalleen ilmiölle juuret Gutenbergin painokoneen keksimistä seuranneelta uskonsotien ajalta (Warburg, Heidnisch-Antike Weissagung in Wort und Bild zu Luthers Zeiten, 1920, Gesamtelte Schriften 1969, 487–558).

Paikat, pienmaailmat ja arkistojen tuttavuudet

Huolimatta lennokkaista teorioistaan ja termeistään Warburg oli materialisti-empiristi, joka syventyi arkistoissa piinallisen tarkkoihin detaljitutkimuksiin. Hän etsi faktoja. Hänellä oli uusasiallista vainua historiallisille ilmiöille, varsinkin koska hän valitsi tutkimuskohteensa sieltä missä hänellä oli paras historiallinen paikallistuntemus: 1400-luvun lopun Firenzestä.

Paikka on Warburgille keskeinen käsite. Se on maantieteellinen kulttuuripiiri, jossa on yhteisöllistä muistia ruokkivia materiaalisia muistoja, monumentteja, dokumentteja, rakennuksia, ja jossa puhutaan paikallista kieltä, jonka ilmauksilla on muistoja mieleen palauttavaa voimaa. Paikka on ajassa rakentunut symboliympäristö, jota Warburgin erittäin hyvin tunteva kaupunkitutkija Giulio Carlo Argan on luonnehtinut mnemonis-imaginääriseksi (Argan, 1989, s.11, alun perin Argan, *L'Europe delle Capitali 1600–1700*, 1965).

Biografian kirjoittamisen kannalta tämä merkitsee seuraavaa. Jokaisella taiteilijalla tai kulttuurin toimijalla on oma henkilökohtainen ja henkilöhistoriallinen kulttuurimaantieteensä, joka voidaan kuvata maantieteellisenä karttana, jolle eletty elämä piiryy kuljetuiksi matkareiteiksi ja asutuiksi kotikaupungeiksi. Taiteilijan henkilökohtainen elämänpiiri (Warburg: *Umfang, circumference*) voi käsittää useita paikallisuuksia. Se on kiinnostavaa ennen kaikkea luovuusteoreettisesti, koska luovuus on arkisestikin ajatellen tulosta eri tahoilta tulevien ”vaikutteiden” saannista, sisäistämisestä, yhdistämisestä ja sulattelusta uuden kokonaisuuden eläväksi osiksi.

Luovuus ei synny näin ajatellen paikattomuuden arvotyhjiössä, vaan energiakentässä, jossa vastapoleina on erilaisia paikallisuuksia. Luovuus ilmentää itseään taideoksessa vastakohtaisten ja jopa keskenään ristiriitaisten vaikutteiden sovituksena, tasoituksena tai ylityksenä (*Ausgleich*), jolloin omaksutun kuvakulttuurin symboliset ilmaisupotentiaalit vapautuvat energisinä ja ristiriitaisina produktiiviseen käyttöön.

Warburgin sisäistämät paikkakunnat ovat Hampuri ja Firenze, joiden välille oli muodostunut hänen mielessään henkilökohtainen psykologisesti jännitteinen, mutta produktiivinen vireystila, ”*Ausgleich*”. Hän sanoi olevansa ”*Amburghese di cuore*”, mutta ”*d’anima Fiorentino*”, sydämeltyään hampurilainen, sielultaan firenzeläinen (lainaus: Galitz-Reimers 1995, 24-) Warburgin oma mnemoninen retrospektiivinen kartta kuvaa hänen omaa toiminnallista vaikutuspiiriään eli *circumference*ään ja henkilökohtaisia vaellusreittejään sekä niiden varsille kertyneitä etappipisteitä.

Taiteellisen toimintakentän laajuuden voidaan tulkita heijastuvan taiteessa produktiivisena rikkautena. Se ilmenee useina eri suunnista avautuvina portteina itse tarkasteltavaan teokseen. Paikka ja hetki yhdessä muodostavat tilanteen, jollaisista historian tapahtumahorisontti koostuu. Warburgin käsityksen mukaan taiteen tapahtumaprosessia eli teoksen syntyä voitiin tutkia historiassa ”reaaliaikaisesti” (presens-muodossa), mutta ainoastaan mikrohistoriallisen arkistotutkimuksen menetelmin.

Historiallisella ajalla ei ole totaliteettia, kuten sillä yhtenäisellä kaikkialle jakautuvalla tilalla, joka tarjoutuu meille saavutettavana, läsnä olevana todellisuutena elävän elämän nyt-hetkellä. Kuva kadonneesta ajasta eheänä kokonaisuutena on keinotekoinen, tutkijan subjektiivinen konstruktio. Historiasta tutkija voi löytää vain pistemäisen tilan ja siitä avautuvan, mutta sirpaleisena kuvautuvan tapahtumahorisontin. Tutkijalla on empaattisena ajatustyöläisenä pääsy tuon särmikkään horisontin sisälle – tapauksesta riippuen – mutta ainoastaan arkiston ”nanohississä”.

Realistinen historiakuva ei voi olla siten yhtenäinen hegeliläinen vuoristonäkymä kadonneeseen aikaan, vaan katkelmallisista välähdyksistä koostuva menneisyyden tapahtumahorisontin ”kinematografinen” rekonstruktio.

Se tarjoaa ikään kuin sarjoittaisina silmänräpäyksiä pysäytyskuvia teoksen syntymään johtavista tapahtumista. Sitä sävyttävät ajan omat kertovat arkistojen kätköistä löydetyt ”jälkeen jääneiden ääninäytteet” (*Stimmen der Abgeschiedenen*). Kertomuksen keskiössä on tekijä, toimija, historiallinen subjekti itse – itse teosta tavattuna. Mutta ei laveassa panoraamassa nähtynä, vaan singulariteettien kautta tavoitettuna, yksittäisen teon ja detaljin kautta valaistuna.

Singulariteetteihin fokusoitu tutkimus voi nostattaa aikojen takaa esiin oudon vieraan: historiallisen henkilön itsensä todellisena ja liikuttavan verevänä (*packender Lebendigkeit*) hahmona. Warburg otti tavoitteekseen nostaa esille historiallisen henkilön ”todellinen eksistenssi” (*”wirkliche Existenz”*). Sen edellytyksenä oli tekijän toimien ja tekojen yleisen merkityksen ymmärtäminen eli toisin sanoen autenttisen toimintahorisontin tunteminen. Häntä jäljittävä tutkija ei saanut subjektiin tekoja ja motiiveja selvitellessään rajoittaa kysymyksiään ennalta annettun ahtaan piirin sisälle (*auf einer engeren Umfang*), vaan probleemiohjautuvan lähdetutkimuksen oli laajennuttava arkistollisesti ja metodologisesti laajimpaan mahdolliseen mittaan *more majorum* (Warburg 1969, 95).

Taidehistorialla on erityinen valta ruumiillistaa tuo ”menneisyydestä esiin nouseva hahmo” näkyväksi myös hänestä tehdyn kuvan kautta, joka on ”satunnaisen onnellisen silmänräpäyksen suoma lahja” (Warburg 1969, 95).

Tunnettu on Warburgin tapaustutkimus firenzeläisen pankkiiri Francesco Sassetin 1488 kokemasta kriisistä ja traumasta, jota vasten hän kuvaa erästä Firenzen varhaisrenessanssin merkittävintä taideteosta. Warburgin Sassetti-artikkeli on ensimmäinen taidehistorian tutkimus, jossa suuria tapahtumia on valotettu yksilöhistorian kautta mikrohistoriallisesti ja biografisesti.

Sassetin kriisi oli seurausta hänen johtamansa Medici-pankin Marseillesin konttorin konkurssista, mikä koitui hänelle suureksi häpeäksi Firenzessä. Lorenzo de’Medici oli sanonut sen seurauksena hänet irti virastaan pankissa. Francesco tavoitteli nyt maineensa puhdistusta ja sovintoa Lorenzo de’Medicin kanssa naivin symbolisesti ja liikuttavasti kuvauttamalla itsensä yhdessä Medici-perheen jäsenten kanssa samaan Ghirlandajon freskoon omassa hautakappelissa Santa Trinità -kirkossa. Kuvan tarkoitus oli ikuisen ystävyuden julistaminen kuoleman ja aikojen yli ja näin tapahtuva koetun häpeän jälkijättöinen sovittaminen.

Domenico Ghirlandajo, P. Fransiskuksen luostarisäännön vahvistaminen, Santa Trinità, Firenze, muotokuvaryhmä oikealla.

Edellä mainitut muotokuvat olivat maalatut kaiken lisäksi hyperrealistisesti. Syy ”uuteen tyyliin” ei Warburgin selvityksen mukaan ollut itsetarkoituksellinen realismin kaipuu tai taiteellinen uudistushalu sellaisenaan. Tyylin *raison d’être* oli outo ja yllättävä. Muotokuvat maalattiin korvaamaan vielä Sassettin aikana tavalliset kirkkoihin ripustetut vahasta tehdyt votiivinuket, jotka olivat paitsi ”näköisiä” myös luonnollista kokoa olevia – siksi freskojen elämälle uskollinen realismi. Kuvien ikuistaminen freskoina kappeliin johtuukin peri-primitiivisestä ikaikaisesta kuvamagiasta, jota palvelemaan ne tehtiin.

Erityisesti Santissima Annuziata -kirkkoon oli kertynyt suuri vahanukkien panoptikum. Itse Lorenzo il Magnifico oli teetättänyt itsestään vahafiguureja kolmeen kirkkoon Firenzessä, joissa ne oli sijoitettu kuin nykyaikaiset näyteikkunanuket kaiken kansan nähtäväksi. Yksi niistä oli puettu samoihin veren tahrimiin asusteisiin, joita hän oli pitänyt yllään haavoittuessaan Pazzi-kapinan murhayrityksessä 1478. Kuvanukkien tekemisestä oli kehittynyt kukoistava taidehaara. Tällöin Andrea del Verrocchion oppilaan Orsino Benintendin työpajasta oli muodostunut suuntaa näytävä. Sassetti-kuva paljastaa armottomasti oman symbolisen käänteisfunktionsa: teoksen tarkoituksena oli tuoda onnettomuuden kohdannut pankkiiri hänen omassa kuvassaan maagisesti mahdollisimman lähelle – paitsi Lorenzoo, myös pyhyiden ja parannuksen ikuista lähettä: kuvaa pyhästä Fransiskuksesta. (Warburg, *Francesco Sassettis letztwillige Verfügung*, 1907, Gesammelte Schriften 1969, 127–158).

Silti tämä tapahtuma kertautuu traumaattisesti suvun myöhemmissä vaiheissa, kuten myöhäisen jälkeläisen Francesco di Giovambattista Sassettin laatima sukukronikka 1600-luvulta todistaa. Se oli Warburgin tutkimuksessaan käyttämiä päälähteitä. Francesco Sassettin liikuttavasta maalatusta sovintooleesta huolimatta häpeä tapahtumasta kantautui taakka-siirtymänä (Freudin sanoin: *Nachtträglichkeitinä*) suvussa ja ajassa eteenpäin. Toisaalta kestäväksi tarkoitettu fresko

voidaan mieltää pysyväksi kuvalliseksi vastalääkkeeksi koetulle häpeän tunteelle: suvun mainetta ylläpitäväksi sovinnon ja sovituksen ikuisiksi symboliksi. Freskon voima on arkkitehtuurissa: se on kahlehdittu ikuisesti taustanaan olevaan muuriin.

Sassetti-artikkeli perustuu huolelliselle arkistotyöskentelylle pohjaavalle psykologiselle tilannetutkimukselle. Warburg saavutti arkistoissa suoran ”maagisen” keskusteluyhteyden Sassetin kanssa. Sassetti-tutkimuksessa on psykoanalyttistä syvyyttä ainakin sikäli, että analyysi kohdistuu symboleihin, varsinkin hautojen symboliaiheisiin (Guiliano da Sangallon kiviä kohti tuntematonta uhkaa sinkoa-viin kentaureihin) ja niiden ilmaisemiin ristiriitaisiin häilyviin ja tunne- ja tilannesidonnaisiin merkitysarvoihin.

Warburgille oli kehittynyt pelonsekainen – ellei suorastaan nekrofilian pelon sävyttämä – suhde analyysi-kohteiksi valitsemiinsa historiallisiin henkilöihin. Hän kirjoitti juuri Ghirlandajo-työssään opettajaansa Jacob Burckhardtiin viitaten että ”Firenze, tuo nykyaikaisen, itseensä luottavan, urbaanin, kapitalistisen kulttuurin syntysija, ei ole vain säilyttänyt muotokuvia kuolleistaan harvinaislaatuisten rikkaina ja hämmentävän vitaalisina omassa taiteessaan. Myös heidän kuolleidensa äänet elävät elämänsä sadoissa luetuissa ja vielä lukemista odottavissa dokumenteissa”. Warburgille Firenze oli sanan varsinaisessa merkityksessä ”mnemonis-imaginäärinen” miljö. (Warburg, *Bildniskunst und Florentinisches Bürger-tum*, 1902, *Gesammelte Schriften* 1969, 96).

Warburg uskoi, että historian tutkijalle oli annettu voima, ellei peräti velvoite ylittää ajallinen kuilu, joka oli syntynyt kuolleen henkilön ja hänen autenttisen, arkistoissa säilyneen, sen asiakirjoihin tallentuneen puheäänensä välille. Luetut sanat elävät. Empatialahjoja omaavalla tutkijalla on kyky herättää kuollut eloon imaginäärisesti kuuntelemalla häntä, antamalla hänelle takaisin se äänivalta, jonka kuolema häneltä joskus riisti. Puhekykynsä takaisin saanut aikojen takainen hahmo saattoi näin, kiitos tutkijan välittävän roolin, saada äänensä kantautumaan aikojen yli.

Warburg hakeutui keskusteluyhteyteen Sassetin kanssa. Hän ”haastatteli” arkistoissa tutustumaansa Sassetia, esittäen kysymyksiä varsinkin Santa Trinitàn kappelin freskoista ja niiden yksityiskohdista. ”Keskustelun edetessä” kuvista alkoi paljastua runsaasti autenttisia ei-tunnettuja merkitysvivahteita, jolloin tutkija saattoi ottaa kappelin taideteokseen tallentuneen ”Sassetti-kulttuurin” haltuunsa aitona historiallisena ilmiönä.

Tapaustutkimus kohdistui juuri freskojen syntyhetkeen. Juuri taiteellisesti vivahteikkaat freskojen kuvat toivat mukaan vahvan symbolis-emotionaalisen ulottuvuuden, joka teki mahdolliseksi syvällisen eläytymisen tilanteen psykologiaan, itse asiassa tietyn kuvien teettäjän, Francesco Sassetin tietynasteisen psyyken analyysin. Tässä symbolien ja sanojen kohtaamisessa oli vaaransa. Warburg on itse varoitellut muistiinpanoissaan siitä, kuinka historioitsija-haastattelijä saattoi asettaa tutkimustilanteessa oman psyykeensä vaaranalaiseksi.

Tutkijan vaarana väijyi paitsi liiallinen empatia, samastuminen tai jopa kiintyminen kohteeseen. Historiallinen henkilö saattoi vielä vainajanakin lumota pauloihinsa hänestä kiinnostuneen, hänen mielenmaisemaansa tunkeilevan tutkijan. Hampurilaisesta pankkiiriperheestä lähtöisin oleva Warburg tuli hyvin lähelle modernin ajan alussa elänyttä pankkiiri Sassettia, mikä vaaransi tutkijan oman subjektiivisen näköpisteen suhteessa tutkittavaan.

Warburg-jargonia vapaasti soveltaen tutkijan patologinen ja makaaberinen henki kiintyminen eli yliempaattinen myötäeläytyminen kuolleeseen henkilöön sai aikaan tutkijan oman subjektiivisen orgaani-tunteen (*Ich-Organgefühl*) ja hermoston laajentumisen kuolleeseen olentoon, jolloin hän alkoi aistia mennyttä maailmaa tämän aistielimillä. Silloin kuolleen elämänpiiri (*Umfang*) ikään kuin tutkijan omaksi muuntautuneena kahlehti hänet omalla lumollaan (Warburg, Kreuzlingen Vorlesung, lainaus: Gombrich 1970, 221).

Warburgin opettaja Jacob Burckhardt oli ehtinyt varoitella henkilöhistoriallisesta tutkimuksesta kiinnostuneita juuri tästä nimenomaisesta ”rajan takana” väijyvistä vaarasta. Burckhardt oli Warburgille ”tunnustuksellinen nekromantti” (*Nekromant bei voller Bewusstsein*). Hän kohtasi menneisyyden hahmoja, jotka muodostuivat hänelle todelliseksi vaaraksi. Burckhardt mainitsi hänelle kerran nähneensä katakombeissa muumioina niitä samoja henkilöitä, joista Andrea di Bonaiuoto oli ikuistanut muotokuvia Santa Maria Novellan Espanjalaisen kappelin seinille (Warburg, *Seminars on Jacob Burckhardt*, 1927, Gombrich 1970, 254–255; ks. myös Michaud 2004, 96).

Warburg totesi Burckhardtista itsestään, kuinka ”tämä taiteentuntija ja oppinut henki esittäytyy meille vielä kuolemansakin jälkeen väsymättömänä etsijänä” sitä myötä, että me olemme taipuvaisia ajattelemaan hänen ajatuksillaan niitä omaksuamalla. Kyseessä lienee eräänlainen Warburgin tunnistama intellektuaalisen lähelle tulon ilmiö tutkijalle suotuna sallimuksena.

Andrea di Bonaiuoto, Dominikaanijärjestön Triumfi, maalaus 1365-67, Santa Maria Novellan Espanjalainen kappeli.

Symbolin kaksoisfunktiot ja Hopi-intiaanit käärmeiden kesyttäjinä

Symbolin käsite on Warburgin teorian ja tieteen keskiössä. Symboli, kuva ja merkki olivat geneettisesti kytköksissä. Warburg ymmärsi symbolisaation mentaaliseksi prosessiksi, jossa kahdensuuntaiset samanaikaiset, yhteen liittävät ja erilleen vetävät polarisoivat voimat laukaisivat ihmisen mielessä tietoisia ja tiedostamattomia ajatuksellisia funktioita. Symbolisaatio on kulttuuria konstruoiva tai sitä rikkirepivä prosessi – näin aina riippuen siitä merkityksestä minkä symboli sai kussakin toiminnallisessa tilanteessa ja tapauksessa.

Warburg tarkasteli symbolin käsitteen kulttuurisia funktioita magian ja logoksen sähköisessä polariteetissa. Sassetti-artikkelissa hän oli valottanut taiteen polaarisia symbolifunktioita aidossa historiallisessa kontekstissa. Siinä hän testasi symboliteoriaansa historiallisen lähdeaineiston tarjoamalla evidenssillä. Voidaan sanoa, että hän niin sanotusti halkaisi symbolin käsitteen ytimen kahtia – symbolisaatioon liittyy toiminnallisesti psykologinen välitila, jota Warburg kutsuu ”mielenmaltin ajattelutilaksi” (*Denkraum der Besonnenheit*). Se on mentaalinen tilanne, jossa symboli on humanisoitu metaforaksi. Metaforinen symbolimaailma on Warburgille kulttuuristumisen synonyymi: suunnikkaan pitkän, vaivalloisesti rakennetun sivun valtaa kuvallisessa produktiossa. Se ei ole itsestään selvä voittaja, vaan yksipuolisen teknologisen ajattelun uhkaama. Metafora on runoutta, estetiikkaa ja ajattelun arkkitehtuuria – ideana ja konkreettiseksi taiteeksi transformoituneena todellisuutena.

Warburg luonnehti tieteellis-filosofisesti omaa metodologiaan polariteettifenomenologiaksi, joka pyrkii kuvaamaan kulttuurin ilmiöitä mentaalista näkökulmasta käsitteellisten polariteettien valossa sisäisesti jännitteisinä tapahtumina.

Hän ei kutsunut menetelmäänsä ikonologiaksi, kuten hänen nimekkäin oppilaansa Erwin Panofsky myöhemmin omaansa – vaikka sekin oli lähtökohtaisesti warburgilaisista ajattelun aineksista rakennettu. Polariteettien fenomenologia valaisee kulttuuripsykologisia tilanteita eli valintoja, käännekohtia, eroja, ristiriitoja, kehitysilmioita. Se tuottaa historiakuva, josta puuttuu keinotekoinen jälkikäteen tutkijan aikaansaama harmonisoiva siloittelu. Erasmus Rotterdamilaisen sanoin ”sokeiden maan kuninkaalla on vain yksi silmä”. Sellainen yhden totuuden ihminen Warburg ei halunnut olla tutkijana, instituutin johtajana, eikä opettajana.

Warburg määrittelee Theodor Vischerin symbolioppi taustanaan symbolin käsitettä magian ja logoksen polariteetilla seuraavalla tavalla. Maagisen, taianomaisen (epävapaan) todellisuussuhteen vallitessa kuvassa herää eloon siihen kuvattu symbolisesti tavalla, että kuva ja todellisuus ”sekoittuvat hämärästi keskenään”. Sanallisesti orientoituvan, kielellisesti analyttisen symbolifunktion kautta kuvan ja todellisuuden välille avautuu älyllinen tila, jossa primitiivinen kuva transformoituu luonteeltaan metaforiseksi. Sen Warburg määrittelee taiteen ikoniseksi syntyhetkeksi. Siihen liittyy näkyvänä tuntomerkinä myös kuvan muodon esteet-

minen jalostuminen (Warburg, Heidnisch-antike Weissagung, Gesammelte Schriften 1969, 491, ks. Vuojala 1997, 87).

Warburgin näkökulma symboliseen prosessiin on psykologinen, ellei peräti psykoanalyttinen. Se on myös ennen kaikkea toiminnallis-funktionaalinen. Kuva tai symboli on metaforaksi transformoituneena pidäke, aukko, tauko, pysähdys ja samalla paikka ja hetki itsehallinnan ja tietoisuuden rakentumiselle. Metafora syntyy kulminaatioissa, jossa symboli menettää synkän energiansa. Se ilmenee ulkonaisesti kuvan visuaalisena hienostumisena, retorisoitumisena tai esimerkiksi kuvallisena ironiana – myrkyn lähettämisenä kuvasta sitä kesyttämällä (*Entgiftung durch Domestication*) (Warburg, Mnemosyne-Vorlesung, *discarded formulations*, ks. Vuojala 1997, 79).

Warburgille symbolin funktioiden kulminaatio on suhtautuminen veriuhuriin; veren vuodattaminen on symbolin metaforisuuden romahtamisen ensimmäinen ja viimeinen sekä samalla tärkein kriteerio. Metafora on intervalli, joka avaa humaanin tietoisuuden ulospäin – juuri tässä käsitteen määrittelyssä Warburg tulee lähelle Freudia, joka oli kirjoittanut 1896 kirjeessään W. Fliessille seuraavat sanat ”Väli-tila, *Zwischenreich*, on meidän valtakuntamme” (lainaus: Michaud 2004, 251).

Perusteksti Warburgin kulttuuriteoriaan on hänen luentonsa Hopi-intiaanien käärmetanssista. Warburg teki kuuluisaksi tulleen tutkimusretkensä Uuteen Meksikoon, Walpin ja Oraibin kylien hopi-intiaanien luo 1895. Matka tuotti tulokseksi suuren joukon valokuvia ja luennon, jonka hän piti kolmeen otteeseen 1895 ja vielä uudelleen kertaalleen Kreuzlingenissa 1923. Ennen kuolemaansa hän ideoi uutta matkaa Yhdysvaltoihin. Philipp-Alain Michaud on julkaissut Warburgin Kreuzlingenin luennon vuodelta 1923 ja sen lisäksi hänen 1927 laatimansa uuteen matkaan liittyvän muistion ”*On Planned American Visit*”. Sytykkeen ensimmäiselle matkalleen hän sai suomalaistaustaisen kulttuuriantropologi Gustaf Nordenskiöldin matkakuvauksesta *Cliff-Dwellers of the Mesa Verde*, 1893. Nordenskiöldin kokoama hopi-esineistö muodostaa keskeisen osan Helsingin Kulttuurien museon kokoelmaa.

Warburg luennon ydinongelma oli symboliteoreettinen: kuinka hopit selittivät sateen tulon käärmeen symbolin avulla. Hopit näkivät salamassa kuvan pilvestä tulevasta käärmeestä. Salama-käärme oli heille siunauksellinen jumalolento, koska se toi sateen mukanaan, mikä oli maanviljelylle, ravinnonsaannille ja elämisen jatkuvuudelle välttämätön edellytys. Salama-käärme oli hopeille luonnonopillinen ajatuskategoria. Kun Keam’s Canyonin lapsi piirsi Warburgille salaman pilveen, kuvasi hän sen tietysti käärmeen muotoiseksi.

Hopien uskonnollisissa rituaaleissa hyvin keskeisellä sijalla oli sadetanssi. Sen huipentumana oli seremonia, jossa tanssijat eli kachinat ottivat elävät kalkkarokäärmeet suuhunsa. Niitä kohdeltiin lempeästi jumalolentoina, ennen tanssia ne ruokittiin, niitä pestiin ja hyväiltiin kotkan sulilla. Rituaalin päätteeksi ne laskettiin takaisin luontoon. Kallion koloista ne jatkoivat matkaansa henkien maanalaiseen

maailmaan sateen jumalien luo. Toiveena oli, että käärmeet suostuttelisivat näitä siunaamaan hopeja kaivatulla sateella, jonka jälkeen käärmeet palaisivat myöhemmin joukolla takaisin pilvistä maahan salamiksi muuttuneina sateen saattelijoina.

*Walpi-tanssijat käärmeet suussa,
Warburg arkisto, tuntematon valokuvaaja*

Keam's Canyon, lapsen piirustus, salama iskee

Vapaan metaforisesti toimivan symbolin löytämistä Warburg pitää ensimmäisenä kulttuuria rakentavana älyllisenä aktina. Olennaista on, että hopien rituaaleissa ei toimeenpantu veriuhria, vaan käärme sai kultissa metaforisen, mytologis-kielellisen merkityksen. Se tarjosi hopeille välttämättömän ”kulttuurista välitilaa” rakentavan maailmanselityksen, joka toi selkeyttä kaaokseen.

”Maanviljelymagialla on rauhanomainen luonne verrattuna aikaisempien villien intiaanien sotatansseihin, joiden keskiössä aina oli ihmisuhri. Hopien tanssit ovat myös kytköksissä uhrukseen, mutta nyt kuitenkin sublimoidussa, spiritualisoidussa muodossa: ihmistä ei uhrata, sen sijaan pieni puu istutetaan rukoilijoiden tulkiksi, siis aito pakanallinen puukultti”, mikä tuo hopien uskonnolliseen symbolismiin runollisia vivahteita. Warburgin huomiota herätti tapahtumaan liittyvä kevyt komiikka, joka antoi vakavalle uskonnollisille menoille leikkisiä sävyjä, jotka toivat hänen mieleensä dionyysisen teatteriesityksen. Hän sai myös päähänsä pyhää olen- toa kuvaavan kachina-naamion. Kaiken kaikkiaan Warburgin näkemä seremonia oli visuaalisesti kiehtova spehtaakkeli värikkäine asusteineen ja koreografisine näytök- sineen (Humiskachina-juhlien värikkäät asusteet ja mukaan lukien kuvaus leikilli- sestä vieraiden piiskauksesta, ks. National Geographic Magazine, August, 1957).

Warburg päässään Humiskachina-naamio, Oraibi, 1896

Pelottavin kaikista sadetanssin naamiohahmoista oli Ogre Kachina, jonka tehtävänä oli lasten leikkimielinen pelotteleminen pysymään aloillaan. Hänen kädessään on salamakäärmeen energialla varustettu ”sädease” eli leikkitikari. Mielenkiintoista on, että nyt se on kuvattu sik-sak-muotoisena. (Sitaattikuva: National Geographic Magazine, August 1957, 229).

Käärme on Warburgin mukaan perimmäisessä seitsemänkertaisessa outoudessaan (*Unheimlichkeit*) ”kansainvälinen symbolinen vastaus” olemassaoloon liittyviin perustavanlaatuisiin kysymyksiin. Oudoksi ja pelottavaksi käärmeen tekee sen käsittämätön iskunopeus, kyky kadota maan alle, kyky kiertyä pyöräksi ja kieriä vauhdilla pitkin maata, kyky luoda nahkansa uudelleen ja ennen kaikkea sen kyky tappaa.

Käärmeen erikoiset luonnolliset ominaisuudet ovat symbolisoituneet eri kulttuureissa monikerroksisesti tuottaen mitä erilaisimpia ylluonnollisia merkityksiä. Kaikki suuret kulttuurit ovat tarjonneet käärmeen muotoon puettuna symbolisia vastauksia kaikkein keskeisimpiin olemassaoloa koskeviin kysymyksiin. Käärmeen symboli on toimiva selitys ontologisiin kysymyksiin eri kulttuureissa Kiinasta, Kreetalta, Kreikasta ja Firenzestä aina Arizonassa sijaitsevaan Oraibin hopi-kylään asti.

Käärme on useimmiten syypää, mutta myös käypä selitys pahuuden olemassaoloon maailmassa. Pahuuden symbolina se opettaa ”mistä lähteestä alkuperäinen tuho, kuolema ja kärsimys ovat lähtöisin”. Sillä on poikkeuksellisten voimiensa

vuoksi myös myönteisiä taianomaisia parantavia vaikutuksia osaavien hoitajien käsissä (esimerkiksi Kreikassa lääkinnän jumalan Asklepioksen auttajana). Jos käärme on arvoitus, syy ja selitys, niin sen fyysinen lähestyttävyyden (*Annäherung*) tarjoaa lisäksi sen symbolisoimaan kosmologiseen ongelmaan toimivan ratkaisukeinon (ks. Michaud, Florence in New Mexico, teoksessa: Guidi, Mann, 1998, 62–63).

Käärme oli hopeille yksinkertaisesti täysin järkeen käypä selitys salamaniskulle ja sitä seuraavalle sateelle. Käsitteellä ”käärme” tehtiin ymmärrettäväksi luonnon ilmiö ”salama”, joka toi mukanaan sateen. Jo pelkkä aistihavainto riittää todistamaan salaman ja käärmeen symbolisen ykseyden: molempien silmiinpistäviä ominaisuuksia ovat ”maksimaalinen nopeus” ja ”minimaalinen iskukohde”. Tanssiseremonia, joissa näitä vaarallisia olioita käsiteltiin symbolisesti, oli hopeille loogisesti perusteltu ja samalla välttämätön toimenpide sateen kutsumiseksi ja ravinnon turvaamiseksi. Se joko tuottaa tuloksen tai sitten ei. Käärmetanssia myöhemmin silminnäkijänä todistanut Paul Coze kertoo, että jos sadetta ei tule, papeilla on vastaus valmiina: tanssijoista joku on ehkä poikennut säännöistä, tai ajatellut menojen aikana maallisia asioita (National Geographic, August, 1957, 235).

Mutta hopien teatraaliset juhlamenot tuottivat tärkeänä sivutuotteenaan myös vapautumisen salamaan ja käärmeeseen kohdistuvasta pelosta. Pelkojen voittaminen tapahtui yhteisenä kokemuksena, ja sai sitä kautta kollektiivisen merkityksen. Paul Coze kertoo, kuinka katsojat, mukaan lukien menoja seuranneet lapset, eivät pelänneet lainkaan tanssin päätteeksi juhlakentälle laskettujen kalkkarokäärmeiden vellovaa massaa, joiden päälle tytöt olivat ripotelleet niille ”uhriateriaksi” tarkoitettua maissijauhoa. Näky muistutti silminnäkijän mielestä valtavaa ”elävää spagettia”, joka maissin alla näytti kuin parmesaani-juustoraasteella peiteltyä (National Geographic, August, 1957, 234).

Vaarallisten käärmeiden kourissa pitelemisen, niiden kouriintuntuva koskettelu on keskeinen osa rituaalin kollektiivista psykologiaa. Kyseessä on neurofysiologinen hermeneuttinen akti. Warburgin mukaan käsittämistä, käsitettä ja sen sähköistämistä avartuvaa ajattelua edeltää antropologis-geneettisesti konkreettinen kiinni ottaminen vaarallisesta oliosta ja sen fyysinen käsittely, mikä tuottaa pelottoman itsehallinnan tilan. Kreuzlingenin luennossaan (1923) Warburg totesi kuinka käärmetanssissa ”inhimillinen voima yrittää käsittää puhtaasti käsillään tarttumalla jotain, mikä [on ilmiönä niin abstrakti, että se] todellisuudessa pakenee manipulaatiota” (teksti julkaistu: Michaud 2004, 306).

Elävään symboliin, käärmeeseen tartuttaessa (*Greifen, prehension, tarttuminen*) symbolista generoitui hopi-riitin kulminaatioissa esille mytologinen käsite (*Begreifen – Begriff, comprehension, käsittäminen*), mikä alkoi elää käärmeen kuvan muotoon pukeutuneena omaa itsenäistä mytologista elämäänsä. Maagisen riitin taustalle piiloutui hopeilla sitä perusteleva konstruktiivinen runollis-spirituaalinen maailmanselitys, mitä ulkopuolisen tarkastelijan oli vaikea mieltää. Hän oli taipu-

vainen näkemään siinä vain primitiivistä taikauskkoa ja kehittymättömän kulttuurin villedä menojä.

Rituaaliin liittyy myös puhtaan kuvataiteen käyttöä: kulttihuoneiden (*kiva*) lattioille tehdyillä ornamentaalisilla käärme-aiheisilla hiekkamaalauksilla oli tärkeä rooli juhlamenoissa. Elävät käärmeet heitettiin kuvien päälle, jolloin kuvat sotkeuivat ja niiden hiekka ja taikavoima tarttui käärmeisiin.

Toisaalta myös ”demonologia” on keskeinen teema Warburgin kuvateoreettisissa pohdintoissa. Petoja ja hirviöitä esittävien kuvien rituaalisella manipuloinnilla saattoi olla rakentava maailmankuvallinen tehtävä. Kulttuurille saattoi kehittyä kyky transformoida niistä satuolentoja.

Erytisesti sanottu pätee eri kulttuureissa monilukuisiin fantastisiin hirviöihin. Juuri tässä on yleisesti ottaen kuvataiteen syntyhetki: fiktiivisen hirviön herätessä eloon kuvan muodossa tuntematon uhka tuli käsitettäväksi ja käsiteltäväksi Warburgin tunnetun kuvateoreettisen lauseen mukaisesti: *Du lebst aber tust mir nichts* (ks. Vuojala 1997, 76, 78). Warburgin ensimmäinen myönteinen demonologinen peruslause kuuluu: fiktiivinenkin hirviö on parempi kuin pelottava ja määrittelemättömän tuntematon.

Foobisten uhkatekijöiden symbolinen hallintaan otto on tapahtunut eri kulttuurien piirissä tekemällä fiktiivisestä hirviöstä ensin käsin kosketeltava ja manipuloitava kuvallinen ”objektivaatio”, käymällä sitten kuvan kanssa metaforinen valetaistelu ehkä tanssin muodossa, jolloin kuvan taiteellisen jalostamisen tuloksena hirviön demoninen ”rumuus” kätkeytyy silmää kunnioittavien ja miellyttävien esteettisten taiteellisten arvojen alle. Saman muokkaamisen kohteeksi otettiin tanssi, josta tehtiin kiehtova koreografinen näytös – asusteinen, dionyysisenä kevennyksenä.

Käänteisenä ”toisen raiteen” havaintoesimerkkinä, jossa symbolin käyttö saa massamittaisen kiihottavan, yllyttävän, kollektiivisia pidäkkeitä murtavan samean toiminnon, voidaan pitää erilaisten nukkien ekspressiivis-maagista käsittelyä puhkomalla ja polttamalla niitä joukkokokouksissa. Esimerkiksi sopii lukuisista uutiskuvista tuttu pedoksi tyylitelty Uncle Sam, joka tarjoaa tietysti nukeksi tehtynä mahdollisuuden abstraktin pahan suurvallan konkreettiseen kiinniottoon ja yhteiseen rankaisuun.

Vastaavanlaisia ilmiöitä ovat sotapropagandassa käytetyt hirviömäisiksi muokatut vihollista esittävät kuvat, joiden funktionaalinen käänteispuoli on narsistisesti idealisoitu harhaista minäkuvaa tukeva propagandistinen sankarikuvasto. Näissäkin tapauksissa kuvaa voidaan pitää kollektiiviseen käyttöön tarkoitettuna design-tuotteena, joissa kuvat on tehty massamittaiseen mediaan levitettäväksi valtapoliittisiksi yllykkeiksi.

Warburg ei viitannut näissä yhteyksissä pelkästään muinaiskulttuurien uskonnollisiin menoihin, vaan hän löysi saman ilmiön Firenzen ruhtinashovista vuonna 1589. Hän oli juuri sattumalta hieman ennen Amerikan matkaansa saanut val-

miiksi artikkelinsa *I Costumi teatrali per gli intermezzi*, joissa hän käsitteli Toskanan suurherttuan Ferdinando I:n ja Christina di Lorenan häiden kunniaksi järjestettyjä pantomiimeja, erityisesti niiden symboliikkaa, asusteita ja suurenmoista lavastearkkitehtuuria, joka oli Bernardo Buontalentin suunnittelemaa. Juhlilla on tärkeä sija niin teatterin, oopperataiteen kuin lavastetaiteenkin historiassa.

Pantomiimit huipentuivat näyttämöllä kohtaukseen, jossa Apollo surmaa elegantin tanssiaskelin kammottavan mekaanisen lohikäärmeen – taustakuoron samanlaisesti myötätillen laulullaan kamppailun eri vaiheita yleisön tunteisiin vedoten.

Agostino Carracci, näyttämökuva 1589 intermezzoon

Toiminnallisesti oopperaesityksessä kyse oli – paitsi tietysti taiteellis-metaforisesta surmatyöstä – myös myöhemmällekin oopperalle ominaisesta siirtymisestä sujuvasti esityksen kestäessä edestakaisin taidemuodosta toiseen, teatterista tanssitaiteeseen ja musiikkiin. Sen Warburg tulkitsi antavan tapahtumalle kokonaisvaltaisen, mutta piilotetun uskonnollisen rituaalin luonteen – silti loppuun asti taiteellisena ja estetisoituna. Metaforisoitumisen prosessin fokus oli kolkko hirviömäinen lohikäärme, jota lempeä esitys ympäröi ja hyväili jopa säälin tunnetta yleisössä nostattaen.

Arizonaan hopien luo tultuaan hän yllättyi seremonioiden henkisestä ja visuaalisesta samankaltaisuudesta: Firenzen käärmetanssijat identifioituivat hänen mielessään suoraan Hopi-intiaaneihin, kun hän tunnisti käänteisesti Oraibin Hopi-kulttuurissa hienostuneita firenzalaiselle renessanssille ominaisia esteettisiä piirteitä. Erityisesti häntä kiehtoivat hopien loisteliaat seremonia-asusteet, intiaanien omat *costumi teatrali*, joita hän tallensi valokuvaamalla.

Kokemus ilmiöiden globaalista samankaltaisuudesta vahvisti Warburgin käsitystä historiallisen ajan ”ajattomuudesta” ja ilmiöiden muuttumattomuudesta: vain vuosilukujen 1589 ja 1895 numeroiden järjestys oli kuin vahingossa muuttunut

toiseksi – sama historiankirja, sama tapahtuma, mutta vahingossa eri sivunumerot. Hopi-luentonsa mottona Warburg oli lainannut Goethea hieman muunnellen: ”On kuin vanhaa kirjaa selailisi, Ateena-Oraibi, kaikki serkuksia”. (Warburg, *Lectures on Serpent Ritual*, ks. Vuojala 1997, 84). Oraibissa Warburg kohtasi oudon *déjà-vu*-ilmiön: oli kuin aikakone olisi heittänyt hänet seuraamaan hääjuhlia Firenzeen toukokuussa 1589.

Warburgin 1923 pitämään käärmetanssiluentoan liittyy valistuksen järjen ja globalisaation kritiikkiä. Warburg saapui Walpin ja Oraibin hopi-kyliin Arizonassa hetkellä, kun hopien ikivanha kulttuuri oli katoamassa. Uusi maailma tunkeutui vanhan tilalle. Warburgin ottamissa Amerikan valokuvissa voimme nähdä muun muassa kuinka liikuteltavat siirrettävät prefab-talot vyöryvät pyörillä teitä pitkin kohti uusia asutettavia alueita, ja kuinka San Franciscon kadut tulvivat siirtolaisia.

Warburg totesi, että Edison oli tuonut Uudelle mantereelle uudenlaisen maailmanselityksen. Hänen keksintönsä ja niitä hyödyntävä Uncle Sam olivat kesyttäneet käärme-salaman lopullisesti vangitsemalla sen sähkön muodossa konkreettisesti kuparilankaan, jossa sen voimaa voitiin johtaa kaikkialle. Samalla sadetanssi, joka oli ollut keskeinen elementti paikallisessa Hopi-kulttuurissa, muuttui hyödyttömäksi naurettavaksi taikaukoksi. ”Kalkkarokäärme ei pelota enää nykyi-kaista Amerikkaa. Se tapetaan: sitä ei palvota jumalana enää missään tilanteessa. Käärmeelle tarjotaan sukupuuttoon kuoleminen.” (Warburg, *Kreuzlingen Vortrag*, 1929, lainaus: Vuojala 1997, 85)

Warburgin ottamassa kuvassa voimme nähdä myös itsevarman Uncle Samin kävelyllä uudenlaisessa symboliympäristössä, taustanaan keinotekoisena tulokkaana eurooppalaislähtöinen rotunda, joka edustaa kaotista koostetta eurooppalaisesta arkkitehtuurista vuosikymmeniä ennen Las Vegasia.

Warburg, länsimainen ohikulkija, ns. Uncle Sam, San Francisco, 1896. ”Alkuperäiskansan perijä ja kullankaivaja, joka ajoi sen pois omasta maastaan”, ”hän kesytti luonnonsalaman kupariseen käärmeeseen” (Guidi, Mann, 1998, 91)

Teknisen sivilisaation voitto pakanuudesta tarkoitti, että ”sen loputtomiksi käden painallusta totteleviksi aalloiksi kesyttämät luonnon voimat” ja sen aikaansaatmat ”elektroniset silmänräpäisyshyöt, sähkö ja puhelin” ja kaikkialle tunkevat ”etäisyyden tuhoavat ilma-alukset” katkovat ihmisiltä maapallolla ne symboliset, vuosisataiset siteet, jotka olivat liittäneet hänet häneen omaan paikkaansa ja ympäristöönsä. ”Mitä tarjoaa konekulttuuri pakanuuden tilalle?”, kysyi Warburg. Kalkkarokäärmeille sillä on tarjottavanaan sukupuutto ja Hopi-kulttuurille kadotus. Vastaavia ilmiöitä Warburg tunnisti kaikkialla globaalissa mittakaavassa. Tekniikan rajattoman kehityksen aiheuttama eettinen kriisi uhkasi suistaa koko maapallon takaisin kaaostilaan, Warburg totesi luennossaan profetallisesti vuonna 1929.

Kaaos on Warburgille yksinkertaisesti psykologinen ja patologinen tilanne, jossa ihminen on menettänyt kykynsä maailmassa orientoitumiseen, koska häneltä on riistetty mielekkään elämän kannalta välttämätön symbolinen muistivaranto.

Edisonin synnyttämän rajoja kaatavan, etäisyydet murtavan informaatio-tekniologian levittäytyminen teki uhanalaiseksi Hopien mentaalisen-sivistyksellisen arvo maailman eli sen elämänpiirin (*circumference*), jonka puitteissa heille inhimillinen orientoituminen tapahtui.

Rajattoman ja nopean informaation tulva tuottaa paikattomuutta katkomalla poikki niitä henkisiä sidoksia, jotka olivat rakentuneet historiallisesti ”ihmisen ja hänen ympäristönsä välille”, ja jotka säätelivät hänen ajatuksiaan ja tekojaan. Mytologisesti ja symbolisesti rakentuneen ”ajattelu- ja muistelutilan” (tai Arganin sanoin mneemisen ja imaginäärisen ympäristön) puolustamiseksi ”oppineen humanismin” oli noustava vastarintaan.

Warburgin kotikutoisella ”voimasuunnikas”-metaforalla ongelmaa havainnollistaen oli rakennettava suunnikkaan pitkää sivua sen lyhyen vastapainoksi, jotta ”omantunnon esteet” eli moraali ja vastuullisuus asettaisivat uudelleen orientoivina periaatteina rajoja teknisen ajattelun kaikkea murtavalle kaaottiselle hegemonialle.

”Myyttinen ja symbolinen ajattelu luovat taistelussaan henkisistä siteistä ihmisen ja ympäristön välillä tilaa ajattelu- ja muistelutilana, jonka elektroninen silmänräpäisyshyöt riistää, ellei oppinut ihmisyys aseta jälleen omantunnon esteitä.” (Warburg, Franz Boll Vorlesung, lainaus Gombrich 1970, 228–229) Oppineen humanismin ja taiteen velvoite on kulttuurin symbolisen perustan ylläpitäminen. Warburgille kulttuurin kehittyminen ei ollut Edisonin keksintöjen voittokulkua sellaisenaan, vaan se tapahtui vastakkaisten voimien (logos vs. teknologia) jännitteessä kasvavan diagonaalilinjan kuvaamalla tavalla.

Käärmetanssi- ja Franz Boll -lentojen valossa Warburgin suhde tekniseen ja kapitalistiseen globalisaatioon on hämmästyttävän kriittinen, siitä huolimatta ja varsinkin siksi, koska hänen omat veljensä olivat luomassa merkittäväällä panoksellaan globaalista rahataloutta ja liikenneverkostoa. Hampurin-Amerikan linjan

laivalinjayhtiö HAPAG, joka kuroi Euroopan ja Amerikan mantereita siirtolaisvirralla yhteen, kuului Warburg-suvun omistuksiin.

Kritiikkiä voidaan valottaa myös Warburgin symboliteorian kannalta. Maagisen kuvan äärimmäinen vastakohta on metaforisen symbolisuhteen ylittävä, ei-kuvallinen, intellektuaalinen merkki, jonka funktiot ovat puhtaasti kielellisiä, mentaalisia, filosofisia. Tekniselle ja luonnontieteelliselle järkeilylle yksipuolisesti perustuva älynkäyttö on sitä merkkitiedettä ja rationalismia, jolla Warburg selittää kompromissittomasti toimeenpantuna yllä kuvaileman ei-toivottuihin tuloksiin johtavan globaalin Prometheus-tragedian.

Warburgin symboliteoria liittyy valistuksen dialektiikkaan tai valistuksen järjen kritiikkiin. Hän ei puhu kuitenkaan näillä sanoilla, vaan on nimennyt oman kritiikkinsä juuri sen ”puhtaan epäjärjen” kritiikiksi, joka kuoriutuu esille sokeasta teknisestä järkeilystä barbaarisen kulttuurittomuuden lyhytnäköisenä perusteluna. Warburgille valistuksella ei ollut vaihtoehtoa – sillä oli humanistinen sisältö. Se on humanistista rationalismia ja tieteellistä teknologiaa. 10.9.1928 Warburg kirjasi kriittisen rationalismin periaatteen seuraavassa muodossa ”Kuvahistoriallinen tutkimus henkisen orientaation teknologiana tai: puhtaan epäjärjen kritiikki teknisenä positivismina”. 10.9.1929” (lainaus: Sprung 2011, 186). Tähän liittyy myös humanistisen kriittisen rationalismin praxis. Se on tuotannollisen käytännön eli poiesoksen haltuun ottoa hyvän elämän puolesta käytävässä vastarinnassa, kuten asiaa voisi tulkita Aristoteleen terminologialla.

Ahdistava kulttuuri

Kulttuurisessa symbolisaatiossa ihmisen mieleen kohdistuu sisältä päin kahdensuuntaisia rikkirepiviä voimia: sekä maanisia että depressiivisiä. Klassillisessa mytologiassa näitä vastakkaisia mentaalisia voimia kuvaavat kaksi toisilleen täysin vastakohtaista olennoitumaa: ”kaikkialle rientävä ekstaattinen (maaninen) nymfi yhtäältä ja sureva passiivinen (depressiivinen) joenjumala toisaalta” (*Tagebuch* 1929). Aforistisesti kuvallistavaa argumentaatiota voidaan selittää näin: kun nymfi on elämän virta itse, on joenjumalaksi ruumiillistunut ”ihmisyys” jäänyt tarkkailemaan elämän panoraamakuvaa siitä ”poisvajonneena” (*versunken*). Näitä, kuten muitakaan Warburgin aforistisia ilmaisuja ei tule ottaa kirjaimellisesti: ne ovat esikäsitteellisiä ja itse kuvan käsitteeseen ankkuroituneita metaforia, joista taidehistoria tarjoaa runsaasti kuvataiteellisia tulkintoja.

Warburg havainnollistaa varhaisimmissa privaateissa merkinnöissään (1896) symbolin kolmea puolta kolmella äärimmäisellä symboleihin eri tavoin suhtautuvalla kulttuurisella ”arkkityyppisellä ihmisellä”. Ne ovat: aktiivinen toimeen tarttuja (*Greifmensch*), taiteilija-produsoija (*Künstler, Gestalter*) ja filosofi-ajattelijaa (*Denk-*

mensch, Denker). Ääritilan mentaalityyppejä ovat ”antropologisena ihmistyyppinä” ajattelematon toimija ja toisaalta toimimaton ajattelija. Tekojensa seurauksista piittaamattoman antropologisen ihmistyyppin peilikuva on lannistunut ajattelija, joka ei kykene nousemaan aikansa virtaa vastaan toteuttamaan kriitikon velvollisuuksiaan (Warburg, *Grundlegende Bruchstücke* 422, 1901, lainaus Vuojala 1997, 71).

Metaforan ja taiteen ”keksimisestä” alkaa paitsi kulttuuri inhimillisenä todellisuutena, myös sen sisälle piiloutunut ja sen itsensä ruokkima psykologinen kak-sijakoisuus, joka on saanut historian saatossa yhä uusia patologisia ilmenemisen muotoja. Lähtökohtaisesti kysymys on järjen ja tunteen, eetoksen ja paatoksen dikotomiasta: Warburg kehottaa Nietzscheä seuraten tarkastelemaan kulttuuria ja historiaa Apollonin ja Dionysoksen kaksoishermissä (*im Symbol einer Doppelherme von Apollo und Dionysos*), josta paljastuu kuin peilissä nähtynä kohteena olevan ihmisyyden synnynnäinen skitsofrenisuus.

Kuvalla on nimittäin luonnostaan symbolina ja metaforana toimintaa hillitsevä viettien purkautumiskanavan luonne: ”kun reaali maailma kieltää todelliset hillittömyydet, ne tulevat mahdollisiksi aina kuvassa koettuna”. Kuva kiihottaa janoista mielikuvitusta ja tyydyttää samanaikaisesti fiktiivisesti sen tarpeita.

Yllykkeiden valtaan antautuneen kuvista innostuneen ”toimintatarmoisen ihmisen” viimeinen pidäke on silti aina kuvan metaforinen luonne. Warburgin aktualisoimiseksi rohkenen viitata kuvernööri Sarah Palinin kotisivulla olleeseen Yhdysvaltojen osavaltioita kuvaavaan karttaan, johon on merkitty tähtäimet osoittamaan demokraattisia kongressiedustajia. Vilkasta keskustelua on käyty näiden vihasymbolien yllyttävyydestä tammikuussa 2011 sattuneeseen traagiseen veritekoon Tucsonissa, Arizonassa (eksplisiittistä analyysiä symbolien metaforisuudesta, ks. *The Independent*, 10.1.2011).

Sarah Palinin kartta, joka osoittaa seuraavaksi tähtäimessä olevat demokraattiset kongressiedustajat.

Warburg on itse kirjannut metaforan pettämisestä alaviitteisiin erilaisia historiallisia todisteita, jopa hypersivistyneistä renessanssihoveista Italiassa. Symbolifunktion nurinpäin kääntymisestä eräs traaginen todistekappale on Warburgin kertoma kammottava sattumus Firenzessä 1500 Colonna-Bagliolon häissä. Mustasukkainen Filippo di Braccio raastoi Astorre Bagliolin sydämen tämän rinnasta ja murskasi sen hampaillaan. Kyse on metaforisen etäisyyden romahduksesta suhteesta symboliin (lue: sydän rakkauden kirjallis-runollisena symbolina), minän ja symboli-objektin sekoittumisesta, jolloin voimaa ja tunnetta on etsitty maagisesti ja kannibalistisesti suoraan lihallisesti toisen ihmisen ruumiista (Warburg, *Gesammelte Schriften* 1969, 354)

Periaatteessa kyse on aina taiteen yhteiskunnallisen symbolifunktion luonteesta ja laadusta eli sivistyksestä, valistuksesta ja yleisemminkin niistä kulttuurisista, ihmisyyttä sitovista pidäkkeistä, joista järjestyneen yhteiskunnan tai sivistysvaltion perustana oleva ”*Denkraum*”, kulttuurisymbolinen välitila, rakentuu. Metaforisoitunut kulttuurinen symbolismi tarjoaa yhteiskunnalle kollektiivisen välitilan (*Zwischenreich*), jossa ajattelu saa mahdollisuutensa kirjallis-filosofisessa kielenkäytössä, mutta myös kuvataiteen eri muodoissa.

Toisaalla hän on kuvannut metaforaa välitilan symboliksi. Metaforisoimalla kesytetään mentaalisesti pakkovaltaiset hirviöt (*monstra*). Metafora on pelko- ja vihakuvien esteettistä myrkyntoimintaa. Runollisuus ja petomaisuus eivät mahdu samaan hahmoon. Hän demonstroi kuinka 1600-luvulla kudotuissa aristokraattisissa Bayonnen gobeliineissa ja Barbadosella painetussa postimerkissä, molemmissa pelottava muinainen luonnonsymboli, merihirviö oli kesytetty miellyttäväksi mytologiseksi olennoiksi, joka koristaa kylpyjuhlia tai toimii Englannin kuninkaan ratsuna. Nämä symbolifiguurit ovat puhtaasti kaunopuheisia. Peto on nostettu kuvassa kollektiiviseen tietoisuuteen, kesytetty ja tehty puhtaaksi metaforaksi, josta voidaan nauttia puhtaasti esteettisenä hahmona.

Aivan erityisen korkealle hän arvostaa juuri tässä suhteessa saksalaisen symbolistin Arnold Böcklinin mytologioiden metaforisia fiktiivisiä olennoitumia: ”Ihania Böcklinejä, kuin virkistävä kylpy tuulessa ja aalloissa, najadien kisailua!” (Warburg, *Tagebuch* 1898, lainaus Gombrich 1970). Kommentti tarjoaa kuvan oseaanisesta avaruudesta, jonka raikas ilmanala tuulettaa tiehensä angstisen monstran ja ahdistavan pelon. Metaforiseksi työstetyillä kuvilla on terapeuttista voimaa. Taide voi parantaa kuvillaan tarjoamalla valohakuista vapautta (*Lichtwendige Erlösung*).

Vesijuhlat, Bayonne 1565, flaamilainen gobeliini, Uffizi

Arnold Böcklin, Aaltojen leikkiä, 1883

Vielä kerran: antiikin taiteen kiehtova ruumiinkieli

Samaan kulttuurisymboliseen välitilaan, *Denkraumiin*, kuuluu ruumiin kieli ja sen ilmaisulliset ilmeet ja eleet äänettöminä merkkeinä. Kulttuurin muodot sisäistänyt ihminen osaa automaattisesti tai tietoisesti kommunikoida niillä keskenään ymmärrettävällä tavalla. Warburgin huomion kohteena on juuri ollut tämä ruumiinkieli, joka ilmenee kehojen sanattomana puheena.

Warburgin dramaattinen lopputyö, Mnemosyne Atlas -projekti on tutkielma inhimillisen ruumiinkielen historiasta. Warburg on täyttänyt mustat kangastaulut valokuvatuilla jäljennöksillä maalauksista, piirroksista, veistoksista, valokuvista tai sanomalehdistä. Nämä sekalaiset kuvat esittävät affektiivisesti liikehtiviä ihmisvartaloita. Warburgin kokoamiin pateettisiin kuvastoihin on tallentunut äänettöminä, sanattomina kuvia ja muistijälkiä (*engrammeina*) ihmiskunnan ruumiinhistoriasta.

Atlaksessa avautuva, menneisyydestä saapuva varjojen valtakunta kertoo ajassa samanlaisina yhä uudelleen toistuvista tilanteista. Sellaisista kuin tappeleminen, vihollisen voitto, alistaminen, pahan surmatyö, ihmisuhri, naisen ryöstö, raivoavat luonnottaret. Mutta ne paljastavat myös edellisille käänteisiä polariteetteja kuten

hirviön kesyttäminen ja humanisointi, eroottinen takaa-ajo leikkinä, talonpoikainen karkelotanssi, vapautuneet nymfit jne. Kankaille kiinnitetyt kuvat ovat eräänlaisia abstrahoituneita, jäätyneitä ruumiinfenomenologisia pysäytyskuvia. Tämä antaa aiheen pariin ruumiinteoreettiseen lisähuomioon, jossa Warburgin ja Freudin voidaan tulkita kohtaavan.

Psykoanalyttisen teorian mukaan piilotajunnalla on taipumus tulla esille sanattomaksi tulleiden affektien aukkokohtasta, jolloin kehon kieli tekee näkyväksi suoraan sen mikä on mieleltä torjuttua, kiellettyä ja mitä puhe ei pysty sanoilla artikuloimaan. Tiedostamaton symbolisoituu aukkokohtina, katkeamisina, tahroina, reikinä ja repeäminä, kuten Pirkko Siltala on todennut Freudiin ja Lacques Lacaniin viitaten. Katastrofi tai traumaattinen kokemus rikkoo ehjän ja katkaisee jatkuvuuden. Se on laukaisin, joka saa tiedostamattoman esille. ”Aukoissa... joudutaan kasvotusten sen kanssa mikä on kauheaa, kuolemanmakuista, mutta myös kuolemaa, Ananketa”. (Siltala 2004).

Kuvataiteella välitilan kulttuurimuotona on voimaa tehdä näkyväksi ja jopa kyky jäädyttää ikuisiksi tuollainen sanaton affektien purkautumisen hetki. Warburgin aforistinen kristallisaatio Freudin Unien tulkinnan ilmestymisvuodelta 1900 ilmaisee juuri tämän keskeisen Mnemosyne-taulujen kantavan ajatuksen: ”Intohimoinen valitus, joka etsii muotoja sille, mitä ei voi pukea sanoiksi (*Unaussprechliche*) [siksi valittu esikuva] – Alkestiin sarkofagi” (Warburg, Ninfa Fiorentina, 1900, lainaus: Gombrich 1970, 125). Juuri kyseisen kaltaisista taideteoksista pidäkkeitön traaginen kuoleman pelon ruokkima paatos levisi Firenzen renessanssiin, kuten Giuliano da Sangallon veistämä Francesco Sassetin haudan reliefinäkömää osoittaa.

Mnemosynten taulut esittelevät samanlaisia sanattoman elekielen ilmaisumuotoja, ne ovat Warburgin 1929 antaman määritelmän mukaan intervallien ikonologiaa, *eine Ikonologie des Zwischenraumes*. Kuten Freud sanoi 1896, välitila, *Zwischenreich* on meidän valtakuntamme – juuri siellä tapahtuu aidoin ja paljastavin sanaton kommunikointi.

Giuliano da Sangallo (attr.), Detalji Francesco Sassetin hauda-arcosoliumia kiertävästä reliefistä. Ananke – kuollut Sassetti ruumispaareilla.

Mnemosyne-taulujen kuvien joukossa on vastenmielisiä tilannekuvia eli Warburgin sanoin ”liikkuvan elämän demoniaa”, joissa pateettinen ruumiinkieli on saanut ylivallan mitä traagisimmissa tilanteissa, mutta myös kulttuuristuneita hetkiä, joissa tunteet on otettu hallintaan taiteellisessa *Denkraum*issa, kuvitteluavaruudessa, ja kesytetty sisältörikkaaksi kaunopuheisuudeksi ja kultivoiduksi elekieleksi.

Kun Ghirlandajon Betlehemin lastenmurhafreskon väkivaltainen julmuuksien näyttämö (Santa Maria Novella) oli Warburgin usein paheksuma esimerkki edellisestä, oli Rembrandtin Claudius Civiliksen salaliitto hänelle ylivertainen tunnekyläisen retoriikan sävyttämä humanistinen *Denkraum*-kuva.

Warburg piti verellä mässäilyä taiteessa oireellisena ja vaarallisena rajanylityksenä – Ghirlandajon väkivallan jälkiä yksityiskohtaisesti esittelevä verellä mässäilevä freskoviihde edusti hänelle ihmisyyden loukkauksen ensimmäistä astetta. Metaforisen etäisyyden rikkovana se loukkasi katsojan silmän ihmisoikeuksia (*Menschenrechte des Auges*). (Warburg, Manet, lainaus Gombrich 1970, 273–274). Välimatkan romahdus on kokemustila: katseen loukkauksesta johtuva vastenmielisyyden tunne, joka on perimmiltään sukua sille, mitä koetaan aktuaalisessa väkivaltatilanteessa.

Warburgin havainnot on, että juuri nämä voimakkaiden tunteiden elemodot toistuvat historiassa hämmästyttävän samantapaisina visuaalisina formulaatioina. Hän kutsuu niitä *pathosformeleiksi*, mikä on tunnetuin kaikista omalaatuisista Warburg-termeistä. Kuten hänen kollega ja apulainen Gertrud Bing *pathosformelit* määritteli; ”Ne ovat yksinkertaisesti fossiloituneita, kuviksi tulleita psyykkisten mielentilojen visuaalisia ilmauksia”. Fossiililla Bing viittaa kuvamuodon materiaaliseen tallentumaan.

Warburgille superlatiiviset pateettiset ruumiin liikkeet olivat enemmän kuin tavallista teatteria, ne ovat intohimoja kieltä puhuvaa agitointia, johdattamista kohti äärimmäisiä tekoja. Ne ovat sellaisina patologisia kulttuurisymboleita, joissa raja fiktion ja todellisuuden välillä on muuttunut häilyväksi. Charlotte Schoell-Glass on käsitellyt superlatiivisten *pathosformel*-kuvien voimaa artikkelissaan koskien Betlehemin lastensurma-aihetta taulussa numero (Schoell-Glass 2004).

Tekstin alussa oleva lainaus Donald Rumsfeldilta on alun perin Schoell-Glassin löytö. Hän luonnehtii lainaukseen liittyvässä kommentissaan Abu Ghraibin vankilassa otettuja valokuvia ennen kaikkea esimerkeiksi raakilemaisesta, muodollis-taiteellisesti työstämättömästä, mutta silti tavattoman tehokkaasta väkivaltakuvastosta, jonka syntypaikkana ovat sodan kauhujen kammiot.

Kuvat nostavat väistämättä mieleen Warburgin analysoiman Dürerin klassillisessa hengessä jalostaman Orfeuksen kuolema -*pathosformelin*, jossa naiset alistavat ja lyövät kepeillä kuoliaaksi viattoman runoilija-sankarin.

Albrecht Dürer, Orfeuksen kuolema ja kreikkalainen maljakko, Nola, Orfeuksen kuolema.

Kehon kielellä on merkittäviä radioaktiivista voimaa ja vaikutusvaltaa kiviseksi kuvaksi tallennettunakin: ”Aivan tavallisen ihmissilmän ihmekeisto herättää yhä uudelleen eloon muinaisen satoja vuosia vanhan kovan kivityön aiheuttaen jälkipolvien mielissä samanlaisia sielullisia ailahtuksia kuin ennen vanhaan” (*Mnemosyne*-luento). Silmä on juuri se paikka, jossa kuva syntyy ja herää eloon. Katse kerää kuvia, mutta silmä rekisteröi ne.

Jähmettyneiden eleiden patologia on taiteilijoiden erityistä osaamisaluetta. Liioittelu, siis Warburgin sanoin ”superlatiivinen elekieli” (*superlative Gebärdensprache*) on taiteilijoiden tapa puhutella ruumiinkielellisesti yleisöä. Kuten jo todettua, tehdäkseen kuvista visuaalisesti kiehtovia he ovat osanneet hyödyntää aktiivisesti malleinaan antiikin taiteen pateettisimpia kuvaformulaatioita yhä uusien voimakkaiden kuvamuotojen vedostamiseen.

Näin teki vielä Warburgin lähimenneisyydessä Edouard Manet, joka aktiivisesti työsti omia kuviaan antiikin mallien avulla. Eräs Warburgin tekemä paljastus on jo normaalitaidohistoriaa. Aamiainen ruohikolla -maalauksessa pukeutuneen dandyn retorinen ele on mukailtu Marc-Antonio Raimondin kaiverruksen joenjumalan esikuvan mukaiseksi (vuodelta 1515). Raimondin mallina on puolestaan ollut luonnosvihkosta poimittu antiikin sarkofagireliefin kuva.

”Aamiaiseen” taidokkaasti ja nerokkaasti vedostettu energinen *pathosformel*, dandyn ojentuva kädenele sai nyt uudessa asiayhteydessä esikuvaansa nähden tyystin käänteisen retorisen, jopa ironisen merkityksen; aiemmasta jähmettyneestä pelon eleestä on tullut alastomaan neitoon kohdistuva tunkeilevalta vivahdettava ulospäin suuntautuva kutsuva ele. Tunnettua on, että Manet ”copy-peistasi” aiheelman, ei suoraan, vaan istuttamalla mallina olleen oman veljensä ateljeessaan Marc-Antonio Raimondin joenjumalan asentoon.

Kuvan tuomitseva vastaanotto Pariisissa todisti, että juuri tämä sala-ivainen metaforinen elemuoto nostatti esille kollektiivisesta tietoisuudesta torjutun piirteen. Pariisilainen porvari tunnisti siinä alitajuisesti oman itsensä lähestymässä prostituoitua.

Mnemosyne, taulu 55. Manet eli passiivisen fatalismin eleen energinen inversio (osa).

Warburg on romuttanut tutkimuksissaan winckelmannilaisen opinkappaleen klassisen antiikin perimmäisestä ”cooliuudesta”. Suurin vaikutus eurooppalaisessa kuvataiteessa on ollut antiikin pateettisella, dionyysisellä intohimojen kuvaperinnöllä, jolla on ollut Warburgin sanoja lainaten eri aikojen taiteessa aivan erityinen ”tunteiden mahlaa nostattava voima”.

Kaikuja kaikesta tästä voidaan kuulla myös kaukaisessa pohjoisessa. Sellaisia ovat erityisesti Mikael Toppeliuksen Haukiputaan kirkon *pathosformelit*, jotka hän on energisoinut paitsi omalla tunnepanoksellaan myös suoraan antiikin lähteistä saaduilla virike-energialla. Kuten Reino Mähönen onnistui selvittämään, Toppelius on vedostanut Vaskikäärme korvessa -kuvansa Rubensin piirin kuparipiirroksista, jolloin kuvan taustalle ilmaantuu itse P.P. Rubens Mooses ja vaskikäärme-maalauksellaan. Se on ollut taas sattumoisin toisaalla Warburgin erityisen huomion kohteena. Toppeliuksen Haukiputaan maalaukset todistavat onnistumisesta yrityksessä tehdä kuvillaan vaikutus kirkkokansa.

Schelte a Bolswert Rubensin mukaan, Mooses ja Vaskikäärme. Warburg "Taikuri-Mooseksesta": "Kuivuus [ja kato] opettaa kansalle taikuutta ja rukoilemista" (Guidi, Mann 1998, 72)

Mikael Toppelius, Vaskikäärme korvessa, Haukiputaan kirkko, 1774 jälkeen, Nälkä ja vitsaukset opettavat kansaa uskomaan. Kuva: Petri Vuojala

Terapeuttinen taiteellinen flora: kepeästi askeltavat nymfit

Villiyden ja sen kesyttämisen tematiikalla on tärkeä sija Warburgin kulttuuripsykologisissa tarkasteluissa ja varsinkin *Mnemosyne Atlas* -tauluissa. Pateettisten maskuliinisten tappelukuvien joukosta erottuu edukseen kaksi poikkeavaa taulua,

nimittäin numerot 46 ja 47. Ne hän on omistanut antiikin nymfin ja mainadin maihinnousulle ja kesyttämislle eurooppalaisessa kuvaperinteessä.

Warburgin erityinen kiinnostuksen kohde on ollut Ghirlandajon maalaama Pyhän Elisabetin luo synnytyshuoneeseen vierailulle saapuva, mutta estottomasti asteleva, hedelmäkorja kantava nuori nainen, jonka vaatteet hulmuavat tuulessa (Santa Maria Novella, Firenze). Kuva on kopioitu taiteilijan luonnosvihkon (*taccuino*) välityksellä antiikin sarkofagista, klassisesta mainadia esittävästä kuvasta. Se herättää uudelleen eloon vanhassa hahmossaan mutta uudessa ympäristössä Dionysoksen ekstaattisen palvojattaren, joskin nyt sävyisästi esiintyvänä, mutta silti edelleen eroottisena ja viekoittelevana.

D. Ghirlandajo, Johannes Kastajan syntymä, Cappella Tornabuoni, Santa Maria Novella, Firenze. Ghirlandajon nymfi ei liity mitenkään kuvan ikonografiseen kontekstiin. Sillä ei ole kuvassa minkäänlaista perustelua, vaan se on puhdas irrallinen lisuke-figuuri.

Warburg määritteli tämän *Ninfa Fiorentina*ksi ristimänsä olennon kuvassa merkitykseltään ympäröivästi, mutta historiallisesti ilmeisen autenttisesti ”elämänhalun symboliksi” (*Symbol des Lebensbejahung*), jolloin hahmo saa tulkintansa kuvassa mielihyväteorian kautta. Warburg kiintyi tähän perhosmaiseen, kevyesti astelevaan figuuriin niin, että alkoi laatia hänelle fiktiivisiä rakkauskirjeitä.

Ekstaattinen mainadi, klassillinen reliefi.

Hän tunnisti nymfinsä kirjoitelmissaan yhä uudelleen mitä erilaisimmissa taiteen hahmoissa kummittelevana, mutta myös polariteetin kautta, ambivalenttisesti käyttäytyvänä.

Milloin hän oli Salome, joka saapui ”tanssien kuolemaa tuovine suloineen halukkaan tetrarkin luo, välillä Judith, joka iloisin askelin tuo murhatun sotaherran pään kaupunkiin”. Ghirlandajon maalauksesta löytyy myös portaita nouseva *ninfa* (*kanefori*), jonka olemus keskellä 1400-luvun lopun jäykkää seremoniaympäristöä on hämmästyttävän moderni ja vapautunut.

Ilmiö askarrutti Warburgia niin paljon, että hän tallensi samanlaisen neitokaisen kynäpiirroksena Firenzen kadulta erääseen omaan *Zettel*-laatikon muistikirjaan ikään kuin renessanssin taiteilija *taccuino*-kuvana. On samantekevää mikä arkinen nimi kaupungissa liikkuvalla nymfillä oli ja mitä vuotta elettiin. Kulttuuripsykologisessa horisontissa nähtynä hän oli Warburgille yksi ja sama hahmo.

Ghirlandajo, Cappella Tornabuoni, Nymfi portailla, Firenzen kaupunkinäkö

Mainadi–nymfi–*ninfa* on Warburgille kuvallinen toteemi, jota kannatteleva esi-äiti eli joskus muinaisessa antiikissa, mutta josta kuvallinen kulttuuri työstää edelleen esille uusia kuvallisia kerrostumia. Samalla hänen hahmoonsa liittyvien muinaisaikaisten piirteiden omaksuminen tai sisäistäminen on käynyt päinsä myös uudempien median levittämien kuvastojen inspiroimana.

Warburg on tunnistanut saman nymfin kuvallisia tallentumia nykyaikaisista käyttökuvastoista, kuten sanomalehtien saippua- ja matkailumainoksista, muoti- ja uutiskuvista. Siellä hän pelaa golfia, tai on vain kevyeen kesämekkaan pukeutunut, kameraa kanniskeleva, nähtävyyksistä kiinnostunut, vapaasti askeltava tai laivan kannella seisoskeleva, meri-ilmasta nautiskeleva ”*Reisefräulein*”. Hän edustaa näissä kuvastoissa uutta elämän muotoa, ja sen sisäistynyttä terveyden palvontaa. Hän on oseaanisen vapauden ja elämänilon symboli.

Moderni ”alas laskeutunut nymfi” ei ole tietenkään muuta kuin aivan tavallinen elämänhaluinen emansipoitunut neitokainen, nyt emansipoituminen on kohdistunut aiemmin ylle soviteltuihin ahdistaviin kureliiveihin, suuntautunut uusiin urheiluharrastuksiin, entusiastiseen vapaaseen liikkumiseen ja matkailuun, mikä sekini oli jo tapana antiikin kauden Dionysos-kulttiin osallistuneiden neitojen keskuudessa.

Terveellistä kalaruokadieettiä (ks. plakaatti *Seefisch-Kochbuch*) ylläpitämällä moderni nymfi ylläpitää askeltensa keveyden. Massamittainen nymfikuvasto on tuotettu teollisten elämäntapatuotteiden myynnin edistämisen tarkoituksessa tukemaan ja levittämään modernia ”nymfiyttä”. On ilmiselvää, että Warburg on pitänyt tämän tyyppistä mainontaa emansipoivan kaupallisen kulttuurin positiivisena osana.

Warburg, Mnemosyne taulu 77, nymfin kesyyntyminen

Nymfin kesyyntyminen on edennyt modernissa kulttuurissa itse asiassa astetta pidemmälle: Warburgin esille nostama modernin ninfan prototyyppi on amerikkalainen Erica Sellshop, golfinpelaajatar.

Hän oli Warburgille nykyajan ”Kopfjägerin”, päänmetsästäjä, joka metsästää Judithin ja Salomen tavoin miesten päitä, mutta nyt vain paljon kiltimmin, yhä uusina kilpailussa saavutettuina voittoina. Warburgin sanoin katarttinen voitto miehestä saavutetaan nyt metaforisesti golfin pelaajan hahmoisena (*im Gestalt der Golfspielerin*). Miekan sijasta instrumenttina on pelimaila, jolloin valokuvaan tallennetussa elegantissa asennossa on jotain runollis-eroottista herkkyyttä. Että naiset alkavat valloittaa golf-kenttiä, liittyy kiinteästi naisten emansipaatioon Yhdysvalloissa ja Englannissa 1900-luvun alusta alkaen, minkä Warburgkin on huomionnut liittäessään kuvan pelaajattaresta Atlakseensa.

Modernin nymfin kuvaa voidaan vahvistaa ja tyylitellä kuvallisessa ilmaisussa taiteellisesti klassillisiin antiikin kuviin tukeutumalla. Niistä on saatu modernin luonnottaren käyttöön paitsi kevyesti askeltavat asento- ja liikemuodot, myös kokonaisuuden kannalta välttämättömät liikkuvat koristeelliset asusteet: tuulessa liikkuvat kesämekkojen draperiat ja hiukset (”liikkuvat hepeneet” – *bewegtes Beiwerk, moving accessories*) à la Botticelli.

Tosin klassisessa polaaraisessa kontekstissa mainadi-nymfin hahmoon liittyvät myös elävät käärmeet vartalon ympärille kiertyvinä orgaanisina ”liikkuvina asusteina”. Niiden roolin korvasivat vuosisadan vaihteessa kesytetyn nymfin *art nouveau* -tyyliset ”hepeneistetyt” koristeelliset nauhat esimerkiksi *yachting style* -tyylisenä oseaanisena rekvisiittana.

Liikkuvien asusteiden estetiikkaa voitaneen ajankohtaistaa. Ei liene sattuma, että liikkuvien hiusten ja asusteiden pahin ajankohtainen uhka tulee idästä. Uhka nymfin kultturologialle, ja jo vuonna 1900 saavutetulle liikkumisen raikkaalle vapaudelle lienee jo täällä: burkha. Sen aukoista katsottuna modernin nymfyden täytyy näyttää ehdottoman pakanalliselta.

Ruumiinkielen superlatiivit ja katatoniset asennot ja eleet

Ahdistava vastakohta 1920-luvun poikatyttöjen lopulta toteuttamalle eroottiselle vapautumiselle, ekstaattiselle ruumiillisuudelle ja sitä myötäilevälle taiteellis-kauppalliselle kuvastolle, löytyy sekin Warburgin omasta ajasta.

Viime aikaisessa Warburg-kirjallisuudessa on verrattu *pathosforme*leita Freudin opettajan Charcot’n Salpietren sairaalassa ottamiin, hysteeriisiin tiloihin jähmettyneitä naisia dokumentoiviin valokuviin. Niissä tulee vastaan, mutta nyt aitona kammottavana todellisuutena sama jähmettyneen ruumiinkielen psykopatologia kuin mitä näemme eräissä Warburgin taulujen kuvaesimerkeissä, tosin taiteellisina

tehostuksina tai superlatiiveina. Psykohistoriallisesti hysteria liittyy tukahdutettuun seksuaaliseen kulttuuriin ja on sellaisenaan tyypillisesti viktoriaanisen aikakauden ilmiötä.

Charcot, hysteerinen potilas, tallennus

Brouillet, Charcot esittelee hysteriaa La Salpetrien sairaalassa, 1887

Warburg kuoli 1929 eikä hän ehtinyt nähdä Hitlerin puheiden katatonisia ja puhtaasti patologisia superlatiivisia eleitä sellaisina kuin esimerkiksi Leni Riefenstahl on tallentanut niitä elokuvassa *Tahdon voitto*. Charles Chaplinin Suuren diktaattorin koomisen Hitler-imitoinnin perimmäinen tarkoitus on juuri tehdä naurrettavaksi ja sitä tietä vaarattomaksi Hitlerin superlatiivisesti liioitteleva, ajatuksettisesti romahtanut, mutta silti visuaalisesti vetovoimainen puhekieli.

Ei ole sattuma, että juuri ennen Warburgin kuolemaa kootuista *Mnemosyne*-tauluista numerot 78 ja 79 esittelevät ns. Laterano-sopimusta, jonka Mussolini solmi paavin kanssa. Teemana on Rooman uudelleen pakanallistuminen, muodoltaan klassistis-patologisen antiikin paluu Italiaan ja uudenlaisen antiikista kopioidun symboliympäristön, mukaan lukien Caesar-eleiden vyöry Italiaan ja sitten Saksaan. Kyse on enemmän kuin symboleiden ulkokohtaisesta käytöstä – taulut todistavat niiden sisäistämisestä, niihin samastumisesta, ehdollistumisesta ja niihin pukeutumisesta. Fasismien symbolismissa toteutuu *Denkraumin*, ajatustilan romahdus kollektiivisena hysteriaana.

Yleisesti tunnettu tosiasia on, että Mussolinin (ja Hitlerin) käyttämä tervehdys (*saluto romano*) syntyi italialaisissa taitelijapiireissä. Sen keksi italialainen runoilija Giovanni d'Annunzio eli Profeetta (*Il Vate*). Hän käytti sitä kiihotukseen muun roomalaisperäisen rekvisiitan kanssa mykkäfilmissään *Cabiria*. Jälkimaailman ulkopuolisin silmin tarkasteltuna fasismiin liittyy koomista travestiaa ja vaateestetikkaa. Pukeutumisella on oma erityinen psykopatologiansa, jolle Warburg on omistanut aforistisia mietelmiä käsikirjoituksissaan.

Charlotte Schoell-Glass on valottanut erästä Laterano-tauluun sisällytettyä kuvien kertomaa ”sanatonta aavetarinaa”. Suurimmassa paneelin taulussa nähtävä Rafaelin Bolsenan messu on avain koko pahaenteiseen kertomukseen. Se kuvaa

pyhää ehtoollis-sakramenttia katolisen kirkon jalostamana mitä hienostuneimpana metaforana. Rituaaliset sanat *Hoc Est Corpus Meum* muuntavat viinin symbolisesti Kristuksen vereksi. Sen jälkeen näin saatu symbolinen uhrilahja nautitaan kuvaannollisesti viiniä juomalla.

Kuvapaneeliin on liitetty sensaatiomainen lehdestä leikattu uutiskuva Japanista, joka kertoo marsalkka Kiten Nogin ja hänen puolisonsa rituaalisesta harakirista keisari Mutsuhiton hautajaisissa 1912. Kun buddhismi oli aiemmin estänyt veriuhrit ne tuomitsemalla, nyt Kiten Nogi elvytti unohtuneen uhriseremonian seuratakseen uskollisena palvelijana keskiaikaiseen tapaan herraansa tuonpuoleiseen. Se kuvaa sivistyksen akselin romahdusta teknistyneessä nykyaikaisessa maassa – mikä tekee kuvasta erityisen pahanenteisen.

Mnemosyne, taulu 79

Mnemosyne, taulu 79, osa

Muissa kuvissa marssivat Mussolinin joukot enteilevät kollektiivisten veriuhrin aikakauden alkua, joka on suora seuraus Laterano-sopimuksesta. Kun katolinen kirkko luopui maallisista valtaoikeuksistaan, katosivat samalla kaikki pidäkkeet pakanuuden paluulle eli Mussolinin vallalle. Toisaalta Giotton Arena-kappelista saapunut, Rafaelin messukuvan alapuolelle asetettu, veriuhrin maailmalle vieras karaktääri, nymfi *Speranza*, edustaa aina läsnä olevaa toivoa paremmasta tulevaisuudesta, kuten Schoell-Glass on kuva-arvoitusta tulkinnut.

Tauluihin kytkeytyy henkilökohtainen muisto: Warburg oli itse seuraamassa Roomassa 11.2.1929 Laterano-sopimukseen liittyvää fasistista *il teatro totalea* militaristisine pateettisine näytäntöineen. Tultuaan hotelliin Pietarinkirkon aukiolta myöhemmin vasta keskiyöllä hän ilmoitti huolestuneelle sihteerilleen Gertrud Bingille: ”Tiedäthän, että olen koko ikäni ollut kiinnostunut pakanuuden ja pakanallisten festivaalien renessanssista. Tänään minulla on ollut elämäni mahdollisuus saada todistaa Rooman uutta pakanallistumista. Nyt sinä valittelet että minä onohduin katselemaan sitä.” (lainaus: Michaud 2004, 143). Warburgin näkemälle Mussolinin speaktaakkeleille on löydettävissä outo julkaisematon Warburg-profetia vuodelta 1904: ”Superlatiivimuotojen taistelu taiteellisen kokonaisorganismien puitteissa. Luku sovellettuun vaatefilosofiaan” (5.XII.904, Hamburg Vorlesung II, s.1. julkaisematon)

Patologisen kuvaston tulva, jonka Warburg oli kohdannut taiteessa sitä tutkiesaan, oli jo kauan tätä ennen suistanut sijoiltaan hänen oman mielenterveytensä. Hän sairastui 1918 skitsofreniaan kadotettuaan oman näköpisteensä todellisuuteen. Pathos merkitsi antiikin Kreikassa irtipäässeensä tunnetilana ethoksen vastakohtaa ollen siten uhka kohtuudelle eli jo muinaisten kreikkalaisten määrittelemälle väli-tilan *Denkraumille*, *sofrosyneelle*. Warburg sai tutkimuksissaan yliannoksen paa-

tosta – hänen parantumisensa jälkeen koottujen *Mnemosyne*-taulujen sisältö ja tarkoitus lienee juuri tässä: ne kuvaavat terapeuttisesti pathoksen ja ethoksen välistä jännitettä kuvien produktiossa maailmanhistoriallisessa mittakaavassa.

Muutama sana vielä Warburgin toipilasajasta. 1920-luvun alussa Warburg joutui sveitsiläisen Kreuzlingenin hienostosairaalan potilaaksi lääkärinään Freudin oppilas Ludwig Binswanger. George Didi-Huberman nostaa esille erään liikuttavan episodin tältä kaudelta. Warburg ryhtyi parantamaan itseään juttelemalla puutarhassa perhosille, jotka lihoittelivat hänen luo kuin pelastavina ja parantavina enkeleinä. Enkelit ja perhoset olivat Warburgille keskenään sukulaissieluja, olivathan molemmat siivekkäät olennot nymfeistä sukeutuneita (Michaud 2003, 7–). Perhonen on symboli kuten käärmeikin, mutta kuvana luontaisesti metaforan kaltainen. Se on symbolin symboli ja metaforan metafora. Kotelosta kuoriutunutta täyskasvuista perhosta kutsutaan nimittäin biologiassa, hämmästyttävää kyllä, juuri imagoksi!

Traaginen ja outo yhteensattuma on, että samaan aikaan hoitolaitokseen oli suljettu myös kuuluisa venäläinen tanssija Vjatslav Nijinsky, joka kärsi vaikeista katononisista ruumiin jäykistyskohtauksista. Voidaan olettaa, että Warburg ei ole voinut olla näkemättä niitä. Parantuminen alkoi hänellä Binswangerin kannustamana, filosofisen ja tieteellisen minäkuvan uudelleen rakentumiselle perustavana prosessina.

Viitaten ihmisen mieltä raastavaan ethoksen ja pathoksen jännitetilään Warburg kirjoitti kuin testamentikseen: ”Kuvat ja sanat olkoon jälkimaailmalle avuksi yrityksessä tavoittaa tasapainotila puolustustaistelussa traagista jännitettä vastaan, jonka aiheuttaa viettipohjainen taikausko ja erittelevä, sirpaloiva logiikka. Jääköön tämä erään (parantumattoman) skitsoidin tunnustuksena tallennettavaksi psykiatrin arkistoon”. (Kreuzlingen-esitelmä).

Lopuksi

Olen edellä tarkastellut Aby Warburgin ajattelulle ja tieteelle keskeisiä metodologisia, filosofisia ja kulttuuripsykologisia teemoja. Olen jättänyt sen sijaan vähemmälle hänen saavutuksensa taidehistoriallisen teostutkimuksen alueella. Taidehistorian klassikkona hänen maineensa rakentuu merkittäville historiallisille löydöille, joita on viimeaikaisissa tutkimuksissa myös arvioitu uudelleen oikeutetusti kriittisessä hengessä. On warburgilaista ajatella että historia ei ole koskaan valmis.

Väitöskirjatutkimukseni ilmestymisen jälkeen (*Pathosformel*, Jyväskylä Studies in the Arts, 1997) kiinnostus Warburgin työhön on saavuttanut ennen näkemättömät mittasuhteet jo pelkästään kansainvälisten tutkimusartikkeleiden määrän perusteella arvioituna. Varsinkin Charlotte Schoell-Glass ja Philippe-Alain Michaud ovat tuoneet julkaisuillaan uusia, tuoreita ja selkiyttäviä näkökantoja Warburg-keskusteluun.

Warburgin tutkimusmetodille luontainen periaate on monitieteisyys. Ongelma ”komendanttinaan” Warburg on laventanut ”rajapoliisien” vastarinnasta piittaamatta hengenhistoriallisesti ja materiaalihistoriallisesti taidehistorian tutkimusalaan naapuritieteiden valtapiireihin hyödyntäen aktiivisesti sieltä saamiaan metodologisia apuvälineitä. Hän ei paaluttanut löytöjensä ympärille kuitenkaan uutta uuden taidehistorian vartioasemaa, vaan hän loi avoimen kohtauspaikan kaikille tieteen ja tutkimuksen aloille, joiden fokuksessa on kuvan käsite.

Warburg antoi tälle 1910-luvulla Hampuriin kättilöimälleen eri tieteenalojen harjoittajia yhteen kokoavalle instituutiolle nimeksi: *Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg* (K.B.W.). Siitä tuli avoin kulttuuritieteellinen instituutti 1921, ja se on koonnut piiriinsä monialaisesti tutkijoita filosofiasta kielitieteilijöihin ja arkeologeihin, Ernst Cassirerista Henri Frankfortiin. Ennen natsien valtaantumista instituutti kirjastoineen ja arkistoineen muutettiin Lontooseen, jossa sen nimeksi tuli *The Warburg Institute*. Nykyään Lontoon yliopiston alainen tutkimuslaitos sijaitsee Woburn Squaren toimitiloissa.

Taidehistorioitsija Sir Kenneth Clark on joskus sanonut, että nykyaikavertaukset ovat historioitsijalle kuin oloa helpottavia grogiryppyjä. Olen rohjennut silti tukea tekstiäni avoimesti omasta ajasta poimimillani esimerkeillä, koska Warburgin ideat voivat herätä eloon vain ajassa, jota vasten ne voivat saada illuminatiivista arvoa. Edelleen voidaan sanoa kääntäen, että Warburgin kulttuurihistoriallinen ”kaikkeuden teoria” on oikeastaan vain detaljien kaikkeutta, niiden ”illuminointia”.

Ne lukuisat tapausesimerkit, jotka Warburg nosti esille yksittäisinä ilmiöinä ”epäjärjen kritiikkinsä” kohteiksi artikkeleihinsa ja Atlas-tauluihinsa, ovat itsessään ajattomia. Nykyhetkestä valikoiduilla vastaavanlaisilla tapauksilla voi olla arvoa hänen kaikkeuden teorian testaamisessa – mutta yhtä hyvin hänen teoriansa voi kääntäen valaista näitä meille hyvin tuttuja tapauksia. Ne saavat meidät ehkä ymmärtämään paremmin kuvan voimaa.

Osallistumiseni edesmenneen professori Risto Friedin ja FT Pirkko Siltalan psykoterapian jatkokoulutusseminaariin luennoitsijana ja kuulijana yli 10 vuoden ajan on jättänyt merkittävän jäljen Warburg-tulkintoihini. Siellä vakuutuin saamani palautteen perusteella, että Warburgin kysymyksenasettelu on edelleen paitsi pätevää, myös ajankohtaista.

Kirjallisuus ja lähteet

- Argan, Giulio Carlo, *Kunstgeschichte als Stadgeschichte*, München 1989.
- Carlyle, Thomas (1833–34), *Sartor Resartus*, The World's Classics, Oxford 1987.
- Chernow, Ron, *The Warburgs, The Twentieth-Century Odyssey of an Remarkable Jewish Family*, New York 1994.
- Coze, Paul, "Kachinas: Masked Dancers of the Southwest", *National Geographic Magazine*, August, 1957.
- Galitz, Robert, Reimers, Brita (toim.), Aby M. Warburg, "Ekstatische Nymphe...trauern-der Flussgott", *Portrait eines Gelehrter*, Hamburg 1995.
- Gombrich, E.H., *Aby M. Warburg, An Intellectual Biography*, London 1970.
- Guidi, Benedetta Cestelli, Mann, Nicholas (toim.), *Photographs at the Frontier, Aby Warburg in America 1895–1896*, London 1998.
- Heckscher, William, "Die Genesis der Ikonologie", *Kaemmerling* (toim.), *Ikonographie und Ikonologie*, Köln 1979.
- Michaud, Philippe-Alain, *Aby Warburg and the Image in Motion*, New York 2004.
- Mähönen, Reino, *Kirkkomaalari Mikael Toppelius*, SMYA 78, Helsinki 1975.
- Schoell-Glass, *Aby Warburg and Anti-Semitism, Political Perspectives on Images and Culture*, Detroit 2008.
- Scholl-Glass, "Superlative der Gebärdensprache: Kindermord". *Bild / Geschichte. Festschrift für Horst Bredekamp*, Berlin 2007.
- Siltala, Pirkko, "Tiedostamattoman symbolisoitumisen", *Psykoterapia* 2/2004.
- Sprung, Joacim, *Bildatlas, åskådning och reproduktion. Aby Warburgs Mnemosyne-atlas och visualiseringen av konsthistoria kring 1800/1900*, Humanistiske Fakultet Kobenhavns universitet, 2011.
- Vuojala, Petri, *Pathosformel*, Jyväskylä 1997.
- Warburg Aby, *A. Warburg/Gesammelte Schriften*, Nendeln/Liechtenstein, 1969.
- Warburg, Aby, "Das Festwesen als vermittelnder Ausbildner der gesteigerten Form, 1905, *Mappe, Wuttke Nr. 63, Archive IV, The Warburg Institute, London*.
- Warburg, Aby, "Introduction to the Early Italian Renaissance – Lectures Hamburg I–VII" (*Vorträge-Hamburg*), 1908–09, *Mappe, Wuttke Nr. 74,75,76, Archive IV, The Warburg Institute, London*.
- Wuttke, Dieter, "Nachwort. Warburg, Aby". *Wuttke, Dieter (toim.) Aby M. Warburg, Ausgewählte Schriften und Würdigungen*, Baden-Baden, 1980.

Kuvat edellä mainituista teoksista, Wikimedia commonsista sekä Fondazione Federico Zeri Universita di Bologna ja http://www.gramma.it/gramma_v4/homepage/35/sezion_alpha_omaga/img/tav77n.jpg.

Todellisuuden ja tiedon liitto etnografian kirjoittavassa kädessä

Virpi Yliraudanjoki

Tässä artikkelissa perehdyn etnografisen metodologian avaamiseen (ruumiin) fenomenologisesta näkökulmasta, jossa keskustelu erityisesti ranskalaisen Maurice Merleau-Pontyn teoretisoinnin kanssa on keskeistä.¹ Artikkelin keskeinen tehtävä on kuvata etnografian ja (ruumiin)fenomenologian yhteen kietoutumista tiedon ja todellisuuden muodostamana liittona. Hahmotan etnografiaa metodologiana, jossa tiedon ja todellisuuden muodostama liitto kietoutuu läheisesti kirjoittamiseen – kirjoittavaan etnografiaan.

Etnografia metodologiana

Etnografisen tutkimuksen lähtökohdat voidaan paikantaa antropologien tekemään etnografiseen tutkimukseen, mutta myös yhteiskuntatieteellisen laadullisen tutkimuksen historiaan. Etnografista tutkimusta ovat perinteisesti tehneet antropologit vieraissa kulttuureissa sekä sosiologit suurkaupungeissa. (LeCompte & Preissle 1993, 1–7.) Siihen sana etnografiakin vieraasta kulttuurista kirjoittamisena viittaa (ks. Salo 1999, 15). Erityisesti Yhdysvalloissa etnografia on rakentunut pitkälti antropologiselle perinteelle. Euroopassa ja Britanniassa etnografian painotus on ollut lähinnä yhteiskuntatieteellinen, kulttuurintutkimuksellinen ja sosiologinen. Suomessa on tehty erityisesti yhteiskuntatieteellistä ja kasvatustieteellistä etnografiaa, joissa lähestymistapa palautuu usein jälkistrukturalistisiin ja postkolonialistisiin feministisiin keskusteluihin, ja keskeiset kysymykset esimerkiksi ruumiillisuuden, eettisyyden ja metodologisen pohdinnan piiriin. (Ks. esim. Lahelma & Gordon 2007, 17–38.)

---

1 Artikkelin perustuu tässä esitetyin aiheenrajauksin feministisen kouluetnografian väitöskirjatutkimukseeni (Yliraudanjoki 2010; ks. myös Yliraudanjoki 2008), jossa tutkin opiskelua luokattomassa lukiossa.

Etnografiaa on haastavaa yrittää määritellä kovin yksiselitteisesti tai täsmällisesti (esim. Hammersley 1992, 29; Hammersley & Atkinson 1995, 1–2; Salo 1999, 17–19; Metso 2004, 55). Clifford Geertz (1973; 1988) kuvaa etnografiaa tutkimusprosessiksi, jossa tutkimuskohde yleensä jakautuu konkreettisesti ja symbolisesti menemiseksi sinne (going there), olemiseksi siellä (being there) ja olemiseksi täällä (being here). Sinne meneminen tarkoittaa tutkittavaan kulttuuriin menemistä ja siellä olemista sekä pyrkimystä kuvata kyseistä kulttuuria tiheästi (thick). Täällä oleminen tarkoittaa pitkälti kirjoittamista – kulttuuriin menemisen ja siellä olemisen vaiheiden kirjoittamista tutkimukseksi eli grafiaksi (ks. Salo 2007, 227). Etnografi voikin kokea kuljettavansa kenttää mukanaan – vähintäänkin symbolisesti – läpi koko tutkimusprosessin. Se viittaa esimerkiksi siihen, että etnografi ”menee ja on” usein ajatuksissaan kentällä paikasta riippumatta. (Ks. Yliraudanjoki 2010, 73.)

Tutkimusmenetelmällisenä käsitteenä etnografia viittaa metodologiaan (esim. Crotty 1998, 5; Tedlock 2000, 455–456; Lappalainen ym. 2007; vrt. Chambers 2000, 852–859), jossa hyödynnetään erityyppisiä metodeja aineiston keräämisessä. Aineistoja kerätään (ks. esim. Salo 1999, 45–46; Tolonen 2001, 71; Fontana & Frey 2000; Palmu 2003, 27–34; 2007, 142–143; Hakala 2007) tyypillisesti havainnoimalla ja haastatteleamalla. Näiden lisäksi voidaan kerätä kirjoitelmia, ottaa valokuvia, videoita, kerätä erilaisten monisteiden ja asiapapereiden lisäksi piirustuksia ja julisteita sekä hankkia käyttöön vaikkapa oppikirjoja, riippuen tutkimuskysymyksistä, joihin etsitään vastauksia.

James Clifford (1986, 2–7; ks. myös Coffey 2005) kuvaa etnografian sijoittuvan vahvojen merkitysjärjestelmien, kuten kulttuurien, luokkien, rotujen ja sukupuolten väliin ja rajoille. Se viittaa myös etnografisen tietämisen ja tiedon mahdollisuuksiin: vaikka etnografia kuvailee, joudutaan samalla myös tulkitsemaan. Etnografia liikkuu edellä kuvattujen merkitysjärjestelmien rajoilla ja kertoo esimerkiksi yhteisöllisen järjestyksen perustuksista ja monimuotoisuuksista. Se tarkentaa tietämisen ja tiedon mahdollisuuksia: etnografia on tuottamissaan ”totuuksissa” jo syntyjään osittainen – sitoutunut ja vaillinainen.

Etnografisen tietämisen ja tiedon mahdollisuuksia pohtivat myös Jaber F. Gubrium ja James A. Holstein (1994, 352) eritellessään vanhaa ja uutta etnografiaa. Vanhassa etnografiassa tutkittavat käsitettiin ainoastaan yhtenä osana sosiaalista ympäristöä. Analyttisissä pohdinnoissa painotettiin tutkittavien elämän objektiivisuutta ja luonnollisuutta. Uudessa etnografiassa tutkittavia pidetään pikemminkin toimijoina, subjekteina, ja ajatellaan, että tutkittavat luovat itse todellisuutensa, johon tutkija syventyy. Uudessa etnografiassa objektiivisuutta perinteisessä, positivistisessä mielessä (ks. esim. Töttö 1997, 38–40; 2000, 21–23) ei pidetä keskeisenä kriteerinä tutkimuksen laadulle. Vahva objektiivisuus kääntyy subjektiivisuuden merkityksen tiedostamiseksi (ks. esim. Harding 1993, 69–71). Etnografian vahvuus

on sen mahdollisuuksissa tuottaa yhteiskunnallisesti merkittävää tutkimusta erityisesti erojen pohdinnan kautta (esim. Lahelma & Gordon 2007, 23).

Etnografia haastaa käsityksen täydellisen yhteisymmärryksen mahdollisuudesta. Se tarkoittaa myös sitä, että käsitys absoluuttisesta totuudesta tutkijan löydettävissä olevana, siellä-jossain olevana asioiden oikeana laitana, on niin käytännössä kuin teoriassa mahdoton. Esimerkiksi kouluetnografin kentällemeno havahduttaa tyypillisesti siihen, kuinka moniääninen, tapahtumarikas ja kohtaamisiltaan sattumanvarainen kenttä usein on. (Esim. Hakala & Hynninen 2007, 211.)

Sitoudun tarkastelussani Merleau-Pontyn (ruumiin)fenomenologiseen lähtökohtaan eletyn ruumissubjektin, etnografin, sijoittumisesta maailmaan, kulttuuriin ja sen myötä ajatukseen tiedon kuvaamisesta subjektiivis-kulttuurisidonnaisena (mt. 1962, viii; 2000, 171): ”Fenomenologia kuvailee, ei selitä tai analysoi”. Kyseinen lähtökohhta tarjoaa nähdäkseni uudenlaisen näkemyksen tarkastella etnografian ja (ruumiin)fenomenologian yhteen kietoutumista tiedon ja todellisuuden muodostamana liittona erityisesti kirjoittamisen näkökulmasta.

Etnografian fenomenologiset juuret

Saksalaista Edmund Husserlia (1859–1938) on pidetty ”puhtaan” fenomenologian perustajana. Hänen pyrkimyksenään fenomenologiassa oli paluu asioihin itseensä, ”zu den Sachen selbst”, mikä tarkoittaa palaamista alkuun, asioihin sinänsä, sellaisina kuin ne ilmenevät Puhtaan minän välittömässä kokemuksessa. Husserlin työ vaikutti ranskalaisen Merleau-Pontyn (1908–1961) ajatteluun ja teoretisointiin. Merleau-Ponty (1962; 2000; Heinämaa 1996; Maso 2001, 143) ei kuitenkaan Husserlin tapaan pitänyt Puhdasta minää, tietoisuutta, teorianensa päämääränä (eikä mahdollisena), koska eletyn intentionaalisen ruumissubjektin maailmassa oleminen muodostuu Merleau-Pontyille lähtökohdaksi, josta kaikki lähtee ja johon kaikki lakkaamatta, vastavuoroisesti palaa.

Irtaudun tarkastelussani ”puhtaasta fenomenologiasta” sekä modernin epistemologisesta perustasta, jonka ymmärrän kytkeytyvän ajatukseen jonkinlaisesta staattisesta tiedosta, totuudesta (Crotty 1998, 185). Tähän liittyy myös ymmärrykseni etnografisesta metodologiasta (mt., 5; myös Lappalainen ym. 2007), joka merkitsee alkuperäisimmillään kulttuurin tutkimista (Salo 1999, 19; Tolonen 2001, 49). Käytännössä etnografia tarkoittaa tutkijan fyysistä ja myös symbolista siirtymistä kentälle, tutkittavaan kulttuuriin, jossa hän osallistuu enemmän tai vähemmän näkyvästi kentän toimintaan kysellen, katsellen ja kuunnellen. Havaintojaan etnografi kuvaa mahdollisimman tiheästi ja kuvaavasti paitsi kenttäselonteoissaan myös muiden keräämiensä aineistojen kautta. (Geertz 1973; 1988; Hammersley & Atkinson 1995, 1–2.) Avaan seuraavassa tulkintaani etnografian ja (ruumiin)fenomenologian

muodostamasta tiedon ja todellisuuden liitosta, jonka osalta esitän sovitellen paikannusta materialistiseen ontologiaan. Tiedolla viitataan Sandra Hardingin (1987, 3) tapaan epistemologiaan eli teoriaan tiedosta. Se vastaa kysymyksiin esimerkiksi siitä, kuka voi olla tietäjä (voiko nainen olla?) ja millaisia asioita voidaan tietää (lasketaanko subjektiivisia totuuksia tiedoksi?). Ontologisilla lähtökohdilla viitataan käsityksiin maailman, todellisuuden luonteesta (Määttänen 2001, 35–36). Esimerkiksi Liz Stanley ja Sue Wise (1993) kytkevät feministisen epistemologian ja feministisen ontologian toisiinsa tiedon ja olemisen kietoutumisena.

Todellisuuden ja tiedon liitto

Paikannan etnografian metodologian ontologiset sitoumukset Merleau-Pontyn (1962, x; 2000, 172) jo (pää)teoksessaan *Phénoménologie de la Perception* kuvaamiin lähtökohtiin maailman, todellisuuden luonteesta: ”Maailma on olemassa ennen kaikkia siitä tehtäviä analyysejä”. Etnografisessa tutkimuksessa tämä viittaa tutkittavan kulttuurin, kentän olemassaoloon, jonka kuvaaminen on etnografian keskeisin tehtävä (Hammersley & Atkinson 1995, 10; vrt. Krieger 1991, 56). Etnografilla on siis kenttä, jonka kulttuuria hän siirtyy ruumiillisena, havainnoivana subjektina kuvaamaan.

Kuvatuista lähtökohdista haluan ehdottaa ja sovitellen argumentoida etnografisen tutkimuksen ontologisten sitoumusten paikantamista materialistiseen ontologiaan (Määttänen 2001, 37–38), joka fenomenologiaan kytkeytyvänä sulkee nähdäkseni tulkintaa ontologisesta idealismista (ks. Yliraudanjoki 2010, 58–60). Näkisin ehdotukseni valaisevan (ruumiin)fenomenologisesta näkökulmasta sitä, kuinka todellisuuden ja tiedon muodostama liitto voi tulla ilmaistuksi eletyn intentionaalisen ruumissubjektin myötä. Ehdotukseni pyrkii tarkentamaan todellisuuden ja tiedon liiton muodostumista ja kuvaamista havaittajan ja havaintokohteen, havaintotilanteen, risteymänä (ruumiin)fenomenologian yhteydessä (ks. sekä vrt. Murakami 2009; Taipale 2009). Pyrin osoittamaan, kuinka kyseinen liitto ja risteymä, joka tulee ilmaistuksi eletyn intentionaalisen ruumissubjektin myötä, merkitsee etnografille välinettä (Merleau-Ponty 1962, 82) kuvailla tutkimaansa kulttuuria.

Ontologinen materialismi esittää, että materia on olemassa tietoisuudesta huolimatta. Tietoisuuden ominaispiirteet selitetään olettamatta itsenäisiä, ideaalisia tai henkisiä olentoja. (Määttänen 2001, 39.) Käsitys jatkaa kartesiolaisen mieli/tietoisuus–keho-dualismin ylläpitoa, ja sen vuoksi tarkennan sitä ruumiinfenomenologian yhteydessä. Yhdyn tietyyssä määrin käsitykseen, jonka mukaan materia on olemassa tietoisuudesta huolimatta. Olen esimerkiksi oppinut ja omaksunut käsityksen maapallon olemassaolosta olemalla ruumiillisena tässä maailmassa. Kyseisen käsityksen oppiminen ja tietäminen on kuitenkin edellyttänyt eletyn intentio-

naalisen ruumissubjektin(i), maailman ja Olemisen Kiasmaa (ks. Merleau-Ponty 1968, 130–155) – ruumiin, maailman ja Olemisen kietoutumista ontologis-epistemologisesti – sitä, että ruumiini on muodostanut kokemuksen ja liittännyt siihen merkityksen koskien käsitystä maapallon olemassaolosta. En näe mahdollisena tai relevanttina pohdintaa pelkän tietoisuuden tai kehon mahdollisuuksista tietää kyseistä asiaa. Näyttäisi pikemminkin siltä, että sitoutuminen ontologiseen materialismiin (ruumiin)fenomenologian yhteydessä ei pidä relevanttina kysymystä siitä, mitä on. Sen sijaan tulee kysyä miten se, joka on, ilmenee tai todellistuu meille (ks. Husserl 1995; Heinämaa 1996; Roinila 2003, 12).

Ontologinen materialismi (ruumiin)fenomenologiaan kytkeytyneenä merkitsee sitä, että todellisuus koostuu eri tavoin järjestyneestä materiaasta: fyysisestä (esimerkiksi koulu rakennuksena tai kulttuuri konkreettisena taideteoksena) ja henkisestä (esimerkiksi subjektiiviset tunteet ja kokemukset kulttuurista). Myös henkisen materian voi ajatella ilmenevän tai materialisoituvan jossakin muodossa. Esimerkiksi subjektiiviset tunteet ja kokemukset voivat materialisoitua erilaisina ilmeinä tai kirjattuina diskursseina, joita voidaan tarkentaa kulttuurisina ”asentoina”, joita ihmiset ottavat ja joita heille annetaan. Ja tarkennan vielä: vaikka edellä kuvaan fyysistä ja henkistä materiaa eriteltyinä, on olennaista huomata, että ne sisältyvät toisiinsa. Ei ole olemassa toista ilman toista. Nähdäkseni ruumissubjektin mahdollisuus havaita tai aistia jotakin ylittää todentaa tarkennustani. Siitä seuraa, että ontologinen materialismi kytkee tietoisuuden ja kehon ruumiissa eikä ajattele erillisen, idealistisen ontologian mahdollisuutta. (Ks. Määttänen 2001, 37.) Merleau-Ponty (1968, 57, ks. myös 103) ilmaisee saman ontologisen ja epistemologisen kytköksen² seuraavassa: ”*Olen maailmassa. Idealismi ja reflektiivisyyden pakko katoavat, sillä suhde tietoon perustuu ”olemisen suhteeseen”.*”³ (Käännös VY)

Etnografin havainnoiva ruumissubjekti maailman kentällä

Merleau-Pontyn (1962, 82) mukaan eletty ruumissubjekti merkitsee välinettä, joka mahdollistaa ihmisen olemisen maailmassa. Se kytkee ihmisen väistämättömästi olevaan maailmaan: ”*The body is the vehicle of being in the world (...)*”. Ruumis

---

2 Myös Liz Stanley ja Sue Wise (1993, 191–193) kytkevät episteemiset ja ontologiset lähtökohdat toisiinsa. Heidän mukaansa kartesiolainen teoria tietoisuuden/mielen ja kehon erillisyydestä kieltää ontologiset perusteet, jotka viittaavat esimerkiksi tuottajien kokemuksiin ja ymmärrykseen. He liputtavat materialistisen tietoteorian puolesta: esimerkiksi naisten kokemukset sorrosta ovat episteemisesti kontekstisidonnaisia ja siten ontologisesti perusteltuja. Tämä merkitsee, että ruumiin kokemukset, joihin myös tunteet (emotions) kuuluvat, ovat kulttuurisia.

3 *I am in the world. Idealism and the reflective cramp disappear because the relation of knowledge is based on a "relation of being"*.

on edellytys sille, että voimme ylipäättään olla tietoisia maailmasta: *"I am conscious of the world through the medium of my body"*. Ruumis ei rakenna tai muodosta todellisuutta, maailmaa, vaan maailmassa olevana pelkästään kuvaa jo olemassa olevaa todellisuutta (Merleau-Ponty 1962, x; 2000, 172). Ruumissubjekti ei siten aseta maailmaa vaan asettuu jo olevaan maailmaan (Heinämaa 1996, 62) ja pyrkii kuvaamaan tuota asettumista(aan).⁴ Tätä lähtökohtaa etnografi soveltaa menemällä kentälle, havainnoimalla kentän tapahtumia ja kuvaamalla tutkittavaa kulttuuria kenttäselonteissaan.

Ymmärrän maailmaan asettuneen ruumissubjektin havaitsemistapahtuman siten, että havaintoa vastassa on oltava jotakin, jotta havainto ylipäättään olisi havainto jostakin. Myös Husserl kuvaa fenomenologian yhteydessä kokemuksia ajallisena ja intentionaalisena, johonkin suuntautuneina. Jokainen kokemus suuntautuu tai kohdistuu johonkin esimerkiksi siten, että havaitseminen on aina jonkin havaitsemista ja tunteminen on aina jonkin tuntemista. (Heinämaa 1996, 37–38.) Husserlin fenomenologisen metodin juuret paikantuvat sen transsendentaalisista pyrkimyksistä huolimatta olevaan maailmaan ja elettyihin kokemuksiin (Merleau-Ponty 1962, vii; 2000, 170; Pasanen 1993, 83). Kokemuksen suuntautuminen johonkin kytkee Husserlin fenomenologian metodina ontologiseen kannanottoon samalla, kun se sulkeistusten eli reduktioiden kautta pyrkii irtautumaan olemassaoloa koskevista väitteistä matkalla ”asioihin itseensä”. Ehdottamani tulkinnan mukaan (ruumiin)fenomenologia kytkeytyy ontologiseen kannanottoon, jonka ymmärrän materialistisena.

Kenttätutkimusta tekevä etnografian havaintokokemukset kohdistuvat kenttään, joka määrittyy tutkimuskohtaisesti. Etnografi joutuu yleensä tekemään joitakin rajoituksia tutkittavan kulttuurin kuvauksen suhteen, koska kaikkea ei ole mahdollista eikä edes mielekästä kuvata. Etnografilla tulisikin olla kentälle mennessään muutama alustava tutkimuskysymys (ks. Hammersley & Atkinson 1995, 33), joiden suuntaamana hän voi aloittaa havaintojen kirjaamisen. Avaan tutkittavan kulttuurin kuvaukseen liittyvää rajausta myös fenomenologisesta näkökulmasta. Samalla tulee perustelluksi etnografian katseen kohdentamisessa fenomenologisesta näkökulmasta se, mihin etnografilla on havainnoissaan mahdollisuus ja lupa tarttua.

Husserlin fenomenologisen metodin yhteydessä mainitaan yleensä kaksi reduktiota, eideettinen reduktio ja epookki eli sulkeistukset, joiden päämääränä on ilmiön kuvaaminen ilman tieteellisen asenteen painoa aistihavainnoissa pitäytyen (ks. esim. Merleau-Ponty 1962, xi–xiv; 2000; 174–176; Juntunen 1986, 115–123; Spiegelberg 1994). Husserl (1995) itse tarkoittaa reduktiolla yleensä transsendentaalista reduktiota, epookkia. Matti Juntunen (1986, 70–73, 96–97) tulkitsee

---

4 Myös fenomenologiasta alkuperäisimmillään voi lukea saman tavoitteen: keskeiseksi nousee intentionaalisen maailmasuhteen, maailmaan asettumisen kuvailu (ks. Taipale 2006, 25–25).

eideettisen reduktion ja epookin toisistaan riippuvaisiksi ja niiden eri vaiheet keskenään limittyviksi. Eideettisen reduktion yksi vaihe on tutkittavan ilmiön toisijaisten tekijöiden karsiminen, jonka tutkija voi Husserlin mukaan suorittaa teoreettiseen intressiin nojaten. Teoreettinen intressi viittaa jokaiseen tutkimustilanteeseen liittyvään tutkimusintressiin, jonka mukaan tietyt seikat huomioidaan ja tietyt sulkeistetaan. (Juntunen & Mehtonen 1982, 110–111; Juntunen 1986, 76–79.)

Husserl kuitenkin tekee reduktion pyrkimyksen (ja koko fenomenologisen hankkeensa) kannalta ongelmallisen ennakko-oletuksen (Kaarto 2004, 73): kun jotakin sulkeistetaan jostakin, joudutaan tekemään ennakko-oletus siitä, mikä tai mitä on sulkeistuksen kohteena ja mitä tulee/voidaan sulkeistaa. Kun sulkeistuksen kohteena oleva ilmiö joudutaan hahmottamaan jo ennen ”asioihin itseensä” pääsemistä, fenomenologian pyrkimys Husserlin tarkoittamassa mielessä kyseenalaistuu. Päädytään väistämättä siihen, että myös havainnossa ja kokemuksessa on mukana teoriaa, merkityksiä, sekä tulkintaa – miten muuten havainto ja kokemus voisivat kertoa jostakin? Ilja Mason (2001, 138) käsityksen mukaan fenomenologia kytkeytyy etnografiaan myös sulkeistamisen osalta: kaikenkattavaa, tutkittavaan ilmiöön liittyvien ennakko-oletusten sulkeistamista voidaan pitää pelkkänä myyttinä. Niin fenomenologin kuin etnografinkin sulkeistamista ohjaa väijäämättä tutkimukselle asetettu teoreettinen viitekehys. Etnografi tai fenomenologi voi kuitenkin pyrkiä tiedostamisen ja sen eksplisiittisen reflektoinnin kautta pidättäytymään omista ilmiöön liittyvistä ennakko-oletuksistaan.

Edellä kuvatun pohjalta ymmärrän Merleau-Pontyn (1962; 2000) ruumiskäsityksen, eletyn ruumissubjektin, merkittävän etnografille välinettä, joka mahdollistaa tutkittavan kulttuurin kuvaamisen. Merleau-Pontyn ruumiskäsitys pyrkii ylittämään dualistisen käsityksen tietoisuuden/mielen ja kehon erillisyydestä⁵, joka merkitsee (myös) etnografille lupaa kirjata elävän ruumiin(sa) inhimillisiä kokemuksia, joita tieteellinen maailmakuva ei tunnista (Heinämaa & Reuter 1996, 149). Merleau-Pontylle (1962, vii; 2000, 170) (ruumiin)fenomenologia merkitsee pyrkimystä kuvata ruumissubjektin kokemusta elettyinä, elävässä maailmasuhteessa, tieteen selityksiä havainnoinnissa sulkeistaen: ”Fenomenologia on (...) yritys käsitellä avaruutta, aikaa ja maailmaa sellaisina kuin ne ”eletään”. Se on yritys kuvata kokemustamme suoraan sellaisena kuin se on (...).” Merleau-Pontyn (1993a, 17–20) mukaan vain taiteessa voidaan saavuttaa tämänkaltainen elävä maailmasuhde kehon ja tietoisuuden sulautumisena ruumiissa: ”Toden totta – miten henki voisikaan maalata? Itse asiassa maalari muuttaa maailman maalaukseksi lainaamalla sille ruumiinsa.” Maalarin työtä voisi verrata kuvatulla tavalla

---

5 Merleau-Ponty antaa pelkän tietoisuuden sijaan eletylle ruumiille perustavan ontologisen aseman (Young 1990, 147).

tutkija-etnografin työhön: myös etnografi muuttaa tutkimansa kulttuurin tutkimustekstiksi, kuvaksi, tietoisuuden ja kehon sulautuessa toisiinsa ruumiissa.⁶

Etnografi(a)n ihmettely

Kun Merleau-Ponty (1962, xi, viii; 2000, 170–174) lähtee liikkeelle ruumiin-fenomenologiassaan siitä ajatuksesta, että ruumis on maailmaan sijoittunut intentionaalisessa suhteessa, hän samalla vakuuttaa, että ihmistä tai maailmaa voi ymmärtää ainoastaan konkreettisen todellisuuden pohjalta. Konkreettinen todellisuus viittaa tässä kokemukseen elettyinä, sellaisena kuin se on, ilman tieteellisiä selityksiä. Olemme kaikki maailmaan sijoittuneita ja samalla aina myös kulttuurisidonnaisia (Merleau-Ponty 1962, 198; myös Honkasalo 1996, 123) ja kuvaamme tuota sijoittumistamme näiden reunaehtojen sisällä.

Merleau-Pontyn (1962, xiv–xvii; 2000, 176–178) ruumiin-fenomenologiassa ruumiin toimiva sitoutuminen maailmaan merkitsee olemusta, jota tulee ymmärtää ja käsitteellistää: ”Maailma ei ole se mitä ajattelen, vaan se, minkä elän”. Tämän valossa on ymmärrettävää, miksi fenomenologinen reduktio merkitsee Merleau-Pontyille (1962, xiv; 2000, 176) eksistentiaalistisen filosofian lähtökoh-taa. Intentionaalisuus, mielen muodostaminen jostakin tai jonkin olemisen tavan tavoittaminen alkaa merkitä meille, minulle, jonkin asian tavoittamista – ymmär-tämistä – siihen liittyvien moninaisten merkitysten kautta elävässä maailmasuh-teessa (mt., 1962, xviii–xix; 2000, 180).

Martina Reuterin (2002, 269) mukaan Merleau-Pontyn pyrkimys on kuvata tätä esirefleksiivistä, ruumiillista suhdettamme maailmaan, joka viittaa havainnon merkitykseen, aistiemme luomaan maailmasuhteeseen. Merleau-Pontyn ruumiin-fenomenologia kytkeytyy samalla etnografin työhön ja etnografiaan metodologi-ana täsmentäen, että havainnon kautta muodostunut suhde maailmaan on välttämätön ehto suhtautua maailmaan tietoisella tavalla. (Merleau-Ponty 1962, viii; 2000, 171): ”Kaiken minkä tiedän maailmasta, jopa tieteen kautta, tiedän itse näkemäni tai maailmassa kokemani perusteella”. Merleau-Ponty (1993a, 16) painottaa: (...) ”tiede on vain olemassaolevan, luonnollisen maailman perustalle kehitetty raken-nelma” (...). Lyhyesti tiivistäen: ruumiillinen suhteemme maailmaan edeltää

---

6 Teoksessa *Sense and Non-Sense* Merleau-Ponty (1964, 17; ks. myös 1993, 39) kuvaa tietoisuuden ja kehon sulautumista toisiinsa ruumiissa taidemaalari Cézannen ajatuksin: ”*The landscape thinks itself in me*” (...) ”*and I am its consciousness*”. Merleau-Pontyn (1964a, 48) esimerkkien valossa ontologisen ja epistemologisen valinnan tai eron tekeminen suhteessa maailman ja taiteen tai aistiemme ja maalauksen välillä on mahdotonta, koska ne ovat toisissaan – maailma on taiteessa ja aistimme ovat maalauksessa: ”*There is no choice to be made between the world and art or between “our senses” and absolute painting, for they pass into one another*”.

tieteellistä suhdettamme maailmaan. Tähän myös etnografinen metodologia parhaimmillaan perustuu: tutkittavan kulttuurin kuvaamiseen ruumiillisena subjektina kulttuurin sisältä käsin (Hammersley & Atkinson 1995, 1–10), mutta samalla kuin vierain silmin.

Etnografin ei siis tulisi suhtautua kentän tapahtumiin itsestään selvästi. Hänen tulisi pyrkiä näkemään ja kuvaamaan tuttuakin asia kuin uutena ja ihmeellisenä. (Hammersley 1992, 33; Hammersley & Atkinson 1995, 9, 115.) Ihmettely kuvaa hyvin etnografiaa, sen fenomenologisia juuria ja myös etnografin työtä. Filosofin René Descartes kirjoittaa kuvaavasti ihmettelystä kaiken oudon, vieraan ja tavattoman havaitsemisen edellytyksenä. Ihmetys merkitsee jonkin uuden tai erilaisen kohtaamista yllättämisen kautta (Descartes 1989, 52). Descartes kuvaa ihmettelyä tilana, jossa tiedot ja ennako-odotukset eivät ohjaa näkemistä (Heinämaa 1996, 173), juuri sitä samaa lähtökohtaa, johon etnografin tulisi (jossain määrin) pyrkiä.⁷ Reuterin (2005, 110–111) tulkinnan mukaan ihmetys ei merkitse kohteen omistamista: ihmetys tarkoittaa tuoretta otetta suhteessa ihmetetyksen kohteeseen – asento, jonka myös etnografi parhaimmillaan löytää (ks. Hammersley & Atkinson 1995, 115).

Etnografian ja (ruumiin)fenomenologian yhteen kietoutumisen muodostama tiedon ja todellisuuden liitto tarkentuu edellä kuvatun pohjalta. Merleau-Ponty (1962, xx–xxi; 2000, 182) kuvaa fenomenologiaa maailman paljastamisena, joka sellaisenaan nojaa itseensä tai muodostaa jopa perustan itselleen. Merleau-Ponty (1962, xvi; 2000, 178) kirjoittaa: ”Olemme totuudessa ja evidenssi on ”kokemus totuudesta”. (...) ”havaintoa ei vain oleteta todeksi vaan että se määrittäyty meille pääsynä totuuteen”. Merleau-Ponty (1962, vii; 2000, 170) kuvaa fenomenologian päämääräksi ihmisen ja maailman ymmärtämisen ”konkreettisen todellisuuden” pohjalta, mikä tarkoittaa naiivin, elävän maailmayhteyden tavoittelua erityistieteen painosta riisuttujen kokemusten kuvaamisena. Maailmassa olon kuvaamisen tulisi alkaa näiden kokemusten kautta, sillä tiede alkaa merkitä kokemuksen rinnalla jo selitystä tai järkeilyä maailmasta, jossa olemme (Merleau-Ponty 1962, ix; 2000, 171):

Asioihin itseensä palaaminen tarkoittaa paluuta tähän maailmaan ennen tietoa, maailmaan, josta tieto aina *puhuu* ja johon verrattuna kaikki tieteellinen määrittäminen on abstraktia, merkin asemaan jäävää ja toissijaista, kuten maantiede verrattuna maisemaan, jossa liikkuessamme olemme ensin oppineet, mitä metsä, preeria tai joki ovat.

---

7 Ilja Mason (2001, 138) mukaan myös fenomenologinen menettelytapa [metodi] merkitsee sitä, että jokaista ilmiötä pyritään tarkastelemaan uusin silmin – jopa intuitiivisesti (ks. Moustakas 1994, 32–33) – ikään kuin ilmiö ilmenisi tietoisuudelle ensimmäistä kertaa. Näin menetellen ilmiön rikkaus tulee parhaiten esille. Mason (2001, 138) mukaan juuri tämä edustaa fenomenologisen menettelytavan vahvuutta.

Etnografian ja (ruumiin)fenomenologian yhteen kietoutumisen muodostaman tiedon ja todellisuuden liiton mahdollistaa eletty intentionaalinen ruumissubjekti, joka havainnoissa(an) ilmaisee ruumissubjektin maailmasuhdetta, maailmaan asettumisen(sa) elävää, lakkaamatonta suhdetta.⁸ Tiedon ja todellisuuden liitto edellyttää – myös etnografiassa ja etnografilta – ruumiillisen havainnon kautta muodostunutta suhdetta maailmaan, tutkittavaan kulttuuriin, joka muodostuu välttämättömäksi ehdoksi, jotta voi suhtautua maailmaan, kulttuuriin, tieteellisellä tavalla. (Merleau-Ponty 1962, vii; 2000, 170; Reuter 2002, 269.) Tämä tarkoittaa myös sitä, että tutkiva subjekti, tutkimuksen kohde ja konteksti kietoutuvat toisiinsa (ks. Honkasalo 1996, 123) tutkimusprosessin eri vaiheissa eikä tulkinnalta voida välttyä todellisuuden ja tiedon liiton osalta (vrt. Kankkunen 2004, 161). Kuvaan artikkelin lopuksi kokemuksen, merkityksen sekä tulkinnan suhdetta etnografisen tutkimuksen ja siihen kietoutuvan kirjoittamisen osalta.

Kirjoittava käsi

Etnografian yhteydessä on painotettu paikallisen kulttuurin tutkimista sisältäpäin (Tolonen 2001, 49) – kulttuurista kirjoittamista (Salo 2007, 227). Kenttätyöskentelyyn ryhtyvän etnografian tulisi kohdistaa huomionsa siihen, mitä instituutiot, toiminnot, kuvat, tavat, asiat ja muut ilmiöt merkitsevät heille, jotka elävät niiden keskellä (Ruohonen & Laitila 1994, 120). Kyse on kuitenkin aina tulkinnasta (ks. Crapanzano 1986, 51), siitä, mitä kulttuurisidonnaisia merkityksiä on mahdollisuus jakaa yhdessä tutkittavien kanssa. Vincenzo Crapanzano (1986, 74) esittää, että merkityksen ymmärtäminen on aina yksilöllistä, minkä vuoksi toisten luomia merkityksiä ei ole mahdollista lukea oikein. Hän korostaa tulkintaa (mt., 51) merkitysten lukemisessa.

Jaan käsityksen merkityksen yksilökohtaisuudesta, mutta näen merkityksen kytkeytyvän samanaikaisesti myös kulttuuriin (ks. Merleau-Ponty 1962, 198; myös Honkasalo 1996, 123). Ilman merkityksen intersubjektiivista tulkintapintaa kulttuurissa kävisi tulkinta mahdottomaksi. Vaikka kokemus (ja tunne) sinällään jää jakamattomaksi (Merleau-Ponty 1962, 337; Ricœur 2000, 43–44), jakajaansa odottavat kokemuksiin (ja tunteisiin) liitettävät merkitykset, joita ovat näkyvän muodosta luettava näkymätön (Merleau-Ponty 1968, 215) ja jotka sijaitsevat ihmisten välissä tulkittavana (Ruohonen & Laitila 1994, 126). Kulttuurin tutkiminen sisältäpäin on nähdäkseni mahdollista ainoastaan näiden reunaehtojes sisällä.

---

8 Clark Moustakas (1994) avaa fenomenologisten tutkimusmetodien filosofisia lähtökohtia sivuten havainnon ja tiedon kytkeytymisessä (mt., 53–54) myös Merleau-Pontyn (1962) teoretoisointia. Moustakas (1994) keskittää kuitenkin pohdintansa lähinnä Husserlin puhtaan fenomenologian ympärille.

Tätä taustaa vasten Merleau-Ponty (1962, xix; 2000, 181) kuvaa fenomenologiaa äärimmäisen subjektivismiin ja äärimmäisen objektivismiin yhdistymisenä käsityksissä maailmasta ja rationaalisuudesta. Yhdistyminen voi tapahtua kokemusten ja niihin liitettävien intersubjektivistien merkitysten kautta; erilaiset kokemukset vahvistavat toisiaan ja sitä myötä syntyy erilaisten kokemusten yhteinen merkitys. Vaikka toisen ihmisen kokemusta sinällään ei ole mahdollista tavoittaa, on siinä mahdollista tavoittaa kokemuksen mieli eli merkitys (Merleau-Ponty 1962, 337; Ricœur 2000, 43–44), jonka tulkitsen kulttuurisidonnaisena tutkimuksen kontekstissa.⁹ Myös Susan Krieger (1991, 54) viittaa kokemuksen intersubjektivistiseen merkitykseen kirjoittaessaan: *”Mielestäni on tärkeää yrittää ymmärtää kokemuksia, jotka eivät ole omia. Kuitenkin (...) ne ovat yrityksiä, joista kertyy vain kokemusten osasia.”*¹⁰ (Käännös VY)

Merleau-Ponty (1962, xx; 2000, 181) kirjoittaa kauniisti kokemusten liittymisen ihmeestä – joka on läsnä meille joka hetki – meissä itsessämme. Kokemukseen liittyvä intersubjektivistinen merkitys mahdollistaa myös kommunikaation kahden ihmisen välillä (Ricœur 2000, 43–44). Tähän ajatukseen perustan tutkittavien ja tutkijan mahdollisuuden kommunikoida, jakaa kokemuksiin liitettäviä kulttuurisia merkityksiä itse etnografisen kenttätyöskentelyn aikana sekä myös aineiston analyysivaiheessa (Hammersley & Atkinson 1995, 156).

Kirjoittaminen on etnografi(a)n sydämessä (Hammersley & Atkinson 1995, 239; Salo 2007, 227). Vaikka etnografia luo tilaa kirjoittaja kulkiessaan läpi tyyli- ja tieteenalojen (Clifford 1986, 26) eikä yhtä oikeaa tapaa kirjoittaja sosiaalisesta maailmasta voida esittää (Hammersley & Atkinson 1995, 240; Richardson 2000; Brady 2000), sitoutuu etnografisen kirjoittaminen kulttuurisidonnaisen kokemuksen kääntämiseen kirjoitetuksi tekstiksi – kirjoitukseen sisällytettyyn kokemukseen ja puheeseen (Clifford 1986a, 115). Lopputulos riippuu aineiston keräämisestä, analyysistä, tulkinnasta sekä kirjoittamisesta. Näistä lähtökohdista etnografi kirjoittaa tutkimastaan ilmiöstä oman tutkimusintressinsä ohjaamana. (Hammersley & Atkinson 1995, 239.)

Etnografian yhteydessä kysymys teoriasta on paradoksaalinen mutta välttämätön. Klassinen etnografia on korostanut vieraiden kulttuurien kuvailevaa tutkimuksen tapaa, joka merkitsee kulttuurin ”puhdasta”, teoriavapaata kuvaa ja samalla antropologisen teorianmuodostuksen esivaihetta (Englund 1994, 197; ks. myös Chambers 2000; Tedlock 2000). Tämä on asento, johon etnografian tulisi kiistämättä jossain määrin pyrkiä, jotta hän voisi säilyttää tietyn etäisyyden ja analyytisen otteen suhteessa tutkittavaan kulttuuriin (ks. Hammersley & Atkinson 1995,

---

9 Kyseenalaistan samalla Mason (2001, 139) esittämän ajatuksen, että toisten kokemuksia olisi sinällään mahdollista kokea sulkeistamalla omia ennakko-oletuksia kokemuksiin liittyen.

10 *I think it is important to try to grasp experiences that are not one's own. However (...) they are attempts, they grasp only small pieces of experiences.*

115; Coffey 2005). Toisaalta tutkittavan kulttuurin kuvaaminen sellaisenaan, ilman teoriaa, on etnografille mahdotonta: etnografian työtä ohjaa vääjäämättä tutkimukselle asetettu teoreettinen viitekehys (Englund 1994, 217–218; Maso 2001, 138). Kyse on etnografian tiedostuksesta ja sen eksplisiittisestä reflektoinnista suhteessa tutkittavaan kulttuuriin, jonka kautta etnografi voi pyrkiä pidättäytymään omista ennako-oletuksistaan. Tämän valossa etnografia mieltyy kulttuurista kirjoittamisena (Salo 2007, 227), jossa kirjoittamista voi ajatella metodina pyrkiä tietämään (Richardsson 2000). Ehkä se viittaa myös omimmaksi koettujen kirjoittamistapojen tunnusteluun (Salo 2007, 231–238) ja tunnistamiseen – ominaiseen tapaan tai tyyliin kirjoittautua tekstiin.

Kenttätöitä tekevän etnografian tulisi pyrkiä ”hereillä olemiseen”. Hereillä oleminen ja valppaus, etnografian ihmettelevän (Merleau-Ponty 1962, xiii; 2000, 175–176) tai tuoreen (ks. esim. Hammersley 1992, 33; Hammersley & Atkinson 1995, 9, 115) asenteen ylläpitäminen kiteytyy kuvaavasti ”kirjoittavassa kädessä” (Clifford 1986, 1). Kirjoittava käsi kietoo yhteen etnografian, sen (ruumiin)fenomenologiset juuret sekä etnografian (työn). Kun Merleau-Pontyn (1962; 2000) ruumiskäsitys, eletty intentionaalinen ruumissubjekti, alkaa merkitä etnografiassa ja etnografille tiedon ja todellisuuden liittoa, joka mahdollistaa tutkittavan kulttuurin kuvaamisen ylipäättään, tarkoittaa se tietoisuus/mieli ja keho -dualismin ylittämistä ja unohtamista (ks. myös Richardson 2000, 929). Tämän seurauksena – kuten taidemalari elettyinä intentionaalisen ruumissubjektina: (...) ”muuttaa maailman maalaukseksi lainaamalla sille ruumiinsa”. (Merleau-Ponty 1993a, 17–20) – muuttaa etnografikin tutkimansa kulttuurin tutkimustekstiksi, kuvaksi, tietoisuuden ja kehon sulautuessa toisiinsa ruumiissa – kirjoittavassa kädessä.

Lopuksi

Etnografisen metodologian avaaminen (ruumiin)fenomenologisesta näkökulmasta muodostaa tiedon ja todellisuuden liiton, jossa eletty intentionaalinen ruumissubjekti merkitsee etnografille välinettä kuvailla tutkimaansa kulttuuria. Etnografi asettuu olevaan maailmaan, tutkittavaan kulttuuriin, ja kuvaa asettumistaan tutkivana ja tuoreena pysyttelevänä kulttuurisena ihmettelevänä, joka materialisoituu kirjoittamalla. Etnografisessa tutkimuksessa kirjoittaminen kääntää tutkittavan kulttuurin tutkimustekstiksi, jonka välittämä kuva ei ole mahdollinen ilman maailmaan asettuneen havainnoivan ruumissubjektin, etnografian, kirjoittavaa kättä. Kirjoittava käsi voidaan ymmärtää sekä symbolisena että materialisoituneena metaforana, jonka syntyminen edellyttää tietoisuuden ja kehon yhteensulautumista, todellisuuden ja tiedon liittoa, ruumissubjektissa.

Tarkasteluni perusteella näkisin, että etnografian ja (ruumiin)fenomenologian yhteen kietoutuminen on perusteltua tiedon ja todellisuuden muodostamana liittona sekä sen ilmaisemisena. Todellisuuden ja tiedon liitto kiteytyy etnografian kirjoittavassa kädessä, jonka tuottamaa tietoa on myös lupa ihmetellä.

Lähteet

- Brady, Ivan 2000. Anthropological Poetics. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, 949–980.
- Chambers, Erve 2000. Applied Ethnography. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, 851–869.
- Clifford, James 1986. Introduction: Partial Truths. Teoksessa James Clifford & George E. Marcus (toim.) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. London: University of California Press, 1–26.
- Clifford, James 1986a. On Ethnographic Allegory. Teoksessa James Clifford & George E. Marcus (toim.) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. London: University of California Press, 98–121.
- Coffey, Amanda 2005. ”Toisen” kohtaaminen ja vieraan monimerkityksellisyys. Teoksessa Reetta Mietola, Elina Lahelma, Sirpa Lappalainen & Tarja Palmu (toim.) *Kohtaamisia kasvatuksen ja koulutuksen kentillä. Erontekoja ja yhdessä tekemistä*. Suomen kasvatustieteellinen seura. *Kasvatusalan tutkimuksia* 22, 213–223.
- Crapanzano, Vincenzo 1986. Hermes’s Dilemma: The Masking of Subversion in Ethnographic Description. Teoksessa James Clifford & George E. Marcus (toim.) *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 51–76.
- Crotty, Michael 1998. *The Foundations of Social Research. Meaning and perspective in the research process*. London: Sage.
- Descartes, René 1989. *The Passions of the Soul*. Käännös Stephen Voss. Alkuperäisteos ilmestynyt 1649. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Englund Harri 1994. Kulttuurien käsitteellistäminen: essee etnografian metodologiasta. Teoksessa Tapio Nisula (toim.) *Näköaloja kulttuureihin – antropologian historiaa ja nykysuuntauksia*. Suomen antropologisen seuran julkaisuja. Helsinki: Gaudeamus, 196–220.
- Fontana, Andrea & Frey, James H. 2000. The Interview. From Structured Questions to Negotiated Text. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, 645–672.
- Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. London: Fontana Press.
- Geertz, Clifford 1988. *Work and Lives. The Anthropologist as Author*. Cambridge: Polity Press.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 1994. Uusi etnografia ja elämän sosiaalinen rakentuminen. *Suomentaneet Merja Kaipainen ja Tarja Pösö*. *Janus* 4, 352–361.
- Hakala, Katariina 2007. Paremmiin tietäjän paikka ja toisin tietämisen tila. Opettajuus (ja tutkijuus) pedagogisena suhteena. *Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia* 212.

- Hakala, Katariina & Hynninen, Pirkko 2007. Etnografisesta tietämisestä. Teoksessa Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 209–225.
- Hammersley, Martyn 1992. *What's Wrong With Ethnography? Methodological Explorations*. London: Routledge.
- Hammersley, Martyn & Atkinson Paul 1995. *Ethnography. Principles in practice*. London: Routledge.
- Harding, Sandra (toim.) 1987. Introduction: Is There a Feminist Method? Teoksessa *Feminism & Methodology. Social Science Issues*. Bloomington: Indiana University Press, 1–14.
- Harding, Sandra 1993. Rethinking Standpoint Epistemology: "What Is Strong Objectivity"? Teoksessa Linda Alcoff & Elizabeth Potter (toim.) *Feminist Epistemologies*. New York, London: Routledge, 49–82.
- Heinämaa, Sara 1996. Ele, tyly ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiin-fenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle. Helsinki: Gaudeamus.
- Heinämaa, Sara & Reuter, Martina 1996. Naisten tunneherkkyydestä: Filosofinen keskustelu tunteiden järjellisydestä. Teoksessa Ilkka Niimiluoto & Juha Räikkä (toim.) *Tunteet*. Helsinki: Yliopistopaino, 132–159.
- Honkasalo, Marja-Liisa 1996. Laadullinen tutkimus paradigmaasteena – esimerkkinä krooninen kipu. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 2, 119–129.
- Husserl, Edmund 1995. Fenomenologian idea. Viisi luentoa. Suomentaneet Juha Himanka, Janita Hämäläinen ja Hannu Sivenius. Helsinki: Loki-Kirjat.
- Juntunen, Matti 1986. Edmund Husserlin filosofia. Fenomenologia ja apodiktisen tieteen idea. Helsinki: Gaudeamus.
- Juntunen, Matti & Mehtonen, Lauri 1982. Ihmistieteiden filosofiset perusteet. Jyväskylä: Gummerus.
- Kaarto, Tomi 2004. Dekonstruktio ja tekstin kontekstualisoiva lukeminen. *Niin & Näin* 3, 71–83.
- Kankkunen, Tarja 2004. Tytöt, pojat ja 'erojen leikki'. Sukupuolen rakentuminen koulun kuvataideopetuksen arjessa. Helsinki: Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 52.
- Krieger, Susan 1991. *Social Science and the Self. Personal Essays on an Art Form*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Lahelma, Elina & Gordon, Tuula 2007. Taustoja, lähtökohtia ja avauksia kouluetnografiin. Teoksessa Lappalainen, Sirpa, Hynninen, Pirkko, Kankkunen, Tarja, Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 17–38.
- Lappalainen, Sirpa, Hynninen, Pirkko, Kankkunen, Tarja, Lahelma, Elina & Tolonen, Tarja (toim.) 2007. *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- LeCompte, Margaret D. & Preissle, Judith 1993. *Ethnography and Qualitative Design in Educational Research. Second Edition*. London: Academic Press.
- Maso, Iija 2001. Phenomenology and Ethnography. Teoksessa Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland & Lyn Lofland (toim.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 136–144.
- Merleau-Ponty, Maurice 1962. *Phenomenology of Perception*. Käännös Colin Smith. Alkuperäisteos ilmestynyt 1945. London: Routledge & Kegan Paul.
- Merleau-Ponty, Maurice 1964. *Sense and Non-Sense*. Käännös Hubert L. Dreyfus & Patricia Allen Dreyfus. Alkuperäisteos ilmestynyt 1948. Evanston: Northwestern University Press.

- Merleau-Ponty, Maurice 1964a. *Signs*. Käännös Richard C. McLeary. Alkuperäisteos ilmestynyt 1960. Evanston: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice 1968. *The Visible and the Invisible*. Käännös Alphonso Lingis. Alkuperäisteos ilmestynyt 1964. Evanston: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice 1993. *Cézannen epäily*. *Taide* 1, 33–44.
- Merleau-Ponty, Maurice 1993a. *Silmä ja Mieli*. Suomentanut Kimmo Pasanen. Alkuperäisteos ilmestynyt 1964. Jyväskylä: Gummerus.
- Merleau-Ponty, Maurice 2000. *Esipuhe ”Havainnon fenomenologiaan”*. Suomentanut Antti Kauppinen. *Tiede & Edistys* 3, 170–182.
- Metso, Tuija 2004. *Koti, koulu ja kasvatustieteellinen seura*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Moustakas, Clark 1994. *Phenomenological Research Methods*. London, New York: Sage.
- Murakami, Yasuhiko 2009. *Emme tienneet mitä meille tapahtui – Näkökulmia todellisuuden fenomenologiaan*. Suomentanut Sara Heinämaa. *Tiede & Edistys* 2, 97–113.
- Määttä, Pentti 2001. *Filosofia. Johdatus peruskysymyksiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Palmu, Tarja 2003. *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä*. *Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 189.
- Palmu, Tarja 2007. *Kenttä, kirjoittaminen, analyysi – yhteenkietoutumia*. Teoksessa Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 137–150.
- Pasanen, Kimmo 1993. *Maurice Merleau-Ponty. Aistivan minän filosofi*. Teoksessa *Silmä ja Mieli*. Jyväskylä: Gummerus, 76–96.
- Reuter, Martina 2002. *Ruumiillinen kokemus Descartesin ja Merleau-Pontyn filosofiassa*. Teoksessa Leila Haaparanta & Erna Oesch (toim.) *Kokemus. Acta philosophica Tampereensis vol 1*, 261–271.
- Reuter, Martina 2005. *Jalomielisyyden filosofian historian tulkinnassa*. Teoksessa Johanna Oksala & Laura Werner (toim.) *Feministinen filosofia*. Helsinki: Gaudeamus, 96–115.
- Richardson, Laurel 2000. *Writing. A Method of Inquiry*. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, 923–948.
- Ricœur, Paul 2000. *Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä*. Suomentanut Heikki Kujansivu. Alkuperäisteos ilmestynyt 1976. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Roinila, Tarja 2003. *Gaston Bachelard, tilan ja poetiikan filosofi*. Teoksessa *Tilan poetiikka*. Helsinki: Nemo, 7–30.
- Ruohonen, Ilkka & Laitila, Teuvo 1994. *Tulkintojen ja symbolien ytimessä: geertziläinen näkökulma kulttuureihin*. Teoksessa Tapio Nisula (toim.) *Näköaloja kulttuureihin – antropologian historiaa ja nykysuuntauksia*. Suomen antropologisen seuran julkaisuja. Helsinki: Gaudeamus, 116–135.
- Salo, Ulla-Maija 1999. *Ylös tiedon ja taidon ylämäkeä. Tutkielma koulun maailmoista ja järjestyksistä*. *Acta Universitatis Lapponiensis* 24.
- Salo, Ulla-Maija 2007. *Etnografinen kirjoittaminen*. Teoksessa Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 227–246.
- Spiegelberg, Herbert 1994. *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Stanley, Liz & Wise, Sue 1993. *Breaking Out Again. Feminist Ontology and Epistemology*. London and New York: Routledge.

- Taipale, Joonas 2006. Eideettisen fenomenologian periaatteet. Teoksessa Sara Heinämaa (toim.) Husserl, Edmund 2006. Uudistuminen ja Ihmisyys. Luentoja ja Esseitä. Suomentaneet Timo Miettinen, Sisko Pulkkinen ja Joonas Taipale. Helsinki: Paradeigma, 25–36.
- Taipale, Joonas 2009. Transsendentaalisen käsite ja kokemuksellisuus. *Tiede & Edistys* 3, 225–232.
- Tedlock, Barbara 2000. Ethnography and Ethnographic Representation. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage, 455–486.
- Tolonen, Tarja 2001. Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset. Helsinki: Gaudeamus.
- Töttö, Pertti 1997. Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle. Jyväskylä: Kampus kustannus.
- Töttö, Pertti 2000. Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.
- Yliraudanjoki, Virpi 2008. Merleau-Ponty's in Northern Feminist Education Context. Teoksessa Anna-Teresa Tymieniecka (toim.) *Education in Human Creative Existential Planning. Analecta Husserliana. The Yearbook of Phenomenological Research. Volume XCV*. Dordrecht: Springer, 291–309.
- Yliraudanjoki, Virpi 2010. Mikä luokaton lukio? Feministinen kouluetnografia luokattomuuden järjestyksissä. *Acta Universitatis Lapponiensis* 191. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Young, Iris Marion 1990. *Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Metodologia ja Pragma-dialektinen argumentaatioteoria

John Pajunen

Tässä artikkelissa keskityn pragma-dialektisen argumentaatioteorian tarkasteluun metodologian näkökulmasta¹. Esitän kuvauksen sen metodologisista periaatteista sekä teorian ytimeksi laskettavasta ideaalisesta argumentaation mallista, ja esitän joitakin huomioita näihin liittyen. Aloitan filosofisella kuvauksella siitä mitä metodologialla ja metodilla ymmärrän.

Metodologia ja metodi yleisesti

Tieteellisessä keskustelussa esiintyvät taajaan termit metodologia ja metodi. Tieteellisen tiedon luotettavuuden ajatellaan tukeutuvan siihen että väitteisiin on päädytty erityistä menetelmää – eli metodia – seuraamalla. Metodi-termi tunnetusti merkitsee *tietä pitkin* (meta hodos). Metodologia puolestaan kääntyy suomeksi menetelmäopiksi, toisin sanoen kyse on opista koskien mitä *tietä pitkin* tietoon päädytään. Kuvaus on avoimen metaforinen, tieteellinen metodi ei koske konkreettista tietä, vaan pikemminkin kyse on siitä miten tieteellinen tieto muodostetaan. Tieto on aina *tietoa jostakin*, ja yleisesti voidaan sanoa tiedon olevan *tietoa maailmasta*. Tieteen tavoite on siis sanoa miten asiat maailmassa ovat.

Tutkimuksen lähtötilanne on *suhteellisen tietämättömyyden* tila, eli tutkija ei tiedä miten jokin asia maailmassa on. Suhteellista tietämättömyys on sen vuoksi että tutkimusta ei aloiteta täydellisestä tietämättömyyden tilasta. Tieteellinen tutkimus erityisesti oppialan varhaisvaiheessa alkaa usein arkikäsitteistä, jolloin pitkälle kehitetty metodi ei ole ensisijainen, vaan ilmiöitä tarkastellaan annettuina. Tutkimustradition kehittyessä myös menetelmien kehittäminen muodostuu tärkeäksi, muutoin on vaarassa että alan tutkimukset eivät tuota systemaattista ja kohe-

---

1 Tämä artikkeli ei ole kattava Pragma-dialektisen tutkimusohjelman metodologisesta sisällöstä; esimerkiksi argumentaation analyysiä koskeva teoreettinen ja metodikirjallisuus on laaja, mutta sitä ei tässä yhteydessä käsitellä lainkaan.

renttia kokonaisuutta. Menetelmien kehittämisenkin täytyy sirpaloitumisen ja epäluotettavuuden uhalla seurata joitakin periaatteita. Metodologian tarkoitus on ohjata tutkijaa valitsemaan sopiva menetelmä jonka avulla tutkimuskysymykseen saadaan asianmukainen vastaus ja tätä myöten suhteellinen tietämättömyys vähenee. Asianmukaisuudella tarkoitan tässä tiedollisia laatuja kuten täsmällisyys, tarkkuus, selkeys, luotettavuus, varmuus, laajuus, muutamia keskeisiä laatuja mainitakseni. Vastoin melko yleistä puhetapaa tieteellinen tieto ei ole ehdottoman varmaa, vaan on mahdollista että parhainkin tieteellinen tieto osoittautuu vääräksi tai vajavaiseksi; maailma voi yllättää tutkijan, jolloin aiemmin tietona pidetty käsitys joudutaan hylkäämään, tai ainakin sitä joudutaan muuttamaan jotta se vastaisi maailmaa.

Tieteen metodologiaan ja metodeihin on suhtauduttu monin tavoin. Tieteellisen menetelmän on ajateltu olevan kaikille tieteenaloille saman (metodologinen ykseys) tai sitten tieteellisiä menetelmiä on ajateltu olevan monia (metodologinen pluralismi). Menetelmiä koskevia kiistoja käydään aika ajoin, ja kiistojen osapuolet saattavat hyvinkin jyrkästi arvostella toistensa käsityksiä. Kiistojen (tai neutraalimmin, metodikeskustelujen) olemassaolo osoittaa tietenkin sen, että metodien ottaminen annettuina, kritiikin ulkopuolella olevina ei ole mielekäästä, vaan tieteilijät joutuvat toisinaan ottamaan kantaa ja perustelemaan metodisia valintojaan epäilijöitä vastaan. On myös niin, että uusia metodeja kehitetään, pyrkimyksenä aiempaa paremmin saada tietoa todellisuudesta.

Filosofian osa-alueista *ontologia* (olevaisen perustaa koskeva) ja *epistemologia* (tieto-oppi) ovat molemmat metodologian kannalta olennaisia aloja. Ne ovat toisiinsa kytkeytyneitä siinä mielessä että tiedolliset käsitykset *koskevat* todellisuutta; tiedon totuudellisuus *riippuu* siitä miten asiat maailmassa ovat ja toisaalta tapa jolla tietoa muodostetaan on *riippuvainen* sitä millainen maailma on. Tällöin voidaan sanoa – kun tarkoituksena on esimerkiksi todellisuuden kuvaaminen – että tiedon muodostaminen on prosessi, jossa uusia tutkimuskysymyksiä muotoillaan osin aiempiin käsityksiin pohjautuen, ja todellisuudesta pyritään havainnoinnin keinoin selvittämään vastauksia näihin kysymyksiin. Menetelmiin on sisään rakennettuna käsityksiä tutkimuskohteen luonteesta ja menetelmien avulla voidaan saada vain tietyn tyyppistä tietoa. Tutkimustradition kypsyessä näkemys tutkimuskohteesta tarkentuu ja laajenee, ja toisinaan ajankohtaiseksi tulee radikaalikin käsitysten muutokset, jolloin myös metodien arviointi saattaa olla tarpeen teoreettisten siirtymien myötä. Se millainen perustava näkemys ontologiasta tutkimustraditiosta on, voi kuitenkin ratkaisevalla tavalla vaikuttaa siihen kuinka tutkimuskohdetta lähestytään. Esimerkiksi tämän artikkelin fokuksena on argumentaation metodologia, mikä koskettaa alaa, jonka luonne on mielekäästä ymmärtää *sosiaalisen todellisuuden* osan ilmiönä, mikä ilmeisestikään ei ole *materiaaliseen todellisuuden* osaan kuuluva, mutta *voitaisiin* ymmärtää *psykkiseen todellisu-*

denosaan kuuluvaksi.² Sosiaaliseen todellisuuteen kuuluu asioita kuten kielet, normit, instituutiot sekä konventiot, ja ne ovat olemassa ihmismielen toiminnan tuotoksina. Niiden luonteeseen kuuluu se, että niiden havaitseminen (ja sitä myötä tutkiminen ja tutkimuksen metodologia) ei tapahtu samalla tavalla kuin materiaalisen todellisuuden tutkiminen; mikroskoopista ei ole argumentaation tutkijalle iloa. Mikäli argumentaatio ymmärretään ensisijaisesti *psykkisenä* ilmiönä, tulisi metodologia muotoilla siten, että sen avulla voitaisiin tarkastella psykologisia ilmiöitä kuten uskomuksia. Sosiaalisen todellisuuden ilmiönä ymmärrettyä metodologia puolestaan kohdistaa huomion ensisijaisesti yksilön ulkopuoliseen, julkiseen todellisuuden osaan.

Pragma-dialektinen argumentaatioteoria

Pragma-dialektiikka (P-D) on argumentaatioteoria, jota voidaan pitää tällä hetkellä alan merkittävimpänä suuntauksena monellakin kriteerillä arvioituna. Sen merkittävyys tunnustetaan myös siihen kriittisesti suhtautuvien piirissä. Mika Hietanen tarkastelee artikkelissaan (Hietanen, 2012)³ P-D-teorian kypsyttää, sen sisältämää analyysimenetelmää, teorian laajuutta, kokonaisvaltaisuutta, sen sisältämää fallasiateoriaa ja teorian monialaisuutta. Hänen arvionsa teorian käyttökelpoisuudesta analyysin tekemisessä on myönteinen, vaikkakin hän jättää lopullisen tuomion tulevaisuuden arvioitavaksi. P-D-teorian ympärille on muodostettu kokonainen tutkimusohjelma, jossa aktiivisesti tehdään tutkimusta sekä filosofis-teoreettisella tasolla että empiirisellä tasolla. Viimeisten vuosien aikana tutkimusohjelman standardiversiota (josta viimeisin kokonaisesitys on (van Eemeren & Grootendorst, 2004)) on laajennettu integroimalla siihen elementtejä retoriikan traditiosta (josta monografian laajuinen kokonaisesitys on (van Eemeren F. H., 2010)). Keskityn tämän artikkelin yhteydessä enimmäkseen teorian standardiversioon.

Pragma-dialektiikan merkittävydestä huolimatta on olemassa muitakin suuntauksia. Niissä argumentaatiota ilmiönä lähestytään erilaisista metodologisista lähtökohdista, ja kuten van Eemeren ilmaisee (van Eemeren F. H., 2010, 28), kuvaavat erilaiset meta-teoreettiset (ts. metodologiset) lähtökohdat hyvin myös suuntausten eroja.

Pragma-dialektiikan määritelmä argumentaatiosta kuuluu seuraavasti: ”Argumentaatio on verbaalista, sosiaalista ja rationaalista toimintaa, jonka tavoitteena on vakuuttaa järkevä kriitikko näkökannan hyväksyttävyydestä, ilmaisemalla näkö-

---

2 Sivuitaan kaikki kysymykset liittyen *reduktion* mahdollisuuteen, eli siihen voidaanko sosiaalinen todellisuus palauttaa psyykkiseen todellisuuteen ja tämä puolestaan materiaaliseen todellisuuteen.

3 Hietanen artikkeli on erinomaisen asiantunteva johdatus ja yleisesitys Pragma-dialektiikkaan.

kannassa ilmaistun proposition oikeuttavan tai kumoavan konstellaation propositioneita.⁴ (van Eemeren & Grootendorst, 2004, 1). Määritelmään kiteytyy lukuisia Pragma-dialektisen teorian muodostusta ohjaavia teoreettisia lähtökohtia, ja tämän keskeisen käsitteen määritelmä erottaa P-D-teorian muista keskeisistä lähestymistavoista. Esimerkiksi jos formaalia logiikkaa pitää teoriana argumentaatiosta⁵, on argumentti prosessin *tuotos*, joka määrittyy *premissien* ja *konkluusion* sekä näiden välisen deduktiivisen päättelysuhteen kokonaisuutena. Informaalin logiikan piirissä argumentaatioon suhtaudutaan formaalia logiikkaa laajemmin, ja argumentin arvioon sisällytetään deduktiivisuus-kriteerin ohella muitakin tunnusmerkkejä, kuten relevanssi, riittävyys ja hyväksyttävyyys, ja standardilogiikan lähestymistapaa rikkaampi on nähdä argumentaatio dialektisena prosessina, kts. esim.: (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, 163–).⁶ Retoriikan traditiossa argumentaation tavoitteeksi nähdään tavallisesti *suostutella* tai *vakuuttaa* yleisö (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, ss. 33, 96, 345–346). Pragma-dialektisessä teoriassa on tapahtunut kehitystä siinä mielessä että standardiversiossa argumentaation funktioon ei sisällytetty *tehokkuuden* ajatusta; tällä tarkoitan sitä että yleisön hyväksynnän saamiseksi saattaa olla hyödyllistä muotoilla argumentti ajatellen spesifiä yleisöä. Laajennetussa versiossa tähän perspektiiviin on erityisesti kiinnitetty huomiota, ja erääksi keskeiseksi kysymykseksi muotoutuu se, miten pidetään kiinni toisaalta rationaalisuudesta ja toisaalta tehokkuudesta, kun nämä ovat potentiaalisesti jännitteisessä suhteessa toisiinsa, (kts. van Eemeren F. H., 2010).

Edellä mainitut P-D-teorian vertailukohdat pitävät sisällään päällekkäisyyksiä, esimerkiksi tietyt formaalin logiikan argumenttimuodot (kuten *Modus Ponens* ja *Modus Tollens*) ovat argumenttimuotoina ohittamattomia olipa argumentaation määritelmässä suostuttelu tai vakuuttaminen. Argumentaation ja retoriikan teorioita yhdistää kuitenkin ymmärrys siitä että standardilogiikka (moderni lause- ja predikaattilogiikka) ei ole riittävä teoria kuvaamaan suostuttelua tai vakuuttamista argumentatiivisin keinoin. Toisaalta argumentaatioteorioiden kentässä monet tutkijat ovat kiinnostuneita tavalla tai toisella kapeammasta alasta; esimerkiksi *episteemisesti* suuntautuneet tutkijat⁷ korostavat teoriassaan argumentaation funktion olevan *totuuden* esille saamisen tai *uskomuksen oikeuttamisen* väline. P-D-teoriassa argumentaation keskiössä oleva erimielisyyttä ei ole rajattu väitteisiin joilla

4 Suomennoksen on tehnyt John Pajunen.

5 On mielekästä ajatella logiikkaa paremminkin *päättelyn* teoriana, ja päättelyä esiintyy muuallakin kuin argumentaatiossa.

6 Informaalin logiikan piirissä *hyväksyttävyyys* argumentin premissien arvioinnissa katsotaan usein riittämättömäksi, mutta koska tarkoitukseni on keskittyä P-D-teoriaan, jätän tarkemman asian selvittämisen tässä yhteydessä.

7 John Biro ja Harvey Siegel ovat esittäneet *objektivistista episteemistä* lähestymistä argumentaatioon (Biro & Siegel, 2006).

on totuusarvo, vaan se voi koskea faktuaalisia väitteitä yhtä hyvin kuin arvoväittämiä, eikä arvoväittämillä voi kiistattomasti ajatella olevan totuusarvoa.

Pragma-dialektisessä teoriassa tai tutkimusohjelmassa on eksplisiittisesti muotoiltu neljä metodologista periaatetta, jotka ohjaavat teorian muodostusta. Ne ovat *funktionalisaatio*, *eksternalisaatio*, *sosialisaatio* ja *dialektifikaatio*. Käsitteiden seuraavaksi kutakin näistä metodologisista periaatteista ja esitän niihin liittyen omia kommenttejani.

Argumentaation *funktionalisuus*

Argumentaation funktiona Pragma-dialektiikassa ajatellaan olevan erimielisyyden ratkaisu. (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, 277) Argumentaation keskiössä on jokin väite, jota kuulija tai lukija ei hyväksy (tai sitten puhuja tai kirjoittaja olettaa ettei vastaanottaja sitä hyväksy). Vallitsee siis erimielisyys jonkin proposition hyväksyttävyydestä. Argumentaatio P-D-teoriassa ymmärretään *prosessina*⁸, jossa keskustelun osapuolet tavoittelevat *ratkaisua erimielisyyteensä*. Argumentaation hahmottaminen prosessina kontrastoituu prosessi-tuotos – erottelun mukaisesti sellaiseen argumentaatio-käsitykseen, jossa tarkastellaan ensisijaisesti *argumentteja tuotoksina*, premissien ja konklusion muodostamana lauseiden kokonaisuutena, ja jossa ehkä keskeisimpänä käsitteenä on *päätely* premisseistä konklusioon. Standardilogiikan (=lähinnä moderni lause- ja predikaattilogiikka) avulla voidaan tarkastella päätelmien pätevyyttä siinä merkityksessä, että onko loogisesti mahdollista että premissit ovat todet, mutta konklusio epätosi (jolloin päätelmä on loogisesti epäpätevä), vai ei (jolloin päätelmä on loogisesti pätevä). Standardilogiikka on käyttökelpoinen myös argumenttien ja argumentaation tarkastelussa, mutta ei rajoituksetta. Kaikkia argumentteja ei ajatella *loogisesti pätevinä*, vaan pikemminkin premissien ajatellaan antavan (ainakin jonkin verran) tukea johtopäätökselle, mutta tästä huolimatta niitä voidaan pitää enemmän tai vähemmän hyvinä päätelminä. Standardilogiikkaan ei sisälly *propositionaalisia asenteita*, kuten ”Uskon, että p” tai ”Epäilen, että p”, eikä standardilogiikan puitteissa siis voida kuvata ei-triviaalissa mielessä argumentaatiota jossa propositionaalisia asenteita jonkin proposition suhteen pyritään muuttamaan. Pragma-dialektisessä teoriassa argumentaatio kuvataan *prosessina*, jossa on käsitteellisesti erotettavissa erimielisyyden ratkaisemisen eri vaiheet, kun taas ”argumentaatio *tuotoksina*” -tyyppisissä lähestymistavoissa (kuten standardilogiikkaan nojaavissa lähestymistavoissa) argumentit nähdään *struktuureina*⁹.

8 Prosessi-tuotos-erittelyä pyritään P-D-teoriassa pikemminkin hämärtämään.

9 Teoksessa (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, 277) *funktionaalisuus* kontrastoidaan *struktuuraalisuuteen*, ei kuitenkaan niin että ne olisivat toisensa poissulkevia.

Vaikka hyväksyttäisiin argumentaation funktionaalisuus, ei funktioksi tarvitse välttämättä hyväksyä *erimielisyyden ratkaisua*. Eräs keskeisimmistä pragma-dialektiikan kriitikoista, Christoph Lumer (Lumer, 2005) esittää argumentation funktion olevan oikeutetun uskomuksen, ja viime kädessä totuuden tavoittelun kutsuu lähestymistapaansa *epistemologiseksi*. van Eemeren (van Eemeren F. H., *The Pragma-Dialectical Theory Under Discussion*, 2012, 444) viittaa esimerkiksi ehdotukseen että argumentaation tarkoitus voisi olla *selittää* näkökantaa, mutta jättää kuitenkin kysymyksen muista mahdollisista funktioista osin avoimeksi; asia riippuu toisaalta siitä miten argumentaatio määritellään ja toisaalta siitä onko jokin muu funktio toisijainen erimielisyyden ratkaisemiseen nähden. van Eemeren viittaa (ibid) joukkoon Goodwinin (Goodwin, 1999) esittämiä funktioita, kuten *näkökannan selväksi tekeminen, rationaalisen vastauksen antaminen kunnioitusta osoittaakseen, hankalan näkökulman hyväksyttäväksi osoittaminen argumentatiivisten taitojen osoituksena*, tai jopa argumentaatio *taiteena*. Kysymys P-D-teorian näkökulmasta ei ole nähdäkseni siitä voiko argumentaatiolla olla erimielisyyden ratkaisemisen ohella muita funktioita, vaan voiko jokin *korvata* ”erimielisyyden ratkaisemis-funktion”. Osittain vastaus vaihtoehtoisten funktioiden mahdollisuudesta näyttää raukevan inhimillisen toiminnan monitasoisuuden huomioon ottamiseen, konkretisoidakseni esimerkein: jos opiskelija esittää koevastauksessaan hyvän argumentin jonkin väitteen hyväksymisen puolesta, on se yhdellä tasolla erimielisyyden ratkaisuyritys ja toisella tasolla osoitus oppineisuudesta, ja jos poliitikko esittää hyvän argumentin eduskuntakeskustelussa on se vastaavasti erimielisyyden ratkaisuyritys yhdellä tasolla ja toisella tasolla osoitus siitä että näkemys on harkittu.

Pragma-dialektisen teorian mukaan argumentaation funktio on erimielisyyden ratkaisu, ja tämä voidaan jakaa osafunktioiksi argumentaatioprosessia analyytisesti kuvaavan ideaalisen mallin vaiheiden mukaisesti. Vaiheet ovat vastakkainasettelu, avaus, argumentaatio ja päätös.¹⁰ Vastakkainasettelu-vaiheessa tarkoitus on selvittää mistä asiasta erimielisyys vallitsee. Avausvaiheessa tarkoitus on selvittää ovatko osapuolet valmiita omaksumaan protagonistin ja antagonistin roolit, sekä onko keskustelijoilla edellytykset lähtökohtien ja keskustel sääntöjen puitteissa ratkaista erimielisyytensä. Argumentaatiovaiheessa protagonistin puolustaa näkökantaansa antagonistin kriittisiä hyökkäyksiä vastaan, ja päätös vaiheessa todetaan keskustelun tulos. (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, 281–282) ja (van Eemeren F. H., 1984, 85–87). Kuhunkin vaiheeseen liittyy oma funktionsa, ja nämä funktiot yhdessä muodostavat erimielisyyden ratkaisu-funktion. Metodologisesti on tärkeä huomata, että erimielisyyden ratkaisuprosessi voi keskeytyä, jos esimerkiksi avausvaiheessa huomataan etteivät keskustelijat jaa riittävästi lähtökohtia erimielisyyden ratkaisemiseksi. Lisäksi kaikki vaiheet eivät

---

10 Mika Hietasen käyttämät suomennokset neljästä vaiheesta; (Hietanen, 2012, 208).

käytännössä tule aina eksplisiittisesti läpikäytyä, esimerkiksi päätös voi jäädä implisiittiseksi, ja useinkaan avausvaiheeseen kuuluva säännöistä sopiminen ei arkikeskustelussa tule esille. Tämä ilmeisellä tavalla alleviivaa P-D-teorian luonnetta: se ei ole teoria, joka kuvaisi argumentaatioita siten että jokainen käytännössä esiintyvä argumentaatio seuraisi ideaalista mallia. Malli ei toisin sanoen ei ole deskriptiivinen.

Eksternalisoitu argumentaatio

On jokseenkin luonteva ajatella argumentaatiota mielen ilmiönä, jopa ensisijaisesti, sillä ajattelu edeltää puhumista ja keskustelua. Silti ei tarvitse kohdistaa huomiota ensisijaisesti päättelyyn tai harkintaan psykologisena (mielen sisäisenä) tai neurologisena ilmiönä. Argumentoijan näkökulmasta tietenkin saattaa tavoitteena olla kehittyminen ajattelijana, mutta argumentaation tutkija tarkastelee argumentatiivisia keskusteluja ulkopuolisesta näkökulmasta, eikä hänellä ole ikkunaa josta katsoa argumentoijien mieliin. Sama tilanne on argumentoijalla mitä tulee keskustelukumppaneihin; vain puhutun tai kirjoitetun välityksellä on mahdollista saada kumppanin näkemyksistä tietoa. Näiden seikkojen valossa on ymmärrettävää miksi P-D-teoriassa argumentaatiota käsitellään metodologisen tason eksternalisaatioperiaatteella.

Metodologisena periaatteena eksternalisaatio tarkoittaa sitä että tutkimuskohdeena on se mitä on julki lausuttu (tai kirjoitettu), poissulkien mahdollisen *psykologisoinnin*, eli spekulatiivisen mahdollisista mielen sisällöistä ja ajatteluprosesseista. Jotta argumentointi olisi toimintana olisi mielekäästä, on oltava ainakin potentiaalinen erimielisyys, mutta kommunikoijat eivät voi yleisesti ottaen tietää toistensa mielipiteitä ettei niitä ole eksternalisoitu eli ulkoistettu. Vasta ulkoistetut mielipiteet voivat olla julkisen tarkastelun kohteena. (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, 276).

Yhteiskunnallisessa keskustelussa – ottaakseni yleisesti tiedetyn asian esille – usein viitataan keskustelijoiden intresseihin tai motiiveihin. Esimerkiksi työmarkkinakeskusteluissa osallistujilla, työnantajapuolella samoin kuin työntekijäpuolella, eittämättä on intressejä ja motiiveja, mutta olisi varomatonta samastaa julkilausutut motiivit lausumattomiin motiiveihin. Eron tekeminen on tärkeä sen vuoksi että julkilausumiin liittyy sitoumuksia ja velvollisuuksia, kun taas sisäisiin ajatteluprosesseihin ei samanlaisia julkisia velvoitteita tai sitoumuksia liity. Esimerkiksi jos työnantajapuoli esittää palkanalennuksia vedoten *yritysten heikkoon taloustilanteeseen*, ei työntekijäpuoli voi pyytää *esitetyn perusteella* oikeuttamaan omistajan ahneutta (vaikka se tosiasiasa olisikin ollut motiivina), ja vaikka työntekijäpuoli pyytäisikin oikeuttamaan työnantajapuolen ahneuden, voisi työnanta-

japuoli yksinkertaisesti kieltää sitoutuneensa sellaiseen väitteeseen eikä siten olisi velvollisuutta puolustaa sitä. Sen sijaan vetoaminen yritysten heikkoon taloustilanteeseen luo perusteluvollisuuden, sillä sen esittäminen tulkitaan sitoutumiseksi.

Metodin kannalta eksternalisaatioperiaatteella on seurauksia: argumentaation analysoija ei saa asettaa salattuja merkityksiä tai lausumattomia oletuksia kommunikoiden sitoumusten joukkoon. Tästä aiheutuu vaikeuksia argumentaation arvioinnille, sillä tunnetusti kommunikaatio on siinä mielessä vajavaista että *kaikkea ei tuoda julki*, mutta vajavaiset argumentit ovat esimerkiksi standardilogiikan näkökulmasta epäloogisia. Ristipaine aiheutuu kielen käytön pragmaattisesta piirteestä, jonka mukaan ei ole tarpeen sanoa asioita jotka kuulija tai lukija tietää, mutta jonka sisältöä analysoija ei välttämättä tiedä. Niinpä analyysimetodin avulla on pyrittävä kuroma an umpeen lausumatta jätetyn aiheuttamaa aukkoa, jottei arviointi argumentista olisi huono vain sen vuoksi että argumentoija on jättänyt kielen käytön pragmaattisen piirteen vuoksi jotakin lausumatta. Toisaalta analysoijan on varottava ylitulkintaa, jotta ei tulkitsisi kaikkia argumentteja päteviksi.

van Eemeren (van Eemeren F. H., 2012, 445) vetoaa alaviitteessä *metodologisiin syihin* sitä miksi P-D-teoriaa ei haluta täydellisesti liittää esimerkiksi psykologiaan tai sosiologiaan. Vaikka van Eemeren ei asiaa selvitä asiaa tarkasti, voisi kuitenkin ajatella että koska argumentaatio kytkeytyy lukuisiin aloihin, edellä mainittujen lisäksi ainakin kielitieteeseen, viestintäteoriaan, logiikkaan, epistemologiaan ja laajasti ottaen historiaan sekä kulttuurintutkimukseen, on teoria vaarassa sirpaloitua ja sen fokus kadota jos kaikki siihen liitettävät alat kytketään teoriaan. Edellä mainittujen teorioiden yhteen sulattaminen edes argumentaation suhteen on ajatuksenakin suunnaton haaste. On luonteva ajatella että jos polttopisteessä on argumentaatioteoria, muiden alojen teorioiden roolit ovat paremminkin aputeorioita. Tämä ei luonnollisestikaan ole alojen arvojärjestys, vaan perspektiivikysymys; on selvää että argumentaatioteoria voi toimia aputeorianä esimerkiksi sosiologian tai oikeustieteen näkökulmasta.

Argumentaatio sosiaalisena toimintana

Kun argumentaation tutkimuskohde eksternalisaatioperiaatteen mukaisesti koostuu julki lausutuista elementeistä, ja kun näihin liitetään sitoumukset ja velvollisuudet, argumentaatio P-D-teoriassa nähdään protagonistin ja antagonistin läpikäymänä prosessina. Protagonisti ja antagonistit ovat *rooleja*, joihin kytketään eksplisiittisesti määritellyjä oikeuksia ja velvollisuuksia, jotka sitten määrittävät erimielisyyden ratkaisuprosessia kussakin argumentaation vaiheessa. (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, 277) (van Eemeren & Grootendorst, 2004, 56) Roolin käsite on tekninen ja teoreettinen termi, jota ei ole välttämättä iden-

tifioida keskustelijoihin pysyvästi, vaan esimerkiksi protagonistin roolin voivat keskustelijat jakaa sopimuksen mukaan, ja mikäli keskustelussa on useampia propositioita joiden suhteen on erimielisyyttä, voi protagonistin ja antagonistin roolit vaihdella eri propositioiden mukaan. Lisäksi näkisin ettei ole erityistä syytä sille etteikö yksi ihminen voisi näytellä sekä protagonistin että antagonistin roolia, ja edelleen etteikö protagonistin tai antagonistin roolissa voisi olla useampia keskustelijoita. Kommunikaatio nähdään vastavuoroisena toimintana, missä esimerkiksi antagonistista vastaa protagonistin esittämään argumenttiin. Vastavuoroisuus erottaa P-D-teorian osasta retoriikan piiriin kuuluvista suuntauksista, jossa kommunikaatio on yksisuuntaista (puhujasta → yleisö). Vastavuoroisuuden mahdollisuus ei välttämättä edellytä antagonistilta eksplisiittistä osallistumista, joten myös monologit kuten puheet kuuluvat pragma-dialektiikan alaan (van Eemeren F. H., 2010, 27).

Argumentaatio *dialektiikkana*

Erimielisyyden ratkaiseminen nähdään P-D-teoriassa *dialektisena* tai *kriittisenä* keskusteluna. Tässä huomioidaan yhtäältä se, että prosessi etenee tehokkaasti, ja toisaalta se, että ratkaisu on tyydyttävä protagonistin ja kriittisen antagonistin näkökulmasta (van Eemeren, Grootendorst & Henkemans, 1996, s. 278). Keskustelu ymmärretään tavoitteellisena toimintana, ja tavoitteeseen (erimielisyyden ratkaisuun) on mielekästä pyrkiä mahdollisimman tehokkaasti, siten poissulkien sellaiset puheenvuorot, jotka viivästyttävät tai estävät ratkaisuun pääsyä. Tällaisia olisivat esimerkiksi epäolennaisuuksien tuominen mukaan keskusteluun tai tarpeettomasti toistamalla asioita. Kriittisessä keskustelussa osapuolten oletetaan arvioivan toistensa keskustelusiirtoja rationaalisiin standardeihin, ja että keskustelu seuraa ideaalissa mielessä tiettyjä proseduureja; protagonistista puolustaa näkökantansa antagonistin kriittisiä vastaväitteitä vastaan noudattaen keskustelua ohjaavia sääntöjä (van Eemeren F. H., Grootendorst, Jackson, & Jacobs, 1993, p. 14). Ajatuksena on, että keskustelijat arvioivat toistensa puheenvuoroja rationaalisin pitämiensä kriteerien valossa.

Pragma-dialektiikan näkökulma argumentaatioon sisältää toisaalta deskriptiivisen ja toisaalta normatiivisen elementin. Argumentaatiota on mahdollista tutkia kysymällä: *Miten ihmiset ratkovat erimielisyyksiään?* Kysymys on luonteeltaan sellainen, että vastaus siihen on *deskriptio* eli *kuvaus*. Toisenlainen tutkimuskysymys olisi: *Miten ihmisten **pitäisi** ratkoa erimielisyyksiään, tai miten ihmisten olisi **rationaalista (järkevää)** ratkoa erimielisyyksiään?* Tähän kysymykseen vastattaisiin antamalla kuvaus rationaalisuuden *normista* tai *normeista*. Kysymykset poikkeavat toisistaan: vastaus deskriptiiviseen kysymykseen voidaan tulkita samalla vastukseksi kysymykseen mitä ihmiset *pitävät* rationaalisena, kun taas normatiivi-

nen kysymys sallii mahdollisuuden että ihmiset eivät tosiasiaissa aina toimi rationaalisesti erimielisyyksiään ratkaistaessa. Voi esittää kysymyksen, että miten normatiivista teoriaa voi käyttää sellaisessa tutkimuksessa, jossa tutkimuksen kohde ei käyttäydy teorian normien mukaan? Tähän kysymykseen löytyy vastaus:

[E]rotamme toisistaan periaatteet ja käytännöt, säännöt ja säännönmukaisuudet. Normatiivisen argumentaation mallin tulisi mahdollistaa meidän määrittellä ehdot joiden valitessa rationaalinen arvioiminen voi tapahtua. Mutta sen tulisi myös mahdollistaa meidän nähdä milloin, miten ja miksi tavallinen argumentointi eroaa ideaalista kriittisestä keskustelusta. (van Eemeren F. H., Grootendorst, Jackson, & Jacobs, 1993, p. 15)

Pragma-dialektiikan ideana on muotoilla ideaalinen argumentation malli, joka sisältää säännöt rationaalisen erimielisyyden ratkaisemiseksi. Mallia käytetään argumentaation analysoinnissa ja arvioinnissa.

Kun argumentaation tutkija ottaa tarkasteltavakseen jonkin keskustelun, on hänen selvitettävä *mitä* keskustelussa tapahtuu. On ilmeistä, että kohdetta ei voi tarkastella kaikista mahdollisista näkökulmista, eikä argumentaatioteoreetikon ole mielekästä kiinnittää kaikkiin mahdollisiin asioihin huomiota, vaan hän fokusoi oman teoriansa viitekehyksen kannalta relevantteihin seikkoihin, ja jättää muut seikat sivuun (esimerkiksi puhujan äänenkorkeus ei ole argumentaation kannalta olennaista, mutta se voi olla olennaista jonkun muun tieteenalan näkökulmasta). Ideaalinen argumentaation malli on eksplisiittinen argumentatiivisten elementtien *tunnistamisen* väline. P-D-mallissa relevantteja ovat ne ja vain ne seikat jotka vaikuttavat erimielisyyden ratkaisemiseen. Kun argumentaation tutkija on muodostanut käsityksen mitä keskustelussa on tapahtunut, voidaan – mikäli normatiiviseen, arvioivaan vaiheeseen mennään – argumentaatioprosessia arvioida *ideaalista kriittisen keskustelun mallia vasten*. Tutkijan tarkasteltavana olevaa keskustelua verrataan ideaaliseen keskustelumalliin jolloin voidaan muodostaa arvio siitä kuinka hyvin (tai huonosti) keskustelu on johtanut erimielisyyden ratkaisuun. (van Eemeren & Grootendorst, 2004, 57–59) Pragma-dialektiikassa metodologisista periaatteista nimenomaan dialektifiointi merkitsee normatiivisen perspektiivin sisällyttämistä teoriaan, ja tämä erottaa teorian puhtaasti deskriptiivisistä (usein retorisisista) lähestymistavoista.

Normit kuuluvat ontologian näkökulmasta sosiaaliseen todellisuuden osaan. On mielekästä olettaa että argumentoijat pyrkivät olemaan rationaalisia, ja että rationaalisuuden normi on yleinen keskustelun pohjaksi hyväksyttävä lähtökohta (ajatuskokeena voi miettiä sellaista keskustelua, jossa erimielisyyden tultua esille, keskustelijat pohtisivat seuraavaa: ”ratkaistaanko erimielisyys mielummin rationaalisella vai irrationaalisella menetelmällä?” Kysymys on kummallinen nähdäk-

seni juuri sen vuoksi että *lähtökohtana* on rationaalisuuden normi.) Mutta kysymys argumentaatioteorian normatiivisuudesta on siinä mielessä kompleksinen, että voidaan kysyä onko olemassa jotakin rationaalisuuden normia, joka on keskustelijoiden rationaalisuuskäsityksistä riippumaton. On esitetty objektiivisen episteemisen perspektiivin näkökulmasta, esim. (Siegel & Biro, 2008), että P-D ei olisikaan aidosti normatiivinen, mutta pragma-dialektikot ovat vastanneet teorian olevan normatiivinen (Garssen & van Laar, 2010). Pragma-dialektiikassa on omaksuttu filosofisella tasolla asenteeksi *fallibilismi* (erehtymisen mahdollisuuden tunnustava asenne), mistä seuraa että päätely yhtä hyvin kuin keskustelun lähtökohdat voivat periaatteessa osoittautua virheellisiksi, ja tämä pätee myös analyytikkoon ja argumentaatioteoreetikkoon, (ks. *ibid* 133). Objektiivisuutta ei siis ymmärretä erehtymättömyytenä, ja normit eivät ”tipahda taivaasta”, vaan ideaalissa keskustelussa on mahdollisuus poiketa alkuperäisestä keskustelusta ja keskustella erikseen esimerkiksi siitä millaista päätelyä pidetään rationaalisena. Rationaalisuus nojaa siis pohjimmiltaan *dialektiseen keskusteluun*, joka P-D-teorian mukaan ideaalita-pauksessa seuraa joukkoa keskustelusääntöjä. Rationaalisuus näin ymmärrettynä ei toisaalta ole mielivaltaisesti keskustelijan tai keskustelijoiden asettama normien joukko eikä keskustelijoiden ulkopuolelta tuleva – esimerkiksi loogikkojen muodostama – objektiiviseksi *leimattu* sääntökokoelma, vaan sitä voisi kutsua *proseduraaliseksi rationaalisuudeksi*. Tällaisen rationaalisuuskäsityksen hyväksyttävyyden sitten nojaa paljolti siihen miten tuo proseduuri muotoillaan.

Pragma-dialektinen argumentaation etiketti

Pragma-dialektiikan säännöt on tavallisesti tiivistetty kymmeneen sääntöön, terästyttynä nk. korkeamman asteen säännöillä. Korkeamman asteen säännöissä on muotoiltu mm. keskustelijoilta edellytettävää asennetta (esim. halua kriittiseen keskusteluun) ja sosiaalisia ja yhteiskunnallisia edellytyksiä (esim. mielipiteen esittämisen vapaus ilman sanktioita). Perustason säännöt ovat lyhyesti muotoiltuna¹¹:

Vapaussääntö: Keskustelijat saavat esittää mitä tahansa näkökantoja.

Perusteluvollisuussääntö: Pyydettyä on perusteltava näkökantaansa

Näkökantäsääntö: Vain esitettyjä näkökantoja vastaan saa hyökätä

---

11 Otan tässä vapauden tiivistää ja muotoilla uudelleen sääntöjä, minkä seurauksena täsmällisyys hiukan kärsii. Viimeisin ”virallinen” muotoilu löytyy teoksesta (van Eemeren & Grootendorst, 2004, 190–196)

Relevanssisääntö: Näkökantaa saa puolustaa vain relevantilla argumentaatiolla, ja ei-argumentatiivista puolustamista ei sallita.

Lausumattomien premissien sääntö: Omista lausumattomista premisseistä on pidettävä kiinni, ja toiselle ei saa asettaa virheellisesti lausumattomia premissejä.

Lähtökohtasääntö: Yhteisenä lähtökohtana ei saa esittää sellaista mikä ei sitä ole, ja yhteisesti sovituista lähtökohdista on pidettävä kiinni.

Validisuussääntö: Muodollisesti pätevänä esitetyn päättelyn on oltava loogisesti pätevää.

Argumenttiskeemasääntö: Vain oikein käytetty oikea argumenttiskeema on hyväksyttävä näkökannan lopullisena puolustuksena, kun ei ole kyse muodollisesti pätevästä päättelystä.

Päätäntösääntö: Näkökannasta ei voi pitää kiinni ellei sitä ole lopullisesti puolustettu, ja näkökannan epäilystä on luovuttava jos näkökantaa on lopullisesti puolustettu.

Kielenkäyttösääntö: Epäselvää ja monimerkityksellistä kieltä ei saa käyttää, eikä tahallista väärintulkintaa hyväksytä.

Sääntöjen luonne on ideaalinen. Ei liene liioiteltua sanoa, että näitä sääntöjä ja argumentaation neljää vaihetta – vastakohta, avaus, argumentaatio, päätäntö – eksplisiittisesti seuraavaa argumentaatiota ei juuri koskaan empiirisessä todellisuudessa esiinny. Niihin kiteytyy edellä esitelty metodologisten periaatteiden mukainen rationaalisen keskustelun normisto.

Nähdäkseni kukin sääntö on välttämätön erimielisyyden sujuvan ratkaisun suhteen. Tämän voi todeta ajatuskokeella: jos sääntöä rikotaan, niin vaikeutuuko erimielisyyden ratkaiseminen? Esimerkiksi säännön 10 suhteen on ilmeistä, että jos kieltä käyttää epäselvästi, ei välttämättä edes hahmoteta erimielisyyttä, saati ratkaista sitä tehokkaasti. Sääntöjen kokonaisuus ei kuitenkaan takaa erimielisyyden ratkaisemista, sillä on aina mahdollista että keskustelijoilla ei alun pitäen ole riittävästi yhteistä pohjaa jonka pohjalta keskustelu voisi edetä; tällainen mahdollisuus on esimerkiksi tilanteessa jossa maailmankuvat poikkeavat toisistaan niin radikaalisti että argumentoinnille ei ole edellytyksiä. Näin ollen, voidaan sanoa että P-D-metodologia on avoin siinä mielessä että sen mukaisesti muodostettu teoria ei anna välttämättömiä ja riittäviä sääntöjä erimielisyyden ratkaisuprosessille, se ei ole *algoritmi* erimielisyyden ratkaisulle. Metodologisesta näkökulmasta tarkasteltuna teoria ei myöskään ole täydellinen siinä merkityksessä etteikö sitä voisi täydentää; jo aiemmin on mainittu laajennettu teoria, jossa kytketään teorian perusversion erimielisyyden ratkaisufunktion yhteyteen tavoite vakuuttaa yleisö. Tämä pitää sisällään mm. tarkennuksia erilaisiin keskustelutyyppeihin ja erilaisiin konventionaalisiin reunaehtojen muotoiluihin. Kymmenen säännön kokoelma on

skemaattinen sillä usein keskustelut käydään sellaisissa institutionaalisesti säädettyissä ympäristöissä, joissa konventiot säättävät keskustelun lähtökohtia ja sen kulkua eri tavoin. Esimerkiksi oikeusjärjestelmä saattaa ennalta säättää *millaisia argumenttiskeemoja* saa käyttää ja miten *todistamisen taakka* jakaantuu protagonistin ja antagonistin kesken. Pragma-dialektiikka ymmärrettynä tutkimusohjelmana pitää siis sisällään vielä kehitettävää.

Lähteet

- Biro, J., & Siegel, H. (2006). In Defence of the Objective Epistemic Approach to Argumentation. *Informal Logic*, 26(1), 91–101.
- Garssen, B., & van Laar, J. A. (2010). A Pragma-Dialectical Response to Objectivist Epistemic Challenges. *Informal Logic*, 30(2), 122–141.
- Goodwin, J. (1999). Good argument without resolution. In R. J. F.H. van Eemeren (Ed.), *Proceedings of the fourth international conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp. 255–259). Amsterdam: Sic Sat.
- Hietanen, M. (2012). Pragmadialektiikka – 25 vuotta puolesta ja vastaan. Tutkimuksia Argumentaatiosta (pp. 207–226). Turku: Käyttäytymistieteiden ja filosofian laitos, Turun yliopisto.
- Lumer, C. (2005). Introduction: The Epistemological Approach to Argumentation – a Map. *Informal Logic*, 25(3), 189–212.
- Siegel, H., & Biro, J. (2008). Rationality, reasonableness, and critical rationalism: Problems with the pragma-dialectical view. *Argumentation*, 22(2), 191–202.
- van Eemeren, F. H. (1984). *Speech Acts in Argumentative Discussions*. Dordrecht: Foris Publications.
- van Eemeren, F. H. (2010). *Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse: Extending the Pragma-Dialectical Theory of Argumentation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- van Eemeren, F. H. (2012). The Pragma-Dialectical Theory Under Discussion. *Argumentation*, 439–457.
- van Eemeren, F. H., & Grootendorst, R. (2004). *A Systematic Theory of Argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge University Press.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., Jackson, S., & Jacobs, S. (1993). *Reconstructing argumentative discourse*. Tuscaloosa, AL/London: University of Alabama Press.
- van Eemeren, F. H.; Grootendorst, R.; & Henkemans, F. S. (1996). *Fundamentals of Argumentation Theory: A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Kirjoittajat

John Pajunen

Filosofian yliopistonopettaja, Jyväskylän yliopisto. Pajusen tutkimusintresseihin kuuluvat argumentaatioteoria, erityisesti pragma-dialektiikka-teoria, tieteenfilosofia, tieteentutkimus sekä logiikka ja sen yhteys argumentaatioteoriaan. Hän toimii vierailevana luennoitsijana mm. Lapin yliopistossa.

Kari Palonen

Jyväskylän yliopiston valtio-opin professori, poliittisen ajattelun, politiikan käsitteen ja käsitehistorian tutkija, akatemiaprofessori 1998–2003 sekä 2008–2012. Palonen on tarkastellut parlamentarismia, retoriikan ja käsitehistorian käsitteellistä ja historiallista sidettä. Hänen työnsä vaikuttimina ovat Max Weberin politiikka-analyysit ja poliitikkojaottelut. Hän tutkii poliittisten merkityksien kyllästävä kieltä, sanoja ja käsitteitä, jotka ajatuksellisesti uudistuneina muuntuvat samalla tutkimukselliseksi välineiksi. Hän onkin vaikuttanut jyvaskyläläisen politiikan tutkimuksen koulukunnan filosofiseen ja semanttiseen suuntautumiseen.

Hannes Peltonen

Yliopistonlehtori, kansainvälinen politiikka, Tampereen yliopisto, Johtamiskorkeakoulu. Peltonen väitteli European University Institutesta, PhD. Hän on julkaissut arvostetuilla kansainvälisillä foorumeilla erityisesti kansainvälisiin suhteisiin, kansainväliseen oikeuteen ja etiikkaan liittyviä tekstejä. Peltonen monografia ”International Responsibility and Grave Humanitarian Crises: Collective Provision for Human Security” (Routledge, 2013) käsittelee kansainvälistä kollektiivivastuuta innovatiivisesti. Lisäksi hänen tutkimusintressejään ovat tasavaltalaisperinne antiikista nykypäivään, analogioiden käyttö osana tutkimusta ja tieteenfilosofia yleisesti.

Vesa Puuronen

Sosiologian professori, Oulun yliopisto. Hän on toiminut Suomen Akatemian vanhempana tutkijana ja tutkimus- sekä opetustehtävissä Itä-Suomen, Lapin, Joensuu ja Kuopion yliopistoissa. Puuronen tutkimusalueita ovat nuorison yhteiskunnallinen toiminta ja nuorisokulttuurit, sosiaalinen pääoma syrjäisellä maaseudulla,

rasismi, kasvatuksen historia ja yhteiskuntatieteiden metodologia. Hän on osallistunut aktiivisesti ammattiyhdistysten ja tieteellisten järjestöjen toimintaan.

Toivo Salonen

Lapin yliopiston filosofian opettaja. Salosen puheissa ja kirjoituksissa ilmenee oma-kohtaisesti tulkittuina yliopistofilosofia, yhteiskuntafilosofia (mm. Snellman, Marx), tieteenfilosofia, filosofinen ihmistutkimus, Jaspers, Wittgenstein, antiikin filosofian varhaiset ajattelijat, Demokritos ja Platon. Suolla liikkuminen, vuorovaikutus eläinten kanssa ja vapakalastus ovat Saloselle innoittajia luonnon ihmettelyyn.

Juhani Sarsila

Aktiivinen kirjoittaja, filosofian tohtori Jyväskylän yliopistosta (1982), toimii latinan kielen ja antiikin tradition yliopistonlehtorina Tampereen yliopistossa. Hän on myös aate- ja oppihistorian dosentti Tampereen ja Oulun yliopistoissa.

Sarsila on kääntänyt ja selittänyt keski- ja uuden ajan latinankielisiä tekstejä (Boethius, Juslenius) sekä tutkinut erityisesti moraalin historian kysymyksiä, kuten hyveitä antiikissa ja väärentämistä historiassa. Hän viimeistelee englanninkielistä tutkimusta kirja- ja kirjailijasensuurista antiikissa, keskiajalla ja uuden ajan alkupuolella (Anaksagoraasta Brunoon).

Arto Selkälä

Toimii tutkijana ja tilastotieteen lehtorina Lapin yliopistossa. Selkälä käsittelee väitöskirjassaan kansalaisuuden hallintaa suomalaisessa sosiaali- ja terveystieteissä. Hän on kiinnostunut reflektion, valtautumisen ja vastarinnan kysymyksistä sosiaalipolitiikassa ja sosiologiassa sekä on lisäksi syventynyt metodologisiin ja tieteenfilosofisiin ongelmiin. Selkälä tekee lomake- ja webkyselyiden vertailevaa ja kokeellista tutkimusta. Hän on EU:n tieteellisen yhteistyöverkoston, Webdatanetin jäsen.

Jyrki Siukonen

Kuvataiteen tohtori ja tutkija. Siukonen työskentelee lehtorina Lapin yliopistossa ja määrääikäisenä tutkijana Kuvataideakatemiassa. Taiteellisen toimintansa lisäksi Siukonen on mm. suomentanut Leibnizin filosofisia kirjoituksia ja käsitellyt työkalujen filosofiaa teoksessaan ”Vasara ja hiljaisuus”.

Petri Vuojala

Filosofian tohtori, dosentti ja yliopistonlehtori, Turun yliopisto, taidehistoria. Tuntiopettaja Oulun yliopisto, arkkitehtuurin historia ja korjaussuunnittelu. Tutkimusintresseinä Aby Warburgin metodi, arvoparadoksit rakennussuojelun kysymyksenä, Oulun kaupungin rakennushistoria Ruotsin vallan lopulla.

Virpi Yliraudanjoki

KT, Tietokirjailija Virpi Yliraudanjoki toimii kirjoittajakouluttajana ja kasvatustieteiden tuntiopettajana. Tutkimukselliset intressit kohdistuvat filosofis-metodologisten kysymysten rinnalla erityisesti luovaan tieteelliseen kirjoittamiseen, josta valmistee tätä kirjoitettaessa tietokirjaa. Kirjoittamisen osalta tutkimuksellinen kiinnostus paikantuu poststrukturalismin ja ruumiin fenomenologian risteykseen. Tieteellisten julkaisujen ohella Yliraudanjoki on julkaissut kaksi runokokoelmaa.

Ω